I. FEJEZET

ELŐJÁTÉK KLASSZIKUS FÖLDÖN

Mária Amália Krisztina, III. Ágost szász király leánya 1738-ban hagyta el a drezdai udvart, hogy feleségül menjen Bourbon Károlyhoz, Nápoly és Szicília királyához.

Az életvidám, művészetkedvelő királyné nápolyi rezidenciájának kertjében és palotájában olyan szobrokra és tárgyakra bukkant, melyek a Vezúv utolsó kitörése előtt részben véletlenül, részben d'Elboeuf tábornok kezdeményezésére kerültek napvilágra.

A királynét elbűvölte a torzók szépsége, és elragadtatva ostromolta királyi férjét, hogy újabb és újabb darabokat kerestessen gyűjteménye számára. A király engedett kérésének, mivel a Vezúv az 1737-es májusi nagy kitörés óta - amikor is a hegy oldala megnyílt, és csúcsának egy része a levegőbe repült -, immár másfél éve nyugodtan pihent Nápoly kék ege alatt.

Kézenfekvő volt, hogy a kutatásokat ott kell folytatni, ahol d'Elboeuf abbahagyta. A király a hadmérnöki hivatal vezetőjével, Rocco Gioacchino de Alcubierre lovaggal tanácskozta meg a tennivalót. A spanyol parancsnok munkásokat kerített, ellátta őket szerszámokkal és puskaporral. A feladat nem volt könnyű, mert tizenöt méternyi kőkemény lávaréteggel kellett megbirkóznia. Egy kútaknából kiindulva, melyet még d'Elboeuf fedezett fel, járatokat vájtak, majd robbantóüregeket fúrtak. Elérkezett a nagy pillanat, a csákányok ércbe ütköztek, mely úgy kongott ütéseik alatt, akár a harang. Elsőnek életnagyságúnál nagyobb bronzlovak három töredékére bukkantak.

Csak ezután folyamodtak a legésszerűbb megoldáshoz, szakembert hívtak. A humanista Don Marcello Vehuti márki, a királyi könyvtár vezetője ellenőrizte a további leleteket. Három márványszobor, tógába burkolt rómaiak, festett oszlopok és egy bronz ló törzse került felszínre. A királyi pár is megtekintette a munkálatokat. A márki kötélen ereszkedett le a folyosók mélyére, és ott egy lépcsőt fedezett fel, melynek alakjából következtetett az épület rendeltetésére. Feltevését az 1738. december 11-én talált felirat igazolta, mely szerint egy bizonyos Rufus saját költségén építtette itt a „Theatrum Herculanensét".

Igy fedeztek fel egy elsüllyedt várost. Mert ahol színház volt, ott településnek is kellett lennie. D'Elboeuf egykor véletlenül - hiszen dermedt lávafolyammal borított széles hegyoldalakat kutatott át - épp a színpad kellős köze-

pébe jutott. A színpadon szobrok zsúfolódtak össze, mivel a minden akadályt elemi erővel elsöprő lávafolyam a színház szobrokkal gazdagon díszített hátfalát a színpadra döntötte, hogy aztán hatalmas robajjal egymásra borult kőalakjait tizenhét évszázadra maga alá temesse.

A felirat elárulta az egykor virágzó város nevét: Herculaneum.

A láva folyékony érceknek izzó keveréke, mely lehűlve üvegszilárdságú kőzetté dermedt, húsz méter mélységbe temette Herculaneumot.

A tűzhányóból zsíros hamuval együtt kirobbantott apró vulkanikus eredetű kövecskék (lapilli) alatt - melyek estükben csak lazán rétegeződnek és egyszerű szerszámokkal könnyen eltávolíthatók - feküdt Pompeji, sokkal hozzáférhetőbben, mint a szilárd lávatömegbe burkolt testvérvárosa.

A történelem is, éppúgy mint az élet, gyakran a nehezebb és körülményesebb utat választja a rövidebb helyett. D'Elboeuf ásatásainak megkezdése óta harmincöt esztendő telt el, míg az első ásónyom elvezetett Pompeji feltárásához.

Az ásatásokat még mindig Alcubierre lovag vezette, akit azonban nem elégítettek ki a leletek, noha Bourbon Károly már az eddig felszínre hozott kincsekből is az egész világon párját ritkító múzeumot rendezhetett volna be magának. A király és mérnöke megegyezett az ásatások színhelyének áthelyezésében, valamint abban, hogy most már nem vaktában vágnak bele a föld mélyébe, hanem ott kezdik, ahová a tudósok odamutatnak, és így szólnak: „Itt fekszik Pompeji, melyet antik források szerint Hercules városával egyazon napon temetett be a Vezúv."

Ami ezután történt, hasonlít a gyermekek „tűz és víz" játékához, azonban olyan játszótárssal, aki nem becsületes, és „tűz" helyett „víz"-et kiált, amikor a résztvevők a keresett tárgyhoz közelítenek. A félrevezető lidérc szerepét adott esetben a bosszúvágy, a kapzsiság és a türelmetlenség játszotta.

Az ásatások 1748. április 1-én kezdődtek. Április 6-án már rátaláltak az első csodálatos nagy falfestményre, április 19-én pedig az első halottra. A csontváz kezéből, mely még szinte görcsösen markolt, arany- és ezüstérmék gurultak szerteszéjjel.

A kutatások rendszeres folytatása és a leletek következetes feltárása helyett az árkokat betemették, és más helyen kezdtek ásni, nem sejtve, hogy az imént már Pompeji kellős közepébe hatoltak.

De hogy is lehetett volna másként ? A királyi pár buzgalma nem volt egyéb művelt laikusok kedvtelésénél, nem is szólva arról, hogy a király műveltsége igen gyenge lábon állott. Alcubierre-t pusztán a technikai problémák megoldása izgatta. (Winckelmann később méltatlankodva jegyezte meg róla, hogy a régiségekhez annyit értett, mint „hajdú a harangöntéshez".) A többi résztvevőt pedig kizárólag egy véletlen gyors, szerencsés fogás titkos reménye sarkallta, hátha a csákányok alatt újra arany és ezüst csörren. (Április 6-án az ásatásoknál foglalkoztatott huszonnégy ember közül tizenkettő fegyenc volt, a többit pedig igen rosszul fizették.)

Felfedezték az amfiteátrum nézőterét. Minthogy itt nem leltek sem szobrokat, sem aranyat vagy ékszert, másutt kezdtek ásni. Pedig kellő türelemmel célhoz értek volna. A herculaneumi kapu táján egy villára akadtak, melyről egészen indokolatlanul, és ki tudja, milyen elgondolás alapján, azt állították, hogy az Cicero háza volt. (Ilyen merőben légből kapott állítások később még gyakran szerepeltek a régészet történetében és arra nemegyszer termékenyítőleg hatottak.) A villa falait díszítő csodálatos freskókat lemásolták. Majd a villát betemették! Közel négy éven át a Civitá (vagyis a régi Pompeji) tájékát teljesen figyelmen kívül hagyták, hogy Herculaneum környékén gazdagabb ásatásokba kezdjenek. Ott aztán valóban feltárták az akkortájt, legérdekesebb antik kincsek egyikét, Philodémos filozófus villáját és könyvtárát, melyet azóta Villa dei Papiri néven tart nyilván a régészet.

1754-ben végül Pompeji déli határában ismét felbukkant néhány sírhely és antik falmaradvány. Ettől az időtől a mai napig csekély megszakítással mindkét városban folytak az ásatások és a csodák csodáit hozták napvilágra.

Hogy milyen hatást gyakorolt e városok feltárása a „klasszicizmust megelőző" századra, csak úgy tudjuk felfogni, ha megismerjük e szörnyű katasztrófa lezajlását.

Az i. sz. 79. év augusztusának közepén a Vezúv közelgő kitörésére utaló ugyanazok a tünetek jelentkeztek, amelyeket már előző alkalmakkor is gyakrabban észleltek. Augusztus 24-én a délelőtti órákban már előrevetette árnyékát a soha nem látott katasztrófa.

Borzalmas dörgés közepette széthasadt a hegy csúcsa. Hatalmas füstoszlop tört a mennyboltozat felé, moraj és cikázó villámok kíséretében kő- és hamuzápor zúdult alá sisteregve és sötét függönyként takarta el a napot. Madarak röptükben holtan zuhantak a földre, emberek kiáltozva rohantak szerte, és riadtan kerestek menedéket az állatok. Közben vízözön árasztotta el az utcákat, melyről nem lehetett megállapítani, vajon az égből jön-e vagy a földből tört elő.

A városokat egy verőfényes, dolgos reggelen érte a csapás. Kétféle módon teljesedett be végzetük. Iszaplavina, hamuzápor, vízáradat és lávatömeg keveréke zúdult Herculaneumra, elárasztott utcákat, tereket, nőttön-nőtt, elérte a háztetőket, beáramlott ajtón és ablakon, megtöltötte a várost - mint ahogy a víz megtölti a szivacsot - és betemette mindenestül.

Pompejiben más volt a helyzet. Ide nem iszapáradat zúdult, mely elől futással lehetett menekülni. Itt permetező hamuesővel kezdődött. Később vulkanikus eredetű kövecskék hullottak, majd súlyos tajtékkövek. Mire a veszély nagyságát felismerték, már késő volt. A kéngőz bekúszott réseken és eresztékeken, hiába tartottak szájuk elé az egyre nehezebben lélegző emberek kendőket. Ha a menekülést a szabadban keresték, rémülten húzódtak vissza, mert kavicseső hullott fejükre. Mire visszajutottak a házba, beszakadt a tető és maga alá temette a szerencsétleneket. Néhányan rövid időre lépcsőaljak és boltívek alá

kuporodva leltek menedéket egy-egy szorongatott félórára, míg a kéngőz utánuk kúszott és őket is megfojtotta.

Negyvennyolc óra múltán tört ismét elő a nap. Ekkorra Pompeji és Herculaneum már megszűnt létezni. Tizennyolc kilométeres körzetben minden elpusztult, a földeket láva és hamu temette be. Afrikáig, Szíriáig és Egyiptomig repültek el a hamurészecskék. Már csak vékony füstoszlop szállt fölfelé a Vezúvból, és újra kék fényben tündökölt a mennybolt.

El lehet képzelni, hogy minden múlttal foglalkozó tudományt mennyire izgatott ez a lélegzetelállító esemény.

Közel ezerhétszáz év telt el azóta.

Más tudású, más erkölcsű és gondolkodású emberek, mégis rokonságban az eltemetettekkel, ama vérségi kapcsolatok révén, melyek az egész emberiséget összefűzik, vájták ásójukat a földbe, hogy napvilágra hozzák azt, ami olyan régóta érintetlenül pihent a föld mélyén. Mindez valóban a feltámadás varázslatával volt határos.

Csak a tudománytól megszállott és egyébként is minden kegyelettől mentes kutatóval történhet meg, hogy az ilyen katasztrófát különös szerencsének tekintse. „Nemigen ismerek érdekesebb eseményt. . ." nyilatkozik Goethe igen profán módon Pompejiről. És valóban, egy ilyen hamuzápornál aligha kínálkozhat jobb alkalom arra a kutató utókornak, hogy megfigyelhesse egy letűnt kor városának mindennapi életét. Itt nem elöregedett városokat ítélt természetes halálra az örök mulandóság. Varázspálca érintett meg itt hirtelen élettel helységeket, itt az idő, a lét, az elmúlás törvénye elvesztette érvényességét.

Az első ásatásokig egyéb adat nem állt rendelkezésre két város pusztulásának egyszerű tényénél. Most azonban lassanként kibontakozott az egész drámai folyamat, és élettel teltek meg a klasszikus szerzők leírásai. Fel lehetett mérni a katasztrófa szörnyűségét, gyorsaságát, mely ellenállhatatlan erővel szakította félbe az élet menetét; arra sem maradt idő, hogy kivegyék a malacot a sütőből, és kihúzzák a kenyeret a kemencéből.

Vajon mit élhetett át az a két megláncolt ember, kinek csontváza még a rabszolgák béklyóit viselte, amikor körülöttük tombolt a pusztulás ? Milyen kínszenvedés előzhette meg annak a kutyának a kimúlását, melyet ugyancsak megláncolva egy szoba mennyezete alatt találtak ? Nyilván az ajtón és ablakon betóduló kavicstörmelékre kapaszkodott mind följebb és följebb, míg a mennyezet „megállást" parancsolt, s ott utolsót, panaszosat vakkantva megfulladt.

Családi tragédiák, élet és halál közt lejátszódó drámák bontakoztak ki az ásók nyomán. Bulwer „Pompeji utolsó napjai"-t ecsetelő híres regényének utolsó fejezete egyáltalán nem látszik valószínűtlennek. Anyákat találtak kisgyermekükkel karjukon, kiket szakadt fátyluk foszlányaival igyekeztek védeni, míg mindketten megfulladtak. Férfiakat és nőket ástak ki, akik kincseiket összekapdosva, utolsó erejükkel is pénzüket és ékszerüket szorongatva a kapuig jutottak és itt roskadtak össze a kőzápor alatt. „Cave canem", „Óvakodj a kutya-

Fent: Erós-fríz Pompejiből; kis Amorok kocsiversenye. A cél felé haladó győztest Ámor üdvözli. Lent: Iphigenia feláldozása, festmény a „Tragikus költő háza" falán Pompejiben; Kalchas két társa segédletével a szűz feláldozásához készül. Az Artemis szobrával díszített oszlop mellett a gyászoló Agamemnón áll

III. tábla.

Fent: a „Horgászó Venus", pompeji falfestmény. Lent: Az „arezzói Chimaira". A két műalkotást fél évezred választja el egymástól. A bronzszoborban az ógörög befolyás és az etruszk művészet találkozik össze (i. e. V. század)

tói" - ez a mozaikfelirat olvasható annak a háznak bejárata előtt, melyben Bulwer Glaucusa lakott. A küszöbön két ifjú leány késlekedett a meneküléssel; értéktárgyaikat szerették volna még összeszedni, és közben késő lett. . .

Hercules kapuja előtt holttest mellett holttest hevert. Az egyik betemetett szobában egy asszony és egy kutya csontjaira bukkantak. Borzalmas események színhelye lehetett ez a szoba! Míg a kutya csontváza megtartotta eredeti formáját, az asszony csontjai a szoba sarkaiban hevertek szerteszóródva. Vagy széthordták őket? Széthordta a kutya, melyből az éhség perceiben kitört a farkastermészet, és hogy saját életét esetleg egy nappal meghosszabbítsa, nekiesett úrnőjének és felfalta? Nem messze innen gyászünnepély szakadt félbe. A halotti lakoma heverőin feküdtek a gyászolók, úgy találtak reájuk ezerhétszáz évvel később; saját temetésükön vettek részt.

Az egyik szobában hét gyanútlanul játszadozó gyermeket lepett meg a halál. Amott harmincnégy ember, velük egy kecske, mely bizonyára riadt kolompolással igyekezett menedéket keresni az emberi hajlék vélt biztonságában. Aki fejvesztett futás helyett akár csak percekig habozott, azon már utólagos elszántság, körültekintés vagy erőfeszítés sem segített. Egy valóságos Herculesre találtak, kinek roppant ereje sem tudott védelmet nyújtani az előtte futó anyának és tizennégy éves leányának. Együtt rogytak össze. Utolsó erejével megpróbált ugyan még egyszer talpra állni a hatalmas férfi, de ekkor elkábította a gőz, lassan lerogyott, hátára fordult és elnyúlt a földön. A hamu őt is befedte és épségben megőrizte formáját. Ebbe a formába a tudósok gipszet öntöttek, és így emberi alakot nyertek, szobrát egy halott pompejinek.

Hogy dönghetett a betemetett ház, mikor valamelyik elhagyottan visszamaradott rádöbbent, hogy minden ajtó és út elzáródott előle, amikor elővette fejszéjét, hogy a falat ledöntse. S amikor kiderült, hogy a falon túl sem volt már kiút, baltáját a másik falba verte, de azon túl is csak törmelék zúdult feléje, míg végül feladta a harcot.

Úgy, ahogy egykor laktak, ahogy egykor éltek, úgy maradtak meg a házak, állt Isis temploma és az amfiteátrum. Az írnokok szobáiban ott feküdtek a viasztáblácskák, a könyvtárban a papirusztekercsek, az iparosok helyiségeiben a szerszámok, a fürdőkben a csutakok. A kocsmák asztalán még ott állt az edény, ott hevert az utolsó sietve fizető vendég odavetett pénze. Az ivók falait epekedő vagy elkeseredett szerelmesek versei borították, a villák falait olyan falfestmények, melyek Venuti szerint „sokkal szebbek voltak Raffaello alkotásainál". (Lásd a II. és III. táblát.)

A felfedezések ilyen bőségével nézett szembe most a XVIII. század művelt embere; a reneszánsz utáni kor szülötte fogékony volt az antik világ minden szépsége iránt, de mint a kor gyermeke, megsejtette az egzakt tudományok növekvő jelentőségét, nem időzhetett a terméketlen esztétizálásnál, hanem telve sóvár vággyal a tényekre vetette magát.

Szükség volt még valakire, aki e két szempontot egyesíti, aki az ősök művészetének szeretetét a tudományos kutatás és kritika módszereivel összehangolja. Amikor az első ásóvágásokkal Pompeji feltárásához kezdtek, az a férfi, akinek e feladat osztályrészül jutott, mint grófi könyvtáros élt Drezdában. Már betöltötte harmincadik életévét és még semmi lényegeset nem alkotott. Huszonegy évvel később azonban halálának hírére nem csekélyebb személyiség, mint Gotthold Ephraim Lessing így írt róla: „Rövid időn belül ő a második író, akinek szívesen ajándékoztam volna néhány évet életemből!"

2. FEJEZET

WINCKELMANN - EGY ÚJ TUDOMÁNYÁG SZÜLETÉSE

Angelika Kauffmann 1764-ben Rómában lefestette mesterét, Winckelmannt, amint tollszárral kezében egy nyitott könyv előtt ül. Feltűnően nagy, sötét szemek tekintenek reánk az átszellemült homlok alól. Orra nagy és erőteljes. A szája lágy, álla gömbölyded. Egészben véve inkább művész, mint tudós feje. „A természet megáldotta mindennel, ami az embert emberré teszi és díszére válik" - jegyezte meg Goethe.

1717-ben született Stendalban, apja foltozóvarga volt. Már gyermekkorában elcsavargott a környék őskori halomsírjaihoz, és rávette pajtásait, hogy régi urnák után kutassanak. 1743-ban Seehausenben iskolaigazgató. „Nagy odaadással szenteltem magam a tanítói mesterségnek és oktattam az ábécére nehézfejű gyermekeket, miközben sóvárogva vágytam minden szépnek ismeretére, és homérosi hasonlatok voltak az imádságaim" - mondja magáról visszaemlékezéseiben. 1748-ban Bünau grófhoz szegődött könyvtárosnak Drezda közelében, és ezzel minden keserűség nélkül mondott búcsút a zsarnoki Poroszországnak, melyre csak irtózattal tudott visszagondolni. „Legalábbis mindenkinél jobban éreztem a rabszolgaságot" - mondja később. Ez a helyváltoztatás döntően befolyásolta további pályáját. Kiváló művészek társaságába került és Drezdában felfedezi Németország akkoriban legszámottevőbb ókori gyűjteményét, mely minden más tervét felborítja. (Ez idő tájt egy egyiptomi út gondolatával foglalkozott.) Megjelennek első írásai. Egész Európában visszhangra találnak. Egyre növekvő szellemi függetlensége vallási vonatkozásban is felszabadítja minden dogmatizmus alól. Áttér a katolikus hitre, hogy Itáliában helyezkedhessen el; Róma megér neki egy misét.

1758-ban Albani bíboros könyvtárosa és gyűjteményeinek felügyelője lesz. 1765-ban megbízzák Róma és környéke összes régiségeinek főfelügyeletével, s ilyen minőségben ellátogat Pompejibe és Herculaneumba. 1768-ban meggyilkolják.

Winckelmann három művével vetette meg a tudományos régiségkutatás alapját: „Sendschreiben von den herculanischen Entdeckungen", főműve: „Geschichte der Kunst des Altertums" és „Monumenti antichi inediti" című tanulmánya.

A Pompeji és Herculaneum körüli ásatások tervszerűtlenségéről már hallottunk, Ezt tetézte a kutatások körüli titkolózás, melyet az önző uralkodók rendelkezései még súlyosbították: idegeneket, utazót és tudóst egyaránt eltiltották a leletek megtekintésétől, nehogy a világ tudomást szerezzen róluk. A királytól mindössze egy Bayardi nevezetű könyvmoly kapott engedélyt a leletek első jegyzékének elkészítésére. Bayardi anélkül, hogy akár csak az ásatások helyét megtekintette volna, hozzákezdett az előszó megírásához. Írt, csak írt rendületlen, 1752-ben már öt kötet 2677 oldalát töltötte meg anélkül, hogy a tulajdonképpeni munkához hozzálátott volna. Arra azonban mégis talált időt, hogy féltékenységből és rosszindulatból megakadályozza miniszteri tilalom kieszközlésével két másik tanulmány közzétételét.

Ha valamelyik tudós közelebbi vizsgálat céljából mégis hozzá tudott férkőzni egyik-másik lelethez, a kellő előmunkálatok híján olyan téves elméletek útvesztőjébe jutott, mint Martorelli. Annak ellenére, hogy Philodémos papirusztekercseit saját szemével látta - kétkötetes, 625 oldalas műben egy kiásott tintatartó nyomán azt igyekezett bizonyítani -, hogy az ókorban nem papirusztekercseket, hanem négyszögletes könyveket használtak.

Végre 1757-ben Valetta kiadásában megjelent az addig feltárt régiségekről az első ismertetés, a 12 000 aranyra rugó költséget a király fedezte. Az intrika, a rosszindulatú és a begyepesedett maradiság mérgezte itt a légkört, amikor Winckelmann ide került. Szinte emberfeletti nehézségek árán - hisz valósággal kémet láttak benne - sikerült végre engedélyt szereznie a királyi múzeum megtekintésére. A legszigorúbban tilos volt azonban a műemlékekről akárcsak a legfutólagosabb rajzot készítenie!

Ebben az elkeseredett állapotában Winckelmann társra talált Piaggi atya személyében, akivel az Ágoston-rend kolostorában - ahol befogadták - ismerkedett össze. A pátert igen különös tevékenykedés közepette találta.

Annak idején, mikor a Villa dei Papiri könyvtárát kiásták, elragadtatva szemlélték az ott talált régi feljegyzéseket. Ha azonban az elszenesedett iratokat kézbe vették, hogy megvizsgálják, nyomban szétporladtak.

Sok mindennel próbálkoztak, hogy a tekercseket megmentsék, de hasztalan, míg egy szép napon meg nem jelent egy páter „a parókakészítők rámájához hasonló kerettel", s azt állította, hogy ezzel a készülékkel a papirusztekercseket felgöngyöli. Ráhagyták. Már évek óta dolgozott rajta, amikor Winckelmann megjelent cellájában. Az iratok felgöngyölése sikerrel járt, amit azonban sem a király, sem Alcubierre nem méltányoltak.

A felbőszült szerzetes mindenen dühöngött, ami körülötte történt. Végtelen óvatossággal, mintha tollpelyhet válogatna, milliméterenként tekert gépére egy-egy elszenesedett papiruszt, s közben szidta a király nemtörődömségét, a tisztviselők és munkások tehetetlenségét. Mikor aztán végre a szobájában kuksoló Winckelmann elé tárhatott egy-egy megmentett oldalt Philodémosnak „A zenéről" szóló írásából, a sikeren felbuzdulva, újabb szitkozódásokba tört ki a türelmetlenek és irigykedők ellen.

Winckelmann, mivel továbbra is eltiltották az ásatások színhelyétől, s ezután is csak a múzeumba járhatott, de másolnia nem volt szabad, mindjobban hajlott a páter tanácsára. Megvesztegette az őröket, akik egyet-mást megmutogattak neki. Közben azonban az ókori kultúra átfogó megítélése szempontjából nagy fontosságú leletek kerültek felszínre: erotikus jellegű képek és ábrázolások. A szűk látókörű királyt megbotránkoztatta egy szoborcsoport, mely egy kecskével szeretkező szatírt ábrázolt - az egészet tüstént Rómába szállíttatta, s ott szigorúan elzáratta.

1762-ben Winckelmann az akadályok ellenére kiadta „Sendschreiben von den herculanischen Entdeckungen" c. művét. Két év múlva újra ellátogatott a városba meg a múzeumba, és kiadta második tájékoztatóját. Mindkét műve utal arra, amit a páter cellájában megtudott, és teli van csípős bírálattal. Mikor a második „Sendschreiben . . ." francia fordítása a nápolyi udvarba elkerült, kitört a felháborodás a német tudós ellen, aki így hálálta meg a múzeum látogatására kapott kiváltságos engedélyt! Winckelmann bírálatai indokoltak, haragja jogos volt. Mindez azonban ma már lényegtelen. A „Sendschreiben . . ." értéke abban rejlett, hogy a világnak első ízben szolgáltatott világos és tárgyilagos tájékoztatást a Vezúv körüli ásatásokról.

Ugyanebben az időben jelent meg Winckelmann főműve, „Geschichte der Kunst des Altertums". Sikerült az antik emlékanyag óriásira megnövekedett tömegét szemléltető rendszerbe foglalnia és az ókori művészet fejlődésének útját - ahogy büszkén megjegyzi: „példakép nélkül" - elsőnek ismertetnie. A régiek gyér adataiból rendszert épített, éles elmével korszakalkotó felismeréseket tett, és ezeket olyan magával ragadó stílusban tolmácsolta, hogy a művelt világot az ókori ideálok iránti lelkesedés hulláma árasztotta el.

Ez a könyv nagy hatással volt a régészet fejlődésére. Vágyat ébresztett a még rejtett szépségek felkutatására, megmutatta, hogy az út a régi kultúrák megismeréséhez emlékeik tanulmányozásán keresztül vezet, és reményt keltett, hogy az ásók nyomán még más, soha nem látott remekművek is felszínre kerülnek. Pompejihez hasonlóan eltemetett, de csodákban nem kevésbé gazdag kincsek.

A még gyermekcipőben járó régészeti tudomány 1767-ben közzétett „Monumenti antichi inediti" című művével kapta meg a tulajdonképpeni tudományos vértezetet, „példakép nélkül" maga vált példaképpé! E művében Winckelmann az emlékanyag értelmezése és magyarázata érdekében bebarangolta a görög mitológia egész területét, és mivel a legcsekélyebb utalásokból is következtetéseket vont le, megszabadította az addigi módszert minden filológiai elfogultságtól, az ókori történetírók gyámkodásától, akiket mindeddig zsinórmértéknek tartottak.

Winckelmann számos feltevése téves volt, sok következtetése elhamarkodott, az ókorról alkotott képe idealizált. Hellasban nem csupán „istenekhez hasonló" emberek éltek. A görög műemlékekről alkotott ismerete a gazdag

anyag ellenére igen korlátolt maradt. A leletek többnyire római kori másolatok voltak, s a vízcseppek és az őrlő homokszemcsék billiói mosták makulátlan fehérre. Pedig az ősök világa nem volt sem rideg, sem vakítóan fehér. Színes volt, olyan színes, ahogy azt - még a mai pontos ismeretek birtokában is - alig tudjuk elképzelni. Az eredeti görög plasztika és szobrászat is színes volt. Az athéni Akropolis egyik női szobra piros, zöld, kék és sárga színekben pompázott, és nem volt ritkaság, hogy a szobroknak nemcsak ajkuk volt pirosra festve, hanem izzó drágakő szemekkel és mesterséges szempillákkal is ékesítették, ami a mi szemünkben bizony elég szokatlan látvány. Winckelmann maradandó érdeme, hogy rendet teremtett a káoszban, értelmet adott a mondák és feltevések világának, és mindazokon az érdemeken felül, melyeket az ókor feltárásával Goethe és Schiller német klasszicizmusa körül szerzett, megvetette a későbbi tudományos kutatás alapjait, ami aztán lehetővé tette a régészek számára további, még ősibb, az idők homályába merült kultúrák felfedezését.

Winckelmann 1768-ban hazájából Itáliába visszatérve egy olasszal ismerkedett meg a trieszti szállóban, akiről nem sejtette, hogy többszörösen büntetett gonosztevő.

Csak feltételezzük, hogy Winckelmannt beteges hajlama sodorta ennek a volt szakácsnak és apacslegénynek a társaságába, akivel még együtt is étkezett szobájában. Winckelmann előkelő vendége volt a szállónak. Öltözéke választékos, modora elárulta a világfit, és olykor aranyérmeket mutogatott, melyeket Mária Teréziánál való kihallgatása alkalmával kapott. Az olasz, ki a hozzá egyáltalán nem illő Arcangeli névre hallgatott, késsel és zsineggel felszerelve, 1768. június 8-án este követte el a gyilkosságot. A tudós már félig levetkőzve, íróasztalához ült, hogy néhány nyomdai utasítást leírjon. Ekkor belépett az olasz, hurkot vetett Winckelmann nyakába, és rövid dulakodás után a tudóst hat késszúrással súlyosan megsebesítette.

Az izmos ember halálos sebei ellenére még levánszorgott a lépcsőn, azonban véres külseje és halotthalvány arca olyan rémületet keltett a pincérekben és szobalányokban, hogy mire tehetetlenségükből felocsúdtak, már minden segítség elkésett.

Íróasztalán papírlapot találtak. „Kell hogy . . . " - ezek voltak utolsó sorai.

E két szó után gyilkos kéz ütötte ki a tollat egy nagy tudós, egy új tudomány megalapítójának kezéből,

Műve azonban gyümölcsöt érlelt. Szerte a világon élnek tanítványai. Kétszáz esztendő telt el, de a régészek Rómában és Athénban, a jelenkor nagy régészeti intézeteiben, még most is minden évben megünneplik az úgynevezett „Winckelmann-napot", december 9-ét, születésének évfordulóját.

3.FEJEZET

A TÖRTÉNELEM NYOMKERESÖI

Elgondolkoztató, hogy a mai művészettörténeti könyvekben a szerzők az ókori műemlékekről látszólag minden nehézség nélkül, egész pontosan közlik a képek alatt, hogy miről szólnak, kit vagy mit ábrázolnak. Ez a fej, amelyet Campagnában ásott ki valamelyik paraszt, Augustus császáré, az a lovasszobor Marcus Aureliust ábrázolja, emez pedig Lucius Caecilius Iucundus bankárt - vagy még bővebben még pontosabban: ez Praxitelés Gyíkölő Apollónja, emez Polyklétosnak egyik amazonja. Vagy például ilyen képaláírásra is bukkanunk: „Zeus elrabol egy alvó leánykát", „Duris egyik szignálatlan vázájának belső ábrázolása".

De ugyan ki töri a fejét azon, hogy a képaláírások szerzője honnan merítette értesülését és megállapításainak biztonságát olyan művekről, melyeken sem alkotójuk, sem az ábrázolt személy neve nem szerepel?

Ha múzeumokban barangolunk, gyakran látunk elsárgult, félig elenyészett, évszázadok kikezdte papiruszokat, vázákat, domborműveket, oszloptöredékeket, teleróva csodálatos képekkel, jelekkel, hieroglifákkal, ékírással. Jól tudjuk, sokan ezeket a jeleket úgy olvassák, ahogy mi az újságot vagy a könyvet. Számba vesszük-e, mennyi munka és éleslátás kellett ahhoz, hogy felfedhessék olyan írások és nyelvek titkát, melyeken többé már senki sem ír, senki sem beszél, de már akkor sem beszélt, amikor Észak-Európában még barbár néptörzsek tanyáztak. Gondoljuk csak meg, miképpen lehetett a holt jelek értelmét megfejteni?

Vagy lapozgassunk történészeink műveiben. Ókori népek történetét olvassuk, kiknek örökségét nyelvünkben, számtalan szokásunkban, hagyományunkban, kultúránk alkotásaiban hordozzuk, noha távoli tájakon zajlottak le, rég letűnt időkben. Történelmüket olvassuk. Nem mondákat, nem meséket hallunk, hanem számokat, időpontokat és adatokat, megtudjuk uralkodóik nevét s azt, hogy hogyan éltek háborúban, békében, házaikban, templomaikban. Évre, hónapra, sőt napra pontosan ismerjük, hogy ívelt pályájuk felfelé, s mikor pusztultak el, noha mindez akkoriban történt, mikor időszámításunk még el sem kezdődött, naptárunk még meg sem született.

Vajon honnan tudjuk mindezt, mi biztosítja a történelmi táblázatok pontosságát és megbízhatóságát ?

De ne vágjunk az események elé, hiszen a régészet fejlődéséről akarunk szólni, születésétől kezdve. Az imént feltett kérdésekre további fejtegetéseink megadják a választ. De hogy senkit se fárasszunk ismétlésekkel, itt kell megemlítenünk néhány olyan mozzanatot, mely rávilágít a régészeti tudomány módszereire és azokra a nehézségekre, melyekkel lépten-nyomon meg kell küzdenie.

Augusto Jandolo római műkereskedő emlékirataiban elmondja, hogyan vett részt, mint gyermek atyjával egy etruszk szarkofág felnyitásában.

„Nem volt könnyű a tetejét megmozdítani - írja -, végre felemelkedett, függőlegesen állt, majd a túloldalon súlyosan zuhant alá. Ami ezután történt, sohasem felejtem el, a látvány síromig kísér. A szarkofágban fiatal harcos pihent teljes hadifelszerelésben, sisakkal, lándzsával, pajzzsal és lábvérttel. Hangsúlyozom: nem csontváz feküdt előttünk, egész testét láttam feszesen kinyújtva, tagjai egytől egyik megőrizték formájukat, mintha épp akkor fektették volna a sírba. Egy pillanat. Azután mintha hirtelen minden szertefoszlott volna a fáklyák fényében. A sisak félregurult, a kerek pajzs beleesett a besüppedt mellvértbe, lábszárvédői laposan terültek szét jobbra és balra a szarkofág alján. A levegő érintésére az évszázadok óta épségben megőrzött test egyszerre megsemmisült ... a levegőben pedig aranyszínű por lebegett a fáklyák lángja körül."

Annak a rejtelmes népnek egyik sarja pihent ott, melynek eredete és származása még ma is ismeretlen előttünk. A kutatók csak egyetlen pillantást vethettek arcára, alkatára - azután szétmállott, elporladt visszahozhatatlanul. És vajon ki okozta ezt? A feltárók vigyázatlansága.

Amikor klasszikus földön - még jóval Pompeji felfedezése előtt - kiásták az első szobrokat, a csupasz alakokban már nemcsak pogány bálványokat láttak, hanem a szépségüket is megsejtették. Mégis, mikor a reneszánsz fejedelmek, a városállamok akkori urai, bíborosok, zsoldosvezérek és parvenük palotáikban felállították e szobrokat, nem jelentettek többet kuriózumoknál, gyűjtésük pedig éppen divatos volt. Könnyen megesett, hogy egy-egy ilyen magánmúzeumban valamelyik antik szobor egy kétfejű torzszülött szárított embriója mellé került, egy-egy ókori dombormű pedig egy kitömött madár társaságába, melyet állítólag valaha Szent Ferenc, a madarak barátja érintett kezével.

Egészen a múlt század derekáig semmi sem állta útját a kapzsiság és hozzá nem értés szabad garázdálkodásának, semmi sem gátolta, hogy értékes leleteken egyesek gazdagodjanak, vagy azokat a profit érdekében elpusztítsák.

A Forum Romanumon, a rómaiak gyülekezőhelyén, a Capitolium tövében, ahol szebbnél szebb épületek csoportosultak, a XVI. században mészégető kemencék izzottak, a római templomköveket pedig építőanyagnak használták fel. A pápák kútjaikat díszítették antik márványkövekkel. A Serapeumot felrobbantották, csakhogy az egyik Ince pápa udvari istállóját díszesebbé tegyék. Caracalla fürdőinek köveiből jól jövedelmező portéka lett, és a Colosseum négy évszázadon át kőbánya volt. IX. Pius még 1860-ban is folytatta ezt a rombolást. A pogány építészet örökségéből olcsón díszítette a keresztény épületeket.

A XIX. és XX. század régészei csak romokat találtak ott, ahol épségben maradt emlékművek értékes felvilágosításokkal szolgálhattak volna.

Olyan helyeken, ahol ez nem következett be, ahol nem romboltak avatatlan kezek, nem kutattak tolvajok rejtett kincsek után, ahol a régészek előtt - vajmi ritkán - érintetlenül tárult fel a múlt, ott kezdődtek az egyéb nehézségek. A helyes értelmezés körül sok hiba akadt.

1856-ban Düsseldorf mellett csontvázmaradványokra bukkantak. Ma ezt a „neandervölgyi ősember" néven ismeri az egész világ. Akkoriban állatcsontnak tartották, és csupán dr. Fuhlrott elberfeldi gimnáziumi tanár értelmezte helyesen a leletet.

A bonni Mayer tanár például egy 1814-ben elesett kozák katona csontvázának nyilvánította a leletet; a göttingeni Wagner egy hollandit, míg a párizsi Pruner-Bey egy régi keltát vélt benne felfedezni. Virchow, a híres orvos, aki sokszor tekintélyét vetette latba tudományos kérdéseknél, a csontvázat egy köszvényes aggastyán maradványainak nyilvánította.

Kerek ötven esztendő múlt el, mire a tudomány megállapította, hogy az elberfeldi tanárnak volt igaza.

Fenti példa ugyan nem annyira a régészethez, mint inkább az antropológiához és a temetőkutatáshoz tartozik. Sokkal inkább a régészet körébe vág az a vita, mely az egyik leghíresebb görög műemlék, a Laokoón-csoport időrendi besorolása körül támadt. Winckelmann még Nagy Sándor idejére vezette vissza, a múlt században a rhodosi iskola remekművének tartották, i. e. kb. 150-ből. Mások az első császárok idejéből származtatják, míg végül ma már tudjuk, hogy a mű Agésandros, Polydóros és Athénodóros szobrászok alkotása az időszámításunk előtti első század közepéről.

A helyes meghatározás tehát még akkor is nehéz, ha sértetlen anyag áll rendelkezésünkre, de mi a helyzet olyan esetben, ha még az anyag eredetisége és valódisága is kétséges ?

Ide tartozik az a vakmerő csíny, melynek a würzburgi Beringer professzor esett áldozatul. 1726-ban jelent meg egy könyve - latin címének idézését itt mellőzzük, minthogy másfél oldalra terjed. A könyv azokkal a kövületekkel foglalkozik, melyeket Beringer tanár és diákjai találtak Würzburg közelében. Hírt adott ez virágokról, békákról, pókról, mely éppen egy legyet készül bekapni (zsákmányával együtt megkövesedve), kővé vált csillagról, egy félholdról, héber írásjelekkel teleírt táblákról és egyéb igen különös dolgokról.

A könyv bővelkedett ábrákban. Természet utáni rajzok, gondosan készült rézmetszetek szemléltették a leírásokat. Ebben a terjedelmes műben a kommentárok derekasan támadták a tanár ellenlábasait. Sokan megvásárolták és meg is dicsérték, míg napvilágra nem került a döbbenetes valóság. Kegyetlen diákcsíny volt. A kövületeket házilag gyártották, és gondoskodtak róla, hogy azok oda kerüljenek, ahol a tanár ásatásait végzi.

Ha már megemlítettük Beringert, Domenech nevéről sem szabad megfeledkeznünk. A párizsi Arsenal-könyvtár őrzi ennek a francia abbénak remekművét, mely 1860-ban jelent meg 228 fakszimilével, „Manuscrit pictographique américain" címmel.

Ezek az „indián rajzok" később egy északnémet szülőktől származó, észak-amerikai telepes elemista fia mázolmányainak bizonyultak. Ne gondoljuk azonban, hogy ilyesmi csak egy Beringerrel vagy egy Domenech-el történhetett meg. Még a híres Winckelmannt is lépre csalta Casanova fivére, aki a „Monumenti antichi inediti" című művét illusztrálta. Ezzel a munkával egy időben Nápolyban három festményt készített. Az egyik Jupitert és Ganymedest, a másik kettő táncoló női alakokat ábrázolt. Mindhárom képet azzal a merész állítással küldte el Winckelmann-nak, hogy azokat Pompeji falairól szedték le. Még merészen romantikus mesét is kerekített egy tisztről - állításának bizonyítására -, aki titokban egyenként rabolta el a képeket. Életveszély, sejtelmes éjszaka, sírok árnya - Casanova jól ismerte a megfelelő körítés hatását. És Winckelmann beleesett a csapdába.

Nemcsak megbízott a festmények eredetiségében, hanem elhitte az egész fantasztikus mesét is. „Geschichte der Kunst des Altertums" című művének ötödik részében közzétette a leletek pontos leírását, megállapította, hogy különösen Ganymedes „olyan festmény, melyhez hasonlót eddig még senki nem látott". S ebben igaza volt, mert Casanova után tényleg ő volt az első. „Jupiter kedvence - írja - kétségkívül az ókorból fennmaradt alakok legszebbike, és orcájához semmi nem hasonlítható; ez az arc annyi bujaságot tükröz, mintha egész élete egyetlen csókból állna."

Ha még a fejlett kritikai érzékkel rendelkező Winckelmann is áldozatul eshetett ilyen csalásnak - mondhatja valaki -, ki lehet biztos benne, hogy elkerülheti ? Egy orosz régész bizonyította be újból napjainkban, hogy milyen nehéz a helyes meghatározás, amikor egy egyszerűnek látszó herculaneumi márványszobrot kilenc különböző módon értelmezett.

Annak a művészetét, hogy senki be ne csaphasson bennünket, a módszert, melynek segítségével különféle ismertetőjelekből megállapíthatjuk egy tárgy valódiságát, stílusát és korát - hermeneutikának hívják.

Az ismert klasszikus leletek értelmezésével foglalkozó irodalom egymaga könyvtárakat tölt meg. Nyomon követhetünk egy-egy ilyen értelmezést Winckelmann első kísérleteitől kezdve egészen napjainkig, amikor tudósaink még ugyanazon tárgyról vitáznak. A régészek valóságos nyomozók. Detektí-

vekhez illő éleslátással kell egyik apró követ a másikhoz illeszteniük, gyakran a szó szoros értelmében, míg a következtetés logikusan meggyőző lesz.

Hogy egyszerűbb a munkájuk, mint a bűnügyi nyomozóké, mert élettelen tárgyakkal állnak szemben, melyek nem fejtenek ki ellenállást, nem vezetnek tudatosan félre, nem állítanak megtévesztő csapdákat? Igaz, hogy az élettelen kövek nem védekeznek semmiféle vizsgálat ellen. De mennyi hamisítás rejtőzik már eleve bennük? Mennyi hibát követtek már el azok, akik egy-egy leletről az első meghatározást adták? Hiszen nincsen olyan régész, kinek alkalma nyílna arra, hogy Európában, sőt a világ összes múzeumaiban szerteszórt leleteket eredetiben tanulmányozza. Ma már a fénykép híven ad vissza minden részletet, de még korántsem áll mindenről fénykép rendelkezésre. Ezért a kutatóknak számtalanszor még mindig szubjektíven színezett vagy szubjektíven félreértett rajzokkal kellett beérniük. A rajzok pedig rendszerint pontatlanok és megbízhatatlanok, mert a mitológiában vagy régészetben többnyire járatlanok készítették.

Az egyik szarkofágot, melyet ma a párizsi Louvre-ban őriznek, Ámor és Psyche szobra díszíti. Ámor jobb alkarja letörött, de a keze ott maradt Psyche arcán. Két francia régész tanulmányában ez a kéz szakállként szerepel. Psyche szakállasán!

A rajz nyilvánvaló képtelensége ellenére, egy másik francia, az egyik Louvre-katalógus szerkesztője, ezeket írja: „A szarkofág szobrásza félreértette feladatát, mert Psychéjét, bár női öltözetben, mégis szakállal ábrázolja."

És nem vezet-e kiagyaltnál is tévesebb nyomra az alábbi eset:

Egyik velencei dombormű jelenet-sorozatban két fiút ábrázol, akik ökrösszekeret vontatnak, melyen egy asszony áll. A domborművet mintegy százötven évvel ezelőtt egészítették ki. Akkoriban a jelenetet egy Hérodotos-elbeszélés illusztrációjának tarották. Hérodotos mesél Kydippéről, Héra egyik papnőjéről, aki mindig ökörfogaton vitette magát a templomba. Egyik napon, amikor az ökrök elcsatangoltak, helyettük fiai állottak járomba, és ők vitték anyjukat az istentiszteletre. A meghatott anya az istenekhez fohászkodott, hogy minden áldozatra kész fiait részesítsék a legnagyobb földi boldogságban. És Héra, az istenek kétértelmű döntése alapján, a két fiút csendesen átszenderítette a másvilágra, mert a legnagyobb földi boldogság fiatalon, békében, szenvedés nélkül meghalni.

E magyarázat alapján kiegészítették a domborművet. Az asszony lábánál levő rácsból kerekes kocsi lett, az egyik fiú kezében levő kötélből kocsirúd. A díszítéseket dúsabbá tették, a körvonalakat kiegészítették, az egész domborművet kimélyítették. Ezután egymást követték az új részletmagyarázatok, melyek egytől egyig hamis nyomon haladtak. A művet a kiegészítés alapján tévesen keltezték, a díszítményeket képeknek tartották, a templomot sírkápolnának nyilvánították. Hérodotos meséjét kiszínezték, de hamisan, mivel az egész kiegészítés helytelen volt. Nem is Hérodotos-illusztráció volt, minthogy az ókorban Hérodotost soha nem „illusztrálták". A kocsit a kiegészítéseket végző

művész képzelete szülte, mely odáig fajult, hogy a kerekeket küllőkkel látta el, melyek ornamentikája az ókorban teljességgel ismeretlen volt. A kocsirúd éppoly önkényes kitalálás, mint a hevederek az állatok nyaka körül. Ebből a példából látható, hányszor csalogathat hamis nyomra egy-egy helytelen magyarázat.

Hérodotost említettük, kinek műve még ma is kimeríthetetlen forrásmunka számunkra, műalkotások keltezésénél, alkotóik megállapításánál. Az ókori szerzők művei, bármely korból származnak is, a hermeneutika alappillérei. De hányszor tévesztették meg azok is a régészeket! Nem hirdetnek-e az írók a valóságnál költőibb igazságot? Nem használhatják-e fel a történelmet (és a mítoszt különösen) puszta tárgyként, melyet alakítanak, kiegészítenek, megtöltenék saját egyéniségükkel, s így művészi formába öntenek?

Az írók hazudnak, mondják az avatatlan emberek. Amennyiben azt a költői szabadságot bélyegezzük hazugságnak, mely a tudományos pontosság rovására megy, akkor az ókori írók sem csaltak kevesebbet, mint a modernek. A régészek pedig fáradságos munkával keresik a helyes ösvényt közléseik útvesztőjében. Például Pheidias leghíresebb arany-elefántcsont művének, az olympiai Zeus szobornak helyes keltezéséhez feltétlenül tudni kell Pheidias halálának évét. Erről azonban a legellentétesebb adatok állnak rendelkezésre. Ephoros, Diodóros, Plutarchos és Philochóros egymásnak ellentmondanak. Egyik forrás szerint börtönben halt meg, másik szerint megmenekült, a harmadik azt állítja, hogy Élisben kivégezték, egy negyedik, hogy ugyanitt természetes halál vetett véget életének. Csupán egy újabban felfedezett és 1910-ben Genfben közzétett papirusz erősíti meg végül Philochóros állítását.

Fentiek alapján fogalmunk lehet a tárgyak álnokságától, mely ellen a régész ásóval és éleslátással küzd. A kritikai oknyomozó módszerek ismertetése, a vizsgálatok, rajzkészítés, leírás, a mítoszok, az irodalom, a feliratok, érmék és szerszámok alapján történő értelmezés, majd az egyéb műemlékekből, a lelőhelyből, a felállítás körülményeiből és a környezetből levont összetett következtetések bemutatása meghaladná e könyv feladatát és megfosztaná szórakoztató jellegétől.

Ezért azok szórakoztatására, akik szeretik elméjük élét próbára tenni, feltesszük a kérdést: Mi ez? - és mindjárt hozzáfűzzük azt is, hogy a régészek a rejtvényt a mai napig még nem fejtették meg. Az ábrán pentagondodekaéder alakú bronztárgy látható. Mindegyik síklap közepén különböző nagyságú kerek nyílások vannak és belül üres. Minden eddig talált példány lelőhelye az Alpoktól északra fekszik. A leletkörülmények római eredetre utalnak.

Egyik értelmezés szerint a titokzatos tárgy játékszer, más valaki játékkockát lát benne, egy harmadik hengeres idomok mérésére szolgáló mércét, a negyedik pedig gyertyatartót.

Mi ez?

4. FEJEZET

EGY SZEGÉNY KISFIÚ KINCSET TALÁL

Egy koldusszegény kisfiúról szól a mese, aki hétéves korában egy város felkutatásáról álmodozott, harminckilenc évvel később nekifogott, ásott, kutatott és nemcsak álmai városát, hanem egyúttal olyan kincset is talált, amilyet a világ a spanyol konkvisztádorok óta nem látott.

Heinrich Schliemann életéről szól ez a mese, aki egyrészt a régészet történeteben vívott ki magának kiváltságos helyet, másrészt mint ember is a tudományt szolgálók között a legcsodálatosabb egyéniségekhez tartozott.

Így kezdődött a mese: Egy kisfiú állt szülőfaluja temetőjének egyik sírja előtt, messze fenn a németországi Mecklenburgban. A nevezett sír egy Hennig nevű gonosztevő földi maradványait takarta, akit Bradenkierlnek emlegettek. A hagyomány szerint elevenen megsütött egy pásztort, és amikor az már félig megsült, még bele is rúgott. Az áldozat bosszúja az volt - így mesélték -, hogy Bradenkierl selyemharisnyás ballába évente mindig újra kinőtt sírjából.

A kisfiú várt, várt, de semmi sem történt. Ekkor megkérte édesapját, ásson és kutasson utána, hol maradt a láb.

Nem messze a sírtól egy domb emelkedett. Ott meg állítólag egy aranybölcsőt ástak el - a sekrestyés meg az anyókák legalábbis így beszélték. A gyermek kérlelte atyját, az elszegényedett, lezüllött lelkészt: „Ássuk ki az aranybölcsőt, ha nincs pénzünk!"

Apja gyakran mondott el kisfiának meséket, mondákat és legendákat. Mint humanista képzettségű ember, beszélt neki Homéros hőseinek küzdelmeiről is, Parisról és Helenáról, Hektórról és Achillesről, a hatalmas, a felgyújtott és elpusztult Trójáról. 1829-ben karácsonyi ajándékul megvette a gyermeknek Jerrer „Illustrierte Weltgeschichte" című könyvét. Az egyik kép Aeneast ábrázolta, amint kisfiát kézen fogva, agg apjával a hátán menekül az égő városból. A kisfiú nézegette a képet, meglátta a vastag falakat, az óriási Skaiai-kaput.* „Ilyen volt Trója?" - kérdezte. Apja bólintott. „És ez mind elpusztult, teljesen elpusztult és senki sem tudja, hol volt?" - „Bizony, bizony" - válaszolt apja.

* Az „Ilias"-ban többször emlegetett várkapu.

„Nem hiszem el" - kiáltott a gyermek Schliemann. „Ha nagy leszek, megtalálom Tróját és a király kincseit!"

Apja csak nevetett.

Ez a történet nem kitalált mese, nem is egyike az öregedő híres emberek gyakran érzelgős visszaemlékezéseinek. Amit ez a hétéves gyermek feltett magában, azt később valóra is váltotta. Az immár világhírű kutató még hatvanegy éves korában is - egy futólagos hazai látogatás alkalmával - azon törte a fejét, hogy megvizsgálja a gonosz Hennig sírját. És Ithaka-könyvének előszavában ezeket írja:

„Amikor 1832-ben, tízéves koromban apámnak karácsonyi ajándékul átnyújtottam dolgozatomat a trójai háború főbb mozzanatairól, valamint Odysseus és Agamemnón kalandjairól, nem sejtettem, hogy harminchat évvel később - miután abban a szerencsében részesültem, hogy tulajdon szememmel láthattam annak a háborúnak színhelyét és Homéros halhatatlan hőseinek hazáját - a nagyközönség számára fogok ugyanerről a tárgyról írni."

„A gyermeket első benyomásai végigkísérik egész életén." Ám ezek a klasszikus kor elbeszéléseiből táplálkozó emlékek bizony hamarosan elhalványultak. Zilált anyagi helyzetük miatt a tizennégy éves fiú búcsút mondott az iskolának és egy fürstenbergi szatócshoz állt be inasnak. Öt és fél évig heringet, pálinkát, tejet és sót mért ki kicsinyben, burgonyát tört szeszfőzéshez és seperte a boltot. Hajnali öt órától este tizenegyig.

Közben elfelejtette mindazt, amit tanult és amit apjától hallott. Egyik nap azonban egy részeg molnárlegény vetődött az üzletbe. Rákönyökölt a boltasztalra és azzal a megvető pátosszal, mellyel a volt diák tudását a műveletlenek előtt fitogtatja, harsány hangon szavalni kezdett. Schliemann elragadtatva hallgatta, bár egy szót sem értett az egész tirádából. De amint megtudta, hogy a versek Homéros Iliasából valók, összekaparta garasait és az ittas legénynek egy-egy kupica pálinkát fizetett minden ismétlésért.

Schliemann további életpályája igen kalandos volt. 1841-ben Hamburgba ment, ahol elszegődött egy éppen Venezuelába induló hajóra. Tizennégy napos út után a hajó hatalmas viharba került és Texel szigete előtt elsüllyedt. Schliemann teljesen lerongyolódva egy kórházban kötött ki, majd családja egyik barátjának ajánlása révén Amsterdamba került irodaszolgának. És ha kirándulása a messze távolba nem is sikerült, a tudomány berkeit mégis meghódította.

Szegényes, fűtetlen padlásszobájában nekilátott a modern nyelvek tanulásának. Különleges, saját elgondolású módszerrel két év alatt megtanult angolul, franciául, hollandul, spanyolul, portugálul és olaszul.

Erről az időről így ír: „Ez a megerőltető és túlhajtott tanulás egy éven belül annyira megedzette emlékezőtehetségemet, hogy a holland, spanyol, olasz és portugál nyelv elsajátítása már igen könnyen ment, és nem volt hat hétnél több időre szükségem ahhoz, hogy egy-egy nyelven folyékonyan beszéljek és írjak."

1844-ben, huszonkét éves korában, miután egy Oroszországgal üzleti összeköttetésben levő cég levelezőjévé és könyvelőjévé lépett elő, oroszul kezdett tanulni. Amsterdamban azonban senki sem beszélte ezt a nehéz nyelvet. Egy avult nyelvtan, egy lexikon és a „Télemachos"* silány fordítása volt minden segédeszköze, amit fel tudott hajtani.

Schliemann nekilátott a tanulásnak. Olyan hangosan szónokolt és olyan harsányan szavalta a kívülről megtanult „Télemachos"-t szobájában a csupasz falaknak, hogy a ház lakói panaszt emeltek ellene, és két ízben kellett szállást változtatnia. Végül az az ötlete támadt, hogy jó volna, ha valaki hallgatná, amit mond. Havi négy frankért felbérelt egy szegény zsidót, akinek nem volt más dolga, mint hogy egy széken ülve végighallgassa a „Télemachos"-t, anélkül, hogy egy szót is értett volna belőle. De hat fáradságos hét után az indigó-árverésre Amsterdamba érkezett orosz kereskedőkkel már folyékonyan tárgyalt saját nyelvükön.

Tudásával együtt növekedtek üzleti sikerei. Szerencséje is volt, de azon kevesek közé tartozott, akik a kínálkozó szerencsét meg tudják ragadni.

Immár nyolc nyelv birtokában, a szegény lelkész fia, a volt tanonc, hajótörött és irodaszolga, először egyszerű kalmár lett, majd szédítő iramban nemzetközi tekintélyű nagykereskedő, ki a pénzhez vezető utat egyben a siker útjának tekintette. Huszonnégy éves korában, 1846-ban mint amszterdami cégének képviselője utazott Pétervárra, s egy év múlva saját céget alapított. Mindez munkába és időbe került.

„Csak 1854-ben jutottam hozzá, hogy megtanuljak svédül és lengyelül" - írja Schliemann. Közben sokat utazott. 1850-ben áthajózott Észak-Amerikába. Kaliforniának az Egyesült Államokhoz való csatolása automatikusan meghozta számára az észak-amerikai állampolgárságot. Az aranyláz, mint sok-sok mást, őt is elragadta. Aranykereskedelmi bankot alapított. Most azonban már tekintélyes személyiség, akit az Egyesült Államok elnöke is fogad. „Hét órakor mentem az USA elnökéhez - írja -, és elmondtam neki, hogy azért jöttem ide Oroszországból, hogy meglássam ezt a gyönyörű országot, és megismerkedhes--- nagy vezetőivel; első kötelességemnek tartottam, hogy őt üdvözölhessem. Nagyon szívélyesen fogadott, bemutatott feleségének, leányának, atyjának és másfél órát beszélgettünk."

Röviddel ezután láz dönti le, majd szorongva menekül félelmetes és féktelen ügyfelei elől, vissza Pétervárra. Ekkoriban Schliemann valóban „aranykutató" volt, ahogy egyik életrajzírója (Emil Ludwig) jellemzi.

Ebből az időből származó leveleiből és két önéletrajzából kiderül, hogy mindig és mindenütt fogva tartotta gyermekkori álma. Hitte, hogy egy napon mégiscsak megpillantja a homérosi hőstettek távoli színterét, és Trója felkutatásának szentelheti életét. Elgondolkoztató a különös tény, hogy ő, aki századának nyilván legnagyobb nyelvtehetsége volt, egyre halogatta a görög nyelv el-

* Fénelon „Télémaque"-járól van szó.

sajátítását. Nyilván attól félt, hogy a nyelv varázslatának hatása alatt felhagy üzleti tevékenységével, mielőtt szabad tudományos munkája anyagi alapjait megteremthetné. Csak 1856-ban kezdett hozzá az újgörög nyelv tanulásához, melyet szintén hat hét alatt sajátított el tökéletesen. Három további hónap alatt megbirkózott Homéros hexametereivel is. De milyen vasszorgalom kellett ehhez! „Jelenleg Platónt tanulmányozom, de olyan alaposan, hogyha hat hét múlva egy levelet írnék neki, meg is kellene értenie" - írja magáról.

A következő években két ízben majdnem el is jutott Homéros hőseinek földjére. Először, amikor Palesztinán, Szírián és Görögországon át a Nílus második vízeséséig vitte útja, csak váratlan betegség akadályozta meg abban, hogy Ithaka szigetére is ellátogasson. (Útközben mellesleg megtanult még latinul és arabul. Naplóiban csupán nyelvzsenik tudnak eligazodni; mindig annak az országnak nyelvén írt, amelyet éppen beutazott.)

Bár 1864-ben már felkészült a trójai síkság felkeresésére, mégis egy kétéves föld körüli út mellett döntött. Erről az útról első francia nyelven írt könyve számol be.

Ekkor már szabad ember volt. A kis mecklenburgi lelkészfiú az új amerikai értelemben vett self-made man félelmetes üzleti szellemével rendelkezett. Egyik levelében „keményszívűségről" beszél, amiért kereskedelempolitikai szempontból kihasználta a krími háborút, meggazdagodott az amerikai polgárháborún, a következő évben pedig a teabehozatalon. Minden vállalkozását hihetetlen szerencse kísérte. A krími háború alatt két hajórakomány árut kellett Memelbe átirányítania. Ekkor Memel raktárházaiban tűz ütött ki. Az összes áru odaveszett, csak Heinrich Schliemanné nem, mert azt férőhely híján véletlenségből egy távolabbi fészerbe rakták át.

Ezután bátran elmondhatta magáról - és minden szerénység mellett bizonyos büszkeség csendül ki szavaiból -: „Az Ég csodálatos módon megáldotta üzleti vállalkozásaimat, úgy, hogy 1863 végére akkora vagyon birtokába jutottam, melyre legmerészebb terveimben sem gondoltam!" E sorokkal kapcsolatban szinte hihetetlenül hangzik a következő mondat, mely tárgyilagos egyszerű megállapítása, leírása egy valószínűtlen, csak Heinrich Schliemann számára magától értetődő eseménynek.

„Visszavonultam az üzlettől, hogy kizárólag azoknak a tanulmányoknak élhessek, melyek a legjobban vonzanak."

1868-ban Ithakába utazott, bejárta a Peloponnésost és Trója vidékét.

1868. december 31-én keltezte „Ithaka" című könyvének előszavát. A könyv alcíme: „Heinrich Schliemann régészeti kutatásai."

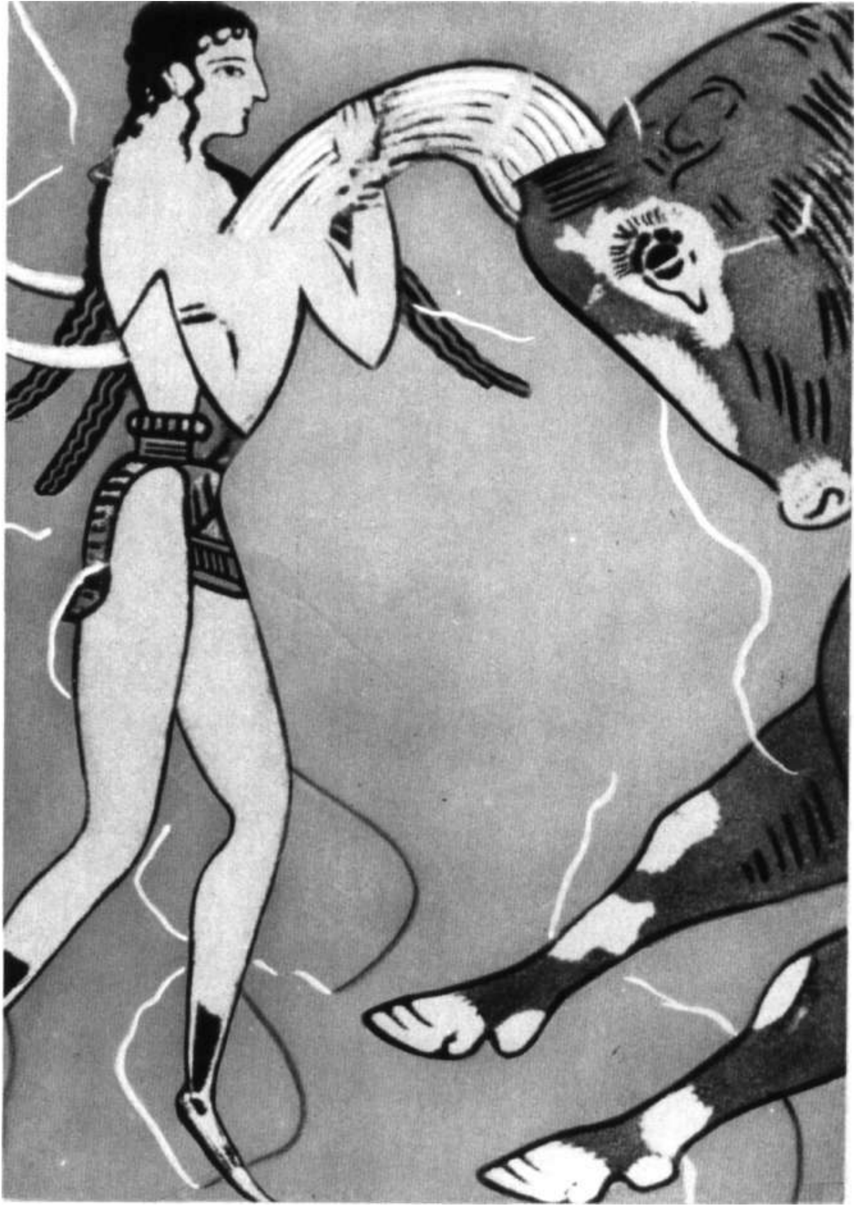
Pétervári napjaiból egy fénykép örökíti meg, dús prémekbe burkolt úriembert ábrázol. Egy erdész feleségének ajándékozta, kit még kisleány korában ismert. A fénykép hátlapján büszke ajánlás: „Henry Schliemann, hajdan a fürstenbergi Hückstaedt úr inasa, jelenleg első céhbeli szentpétervári nagy-

IV tábla.

Női divat Krétában - i. e. 1600-ból, a krétai-mykénéi kultúra virágkorából. Fent: falfestmény. Lent: színesen festett fajanszszobrocskák Knóssos „minósi" palotájából és a kelet-krétai Petsofából

Bikakép-részlet, amilyeneket Arthur Evans Knóssosban s előtte Schliemann Tirynsben talált. Ez az ifjú táncos, artista vagy bikaviador? Vagy a kép talán azt a mondát fejezi ki, amely szerint minden kilencedik esztendőben hét ifjat és hét szüzet kellett feláldozni Minős bikájának?

kereskedő, örökjogú orosz díszpolgár, a szentpétervári kereskedelmi bíróság tagja és a szentpétervári nemzeti bank igazgatója."

Nem mesébe illő történet ez? Hogy valaki gazdasági sikereinek tetőpontján minden hidat feléget maga mögött, csakhogy ifjúkori álmait kövesse? Hogy valaki - és itt új fejezete kezdődik e nagy ember életének - nem sokkal több útravalóval, mint fejében Homérosával, szembe merjen szállni a tudományos világgal, a Homérosban kételkedőknek bátran oda merje kiáltani hitvallását, hogy a filológusok fejtegetéseinek fittyet hányva, ásójával tisztázza azt, amit addig sok száz könyv mindjobban összezavart.

Schliemann idejében Homérost letűnt korok énekesének tartották. Létezésében éppúgy kételkedtek, mint szavahihetőségében, és a kor tudósai távol álltak a későbbiek merész megállapításától, akik Homérost a történelem első haditudósítójának nevezték. A Priamos váráért folyó harc leírásának történelmi igazságát nem értékelték többre a régi hősi énekeknél, vagy éppenséggel a mítoszok ködös világába sorolták.

Nem azzal kezdődik-e az „Ilias", hogy a „messzelövő" Apollón halálos betegséggel sújtja az achájok sorait? Nem avatkozik-e maga Zeus is a harcba, akárcsak a „fehérkarú Héra"? Nem válnak-e istenek sebezhető emberekké, amikor Aphrodité istennőt is megsebzi egy lándzsa?

Csupa mítosz, csupa monda, legenda - a legnagyobb költők egyikének isteni szikrájával telítve -, de mégiscsak költői mű.

Továbbá: az „Ilias" Görögországának nyilván igen fejlett kultúrával kellett rendelkeznie. Abból az időből viszont, amikor a görögök keltezhető történelmünk színére léptek, földművelő népnek ismerjük, melynek sem pompás palotái, sem hatalmas királyai, sem félelmetes hajóhadai nem voltak. Már ezért is indokoltabb volt tehát a homérosi költői inspirációba vetett hit, mint annak feltételezése, hogy a legfejlettebb civilizáció korszakát az ifjúkori barbárság mélypontja, majd ezt újra a hellén kultúra hullámhegye követte.

A homérosi álomvilágban élő Schliemannt azonban az ilyen meggondolások nem tudták hitében megrendíteni . . . Homéros költői elbeszélését negyvenhat éves korában éppoly reális valóságnak fogadta el, mint kisfiú korában, a menekülő Aeneas képének láttán.

Ha Agamemnón gorgófejes pajzsának és háromfejű kígyó alakú pajzstartójának vagy a különféle harci kocsiknak, fegyvereknek és szerszámoknak aprólékos leírását olvasgatta, egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy mindez tiszta valóság volt. Hogy megannyi hős, Achilles és Patroklos, Hektor és Aeneas, hogy cselekedeteik, baráti kapcsolatuk, gyűlöletük és szeretetük csupán a költői képzelet szülöttei lennének? Nem, Schliemann szilárdan hitt egyéni létezésükben. És ebben a meggyőződésében osztozott az egész görög ókorral és neves történetíróival, Hérodotosszal és Thukydidésszel, kik a trójai háborút valóságnak, és minden résztvevőjét történelmi személynek tartották.

Ezzel a szilárd hittel szívében a milliomos Schliemann negyvenhat éves korában nem a modern Görögország felé vette útját, hanem egyenesen az achá-

jok birodalmába. Elképzelhető, milyen mélyreható benyomást tett rá, hogy fellelkesíthette, amikor először találkozott egy ithakai kováccsal, akinek felesége Pénelopé, fiai pedig Odysseus és Télemachos néven mutatkoztak be.

Valószínűtlennek hangzik, de mégis így történt: a gazdag és különös idegen esténként a falu főterén ülve az „Odysseia" XXIII. énekét olvasta fel a háromezer éve halott ősök ivadékainak. Annyira erőt vett rajta a meghatottság, hogy könnyezett, és együtt érzett vele az egész hallgatóság, férfiak és asszonyok egyaránt.

Mindamellett mégis örök csoda, ami ezután történt. Mert a történelem folyamán ugyan hol és mikor vezetett a puszta lelkesedés tartós sikerhez ? Az a közmondás, hogy a szerencse csupán a rátermetteknek kedvez tartósan, Schliemann-nál ugyancsak érvényét veszti, mert képzettsége és hozzáértése a tudományos régészet terén ásatásainak első évei alatt igen vitatható. A szerencse azonban mindvégig olyan mértékben kedvezett neki, mint senki másnak.

A korabeli tudósok zöme a régi Trója helyéül - ha egyáltalán létezett - az akkori Bunarbashi nevű falucskát jelölte meg, mely csak azzal tűnt ki, hogy minden háza tetején (még ma is) vagy tucatnyi gólyafészek ékeskedett. A falucska közelében csörgedező két forrásból elég merészen arra következtettek a régészek, hogy esetleg itt állhatott a régi Trója.

„. . . és odaértek a kettős szép vizű kúthoz, ahonnan
mélyörvényü Szkamandrosz két forrása előtör.
Egy forrás langyos vízzel bugyog és körülötte
száll a magasba a gőz, mint füst, ha lobognak a lángok;
másiknak vize nyáron hűvös, akárcsak a jégnek
zápora, vagy mint hó, vagy mint kristályba fagyott víz."

Így szólnak az „Ilias" XXII. énekének 147-152. verssorai. Schliemann negyvenöt piaszterért vezetőt fogadott, felült egy nyergeletlen lóra, és elindult, hogy első ízben megszemlélje gyermekálmai földjét.

„Bevallom - írja később -, alig tudtam uralkodni meghatottságomon, amikor a hatalmas trójai síkságot - gyermekkorom álomképét - megpillantottam."

De már az első pillantásra megállapítottam: itt nem lehetett az ősi Trója három órányira a parttól, hiszen Homéros hősei naponta többször is megtették az utat hajóiktól a várig. Ezen a dombon állt volna Priamos vára, hatvankét termével, kyklopsi falaival és kapubejáratával, melyen a falovat bevontatták a pusztulásra ítélt városba ?

Schliemann megtekintette a forrásokat, és kétkedően csóválta a fejét. Ötszáz méternyi területen nem két forrást, mint Homérosnál olvashatjuk, hanem harmincnégyet számlált. Sőt, vezetője azt állította, hogy rosszul számolt,

mert valóban negyven forrás fakad itt, ezért hívják a falut „Kirk Giös"-nek, vagyis „Negyven szem"-nek.

És vajon nem egy meleg és egy hideg forrásról beszélt-e Homéros ? Schliemann, aki Homérosát szó szerint értelmezte, miként a korai teológusok a Bibliát, elővette zsebhőmérőjét, megmérte mind a harmincnégy forrás hőfokát, és egytől egyig azonosan tizenhét és fél fokot állapított meg.

De ezzel még nem elégedett meg. Fellapozta az „Ilias"-t, és elolvasta az Achillesnek Hektór elleni rettenetes harcát ecsetelő verseket, hogy Hektór miképpen menekült a „gyorsan futó" elől, amint „háromszor futottak Priamos vára körül", „és az összes istenek őket figyelték".

Schliemann megtette a leírt utat. Közben olyan meredek lejtőre jutott, hogy csak négykézláb hátrálva tudott újból lejutni. Ez is megerősítette abban a meggyőződésében, hogy Homéros - kinek terepleírását katonai helyrajznak tekintette - nem gondolhatott arra, hogy hőseivel háromszor is megfuttassa ezt a meredek utat.

Egyik kezében óráját, a másikban Homérosát szorongatva végigjárta az utat a trójai domb és a hegyfok között, melynek lábánál egykor az achájok hajói horgonyoztak. Nyomon követte a trójai háború első napjának csatáit, pontosan úgy, ahogy az „Ilias" a másodiktól a hetedik énekig leírja. Arra a megállapításra jutott, hogyha Trója valóban Bunarbashi helyén állt volna, akkor az achájoknak kilenc óra alatt nem kevesebb, mint 84 kilométert kellett volna futniuk.

Kételyeit igazolta az a tény, hogy ezen a vidéken romoknak a legcsekélyebb nyoma sincs. Még cseréptöredékek sem kerültek felszínre, melyeknek egyébként gyakori előfordulása egyszer valakit a következő kijelentésre késztetett: „A régészek sírleleteiből arra lehetne következtetni, hogy az ókori népek egyébbel sem foglalkoztak, mint vázák készítésével, és amellett olyan aljas jellemről tettek tanúságot, hogy röviddel pusztulásuk előtt mindent összetörtek, és a legszebb darabokat összerakós türelemjáték gyanánt hagyták örökségül az utókornak."

„Mykéné és Tiryns - írja Schliemann - 2335 éve (ezt 1868-ban írta) pusztult el, és fennmaradt romjai mégis olyan állapotban vannak, hogy még 10 000 évet túlélhetnek " Trója csupán 722 évvel előbb dőlt romba. A „kyklopsok építette" falak sem tűnhetnek el nyomtalanul. Nem is tűntek el - másutt már felületes vizsgálatra is szembeötlöttek Új-Ilion romjai közt, a mai Hissarlikban, ami annyit jelent, mint „palota". Két és fél órányira fekszik Bunarbashitól, és egy órányira a tengerparttól. Schliemann kétszer is átvizsgálta az egyik dombtetőt, melynek négyszögletes fennsíkja 233 méter széles. Meg volt győződve arról, hogy megtalálta Tróját.

Bizonyítékokat keresett. Meggyőződésével nem állt egyedül, ha nem is sokan osztották nézetét, mint például Frank Calvert, az angol születésű amerikai alkonzul, akié a hissarliki domb egy része volt. Mikor villát épített rá, néhol ásni is kezdett. Ásatásai ugyanarra a feltevésre vezették, mint Schliemannt, anélkül azonban, hogy ebből levonta volna a további következtetéseket. Hasonló véle-

ményen volt továbbá C. MacLaren skót és Eckenbrecher német tudós, de szavuk nem talált meghallgatásra.

De hol voltak Hissarlikban a homérosi források, a Bunarbashi-elmélet fő érvei? Schliemann meggyőződését csupán rövid időre tudta megingatni az a tény, hogy itt, Bunarbashival ellentétben, egyetlen forrást sem talált, míg amott, egy csapásra harmincnégyre bukkant. Calvert megfigyelése segítségére volt: a vulkanikus talajban ugyanis rövid idő leforgása alatt több meleg forrás tűnt el és bukkant fel újra. Így Schliemann mint mellékes körülményt tette félre azt, amit a tudósok mindeddig oly fontosnak véltek. A Hektór és Achilles közötti harc, ha itt zajlott le, ahol a domb szelíden lejtett, már egyáltalán nem látszott valószínűtlennek. Csupán tizenöt kilométert kellett megtenniük, ha háromszor futották körül a várost, ami - ezt Schliemann saját tapasztalata nyomán meg is állapíthatta - nem látszott túlzott teljesítménynek a gyűlölettől elvakult harcosok számára.

És az ókoriak híradása újból döntőbb volt számára, mint korának tudományos megállapításai. Hérodotos közlése szerint Xerxés, amint Ilionba érkezett, megtekintette a „Priamos Pergamonjának" maradványait, és ezer szarvasmarhát áldozott az ilioni Athénének.

Xenophón elbeszélése alapján Mindaros spártai hadvezér ugyanígy cselekedett és Arrianos szerint Nagy Sándor követte példáját, aki azonban nem elégedvén meg az áldozatokkal, fegyvereket is hozatott magának a trójai várból, melyeket aztán testőrsége szerencsét hozó jelként a csatában maga előtt hordozott. Végül Caesar is sokat tett Ilium Novumért, úgy is mint Nagy Sándor csodálója, úgy is mint aki szentül hitte, hogy családja a trójaiaktól származik.

Mindezek az írók csak álmodtak volna? Vagyis hamis tudósításoknak estek volna egytől egyig áldozatul?

A fejezet végén, melyben az összegyűjtött bizonyítékokat felsorakoztatja, félretéve minden tudományosságot, elragadtatással szemléli a tájat és úgy ír, ahogy minden bizonnyal kisfiú korában is felkiáltott volna: ,,. . . még hozzá akarom fűzni, hogy a trójai síkságra lépve az ember mindjárt ámulatba esik Hissarlik szépséges dombja láttán, melyet a természet is arra teremtett, hogy egy nagy várost hordjon citadellájával együtt a hátán. Valóban, ha ez az állás jól meg volna erősítve, ura lehetne az egész trójai síkságnak, és az egész vidéken nincs még egy ehhez hasonló pont."

„Hissarlikból az Ida-hegy is jól kivehető, melynek ormáról Zeus egész Tróját látta!"

Az első szemle után, mint egy megszállott látott munkához. Mindaz az energia, mely a kereskedőinast milliomossá tette, most arra összpontosult, hogy álma megvalósuljon. E célért fenntartás nélkül áldozta fel mind anyagi javait, mind saját magát.

1869-ben görög nőt vett feleségül, Engastromenos Zsófiát, kinek szépsége Helnáról alkotott képéhez volt hasonló. Rövidesen éppoly odaadással fáradó-

zott Homéros földjének megtalálásán, mint maga Schliemann. Minden nehézségében, viszontagságában és küzdelmében ezentúl hűséges társként híven osztozott. Schliemann 1870 áprilisában kezdett ásatni. A következő évben két hónapig, azután két éven át évenként négy és fél hónapon keresztül folytatta az ásatásokat. Száz munkással dolgoztatott. Fáradhatatlanul működött és munkájában nem ismert akadályt. Sem a szúnyogok által terjesztett veszélyes mocsárláz, sem az ivóvíz hiánya nem gátolta, sem a munkások akadékoskodása, a hatóságok lassúsága, az egész világ tudósainak meg nem értése, kik bolondnak vagy még ennél is rosszabbnak híresztelték.

A város magaslatán állt valamikor Athéné temploma, Pergamon falait Poseidón és Apollón építette - így olvassuk az ,,Ilias"-ban. Tehát a domb közepén kellett állnia a templomnak és körös-körül az istenek őstalajra épített falának. Belevágott tehát a dombmagaslatba. Az útját álló jelentéktelennek látszó falakat leromboltatta. Fegyverekre, használati tárgyakra, ékszerekre és vázákra bukkant, ezek bizonyítékok voltak amellett, hogy itt valaha gazdag város állott. De egyebet is talált és Schliemann neve először járta be a világot: Új-Ilion romjai alatt más romokra bukkant, ezek alatt újból másokra. Az egész domb egy hatalmas hagymához hasonlított, rétegenként kellett lehámoznia. E rétegek mindegyike más és más kor településeit takarta. Különféle népek életéről és haláláról tanúskodtak ezek a romok, városok épültek itt, majd ismét romba dőltek, kard és tűzvész pusztított, egyik civilizáció a másikat váltotta és minden halott város fölé új, élő város épült.

Minden nap újabb meglepetéssel szolgált. Schliemann a homérosi Trója felkutatására indult. Az évek folyamán ő maga és munkatársai nem kevesebb, mint hét eltemetett városra, később még két továbbira bukkantak! Kilenc bepillantás rég letűnt korszakokba, melyekről a világ mit sem tudott, melyek létezését nem is sejtette.

De a kilenc város közül vajon melyik volt a homérosi Trója, a hősök és ádáz küzdelmek Trójája? Nem fért kétség hozzá, hogy a legalsó réteg volt a történelem előtti, egyben a legrégibb, melynek lakói még nem ismerték a fém használatát, míg a legfelső réteg volt a legújabb keletű, ez fedte nyilván Új-Ilion romjait, ahol Xerxés és Nagy Sándor mutatta be áldozatát.

Schliemann ásott és kutatott. Alulról a második és harmadik rétegben égési nyomokra, hatalmas bástyafalak maradványaira és egy rendkívül tágas kapu romjaira bukkant. Biztos volt benne, hogy ezek a várfalak Priamos palotáját övezték valamikor és hogy ez a kapu a Skaiai-kapu volt!

Kincseket tárt fel, a tudomány szempontjából szinte felbecsülhetetlen értékű kincseket. Mindabból, amit hazaküldött, és a szakemberek rendelkezésére bocsátott, tüzetes vizsgálat után kiteljesedett egy távoli korszak képe, számtalan részletével, felismerhetővé vált egy nép portréja.

Ez volt Heinrich Schliemann diadala, de egyben Homérosé is, mert ezzel igazolódott, hogy mindaz, ami eddig csak monda, mítosz vagy költői fantáziaként élt a köztudatban, valóban létezett és történelmi tény.

A lelkesedés hulláma végigsöpört az egész világon. És Schliemann, aki munkatársaival 250.000 köbméternél több földet mozgatott meg, úgy érezte, jogot nyert egy lélegzetnyi szünetre. Érdeklődése más feladatok felé fordult. Egyelőre 1873. június 15-re tűzte ki az ásatások befejezését. És ekkor, az utolsó előtti napon valami olyan történt, ami eddigi munkáját bearanyozta és elragadtatást váltott ki az egész világon.

Drámai esemény volt. Még ma is eláll az ember lélegzete, ha erről a felfedezésről olvas. Egy forró nap reggelén Schliemann feleségével együtt a napi ásatásokat figyelte, szokása szerint mindenre ügyelve, noha már nem várt semmi jelentősebb meglepetést. Huszonnyolc láb mélységig értek annál a fal-,nál, melyet Schliemann Priamos palotájához tartozónak vélt. Ekkor hirtelen valami szemébe ötlött. Pillanatok alatt döntött és cselekedett. Megragadta felesége karját - „arany" - suttogta elfojtottam Az asszony csodálkozva bámult rá. „Gyorsan" - lihegte Schliemann -, „küldd tüstént haza a munkásokat, de haladéktalanul!" - „De" - vetette közbe habozva a szép görög nő. „Semmi de, mondj nekik amit akarsz, mondd, hogy ma van a születésem napja, és hogy ez csak most jutott eszembe, és ezért mindnek szabad napot adok! Csak gyorsan, gyorsan!"

A munkások eltávoztak. „Hozd ide a piros kendődet!" kiáltotta Schliemann és a kiásott gödörbe ugrott, úgy dolgozott a késsel, mint egy megszállott. Hatalmas kőtömeg, évezredek omladéka függött fenyegetően a feje felett. De ő ügyet sem vetett a veszélyre. Saját maga így írja le később ezt az emlékezetes pillanatot: „Sietve szabadítottam ki a kincset egy nagy kés segítségével, ami csak a legnagyobb erőfeszítéssel, állandó életveszély közepette volt lehetséges, mert a hatalmas várfal, mely alatt ásnom kellett, minden pillanatban összeomlással fenyegetett. A rengeteg kincs látványa azonban vakmerővé tett és nem is gondoltam a veszélyre."

Elefántcsont villant halvány fénnyel, arany csörrent. Felesége odatartotta sálját, amely megtelt felmérhetetlennek látszó kincsekkel. Priamos kincse! A ködös hajdankor egyik leghatalmasabb királyának aranykincse, melyhez vér és könny tapadt, istenekhez hasonlatos emberek ékszerei halmozódtak egymásra a kiterített kendőben. Háromezer éve pihentek eltemetve hét letűnt birodalom omladékai alatt, s most napvilágra kerültek. Schliemann egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy valóban Priamos kincsét találta meg. Csak röviddel halála előtt bizonyosodott be, hogy Schliemannt felfokozott lelkesedése vezette félre, és Trója sem a második, sem a harmadik, hanem alulról számítva a hatodik rétegben feküdt és a talált kincs egy Priamost talán ezer évvel megelőző királyé volt.

Schliemannék a talált kincset tolvaj módra, titokban lopakodva fakunyhójukba vitték. Aztán elérkezett a pillanat, amikor egy gyalulatlan asztallapon kiteregették a temérdek ékszert. Diadémok csillogtak ámuló szemük előtt, csatok, láncok, lemezek és gombok, sodrott huzalok, tekercsek és aranyszálak. „Ügy

látszik, Priamos családjának valamelyik tagja sietve ládába csomagolta a királyi család ékszereit, hogy azokat megmentse, de már arra sem ért rá, hogy a szekrényke kulcsát kihúzza, mert menekülés közben a várfalon utolérte az ellenség keze vagy a várost pusztító tűzvész. Így tehát cserben kellett hagynia a ládát, melyet rövidesen öt-hat lábnyi magasságban betemetett az izzó hamu és a közeli királyi palota leomló kövei."

A rajongó Schliemann kikeres egy pár fülbevalót, egy nyakláncot, hogy felékesítse vele fiatal feleségét - háromezer éves ékszerrel egy húszesztendős görög nőt. „Helena!" - suttogja elbűvölten.

De merre, hova ezzel az aranykinccsel? Schliemann képtelen titkát megőrizni, és a lelet híre kiszivárog. Felesége rokonainak segítségével kalandos utakon szállítja a kincset Athénba és onnan vidékre. Amikor a török követ indítványára Schliemann lakását lefoglalják, a házkutatók nyomát sem lelik az aranynak.

Tolvaj volt Schliemann? - A török törvényhozás antik leletek tekintetében többértelmű volt. Meglehetős önkény uralkodott. Csoda-e, ha az a férfi, aki egy álom kedvéért megváltoztatta egész életét, most a sikeres vállalkozás után az örökbecsű kincset a maga és egyben az európai tudomány számára igyekszik megmenteni? Nem hivatkozhatott-e Thomas Bruce, Elgin és Kineardine grófjának példájára, akik hetven évvel ezelőtt egy egész más természetű kincscsel hasonlóképpen jártak el? Athén akkoriban még török uralom alatt állott. Lord Elgin egy írás birtokában volt, mely a következő szöveget tartalmazta: „Senki ne akadályozza meg abban, hogy az Akropolisról elszállítson néhány feliratos vagy alakokkal díszített kőtömböt". Lord Elgin ezt az engedélyt igen tágan értelmezte és kétszáz, a Parthenón kincseivel telt ládát szállított Londonba.

Évekig folyt a vita a görög művészet páratlan szépségű alkotásainak tulajdonjogáért. Lord Elginnek 74.240 fontjába került a kincs megszerzése. Mikor 1816-ban parlamenti határozat alapján a gyűjteményt megvásárolták, még a felét sem fizették ki neki. Elgin mindössze 35.000 fontot kapott kézhez. - Miután Schliemann „Priamos kincsét" napvilágra hozta, úgy érezte, élete csúcspontjához érkezett.

Fokozható volt-e még tovább az eddig elért siker?

5. FEJEZET

AGAMEMNÓN MASZKJA

Egyes életpályákon oly valószínűtlen gyorsasággal követi siker a sikert, hogy a krónikásnak ügyelnie kell tollára, nehogy lelkesült túlzásokba essék és már a kezdet kezdetén kimerítse azokat a felsőfokokat, melyekre a későbbiek folyamán még égető szüksége lesz. Vannak azonban ilyen csodálatos sikerekben gazdag életek. Ilyen volt Heinrich Schliemanné is, kinek mesébe illő egyénisége egyre csodálatraméltóbban bontakozik ki, ha a régészet terén elért sikereinek három kiemelkedő teljesítményét vizsgáljuk. Ezek közé tartozott először Priamos kincsének feltárása, másodszor a mykénéi királysírok felfedezése.

A görög történelem egyik legkomorabb és egyben legmagasztosabb, sötét szenvedélyekkel teljes fejezete, a mykénéi Pelopidák sorsa, Agamemnón hazatérésének és halálának története. Tíz évig harcolt Agamemnón Trójánál és ezt az időt Aigisthos jól kihasználta:

„Ámde mi Trója alatt sok harcot víva időztünk,
s lónevelő Argos zugolyán ezalatt nyugalomban
bűvölgette szavával az Átreidés feleségét."

Aigisthos őrt állított azzal a paranccsal, hogy tüstént jelentse, amint a távollevő férj hazatér. Húsz embert helyezett készenlétbe, majd lakomára hívta meg Agamemnónt - „gonoszt forgatva fejében" -, és leszúrta a lakoma alatt, mint egy „barmot a jászol előtt". Agamemnón egész kíséretéből senki sem menekült! Beletelt nyolc esztendő, mire fia, a bosszúálló Orestés eljött és megölte saját anyját, Klytaimnéstrát, valamint apja gyilkosát, Aigisthost. A drámaírókat sorra foglalkoztatta ez az esemény, Aischylos legmegrázóbb darabja Agamemnónról szól. Jean-Paul Sartre francia író még napjainkban is írt egy Orestés-drámát, és soha nem halványult el a „népek pásztorának", egész Peloponnésos urának emléke, ki a leghatalmasabbak és leggazdagabbak egyike volt.

De nemcsak a „véres", hanem az „arany" Mykénét is ismerjük. Homéros szerint Trója gazdag volt, de Mykéné túltett rajta, és az Iliasban az „aranyos" szó Mykéné állandó jelzője. Priamos kincse megbabonázta Schliemannt, most újabb kincs után kutatott. És - ami egész valószínűtlennek látszott - meg is

találta! Mykéné a „lovat tápláló" Argos „zugában" fekszik, félúton Argos és a korinthosi földszoros között. Nyugat felől nézve a hajdani királyi várat, csupán romhalmazt látni, hatalmas falak maradványait, melyek között kezdetben szelíden, majd egyre meredekebben emelkedik az Euboia-hegy, Illés próféta kápolnájával.

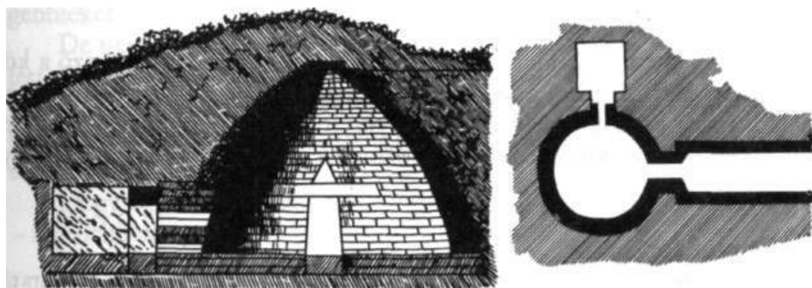
I. sz. 170 körül járt itt Pausanias és leírta, amit látott. Ez akkoriban még több volt, mint ami most Schliemann szeme elé tárult. A régész feladata itt azonban egyben más volt, mint Trójában. Mykéné helymeghatározásához ugyanis nem férhetett kétség. Jóllehet a romokat évezredek pora fedte, és ahol egykor királyok uralkodtak, most juhok legelésztek, a romok mégiscsak itt álltak és hajdani nagyságról, pompáról és fényes dicsőségről tanúskodtak.

A palota főbejárata, az „Oroszlán-kapu" ott állt szabadon az álmélkodó vándor szeme előtt, csakúgy, mint a valamikor sütőkemencéknek vélt kincseskamrák, köztük a legnevezetesebb, Atreusé, a leghíresebb Pelopidáé, Agamemnón apjáé.

A föld alatti helyiség tizenhárom méternél magasabb, a kupola terhét az óriási kőtömbökből álló boltozat tartja, minden kötőanyag nélkül.

Több ókori író ezt a helyet jelölte meg Agamemnón és vele együtt megölt társai sírjául. A vár elhelyezkedése tisztázott volt, a síroké azonban még nem. Ahogy Schliemann a tudósok véleményével szembeszállva megtalálta Tróját, pusztán Homérosára támaszkodva, úgy most Pausanias írásainak egy bizonyos fejezetére hivatkozva azt állította, hogy azt eddig minden tudós helytelenül fordította és tévesen értelmezte. Míg az addig elterjedt felfogás szerint - melyet két igen tekintélyes régész, az angol Dodwell és a német Curtius is magáévá tett -, Pausanias a sírhelyet a bástyafalon kívül jelölte meg, Schliemann azt állította, hogy azon belül kell lennie. Már Ithaka-könyvében is ezt vallotta, s így újból tanúbizonyságot tett arról, hogy többre értékeli az ókoriak írásait a tudományos megfontolásoknál. De végeredményben mindez nem is fontos, mert Schliemann ásott, és ásatásai őt igazolták.

„1876. augusztus 7-én 63 munkással láttam hozzá a nagy munkához - írja

3. ábra
Atreus kincseskamrájának keresztmetszete és alaprajza

-, augusztus 19-től kezdve aztán átlag 125 munkással és négy kocsival folytattam az ásatásokat és jól haladtam."

Valóban, az első, amire vázák és újra vázák hatalmas tömege után rábukkant, egy kövekből képzett különös alakú kettős kör volt. Schliemann számára nem férhetett kétség ahhoz, hogy itt a mykénéi kerek agorát találta meg. Felismerte a kövekből formált körívben azt a körpadot, melyen egykor a vár nagyjai foglaltak helyet gyűléseik, tanácskozásaik és bíráskodásaik alkalmával, melyeken Euripidés hírnöke állt, aki a népet - az „Elektra" egyik jelenetében - az agorára hívta.

„Tudós barátai" igazolták. Amikor egy másik agorára vonatkoztatva Pausaniasnál ezeket olvasta: „Itt építették meg a tanácsgyűlés helyét, hogy az magába zárja hőseik sírjait", Schliemann szinte ugyanazzal a látnoki tévedhetetlenséggel, mely hat városon keresztül Priamos kincséhez vezette - végleg megbizonyosodott afelől, hogy itt Agamemnón sírja felett áll.

További kutatásai során kilenc sírhelyet fedezett fel (öt aknasírt a várfalon *belül,* négy további, száz évvel későbbi kupolasírt pedig a várfalon *kívül;* - ma már összesen tizenötről tudunk), ezek közül négyet jó állapotban levő domborművek díszítettek. Ezzel eloszlott utolsó kételye is, és túltéve magát a tudós kötelező óvatosságán, a nyilvánosság elé lépett: „Nem késlekedhetem kijelenteni, hogy itt megtaláltam azokat a sírokat, melyeket Pausanias a hagyományhoz híven Atreus, továbbá Agamemnón, a népek pásztora, Eurymedón, annak kocsihajtója, valamint Kassandra és társaik sírjának tulajdonít."

Az oroszlánkapu közelében épült kincseskamránál a munka csak lassan haladt előre. Kőkemény törmelék gátolta az ásatásokat. De itt is megnyilvánult Schliemann látnoki biztonsága: „Meg vagyok győződve arról, hogy a hagyomány - mely szerint ezek a titokzatos épületek hajdani királyok kincseit rejtették - tökéletesen igaz." Már a feljárat előtt felhalmozódott törmelékben talált darabok kivitelezésük választékosságában, formai tökéletességükben és anyaguk minőségében messze felülmúlták a Trójában talált hasonló leleteket. Fríztöredékek, festett vázák, Héra-szobrocskák terrakottából, ékszerek öntésére szolgáló mintakövek („az ékszerek valószínűleg mind aranyból és ezüstből készültek" - fűzi hozzá rögtön a kincskereső), mázzal bevont cserép díszítmények, üveggyöngyök és gemmák kerültek napvilágra.

Arra, hogy mennyi földet mozgatott meg munkásaival, jellemző a következő megjegyzése: „Eddigi ásatásaim folyamán a felhalmozott törmelék sehol nem haladja meg a 26 láb mélységet, és ilyen mély csak a nagy kőfalnál, onnan hirtelen emelkedik a sziklahegy, és a törmelék a továbbiakban nem mélyebb 13-20 lábnál."

De a munka megérte.

December 6-ával keltezi Schliemann az első sír felfedezését. A kutatást a legnagyobb gonddal kellett végezni. Zsófia, felesége és fáradhatatlan munkatársa, huszonöt napon át térden csúszva, zsebkésével és puszta kézzel kaparta

félre a törmeléket. Összesen öt sírhelyet találtak, és a sírokban tizenöt csontvázat.

Sürgönyt küldtek a görög királynak:

„Kimondhatatlan örömmel jelentem Felségednek, hogy felfedeztem azokat a sírokat, amelyekben a hagyomány szerint Agamemnón, Kassandra, Eurymedón és társaik nyugszanak, s akiket Klytaimnéstra és szeretője, Aigisthos lakoma közben meggyilkolt."

Elképzelhető Schliemann megrendülése, amint sorra előkerültek azok csontvázai, akiket - akár a trójai harcok hőseit - a közhit a regék birodalmába utalt. A szétmálló, de még felismerhető arcok rámeredtek a tudósra üres szemgödreikkel, elenyészett orrukkal, torz fintorral szájuk körül, mint egy szörnyű gaztett utolsó tanúi. A csontokon karkötők és ékszerek csörögtek. Olyanok viselték ezeket több mint két évezreddel ezelőtt, akik tele voltak gyűlölködéssel, indulatokkal és szenvedélyekkel. Schliemann egy percig sem kételkedett, és számos érv látszólag igazolta. „Ezek a tetemek a szó szoros értelmében roskadoztak a rájuk aggatott arany és drágakövek súlya alatt" - írja, majd felteszi a kérdést: „Vajon helyeztek volna közönséges halandók sírjába ilyen kincseket?" Fegyvereket is talált, drága, értékes fegyvereket, melyekkel a halottakat az árnyékvilág feltehető viszontagságaira felvértezték. Schliemann rámutatott a tetemek szemmel láthatóan sebtében véghezvitt elégetésére. A halottégetők a gyilkosok segítségével, csak hogy minden áruló nyomot a lehető leggyorsabban eltüntessenek, meg sem várták, hogy a tűz mindent elemésszen, máris rájuk szórtak földet és kavicsot. És a kor szokásai szerint melléjük adott kincsek ellenére nem vallott-e minden jel a sírhelyek és az egész temetés méltatlan voltára, mint amilyet csupán a gyűlölettől elvakult gyilkos nyújt gyűlölt áldozatának. „Nyomorúságos gödrökbe dobálták őket, mint tisztátalan állatok tetemeit."

Schliemann felvonultatta szaktekintélyeit, az ókori írókat. Aischylos „Agamemnón"-jából, Sophoklés „Élektrá"-jából és Euripidés „Orestés"-éből idézett. Semmilyen kétely nem merült fel benne, noha - ma már tudjuk - elmélete téves volt. Az agora alatt valóban királysírokat talált, de nem Agamemnón és társai sírját, hanem minden valószínűség szerint több mint négyszáz évvel régebbieket.

De nem is ezen volt a hangsúly. A lényeg az volt, hogy újabb nagy lépést tett előre egy letűnt hajdani korszak világába, s Homéros igazát újból bebizonyította. Az általa feltárt kincsek tudományos és anyagi értéke egyaránt vitathatatlan, s részletes bepillantást is nyújtottak egy olyan kultúrába, mely nekünk európaiaknak őskultúránk.

„Egy egészen új, soha nem sejtett világot tártam fel a régészet számára!" - írja Schliemann.

Ez a csodálatos ember, aki ismét a siker csúcspontjára érkezett, ez az ember, aki miniszterekkel és királyokkal tárgyal, aki mérhetetlenül büszke, de sohasem gőgös, akkor, amikor az egész világ izgatottan várja jelentéseit, nem feledkezik meg a legapróbb dologról sem. Minden igazságtalanság mérhetet-

lenül felháborítja. Egy ízben sok külföldi látogató között megjelent Brazília császára Mykéné megtekintésére. Távozásakor Leonardos rendőrparancsnoknak 40 frank „fejedelmi" borravalót adott. A parancsnokot Schliemann becsületes és tisztességes hivatalnoknak ismerte, így tehát érthető a felháborodása, amikor megtudja, hogy rosszindulatú tisztviselők azzal vádolják Leonardost, hogy valójában 1000 frankot kapott, a többletet pedig elsikkasztotta. Mikor Leonardost emiatt állásából felfüggesztik, Schliemann erélyesen közbelép. A világhírű kutató összeköttetéseit mozgósítja a jelentéktelen rendőrtiszt érdekében. Nem sokat kertel, közvetlenül a miniszternek sürgönyöz: „Ellenszolgáltatásul azért a sok százmillióért, mellyel Görögországot gazdagabbá tettem, azt a szívességet kérem, kegyelmezzenek Leonardos nauplioni rendőrnek, és hagyják meg állásában. Az én kedvemért. Schliemann." Mivel a válasz késik, újabb sürgönyt meneszt: „Esküszöm, hogy Leonardos rendőr becsületes, derék ember. A vád nem egyéb rágalomnál. Kezeskedem, hogy csupán 40 frankot kapott. Igazságot követelek!" De ezzel sem elégszik meg. Vakmerő elhatározással magának a brazíliai császárnak sürgönyöz, aki közben Kairóba érkezett:

„Felséged Nauplionból való távozásakor Leonida Leonardos rendőrparancsnoknak 40 frankot adott a rendőrök közti szétosztásra. A polgármester a derék embert azzal rágalmazza, hogy 1000 frankot kapott Felségedtől. Leonardost elmozdították állásából, és csak nagynehezen tudtam letartóztatását megakadályozni. Miután évek óta a *világ* legbecsületesebb emberének ismerem, a szent *igazság* és emberség nevében kérem Felséged sürgönyválaszát, mennyit kapott Leonardos, 40 frankot vagy többet ?" És Heinrich Schliemann, a kutató, az igazság nevében arra kényszeríti Brazília császárát, hogy fukarságát a nyilvánosság előtt beismerje. Leonardos rendőr megmenekült. Így jár el Schliemann, aki álmodozó, ha az ókori világot keresi, ridegen következtető detektív, ha kincsek után kutat, és fanatikus igazságkereső, ha ártatlanul meghurcoltak védelmére kel.

Az aranyleletek értéke szinte felbecsülhetetlen volt. Csupán a XX. században Carnarvon és Carter által feltárt egyiptomi kincsek múlták felül. „A világ összes múzeumában őrzött értékek együttvéve ennek ötödrészét sem érik el" - írja Schliemann.

Az első sírban talált három csontvázon egyenként öt színarany diadémot, arany babérleveleket és kereszteket fedezett fel. Egy másik sírban három női csontváz sírmellékleteként nem kevesebb mint 701 darab vékony aranylevelet gyűjtött össze, melyeket különféle állatok és virágok, tintahalak és lepkék remekbe készült ábrái díszítettek. Voltak ott arany ékszerek, oroszlánok és egyéb állatok vagy küzdő harcosok figurális ábrázolásával, és olyanok, melyek fekvő szarvast vagy nőket ábrázoltak galambbal. Az egyik csontváz koponyáján aranykorona díszlett, melynek homlokpántjához 36 aranylevél volt erősítve, hegyükkel felfelé, koszorút alkotva egy már-már szétmálló koponya körül.

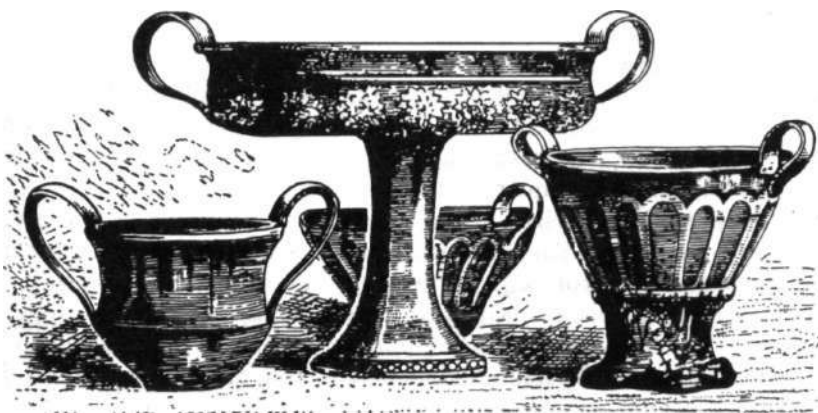
Szétesett az évezredek során az a másik, ugyanott feltárt koponya is, melyhez egy remekművű diadém valósággal hozzátapadt.

Talált még öt aranydiadémot ráforrasztott aranyhuzallal, a fejhez erősítve, megszámlálhatatlan aranykeresztet, rozettát, melltűt, hajcsatot, agátzárakat és lencse alakú szardonyx és ametiszt gemmákat. Továbbá aranyozott ezüstjogarokat hegyi kristály markolattal, aranyserlegeket és szelencéket, alabástrom dísztárgyakat.

És - ami a legfontosabb volt - megtalálták azokat az aranymaszkokat, és azokat a halott mellé helyezett lapokat, melyekre a hagyomány szerint az a feladat várt, hogy a halott uralkodókat minden külső behatástól megóvják. Megint csak térden csúszva vakarta le felesége segédlete mellett a negyedik sír tetemeiről az odatapadt agyagrétegeket. A tetemek koponyáját azonban mindössze néhány órán át látták ők is, mert rövidesen szemük előtt szétporladtak. De az aranymaszkok csillogó fényükben híven megőrizték vonásaikat, és ezek annyira egyéniek voltak, „annyira különböztek az istenek és hősök eszményi típusától, hogy kétségkívül mindegyikük híven örökítette meg az elhunytat".

Csodálatos metszett pecsétgyűrűket talált, karkötőket, homlokpántokat és öveket, 110 aranyvirágot, 68 díszítetlen és 118 berakásos díszítésű aranygombot. Leletnaplója 130 aranygombot is említ, azután egy templom kicsinyített aranymását, majd egy arany tintahalat. Schliemann leírásában kétszázhat terjedelmes oldalt tölt ki a felsorolás. Tömérdek aranyat talált.

Esténként, mikor a nap már leáldozott, és a mykénéi fellegvárat a közelgő éj már árnyaiba burkolta, Schliemann tüzet gyújtott „2344 év óta először" - mint mondja, őrtüzeket, mint amilyenek valamikor Klytaimnéstrának és szeretőjének jelezték Agamemnón érkezését. Ezúttal azonban azt a célt szolgálták, hogy távol tartsák a tolvajokat egy olyan kincstől, melynél nagyobbat, értékesebbet nem hoztak még felszínre királyi sírokból.

4. ábra
Aranyedények Mykénéből

6. FEJEZET

SCHLIEMANN ÉS A TUDOMÁNY

Schliemann harmadik nagy ásatása már nem hozott napfényre aranyat, de feltárt egy várat Tirynsben. E legutóbbi és a mykénéi leletek, továbbá Evans angol régésznek egy évtizeddel később Krétában felszínre hozott leletei nyomán bontakozott csak ki a Földközi-tenger partvidékén valaha uralkodó ősi kultúra képe.

De előbb vizsgáljuk meg, milyen volt Schliemann helyzete a maga korában. Ez a kérdés azért időszerű, mert a kutatók még ma is a közönség és a szaktudomány érdeklődésének egyaránt középpontjában állnak. Schliemann közlései jóval szélesebb rétegekhez szóltak, mint a Winckelmann-féle „Értesítők". Winckelmann, a XVIII. századbeli világfi, a művelt közönség számára írt, a kiválasztottak ama szűk köréhez fordult, kik magánmúzeummal rendelkeztek, vagy mint az udvarnál bejáratosak, legalább látogathattak ilyeneket. Ezt a szám szerint igen kis réteget megrendítette Pompeji felfedezése, és elragadtatásra késztette már egyetlen kiásott szobor is, de érdeklődése mindig csak a művészi esztétika parkettás síkján mozgott. Winckelmann átütő sikert ért el, de szüksége volt még írói és költői közvetítőkre, akik mondanivalóját a műveltek szűk körén túl az egész korabeli világhoz eljuttatták.

Schliemann közvetítők nélkül, közvetlenül hatott. Minden leletét haladéktalanul nyilvánosságra hozta, és önmaga volt azok legnagyobb csodálója. Levelei bejárták az egész világot, cikkei eljutottak minden újsághoz. Schliemann ma a rádió, film és televízió embere lenne. Trójai leletei nem csupán a művelt réteg szűk világát, de mindenkit felkavartak. Winckelmann szoborleírásai az esztétákhoz szóltak, és a lelkes műértőket vonzották. Schliemann aranyleletei egy olyan kor embereit hozták lázba hazájában - ahol az alapítások korszaka virágzott -, akik a gazdasági jólét magaslatán álltak, s megbecsülték a „self-made man"-t, mellé álltak, mikor az „igazi tudósok" elfordultak a „laikustól".

Néhány évvel Schliemann 1873-ban közzétett újságcikkei után egy múzeumigazgató így írt: „Ezek a cikkek mind a tudósokat, mind a közönséget nagy izgalomba hozták. Postakocsikban és vonaton, az utcán és otthon, mindenki Trójáról beszélt, mindenki telve volt csodálattal és kérdésekkel."

Míg Winckelmann a „görögök titkát távolról mutatta" - mint Herder mondja -, Schliemann már elődeik világát tárta fel. Hallatlan merészséggel

szabadította ki a régészetet a szobatudósok petróleumlámpáinak fényéből, és a napfényes hellén ég alá vezette, a trójai kérdést pedig ásója segítségével megoldotta. A klasszikus-filológia birodalmából egyszerre az eleven történelem talajára lépett, és egy „klasszikus" tudományt a történelem előtti idők feltárásával gazdagított.

Schliemann mindent felforgató tevékenységének irama, sikereinek halmozása, kétlaki egyénisége - nem volt sem százszázalékos kereskedő, sem százszázalékos tudós, és mégis mindkét téren átütő sikert ért el -, közléseinek „reklámszerű volta" megbotránkoztatta a nemzetközi tudóstársadalmat, de különösképpen a németet. A nagy kavarodás méreteire jellemző, hogy Schliemann ásatásainak éveiben a szobatudósok nem kevesebb, mint 90 különféle, Trójára és Homérosra vonatkozó értekezést publikáltak. A tudósok filippikái elsősorban Schliemann dilettantizmusa ellen irányultak. Az ásatások történetében újra és újra találkozni fogunk a céhbeli régészekkel, akik megkeserítették azok életét, akikben volt elég vakmerőség a bátor kezdeményezéshez.

Wilhelm Dörpfeld professzor, Schliemann munkatársa, tanácsadója és egyben jó barátja, egyike azon kevés német szakembernek, aki mellette állt, még 1932-ben is így ír: „Soha nem tudtam megérteni azt a gúnyt és megvetést, mellyel több tudós, különösen pedig a német filológusok Trójában és Ithakában végzett munkáját illették. Engem is mindig újra elszomorított az a gúny, mellyel néhány neves tudós később az én homérosi helyeken végzett ásatásaimat kísérte, s ezt nemcsak indokolatlannak, de tudománytalannak is tartottam!"

A „szakemberek" bizalmatlansága a sikert elért „outsider" iránt nem egyéb a polgár bizalmatlanságánál a tehetséggel szemben. Az, aki az élet biztonságos sima útjait járja, megveti a bizonytalan övezetek vándorát, aki „létét a semmire tette". Ez a lekicsinylés azonban igazságtalan.

Bármily messzire nyúlunk is vissza a tudományos kutatások fejlődéstörténetében, nem nehéz megállapítani, hogy a felfedezések egész sorát „dilettánsok", sőt „autodidakták" vitték véghez, akik mint egy eszme megszállotjai, ügyet sem vetettek a szakképzettség szabta korlátokra, nem ismerték a szakmai előítéleteket, és merész lendülettel átugrották a kialakult hagyományok akadályait.

Otto von Guericke, a XVII. század legnagyobb német fizikusa, eredetileg jogász volt, Denis Papin orvos, Benjamin Franklin egy szappanfőző fia, egyetemi, sőt gimnáziumi végzettség nélkül, nemcsak kiváló politikus, hanem elismert tudós is. Galvani, az elektromosság felfedezője, ugyancsak orvos volt, és - ahogy Wilhelm Ostwald „Geschichte der Elektrochemie" című művében olvashatjuk - felfedezését éppen hiányos alapismereteinek köszönhette. Fraunhofer, a színképről írt fontos tanulmányok szerzője, tizennégy éves koráig sem írni, sem olvasni nem tudott. Michael Faraday, a legkiválóbb természettudósok egyike, patkoló kovács fia volt, és mint könyvkötő kezdte pályáját. Julius Robert Mayer, az energiafennmaradás törvényének felfedezője orvos volt, és ugyancsak orvos Helmholtz, amikor huszonhat éves korában ugyanerre a

tárgyra vonatkozó első tanulmányát közreadta. Buffon matematikus és fizikus legjelentősebb művei a földtannal foglalkoznak. Az első elektromos távírót Thomas Sömmering anatómiatanár szerkesztette. Samuel Morse és Daguerre festő volt. Előbbinek köszönhető a távíró-ábécé, utóbbi a fényképezés feltalálója. A kormányozható léghajó lelkes alkotói Zeppelin, Gross és Parseval katonatisztek voltak, és igen fogyatékos műszaki ismerettel rendelkeztek.

A felsorolást még soká folytathatnók. Ezek nélkül a nagy egyéniségek nélkül a tudomány egész hatalmas épülete összeomlana. Életükben mégis bőven jutott gúny és gáncs osztályrészül.

Soruk az itt tárgyalt tudományág történetében sem szakad meg. William Jones, akinek a szanszkrit nyelv első jó fordításai köszönhetők, nem volt orientalista, hanem főbíró Bengáliában. Grotefend, az ékírás első megfejtője, klasszikus-filológus volt, követője Rawlinson pedig katonatiszt és politikus. A hieroglifák megfejtésének hosszú útján Thomas Young orvos tette meg az első lépéseket. És Champollion, aki végül célhoz ért, voltaképpen történelemtanár volt, Humann, Pergamon feltárója pedig vasúti mérnök.

Úgy hisszük, mondanivalónk bizonyítására nem szükséges több példát felhoznunk. Bár a szakember értéke és jelentősége semmiképp nem vitatható, mégis - feltéve, hogy az alkalmazott eszközök tiszták - nem mindig a végeredmény a legfontosabb, és nem tartozunk-e éppen a „megszállottaknak" különös hálával ?

Igaz, Schliemann első ásatásai során súlyos hibákat követett el. Régi, értékes épületeket lerombolt, eltávolíttatott falakat és bástyákat, melyek fontos útmutatásul szolgálhattak voina. Mégis Eduard Meyer, a nagy német történész, ezt a bizonyítványt állítja ki számára: „Schliemann módszertelen eljárása, mellyel egyenesen az őstalajig hatolt, a tudomány szempontjából igen áldásosnak bizonyult. Rendszeres ásatások esetén a domb régebbi rétegei és velük együtt a tulajdonképpeni >>trójai<< kultúra nemigen került volna valaha is napvilágra."

Tragikus balszerencse, hogy éppen legelső értelmezései és keltezései csaknem kivétel nélkül tévesek voltak. De amikor Kolumbus felfedezte Amerikát, ő is úgy vélte, hogy Indiát találta meg. Vajon csorbítja ez érdemeit?

Nem kétséges az sem, hogy míg a hissarliki dombra Schliemann még úgy vonult fel, mint egy kisfiú, aki kalapáccsal megy neki játékszerének, hogy meglássa „mi van benne", a férfi, aki Mykénét és Tirynst tárta fel, már teljes joggal tudományos kutatónak számított. Dörpfeld ezt éppúgy igazolja, mint Evans, a nagy angol régész - igaz, hogy utóbbi csupán némi fenntartással.

Ahogy Winckelmann szenvedett Poroszország „despotizmusától", úgy sínylette meg Schliemann azt a meg nem értést, mellyel éppen hazájában találkozott, saját szülőföldjén, ahonnan gyermekkori álmait hozta magával. Ásatásai ellenére, melyek kézzelfogható eredményeit már az egész világ ismerte, még 1888-ban is megjelenhetett bizonyos Forchhammer „Erklarung der Ilias"-ának második kiadása, melyben a szerző arra a szerencsétlen kísérletre vetemedett,

hogy a trójai háborút a tenger és folyó harcának, a trójai síkságon gyakorta küzdő köd és eső költői szimbólumának nyilvánítsa. De Schliemann oroszlánként védte igazát. Amikor a taplófejű és örökké gáncsoskodó Boetticher százados, Schliemann főellenfele kijelentette, hogy Schliemann ásatásainál készakarva rombolt le minden olyan fal vonulatot, mely ellentmondott volna Trója-elméletének, a századost saját költségén meghívta Hissarlikba. Az összejövetelen szakemberek is részt vettek, akik igazolták Schliemann és Dörpfeld véleményét. A százados gondosan megszemlélt mindent, haragos képet vágott, hazautazott és elhíresztelte, hogy az „úgynevezett Trója" nem egyéb hajdani óriási égetéses temetkezőhelynél.

Schliemann 1890-ben, negyedik ásatása alkalmával „dombjára" meghívta a nemzetközi tudósvilágot. A Skamandros-völgy domboldalán felállított deszkabódékban tizennégy tudós számára teremtett szállást. Angol, amerikai, francia és német tudósok (köztük Virchow is) elfogadták a meghívást, és a látottaktól elragadtatva, ők is igazolták Schliemann és Dörpfeld állításait. Schliemann gyűjteményei felbecsülhetetlen értéket képviseltek. Végrendelkezése értelmében hagyatékul annak a nemzetnek szánta, „melyet legjobban szeretett és legtöbbre becsült". Először a görög, majd a francia kormánynak ajánlotta fel őket. Pétervárra 1876-ban egy orosz bárónak a következőket írta: „Mikor néhány évvel ezelőtt trójai gyűjteményem ára iránt érdeklődtek, azt 80 000 fontban állapítottam meg. De miután életemből húsz évet Pétervárott töltöttem, minden rokonszenvem Oroszországhoz fűz és őszintén örülnék, ha gyűjteményem oda kerülne, az orosz kormánytól csupán 50 000 fontot kérek, sőt szükség esetén hajlandó volnék 40 000 fontra is lemenni. . ."

Tulajdonképpeni és legnyíltabban vallott vonzalma azonban Angliának szólt, ahol munkássága a legnagyobb visszhangra talált, ahol a *Times* hasábjai mindig nyitva álltak számára, akkor is, amikor még az összes német lap elzárkózott előle, annak az államnak, melynek miniszterelnöke - Gladstone - előszót írt Mykéné-könyvéhez (ahogy korábban a híres oxfordi A. H. Sayce írt előszót Trójáról szóló művéhez).

Az, hogy a gyűjtemény „örök tulajdonul, osztatlan megőrzésre" végül mégis Berlinbe került, újból olyan valakinek köszönhető - és ez valóban a sors iróniája -, aki csak kedvtelésből foglalkozott régészettel. Virchownak, a világhírű orvosnak sikerült kieszközölnie, hogy Schliemannt az Antropológiai Társulat tiszteletbeli tagjává, Berlin városa pedig Bismarckkal és Moltkéval egyidőben díszpolgárrá válassza.

Mint egy tolvaj, úgy rejtette és őrizte Schliemann egykor kincseit a hatóságok elől. Csak hosszú kerülő út után sikerült trójai gyűjteményének fontos darabjait végül is a berlini őstörténeti múzeumba eljuttatni. Évtizedekig háborítatlanul nyugodtak a kincsek a múzeum őrizetében és átvészeltek egy nagy háborút. Később jött egy második világháború és bombák zuhantak Berlinre. A gyűjtemény egy része épségben maradt, ezt azután biztos helyre igyekeztek menteni. „Priamos aranykincse" először a porosz állami bankba, majd a Berlini

Állatkert óvóhelyére került. A bank épülete romba dőlt, a bunker is találatot kapott. A kerámiakincsek zömét részben az Elba melletti Schönebeckbe, részben a Petruschen-kastélyba, valamint a Lebus-kastélyba szállították. Schönebeckben semmi sem maradt meg. Petruschenből többé nem érkezett hír. Lebus kastélyát a háború befejezésekor kifosztották. Nemsokára azonban olyan hírek szivárogtak Berlinbe, hogy Lebusban mégis maradt még menthető kerámia. Amikor egy régésznő engedélyt kapott Lebus átvizsgálására, a helyi hatóságoknál nem talált támogatásra. Ekkor néhány kiló cukorkát vásárolt és ezzel megnyerte a gyerekek közreműködését az elszórt régi cserepek összegyűjtésére. A gyerekek hamarosan rájöttek arra, hogyha az épen maradt edényeket összetörik, az egyes cserépdarabok beszolgáltatásával többszörös cukoradaghoz jutnak. Egyes parasztházakból mégis kerültek még elő sértetlen darabok, ott ahol a háznép azokat a fazekakat, tálakat és korsókat, melyekből egykor a régi trójaiak és az Atridák királyi nemzetsége evett és ivott, újra használatba vette.

De ennél rosszabbat is tapasztalt a mentőakcióval megbízott kiküldött. A német összeomlás után Lebus megmaradt lakosságának fogalma sem volt a cserépedénnyel telt ládák értékéről. És amikor a faluban újra megindult az élet, lakodalmak előestéjén a legények kivonultak, hoztak egy taligára való urnát és amforát Schliemann pótolhatatlan leleteiből, és vidám ujjongás közepette földhöz vagdosták a nászszoba küszöbén!

Így pusztult el 1945-ben másodszor számos régészeti emlék Trója hagyatékából, és néhány kiló cukorka segítségével így gyűjtötték egy részüket újból össze.

7. FEJEZET

MYKÉNÉ, TIRYNS ÉS A REJTÉLYEK SZIGETE

Ezernyolcszázhetvenhatban fogott hozzá az ötvennégy éves Schliemann a mykénéi ásatásokhoz, 1878-1879-ben Virchow segédletével másodszor ásott Trójában, 1880-ban Orchomenosban - a harmadik városban, melyet Homéros „arany" jelzővel említ - feltárta Minós kincseskamrájának gazdagon díszített mennyezetét, 1882-ben Dörpfelddel harmadszor ásott Trója földjén, majd két évvel később Tirynsben kutatott.

És újra az történt, amire Schliemann ásatásai már több példát szolgáltattak: a tirynsi vár falai szabadon álltak, köveit egy hajdani tűzvész mésszé égette, a köztük levő agyagot pedig valósággal téglákká. A régészek ezeket a falakat középkori maradványoknak nyilvánították, a görög idegenvezetők pedig lépten-nyomon azt hangoztatták, hogy Tirynsben nincs semmi különös látnivaló.

Schliemann bízott ókori szerzőiben, és olyan buzgalommal látott neki az ásatásoknak, hogy amikor tönkretette az egyik kofinioni paraszt köményültetvényét, 275 frank kártérítést kellett fizetnie.

A hagyomány szerint Tirynsben született Héraklés. A kyklopsfalak az ókorban csodaszámba mentek. Pausanias az egyiptomi piramisokhoz hasonlította őket. A monda szerint Proitos, Tiryns legendás hírű királya hét Kyklopsot hozatott, azok emelték ezeket a falakat. Ilyeneket azután máshol is építettek, elsősorban Mykénében. Euripidés ezért egész Argolist „kyklopsi országnak" nevezi.

Schliemann tovább ásott, és egy olyan palota alapfalaira bukkant, mely minden addig feltárt palotát felülmúlt, lenyűgözően hatott, és tiszteletet keltett a történelem előtti nép iránt, mely annak idején felépítette, s melynek királyai ilyen palotában éltek.

A vár egy mészkő szikla tetején emelkedett, akárcsak egy erőd. Falait két-három méter hosszú egy méter magas és egy méter vastag tömbökből építették. A vár alsó részében levő gazdasági helyiségek és istállók falai hét-nyolc métert tettek ki, a vár felső részében, ahol az uralkodó lakott, tizenegy métert is, míg az egész vár tizenhat méter magas volt.

Képzeljük el ennek a várnak belsejét, amikor még fegyvercsörtető harcosok zajától visszhangoztak falai. Eddig mit sem tudtak a homérosi paloták

alaprajzairól, sem Menelaos, sem Odysseus, sem más uralkodó palotájából nem maradt fenn semmi; a palota alaprajza még Trója romjaiból, Priamos várának maradványaiból sem volt felismerhető.

Itt viszont az ásók nyomán napvilágra került egy homérosi palota. Fennmaradtak az oszlopcsarnokok és a termek, a férfiak udvara az oltárral, a hatalmas megaron, előcsarnokával és előtermével, felismerhető volt a fürdőszoba (padlóját egyetlen *zo* ooo kilogramm súlyú mészkő tömb alkotta), melyben Homéros hősei fürödtek és illatos olajjal kenték be testüket. Schliemann ásója nyomán kirajzolódott az a kép, melyet az „Odysseia" a fortélyos hős hazatéréséről, a kérők lakomájáról és a nagyteremben rendezett vérfürdőről rajzolt.

De még ennél is érdekesebb volt az edények és falfestmények stílusa. Schliemann tüstént felismerte a hasonlóságot az itt feltárt kerámiák, fazekak és cserépedények, valamint a mykénéi leletanyag között. Sőt, rámutatott azokkal a kerámiákkal fennálló rokonságra is, melyeket más régészek Asinében, Nauplionban, Eleusisban és a különböző szigeteken találtak - utóbbiak között Kréta volt a legjelentősebb. A mykénéi törmelékben talált strucctojás (melyet először ugyan alabástromvázának tartott) nem utalt-e Egyiptomra? Az úgynevezett „geometrikus" mintájú vázák nem voltak-e mindenben hasonlóak azokhoz, melyeket a föníciaiak i. e. 1500 körül szállítottak III. Thutmósis udvarának?

Schliemann a legnagyobb alapossággal igyekezett bizonyítani, hogy egy ázsiai vagy afrikai eredetű kulturális összefüggés nyomára jutott. Ez a kultúra, véleménye szerint, végigvonult Görögország egész keleti partvidékén, kiterjedt a legtöbb szigetre is, központja pedig minden valószínűség szerint Kréta volt.

Ma ezt a kultúrát kréta-mykénéi kultúrának nevezzük. Első nyomait Schliemann fedezte fel, feltárása másnak jutott osztályrészül.

A palota összes termeit mésszel vakolták, minden falat frízszerű festmények borítottak. A valószínűleg testmagasságban húzódó sárga-kék szalagszegély, a szobákon két részre osztotta a falfelületet.

Az egyik falfestmény érdekes jelenetet ábrázol. Kék alapon hatalmas vöröstarka bika; vadságot sejtető kerekre tágult szemmel, magasra tartott csapkodó farokkal, szilaj ugrással ront előre. A bika hátán egészen különleges - félig ugrásra kész, félig táncoló - helyzetben egy férfit látunk, amint egyik kezével a bika szarvába kapaszkodik.

Schliemann „Tiryns" című könyvében egy bizonyos dr. Fabricius a következő magyarázattal szolgál: „. . . így a bika hátán álló alakot műlovarnak vagy bikaviadornak lehetne tekinteni, aki bemutatja ügyességét, hogyan tud a vad iramban rohanó állat hátára ugrani, amint az »Ilias« egyik közismert helyén említett lovas négy egymáshoz kötött száguldó paripa egyikéről a másikra ugrik át." Ez a magyarázat, melyhez Schliemann-nak annak idején nyilván nem akadt hozzáfűzni valója, nem volt kielégítő. Ha azonban megvalósította volna régi tervét, és ellátogat Krétába, ott megtalálta volna azt, ami e képpel kapcso-

latban sok mindent megmagyaráz, egyben életművére is feltette volna a még hiányzó koronát.

Schliemannt élete végső órájáig kísérte a krétai és főleg a Knóssos körüli ásatások terve. Ott, ahol sok az omladék, ott számos leletre is van kilátás. Egy évvel halála előtt még ezeket írta: „Életem munkáját egy nagy művel szeretném betetézni. Krétában Knóssos királyainak történelem előtti, ősrégi palotáját szeretném kiásni, melyet három évvel ezelőtt felfedezni véltem."

De igen komoly akadályok állták útját. Kréta kormányzójától volt ugyan engedélye, a domb tulajdonosa azonban ellene szegült minden „turkálásnak", és a telket csupán 1oo ooo frankért volt hajlandó eladni, ami semmiképpen sem állt arányban annak értékével. Schliemann alkudozott, s az árat végül leszorította 40 ooo-re. Mikor aztán egyik útjáról visszatért, hogy az alkut lezárja, újból számba vette leendő birtokának olajfáit. Rájött, hogy a telekhatárok kitűzését az eredeti megállapítástól eltérően hajtották végre, s így 2500 helyett csak 888 olajfája maradt volna. Erre visszalépett. Schliemann kereskedelmi érzéke felülkerekedett a régész érdekein. Egy vagyont áldozott a tudománynak, 1612 olajfa hozamáért azonban megfosztotta magát annak lehetőségétől, hogy meglelje a történelem előtti rejtélyek kulcsát, melyek nyitját leleteivel feltárta ugyan, de melyeket távolról sem fejtett meg teljes egészükben.

Sajnálkozzunk efelett? Nem. Élményekben és eredményekben egyaránt gazdag életre tett pontot 1890-ben bekövetkezett halála, mely kiragadta kezéből az ásót.

1890 karácsonyát feleségével és gyermekeivel akarta tölteni. Régi fülbaja erősen kínozta. Miután újabb tervek foglalkoztatták, megelégedett azzal, hogy Olaszországban néhány ismeretlen orvos megvizsgálja; azok megnyugtatták. Karácsony napján azonban a nápolyi Piazza della Santa Caritán összeesett. Eszméleténél maradt ugyan, de elvesztette beszélőképességét. Néhány könyörületes járókelő szállította a milliomost kórházba, ahol megtagadták felvételét. Mikor a rendőrségen átkutatták zsebeit, egy orvos címét találták meg nála. Előkerítették az orvost, aki rögtön közölte, kiről van szó, és kocsit hivatott elszállításához. A körülállók ránéztek a földön fekvő, magával tehetetlen, egyszerűen öltözött emberre, amikor azt kérdezték, vajon ki fogja kórházi költségeit viselni, az orvos felkiáltott: „De hiszen dúsgazdag ember!" Ezzel benyúlt a beteg kabátjába, és előhúzott egy zacskót tömve arannyal!

Még egy éjszakát kínlódott Schliemann, mindvégig eszméleténél, azután meghalt.

Holttestét átszállították Athénba, koporsója mellett ott állt a görög király és a trónörökös, az idegen hatalmak diplomáciai képviselői, az ország miniszterei, valamint a görög tudományos intézetek vezetői. Homéros mellszobra előtt rótták le hálájukat a nagy görögbarátnak, aki a görög ókor ismeretét ezer évvel tette gazdagabbá.

Ott állt koporsójánál felesége is és két gyermeke: Andromaché és Agamemnón.

Arthur Evans - 1851-ben született, tehát harminckilenc éves volt, amikor Schliemann szeme örökre lecsukódott. Evans ízig-vérig angol volt. Neki jutott osztályrészül, hogy csaknem bezárja azt a kört, melynek homályos körvonalait a történelem tábláján már Schliemann is nagyjában felismerte.

Evans tökéletes ellentéte Schliemann-nak. Tanulmányait Harrow, Oxford és Göttingen egyetemein végezte, majd a hieroglifikus írások keltették fel figyelmét. Olyan írásjeleket talált, melyek Krétára utaltak. Odautazott, s 1900-ban ásatni kezdett. 1909-ben Oxfordban az ősrégészet tanára lett; lassan, de biztosan egyre feljebb jutott a tudomány ranglétráján, és egy napon neve elé írhatta a „Sir" jelzőt. Számtalan kitüntetésben részesült, 1936-ban megkapta a Royal Society értékes Copley-érmét - egyszóval mind egyéniségében, mind fejlődésében szöges ellentéte volt a csapongó és féktelen Schliemann-nak.

Kutatásainak eredményei azonban nem kevésbé értékesek. Azért ment Krétába, hogy bizonyosságot szerezzen, vajon az őt főként érdeklő írásjelekkel kapcsolatos elmélete helyes volt-e.

Eredetileg nem szándékozott hosszabb időt Krétán tölteni. Amint azonban a szigetet bebarangolta, az ő figyelmét is felkeltették azok a hatalmas rom- és törmeléktömegek, melyek már Schliemannt is megigézték. Egy szép napon félretette íráselméleteit és ásót ragadott. Ez 1900-ban történt. Egy évvel később kijelentette, ahhoz, hogy mindent felfedjen, ami a tudomány hasznára lehet, legalább még egy további évre van szüksége. Tévedett. Valójában egy negyed évszázad múlva is még ugyanott ásott, ahol eredeti szándéka szerint csupán rövid ideig akart időzni.

Ő is legendák és mondák nyomán ásott, palotákat és kincseket tárt fel, éppúgy mint Schliemann. Keretet adott a Schliemann-rajzolta képnek, de egyidejűleg sok további kép vázlatát is felrajzolta, melyeket élő színekkel telíteni még máig sem sikerült.

Ásóját Kréta földjébe mélyesztette, és egy rejtélyes sziget talajába ütközött.

8. FEJEZET

ARIADNÉ FONALA

Kréta annak a hegyvonulatnak a legszélén emelkedik ki a vízből, amely Görögországtól az Égei-tengeren át Kisázsiáig ível.

Az Égei-tenger nem volt válaszfal a partjait lakó népek között. Ezt már Schliemann bebizonyította, mikor Mykénében és Tirynsben távoli országokból származó tárgyakra bukkant - Evans pedig afrikai elefántcsontot és egyiptomi szobrokat talált Krétán. A kereskedelem és a háború az ókor szűkebb világában éppúgy, mint a mi mai kiterjedt világunkban a békés és erőszakos érintkezés hajtóereje volt. Így tehát régebben a szigetek anyaországaikkal gazdasági és kulturális egységben éltek. Anyaországaikkal? Ám az anyaország fogalma ezúttal nem volt azonos a kontinens fogalmával, mert rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy a tulajdonképpeni anyaföldet az egyik sziget: Kréta képviselte.

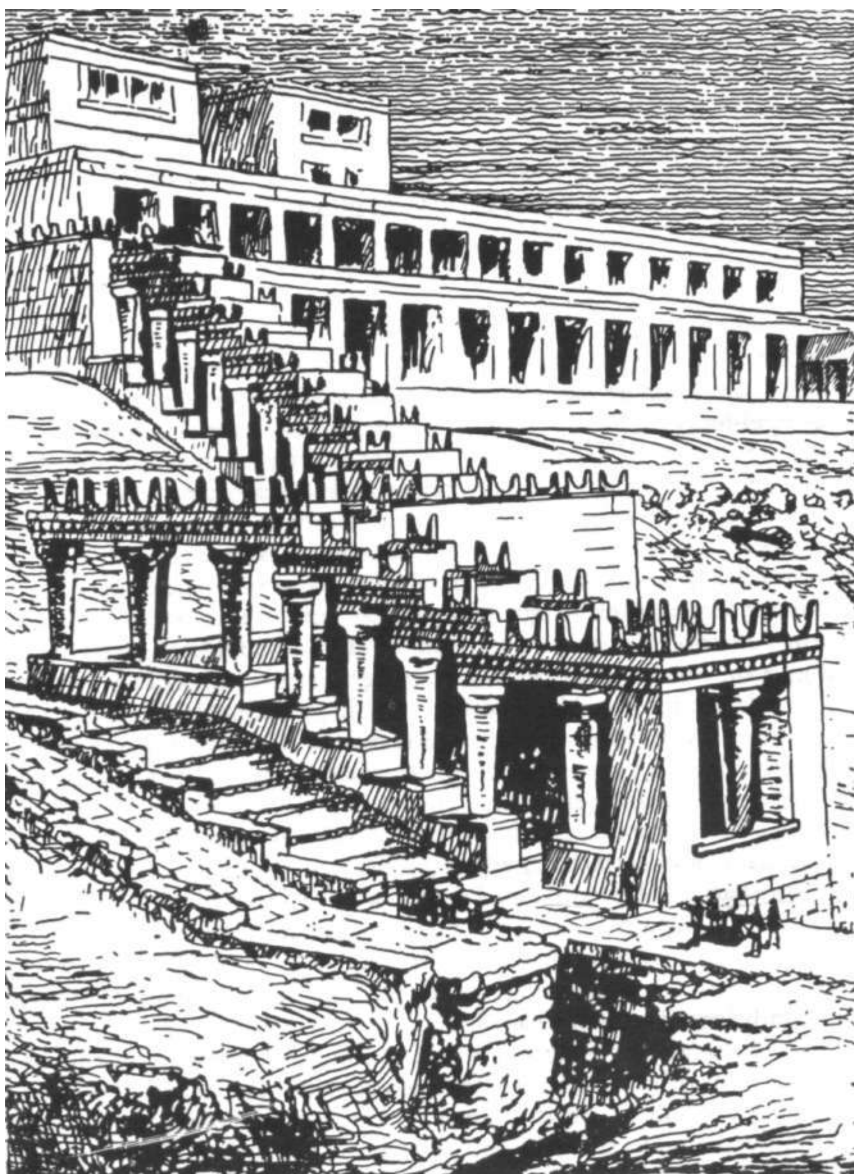
A monda szerint itt szülte Zeust a Dikté-hegy barlangjában Rhea, a földanya. A méhek gyűjtöttek neki mézet, Amaltheia, a kecske táplálta tejével, és a nimfák gondozták. Fegyveres ifjak sorakoztak fel, hogy saját apja, a gyermekfaló Kronos ellen megvédjék.

Itt uralkodott a monda szerint a dicsfénytől övezett, legendás Minós, Zeus fia, a leghatalmasabb királyok egyike.

Knóssosban, ahol Evans ásni kezdett, a falak közvetlenül a felszín alatt húzódtak végig. Néhány órai munka máris eredménnyel járt. Hetek múltán az ámuló Evans már nyolcszáz négyzetméter kiterjedésű épületmaradvánnyal állt szemben, az évek folyamán pedig két és fél hektárnyi területen terpeszkedő palota maradványai kerültek ki a földből.

A palota elrendezése világosan kirajzolódott, kimutatható volt rokonsága Mykéné és Tiryns palotáival, bár külseje erősen különbözött azoktól. Pompával és szépséggel párosult hatalmas méretei egyben arra mutattak, hogy a szárazföldön épült várpaloták csupán kisebb központok, tartományi fővárosok, előretolt állomáshelyek lehettek.

Egy gigászi méretű tégla alakú udvar körül minden oldalról épületszárnyak emelkedtek, vályogtéglából készült falakkal, pilléreken nyugvó lapos tetőkkel. Az egyes emeleteken a helyiségek, folyosók és csarnokok elrendezése azonban olyan bonyolult volt, a látogatót annyira megtévesztette és megzavarta, hogy még abban is önkéntelenül felvillant a „labirintus" kifejezés, akinek pedig sej-

5. ábra

A knóssosi palota déli feljáratának rekonstrukciója (Th. Fyfe után)

telme sem volt Minós király mondabeli labirintusáról, melyet Daidalos építtetett számára, s amely mintaképe lett minden későbbi labirintusnak.

Evans habozás nélkül adta hírül a világnak, hogy megtalálta Minós palotáját, akinek apja Zeus, leányai pedig Ariadné és Phaidra voltak, ő maga mindenható ura a labirintusnak és az abban tanyázó szörnynek, a Minótaurosként ismert bikaembernek vagy emberbikának.

Amit Evans ezek után feltárt, az csodával volt határos. Az a nép, amely valamikor itt lakott, amelynek Schliemann csupán gyarmati nyomait tárta fel, és amelyről csak mondai vonások voltak addig ismeretesek, földi javakban dúslakodott és kéjben, gyönyörben tobzódott, amikor pedig fejlődése tetőpontjára ért, az elpuhultságnak esett áldozatul, mely magában hordja a pusztulás csíráit, mert kényes bőre még rózsaszirmokból vetett nyoszolyán is feltörik.

Ennek a dekadens kultúrának egyedüli forrása a gazdasági virágzás. Kréta szigete ma is a bor és az olívaolaj országa, és az volt már akkor is, s egyben a tengeri kereskedelem központja. Az első ásatások nyomán az egész világot megdöbbentette, hogy a görög őstörténet e legkáprázatosabb palotáját sem erősítés, sem védőfal nem vértezte támadás ellen. Később, amikor nyilvánvalóvá vált Kréta kimagasló kereskedelmi jelentősége, ez a különös körülmény meggyőző magyarázatra talált. A nagy árubőség hathatósabb védelmét erős várfalak helyett sokkal eredményesebben szolgálta egy ütőképes hajóhad, a tenger fölötti uralom biztosítéka.

6. ábra
Ó-krétai istennő oroszlánokkal. Pecsétgyűrű-lenyomat Knóssosból (i. e. 15oo körül)

Nem zord várnak látta ezt a hatalmas palotát az akkori idők hajósa, hanem az izzó krétai napfényben fehéren vakító oszlopaival, stukkódíszes falaival mint a tenger ékszere kápráztatta el.

Evans felfedezte a hajdani raktárhelyiségeket, ahol hosszú sorokban álltak egymás mellett a hatalmas korsók - egykor mindegyik olajjal tele. Gazdag ornamentikájuk és művészi mintáik a tirynsi korsók díszítésére emlékeztettek. Evans nem sajnálta a fáradságot, felmérte az olajraktárak befogadóképességét. Becslése szerint meghaladta a 75 000 litert. És ez csupán egyetlen palota készlete volt!

De vajon kik voltak ennek a vagyonnak haszonélvezői ?

Evans hamarosan rájött, hogy leletei nem származhattak mind ugyanabból a korszakból. A falak különböző korokban épültek, a kerámiák, fajanszok, festmények más és más stílust képviseltek. Éles szemmel vizsgálva az évezredeket, nemsokára felismerte ennek a kultúrának „caesuráit", választóvonalait. Még ma is érvényben levő meghatározása szerint különbséget tett a kora minósi korszak

(III—II. évezred), a középminósi (körülbelül i. e. 1600-ig) és a késő minósi korszak között. Utóbbi volt a legrövidebb és körülbelül i. e. 1250-ben hirtelen ért véget. Emberi tevékenység nyomaira bukkant már a korai periódust megelőző korból is, melyet mi neolitikusnak nevezünk, mert a fém akkor még ismeretlen volt, és minden szerszám kőből készült. Evans ezeket a nyomokat tízezer évre vezeti vissza, más tudósok azonban nem követik őt a történelem ilyen messzire visszanyúló távlatába, ötezer évet azonban ők is biztosra vesznek.

Mi lehet az alapja ezeknek a keltezéseknek és a korszakbeosztásoknak ?

Evans minden korszak leletei közt talált idegen származású tárgyakat, egyiptomi kerámiát, az egyes fáraók uralkodási ideje és dinasztiák szerint pontosan keltezhető cserépedényeket. A legnagyobb virágzás, vagyis a kulturális fénykor idejét a középminósi és késő minósi korszak közti átmeneti időszakra teszi, vagyis az i. e. 1600 körüli évtizedekre, amikor alighanem egy Minós nevű király volt a hajóhad és - annak segítségével - a tenger ura. Ez volt az a korszak, amikor az általános jólét fényűzéssé fejlődött. A szépség kultusza virágzott.

Itt a kultúra már külsőséges, pazar pompába csapott át. Festészetében már felbomlottak a formák, mámorosan tobzódtak a színek. A lakás már nem a célszerűség törvényeihez igazodott, hanem a fényűzést szolgálta, a ruházkodást már nem a természet és szokás kívánalmai irányították, hanem a kifinomult ízlés és a divat szeszélyei.

Nem csoda, hogy Evans a „modern" szót használta krétai leleteivel kapcsolatban. Hiszen ez az építészeti remekmű, mely méreteiben leginkább a londoni Buckingham-palotához hasonlítható, vízlevezető árkokkal, fényűző mosdóhelyiségekkel, szellőzőberendezésekkel, emésztőgödrökkel és szennylevezető aknákkal rendelkezett. A kor embereinek szemlélete, magatartása, ruházata, divatja azonban még inkább arra késztette, hogy a „modern" kifejezést alkalmazza.

A középminósi korszak elején a nők még magas, csúcsos fejdíszt, felálló merev gallért és hosszú, elöl hasított, övvel összetartott tarkamintás ruhát viseltek, mely mindkét mellüket szabadon hagyta. (Lásd a IV. táblát.)

Ez a régi viselet a virágzás korában rafinált kosztümmé alakult. Az egyszerű ruhából ujjas pruszlik lett, szorosan simult a derékhoz. A melleket is szabadon hagyta, de ezúttal ezek már izgatóan, kacéran hatottak. A dús és tarka mintájú berakott szoknyák hosszan omlottak alá, némelyikét földhalmok ábrázolásai díszítették, stilizált lótuszvirágokkal. A szoknya fölött tarka kötényt hordtak, fejükön pedig a régi csúcsos sapkából kialakult magas főkötőt viseltek.

Kecses, hanyag mozdulatokkal, kerti székeken elnyúlva, kesztyűjükkel játszadozva, párizsiasan elragadó szem- és arcjátékkal jelennek meg a képeken - s szinte valószínűtlennek tűnik, hogy ezek a hölgyek évezredekkel ezelőtt, egy régen letűnt világban éltek.

Hogy az idő távlatát kellőképpen érzékeltessük, elegendő egy pillantást vetni a kor férfiaira. Ruházatuk mindössze egy ágyékkötő.

Az Evans által Krétában feltárt csodás képek között újra felbukkan a már ismert „bikatáncos". (Lásd az V. táblát.)

Táncos vagy artista, vélte Schliemann, mikor Tirynsben rátalált a képre, ebben a jelentéktelen vidéki várban, ahol semmi sem utalt régi legendákra, sem bikákra, sem az oltárokon füstölgő véres áldozatokra.

Ezzel szemben Evans Krétában azon a földön állt, ahol egykor Minós király uralkodott a Mjnótauros nevű bika alakú szörnnyel. Hogy is szól a legenda?

"Minós - Knóssos, Kréta és a hellén tengerek királya - elküldte Androgeós nevű fiát Athénba, hogy részt vegyen az ünnepi játékokon. Androgeóst, ki erőben felülmúlta valamennyi görög vetélytársát s legyőzött mindenkit, Aigeus athéni király gonosz irigységből megölte. A felbőszült apa hajóhadával megtámadta Athént, rövid ostrom után bevette, és jóvátétel fejében szörnyű engesztelő áldozatot követelt. Az athéniaknak kilencévenként fiatalságuk színe-javát, hét ifjat és hét szűz leányt kellett küldeniük áldozatul a minósi szörnynek. Amikor azonban a kegyetlen áldozat harmadízben is esedékessé vált, Aigeus fia, a számos hőstett véghezvitele után messzi útról hazatért Théseus, vállalkozott rá, hogy maga is elhajózik Krétába és megöli a szörnyet.

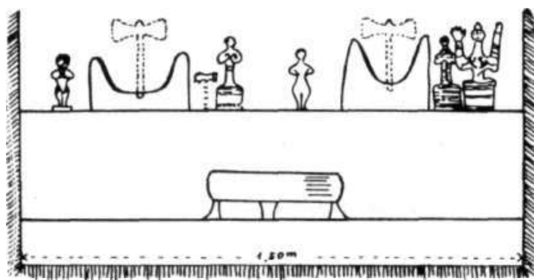
„Suhan a harcizaj hőse, Théseus,
S a gyönyörű kétszer-hét athéni ifjú:
Már Kréta habjait
Szántja az égszínű hajó."

Fekete vitorlákkal indult a hajó. Théseus megígérte, hogyha terve sikerül, visszatértekor fehér vitorlát tűz az árbocra. Amint Ariadné, Minós leánya, megpillantotta a halálra szánt ifjút, szíve lángra lobbant. Védelmére egy kardot adott át neki és egy fonalgombolyagot, melynek egyik végét saját kezében akarta tartani, amikor Théseus a labirintusba hatol, hogy megküzdjön a szörnyeteggel. Théseus borzalmas harcban legyőzte a szörnyet, a fonal segítségével megtalálta a kivezető utat, és sietve indult Ariadnéval és társaival hazafelé. A szerencsés menekülés izgalmában megfeledkezett a vitorlacseréről. Aigeus meglátva a fekete vitorlákat, fia elvesztése fölötti bánatában a tengerbe vetette magát.* Vajon ez a monda segít-e az említett kép megfejtésében? Két leány és egy ifjú játszadozik a bikával. Játék volt-e

* A monda szerint Aigeusról (latinul: Aegeus) nevezték el az Égei-tengert.

valóban vagy élethalálharc? Talán a Minótaurosnak szánt áldozatokat ábrázolta a kép? A Minótaurosnak, vagyis nyilvánvalóan „Minós bikájának"?

Ha tovább kutatjuk a legenda és a feltárt valóság közti összefüggéseket, újabb kérdések is felmerülnek. E legendában megvan ugyan a valóság magva, mert a labirintus napvilágra került. De hogy Minós személyes bosszúja - vagyis az engesztelő áldozat, melyet meggyilkolt fiáért követelt - okozta volna birodalma pusztulását, több mint valószínűtlen.

A birodalom mégis elpusztult. Annyira hirtelen és alaposan semmisítették meg, hogy a pusztítóknak nem maradt idejük arra, hogy körültekintsenek és a látottakból tanuljanak. Olyan alapos rombolást vittek véghez, mint háromezer évvel később egy maroknyi spanyol hódító Montezuma birodalmában; ott sem maradt egyéb csak romok és holt kövek, melyek örök némaságba dermedtek.

Honnan jöttek - hová tűntek? Ennek a fejlett krétai népnek eredete és pusztulása minden régész és őstörténész számára még ma is rejtély.

Homéros szerint öt különféle nép lakta a szigetet. Hérodotos szerint Minós nem volt görög származású - Thukydidés szerint mégis az volt. Evans, ki legtöbbet foglalkozott ezzel a kérdéssel, afrikai-líbiai származást tételez fel. Eduard Meyer, az ókor alapos ismerője, csak annyit jegyez meg, hogy valószínűleg nem Kisázsiából származtak. Dörpfeld, Schliemann régi munkatársa még 1932-ben, nyolcvanéves korában is hevesen ellentmond Evansnak, és a kréta-mykénéi művészet eredetét Föníciából származtatja, vagyis azt fejtegeti, hogy ez a művészet Evans állításával ellentétben nem Krétán keletkezett.

Hol van Ariadné fonala, mely az érvek és ellenérvek útvesztőjéből kivezethetne bennünket?

Ezt a fonalat esetleg írásuk szolgáltathatná. Krétába íráskutatás végett jött Evans, aki az első krétai írásjeleket már 1894-ben ismertette. Számtalan képírásos emléket talált, és Knóssosnál közel kétezer cseréptáblácska került ásatásai nyomán felszínre, lineáris rendszerű írásjelekkel. Hans Jensen azonban még 1935-ben, „Die Schrift"című művében is tárgyilagosan leszögezi: ,,A krétai írás megfejtésében még a kezdet kezdetén tartunk, lényegével ma sem vagyunk tisztában."

A krétai birodalom letűnése éppolyan rejtélyes és tisztázatlan, mint eredete és írása. A legkülönbözőbb merész elméletekben nincs hiány. Evans a pusztu-

lásnak három, világosan kivehető stádiumát ismerte fel. A palotát két ízben újra felépítették, harmadszor végleg elpusztult.

Madártávlatból szemlélve a kor történelmét, északról (a Duna vidékéről vagy talán a délorosz síkságról) lefelé törő vándorhordákat figyelhetünk meg, fehér bőrű achájókat, kik betörnek Görögországba, megtámadják a sötétbőrűek várait, romba döntik Mykénét és Tirynst - barbár népek betörését, kik a tengeren átkelve Kréta szigetét is elpusztítják. Kevéssel utóbb újabb seregek vonulnak fel, a dórok elűzik az achájokat, de még kevesebb kultúrát hoznak magukkal. Míg az achájoknak fosztogatásaik ellenére is megvolt az a képességük, hogy a homérosi énekekhez méltóan „birtokba" is vegyék a meghódított területet, a dórok csupán romboló fosztogatók voltak. Velük kezdődött a görög történelem újabb korszaka.

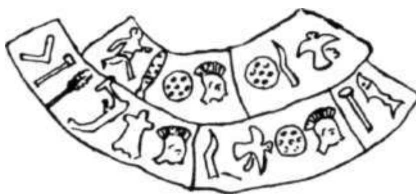
Így történt - állítják némelyek. De mit mondanak mások?

Evans arra a megállapításra jutott, hogy a minósi palotát minden bizonnyal elemi csapás pusztította el. Az ilyenfajta esemény klasszikus példája Pompeji volt. Itt a krétai palota termeiben Evans a váratlanul és meglepetésszerűen bekövetkezett halál és pusztulás hasonló jeleire bukkant, mint amilyenekre d'Elboeuf és Venuti első ízben a Vezúv lábánál: széthagyott szerszámok, megkezdett munkadarabok és félbemaradt műalkotások, hirtelen abbamaradt házimunka.

Evans mindebből egy olyan elméletet alkotott, melyet aztán saját személyes tapasztalata is igazolt. 1926. június 26-án este 21 óra 45 perckor, amikor éppen ágyában olvasott, hatalmas földlökést érzett. Ágya megingott, a falak megremegtek, egyes tárgyak felborultak, a vödörből kiloccsant a víz. A föld előbb sóhajtott, aztán feljajdult, majd felhördült, mintha a Minótauros kelt volna új életre. A hirtelen megrázkódtatás nem tartott sokáig. Mikor a föld újra megnyugodott, Evans kiugrott ágyából és hanyatt-homlok rohant a palotához. Újjáépítési munkálatai állták a földrengést. Ahol csak mód volt rá, évek óta acéltámasztékokat és -pilléreket alkalmazott. A környező falvakban azonban, egész Kandiáig, a sziget fővárosáig, szörnyű pusztulás ment végbe.

Ez volt Evans személyes tapasztalata, ez erősítette meg elméletében, mely abból indult ki, hogy Kréta szigete Európa legveszélyesebb földrengésterületeinek egyike. Csupán egy ilyen hatalmas, a földet elemi erővel megremegtető földrengés nyelhetett el minden emberi alkotást pillanatok alatt, pusztíthatta el Minós palotáját olyan alaposan, hogy helyében csupán néhány nyomorúságos viskó épült.

Evansnak ezt a véleményét néhányan nem osztják. A vitát csak további kutatások fogják végleg eldönteni. Evansnak megadatott, hogy bezárja azt a kört. melynek első halvány körvonalait a fana-

9. ábra
Krétai képírás-részlet, amelyet Evans egy krétai korongon talált

tikus Schliemann pillantotta meg a mykénéi hamu alatt. Most már a további tudósokon a sor, hogy megtalálják Ariadné fonalát. Vajon ki lesz a krétai írás jövendő megfejtője, aki fényt vet majd arra az Európára, mely több mint háromezer éve áthatolhatatlan homályba temetkezett?

A fenti kérdéssel zártam le 1949-ben (könyvem első kiadásában) ezt a fejezetet. 1950 közepén érkezett rá az első válasz. A tübingeni Ernst Sittig professzor - így szól a hír - megoldotta azt a problémát, melyen Sundwall finn kutató negyven évig dolgozott, majd a német Bossert, az olasz Meriggi, továbbá Hrozny cseh tudós (a bogazköyi hettita ékírásos szövegek megfejtője), míg végül is 1948-ban Alice Kober New Yorkban arra a rezignált következtetésre jutott, hogy „egy ismeretlen nyelv ismeretlen írását nem lehet megfejteni".

Úgy látszott, a tudomány átütő diadalt aratott. Az ókori nyelvészet terén Sittig alkalmazta elsőnek teljes következetességgel a katonai titkosírások megfejtésének két világháború alatt kifejlesztett módszerét (és egyben tudományát, mely statisztikai-matematikai alapon, az előfordulások gyakoriságából indul ki). Úgy gondolta, hogy egy csapásra sikerült megfejtenie az ún. „krétai lineáris B-írás" előbb 11, majd 30 jelét. 1953-ban azonban más válasz érkezett kérdésünkre. A fiatal angol Michael Ventrisnek kezébe került egy Blegentől a peloponnésosi Pylosban kiásott agyagtábla, mely olyan jelcsoportosítást tartalmazott, amilyenről Sittignek mindaddig nem lehetett tudomása, és amelyet a zseniális Ventris - hivatásos építész, tehát újból egy szakmán kívül álló - mint kétségkívül görög nyelvű szöveget el tudott olvasni. Ezzel Sittig értelmezése értékét vesztette: harminc megfejtése közül ugyanis csak három bizonyult helyesnek. Most újabb erőpróba következik, amely sokáig fog tartani. A görög nyelvészet a krétai írásrendszer végleges megfejtése előtt áll: a legtöbb tábla olvasható. De miért írtak Kréta szigetén, vagyis a magas fejlettségi fokon álló kultúra központjában, kerek hatszáz évvel Homéros előtt saját írásjelek felhasználásával a kevésbé fejlett kultúrájú görögök nyelvén? Vagy talán egyidejűleg kétféle nyelvet használtak ? Esetleg korai görög kronológiánk szorul kiigazításra ? Avagy Homéros is újból problematikussá válik ?

Leonard L. Palmer oxfordi professzor 1963-ban „Mycenaeans and Minoans" (Mykénéiek és minósiak. Az égei prehistoria a lineáris B-táblák megvilágításában) című könyvében új megoldásokra vállalkozott. A szakkörök azonban olyan hevesen támadták, és megállapításainak helyességét annyira kétségbe vonták, hogy már két évvel később egy „lényegesen átdolgozott és bővített" újabb kiadás megjelentetésére kényszerült. A jövő évek kutatásai bizonyára sok mindent tisztázni fognak.

Időközben látogassunk el egy olyan országba, melynek írása ugyancsak sokáig rejtély maradt (mely rejtvényt azonban, mint látni fogjuk, szinte drámai módon sikerült megfejteni), olyan országba, mely az ókor örökségeként fennmaradt legmonumentálisabb emlékanyaga révén kezdettől fogva mindig újra magára vonta a figyelmet, vagyis a Nílus országába.

9. FEJEZET

VERESÉG, AMELY GYŐZELEMMÉ VÁLIK

Egyiptom archeológiai feltárása két ember munkájával kezdődik. Ez a kettő: Napóleon és Vivant Denon. Egy császár és egy báró. Egy hadvezér és egy művész. Rövid ideig kozos úton haladtak, jól ismerték egymást, de lényük merőben különbözött egymástól. Valahányszor tollat ragadtak, egyik parancsokat, rendeleteket és törvénykönyvet adott a világnak; a másik pajzán könnyedségű, a jó erkölcs tilalmába ütköző novellákkal és rajzokkal örvendeztette meg az emberiséget.

Napóleon, amikor ezt az embert választotta egyiptomi expedíciójának művészi munkatársául, szerencsésen választott, helyességét csak az utókor tudta megfelelően méltányolni.

Az 1797. október 17-én aláírt Campo Formió-i békeszerződés véget vetett az olaszországi hadjáratnak, és Napóleon visszatért Párizsba.

„Napóleon hősi napjai véget értek!" - írta Stendhal. Az író tévedett. Napóleon hőskorszaka csak most kezdődött. De mielőtt még meteorként beragyogta volna egész Európát, hogy végül felperzselje - egy „eszelős, beteg agyban fogant ábrándkép" kerítette hatalmába. Gondolatokba merülve, nyugtalanul járt fel-alá egyszerű szobájában, miközben becsvágy emésztette, Nagy Sándorhoz hasonlította magát, és terveken rágódva ezeket írta: „Párizs ólomköpenyként nehezedik rám! - A ti Európátok nem egyéb vakondtúrásnál! Csak Kelet, hatszázmillió ember hazája nyújt lehetőséget nagy birodalmak alapítására, nagy tettek megvalósítására!" Egyiptomot egyébként mint a Kelet kapuját már Napóleon előtt igen nagyra értékelték; Goethe is megjósolta és politikailag helyesen értékelte a Szuezi-csatorna megépítését. Sőt még korábban Leibniz 1672-ben emlékiratban fordult XIV Lajoshoz - a távolabbi politikai fejlődést megsejtve -, melyben helyesen kifejtette Egyiptom jelentőségét a francia imperialista politika számára.

1798. május 19-én Napóleon parancsnoksága alatt háromszázhuszonnyolc egységből álló hajóraj, fedélzetén harmincnyolcezer főnyi hadsereggel (vagyis csaknem ugyanannyival, mint amennyit Nagy Sándor vezényelt India meghódítására) Toulonból kifutott a tengerre. Irány: Máltán át Egyiptom!

Valóban Nagy Sándor-i terv volt. Napóleon Egyiptomon keresztül ugyan-

csak Indiát vette célba. A tengerentúli hadjáratot kísérletnek szánta arra, hogy a megtámadhatatlan Angliát egyik végvárában halálra sebezze. Nelson, az angol flotta parancsnoka hiába kutatott egy teljes hónapon keresztül a francia különítmény után, bár két ízben csaknem látótávolságra közelítette meg Bonapartét, mindkét alkalommal szem elől tévesztette.

Napóleon július 2-án lépett egyiptomi területre. Katonái a szörnyűséges sivatagi menetelés után már a Nílusban fürödtek. Július 21-én hajnalhasadáskor, mint álomkép az „Ezeregyéjszakából", tűnt fel Kairó négyszáz minaretjének karcsú tornyával, a Dzsámi-el-Azhar mecset kupolájával. A hajnali ködben kecses látvány tárult elébük, az iszlám pompázó, varázslatos világa s a Mokattam hegység kékesszürke falaival szemben, a sivatag sárga végtelenségéből, gigászi alkotások élei meredtek zordan az égnek. Kővé vált mértani csodák, a néma örökkévalóság jelképei, tanúi egy letűnt világnak, mely már elenyészett, amikor az iszlám még meg sem született: a gizehi piramisok!

De a katonák nem értek rá csodálkozni és ámulni. Amott a halott múlt emlékeit láthatták, itt Kairót, mint a jövő varázslatát, előttük azonban ott állt a harcos jelen: a mamelukok serege. Tízezer harcedzett lovas, ficánkoló paripák, villogó jatagánok; az egyiptomi vezérek nyüzsgő hada élén Murad, huszonhárom bégjével, hattyúfehér telivérén gyémántos, zöld turbánnal. Napóleon a piramisok felé mutatott. És ekkor nemcsak egy hadvezér szólt katonáihoz, nem csupán a született néptribún a tömeghez, hanem egy nyugati ember nézett farkasszemet a világtörténelemmel. Itt hangzott el a szállóigévé vált mondat: „Katonák! Negyven évszázad tekint le reátok!"

Az összecsapás rettenetes erejű volt. De végül is nem a keletiek lelkesedése, hanem az európai szuronyok győztek. Az ütközet mészárlássá fajult. Július 25-én Napóleon bevonult Kairóba, és úgy tűnt, hogy a fél utat már megtette India felé.

Csakhogy bekövetkezett augusztus 7-e, az abukiri tengeri ütközet napja. Nelson végre rábukkant a francia hajóhadra, és mint a bosszú angyala csapott le reá. Napóleon kelepcébe került. Ezzel az egyiptomi hadjárat sorsa eldőlt. A csatározások eltartottak ugyan még egy évig, Desaix tábornok még győzött Felső-Egyiptomban, végül Napóleon is aratott diadalt szárazföldön Abukirnál, mely tanúja volt hajóhada pusztulásának. De a győzelemnek nyomorúság, éhség, végül pedig a pestis szegődött nyomába. Sokan megvakultak az egyiptomi szembajtól, mely olyan hűségesen kísérte a katonai alakulatokat, hogy tudományos körökben csak „Ophthalmia militaris"-nak nevezték.

1799. augusztus 19-én Bonaparte cserbenhagyta hadseregét, és augusztus 25 -én már a *Muiron* háromárbocos fedélzetéről nézte, mint tűnnek tova a fáraók birodalmának partjai a látóhatáron. Visszafordult és újra Európa felé tekintett.

Noha Napóleonnak ez a hadjárata katonailag kudarcba fulladt, a jövőt tekintve, mégis elősegítette a modern Egyiptom politikai, az ókori Egyiptomnak pedig tudományos feltárását. Mert a francia hajóhad nemcsak kétezer ágyút, hanem százhetvenöt tudóst is szállított fedélzetén. Könyvtárt is vitt a flotta

tengerentúlra, amely úgyszólván magában foglalta a Nílus menti birodalomra vonatkozó összes, Franciaországban fellelhető forrásmunkákat. Tucatnyi tudományos készülékkel és mérőműszerrel telt láda egészítette ki a kutatómunkához szükséges felkészülést.

1798 tavaszán az Institut de France nagy üléstermében beszélt Napóleon a tudósok előtt első ízben terveiről. Niebuhr kétkötetes „Arabische Reise" című műve volt előtte, s mialatt a könyv bőrkötését szavai igazolására mutatóujjával kopogtatta, kifejtette a tudósokra váró feladatokat Egyiptomban. Néhány nap múlva hajóhada fedélzetén csillagászok, földmérők, vegyészek, mineralógusok, műszaki emberek és orientalisták, festők és költők jelentek meg. Köztük egy különös ember, kit Joséphine rajzolóként ajánlott be Napóleonnál.

Ezt az embert teljes nevén Dominique Vivant Denonnan hívták. XV. Lajos uralma alatt antik kőgyűjteménye fölött őrködött, és Pompadour kegyeltjének tartották. Majd Pétervárott követségi titkár és Katalin kedveltje. Denon szerette a nőket, világfi volt, a szépművészetek dilettánsa, tele csípős gúnnyal és szellemmel, mégis jó barátja mindenkinek. Mint a svájci államszövetség területén működő diplomata, gyakori vendége volt Voltaire-nek, és ő festette a híres ,,Verney-i villásreggeli"-t. A Rembrandt stílusban rajzolt „Pásztorok imádása" című képével még akadémiai tagságot is nyert. Végül Firenzében, toscanai szalonok művészettel telített légkörében érte a nagy francia forradalom kitörésének híre. Párizsba sietett. És az eddigi diplomata, a gazdag, független gavallér neve most a száműzöttek listájára került, birtokait elkobozták, vagyonát lefoglalták.

Kifosztottan, elhagyatva, nyomorúságos szállásokon tengette életét, egy-egy rajz értékesítéséből élt. A piacok körül bolyongott, sok barátjának fejét látta a porba hullani a Gréve-téren, míg Jacques Louis David, a forradalom nagy festője személyében váratlan pártfogóra akadt. Metszeteket készíthetett David kosztümtervezeteiről, azokról a ruhatervekről, melyek arra voltak hivatva, hogy a divatot is forradalmasítsák. Elnyerte a „Megvesztegethetetlen" jóindulatát is, és alig vetette meg újra a lábát a parketten - miután a Montmartre minden szennyét végigjárta -, máris érvényesítette diplomáciai képességeit. Robespierre-től rövidesen visszakapta birtokait, s a száműzöttek lajstromáról is törölték nevét. Később megismerkedett a szép Beauharnais Joséphine-nel, bemutatták Napóleonnak, kinek megtetszett, és már részt is vehetett az egyiptomi expedícióban.

Visszatérve a Nílus partjáról, az immár beérkezett, kipróbált, köztiszteletben álló ember a múzeumok főigazgatója lett. És Napóleont, a dicsőséges, Európa-szerte győztes hadvezért mindenütt nyomon követte, műkincseket szimatolt és szerzett meg (ezt ő „gyűjtésnek" nevezte), és így vetette meg az alapját Franciaország vagyonának. Mivel mint festő és rajzoló ilyen sikeresen műkedvelősködhetett, miért ne próbálkozhatott volna éppen így az irodalom terén is ? Egy ízben felvetődött a társaságban, hogy nem lehet igazi szerelmi törté-

netet írni anélkül, hogy az sikamlóssá ne válnék. Denon fogadást ajánlott, és huszonnégy óra múltán bemutatta „Le Point de Lendemain" című novelláját, mely kiváltságos helyet biztosított számára az irodalomban, és szakértők szerint a legfinomabb irodalmi csemege a maga nemében. Balzac így nyilatkozott róla: „. . . ez a férjek magasiskolája, agglegények számára pedig értékes portré az elmúlt század erkölcseiről".

Tőle származik az először 1793-ban megjelent „Oeuvre Priapique" című metszetgyűjtemény, mely beváltja, amit címe ígér és valóban nem nélkülözi a félreérthetetlen fallikus jelleget. Érdekes, hogy még azok a régészeti szakírók, kik tüzetesebben foglalkoznak Denon személyével, sem sejtették ilyen irányú tevékenységét. Viszont mulatságos, hogy olyan lelkiismeretes kultúrtörténésznek, mint Eduard Fuchs, aki mint az erkölcsök kutatója egy egész fejezetet szentelt Denonnak, a pornográf írónak, nincs tudomása arról a jelentős munkásságról, amit az egyiptológia első szárnypróbálgatása idején végzett.

Pedig ennek a sokoldalú, nem egy tekintetben csodálatos embernek mégiscsak az a munkássága őrizhette meg igazán emlékét: hogy míg Napóleon szuronyokkal hódította meg Egyiptomot, s egy évnél tovább mégsem volt képes megtartani, addig Denon rajzolóirónjával hódította meg számunkra a fáraók birodalmát, és egy csapásra elénk varázsolta egy újabb örökkévalóság tartamára.

A szalonoknak ezt az emberét - amint lába egyiptomi földet ért, s megpillantotta a homok vakító csillámlását - rabul ejtette az elragadtatás.

Desaix mellé osztották be, aki Murad bey, a futásnak eredt mameluk vezér nyomában vad iramban vonult hadtestével Felső-Egyiptom felé. A tábornok, aki korához képest fia lehetett volna, kedvelte az ötvenegy éves Denont, és a katonák is, akik közt sok volt a fiatalkorú, bámulták és csodálták. És Denon mit sem törődve a forró éghajlattal és a fáradalmakkal, egy agyonhajszolt gebén hol az előőrsökkel nyargalt az élen, hol az utóvédekkel döcögött a derékhad után. Már hajnalban elhagyta a sátrat, rajzolt a táborban, rajzolt menetelés közben, és vázlattömbje még akkor is mellette volt, amikor szűkös ebédjét elfogyasztotta. Riadót fújtak, és belekeveredett valamilyen csetepatéba. Nem tágított. Papírjait lobogtatva buzdította a katonákat, de amikor meglátott egy festői jelenetet, elfelejtette, hol van, és rajzolt, rajzolt.

Amikor a hieroglifákat megpillantja, még semmit sem tud róluk. Senki sincs, aki tudásszomját kielégítené, de mindenesetre lerajzolja azokat. Bár laikus, mégis rendszerező tekintete rögtön megkülönböztet háromféle vésési technikát: lapos, kiemelkedő, bemélyített fajtát, melyeket igen helyesen három különböző kor kifejezőinek ismer fel. Sakkarában lerajzolja a lépcsőpiramist (lásd a VI. táblát), Denderában Egyiptom késői korának hatalmas emlékeit; Thébában a száz kapu városának terjedelmes romterületén fáradhatatlanul lót-fut, és kétségbeesik, mikor felhangzik az indulási parancs, még mielőtt mindent rögzíthetett volna, ami eléje tárul. Szitkozódások között hamar előkerít néhány csellengő katonát, hogy lázas sietséggel kiásassa még velük valamelyik szobor fejét, amelynek kifejezése megragadta.

Így halad tovább a kalandozó csapat Asszuánig, az első vízesésig. Elephantinében Denon lerajzolja III. Amenóphis oszlopokkal övezett kecses kápolnáját, amelyről ez a remek rajz az egyetlen fennmaradt emlék, mivel 1822-ben lerombolták. Amikor a Sedimannál Murad bey fölött aratott megsemmisítő győzelem után a francia hadoszlop hazafelé indult, Dominique Vivant Denon báró számtalan rajzlapjával poggyászában, sokkal értékesebb zsákmányt cipelt haza, mint a mameluk ékszerekkel megrakodott katonák. Az idegen világ bármennyire is magával ragadta művészi érzékét, az soha nem ment rajzai pontosságának rovására. Felhasználta a régi rézművesek realizmusát, akik nem hagytak el egyetlen részletet sem, s nem tartották lealacsonyítónak, hogy „mesterembernek" csúfolták őket. Denon rajzai így felbecsülhetetlen anyagot szolgáltattak a kutató és összehasonlító tudósok számára. Főleg ennek az anyagnak felhasználásával született meg az egyiptológiát megalapozó mű, a „Description de l'Egypte".

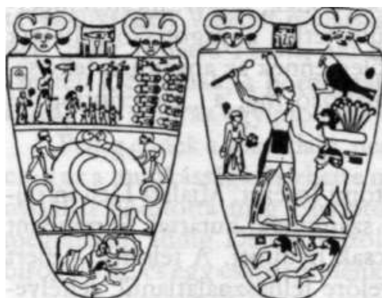
Időközben Kairóban megalakult az Egyiptomi Intézet. Mialatt Denon rajzolt, a tudósok és művészeti szakértők mértek, számoltak, kutattak és mindent összeszedtek, amit az egyiptomi föld felszíne csak nyújtott. A felszíne - mert olyan tömérdek anyag hevert mindenfelé, egyelőre felhasználatlanul, rejtélyesen, hogy a kutatónak még csak ásóhoz sem kellett nyúlnia. Lenyomatokon (szaknyelven: pacskolatokon), feljegyzéseken, másolatokon, rajzokon, növényi, állati és ásványi leleteken kívül, huszonhét szobrot, többnyire szobortöredéket és több szarkofágot tartalmazott a gyűjtemény. Azonkívül még egy egészen különös leletet is őriztek itt: egy fekete csiszolt bazaltlapot - egy kőlapot, melyen háromnyelvű, háromféle írással rótt felirat volt látható. Ez a rosette-i háromnyelvű kőlap arról nevezetes, hogy később ez adta meg a kulcsot Egyiptom titkainak megfejtéséhez.

1801 szeptemberében, az alexandriai kapituláció után, Franciaország, hosszas vonakodás ellenére, kénytelen volt minden Bonaparte által zsákmányolt egyiptomi régiséget Angliának kiszolgáltatni. Hutchinson tábornok vette át a szállítmányt, és III. György király a British Museumba irányította az akkor legnagyobb ritkaságszámba menő értékes darabokat. Úgy látszott, Franciaország érdeme hiábavaló volt, egyévi munkája kárba veszett, több tudós az egyiptomi betegség áldozataként fölöslegesen vesztette el szeme világát. Ám kiderült, hogy ami Párizsba került, még mindig elegendőnek bizonyult egy egész tudósnemzedék számára. Minden darabot előzőleg lemásoltak, és aki elsőnek tette közzé az egyiptomi expedíció szemléltető és maradandó eredményeit, az Denon volt, kinek 1802-ben jelent meg „Voyage dans la Haute et la Basse Egypte" („Utazás Felső- és Alsó-Egyiptomban") című műve. Ugyanakkor Francois Jomard, a tudományos bizottságtól, de főként Denontól összegyűjtött anyag nyomán, hozzáfogott a régészet történetében egyedülálló műnek a szerkesztéséhez, mely ha nem is Trójához hasonlóan eltemetett, de nem kevésbé

távoli, nem kevésbé rejtelmes, addig csak néhány utazó előtt ismert kultúrát tárt egy csapásra az újkori világ szeme elé.

A „Description de l'Egypte" négy év alatt került kiadásra, 1809 és 1813 között. A feltűnés, melyet a huszonnégy vaskos kötet megjelenése keltett, csak Botta későbbi Ninivére vonatkozó első közléseinek, vagy Schliemann még későbbi Trója-könyvének hatásához hasonlítható.

Ma, a rotációs gépek korában, nehezen érthető, hogy mit jelentett abban az időben ezeknek a terjedelmes díszköteteknek a kiadása. Az igen sok, részben színezett metszettel, pazar kiállításban megjelent könyvet kizárólag a tehetősek szerezhették meg, akik pedig féltékenyen őrizték. Ma, amikor minden jelentősebb tudományos felfedezés azonnal befutja az egész világot, filmen, képben, szóval, hanggal, ezerszeresen sokszorosítva, bárki megvásárolhatja és azonnal el is felejtheti, mihelyt újabb, frissebb szenzáció köti le figyelmét, ma, amikor semmi nem maradandó, és az értékek gyakran elkallódnak az értéktelenek között, legjobb esetben is csak halvány fogalmat alkothatunk arról az izgalomról, mely az embereken úrrá lett, amikor a „Description . . ." első köteteit kézbe véve, soha nem látott csodákat szemlélhettek, soha nem hallott történeteket olvashattak, egy soha nem sejtett világról értesültek. Ez a bepillantás letűnt évezredekbe jobban megrázta és sokkal nagyobb hódolattal töltötte el őket, mint a ma emberét.

10. ábra

Egyiptom művészetének egyik legkoraibb bizonyítéka Narmer király úgynevezett „szépítőszertartója". (Elülső és hátsó oldal). A tábla körülbelül ötezer éves, és feltehetőleg magát a nagy Menést, az I. dinasztia megalapítóját ábrázolja alsó-egyiptomi ellenségein aratott győzelme után

Mert Egyiptom régi volt, régibb bármely más kultúránál, melynek híre addig a köztudatba került. Sokkal ősibb volt, mint a római szenátus első üléseinek korszaka, amikor egy világbirodalom politikai irányvonalát tárgyalták. Már rég le is tűnt, amikor Észak-Európa erdeiben germánok és kelták még medvékre vadásztak. Az első - egyiptomi dinasztia uralmának kezdetekor, tehát kerek ötezer évvel ezelőtt, a rögzíthető egyiptomi történelem kezdetén, már csodálatos kultúra nyilatkozott itt meg. És a XXVI., utolsó egyiptomi dinasztia kihalását és letűnését még egy fél évezred választja el időszámításunk kezdetétől. Addig még líbiaiak, etiópiaiak, asszírok, perzsák, görögök, rómaiak kerültek uralomra Egyiptomban.

Az emberek természetesen tudtak valamit a Nílus menti kőcsodákról, de ez a tudás igen hiányos ismereteken alapult. Az emlékművek csekély hányada jutott el múzeumokba, és ennek is csak kis része került nyilvánosság elé. A Rómát járó turisták megcsodálhatták a Capitolium lépcsőjén elhelyezett

oroszlánokat vagy néhány Ptolemaios király szobrát, tehát igen késői műveket, azoknak az időknek alkotásait, amikor Egyiptom letűnt fénye helyében már az új alexandriai görög kor tündökölt. Ehhez járult még néhány obeliszk (ezekből tizenkettő volt Rómában), néhány dombormű a bíborosok kertjeiben, továbbá a szkarabeuszok, az egyiptomiak szent bogarának ábrázolásai, melyeket Európában a potrohukon található rejtelmes jelek miatt talizmánnak, majd ékszernek, pecsétnyomónak használtak.

Ez volt minden.

A párizsi könyvkereskedések is csak kevés tájékoztató, tudományos anyaggal szolgálhattak. Megjelent ugyan 1805-ben egy nagy, ötkötetes Strabónkiadás, a „Geógraphika" remek fordítása, mely bárkivel megismertette mindazt, ami addig csak a tudósok számára volt hozzáférhető. Strabón Augustus császár uralkodása idején utazta be Egyiptomot. Hérodotosnak, az ókor legérdekesebb utazójának második könyve szintén ismeretre érdemes dolgokat árult el, de ugyan kinek kerültek Hérodotos művei a kezébe? És kinek emlékezetében éltek az ókori szerzők egyéb szórványos tudósításai?

„Körülvetted magadat világossággal, mint egy öltözettel" - így szól a 104. zsoltár 2. verse. Kora hajnalban, acélkék égen, sárgán és rikítóan kél a nap. Tikkasztóan vonul pályáján és hol sárga, hol okker színű, hol fehér homok tükrözi vissza sugarait. Az árnyékok élesek, mintha ollóval lennének körülvágva, kékesen vetődnek a homokra, mint a tinta. És ezen a szikföldön, ezen a napsütötte örök szárazságon keresztül, mely nem ismer esőt, sem havat, sem ködöt, sem zivatart, hol soha nem hangzik mennydörgés, soha villám nem cikázik, ennek az aszálynak közepette, melyben a levegő száraz, csíramentes, a föld terméketlenné, minden rögöcske szemcséssé, törékennyé válik, itt hömpölyög a Nílus, a folyamok atyja, a „Mindenség atyja". Afrika mélyéből fakad, a sötét, tropikus, nedves Szudán tavai és égi csatornái táplálják. Így dagad és duzzad szemlátomást, majd kilép a medréből, elárasztja a homoktengert, elnyeli a környező sivatagot, elborítja iszappal, a termékeny júliusi iszappal. Évezredek óta évenként visszatérően tizenhat könyöknyit emelkedik - ezért ábrázolja a Vatikánban őrzött márvány csoport a folyamistent jelképesen tizenhat játszadozó gyermek körében - majd midőn lassan és jóllakottan visszahúzódik medrébe, nemcsak a sivatagot nyelte el, hanem a föld szárazságát is átitatta és a meddő homokot megtermékenyítette. Barna iszapos áradata helyén a föld csírázásnak indul, magasra szökik a gabona, kétszeres és négyszeres hozammal megteremti a „bő esztendőket", melyek elláthatják a „szűk esztendőket". Így születik újjá évről évre Egyiptom, s ez „a Nílus ajándéka", ahogy Hérodotos két és fél évezreddel ezelőtt elnevezte. Az ókor óriási magtára volt ez, mely még Rómát is éhezésre kárhoztatta, ha a víz egy-egy esztendőben alacsonyabban állt, vagy ha az ár túl magasra nőtt.

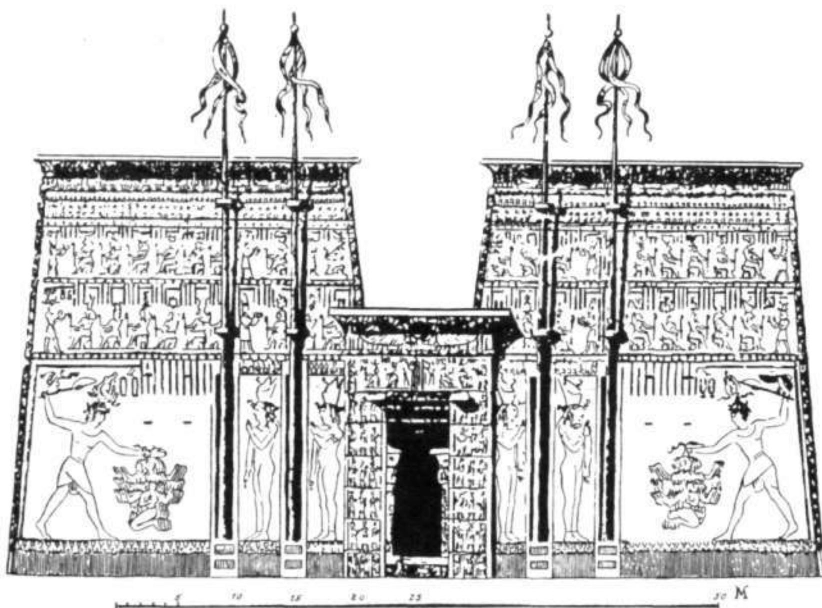
Ezen a tájon, ahol most csillogó kupolák és törékeny minaretek magasod-

nak, a városokban, ahol most százfajú és -színű emberáradat höpmölyög, fellahok, arabok, núbiaiak, berberek, koptok, beduinok, négerek, soknyelvű zsibongással, itt emelkedtek a templomromok, sírok és oszlopcsarnokok, mint egy letűnt ősi világ emlékei.

Itt merednek égnek a piramisok, itt sorakoznak fel az árnyéktalan sivatagban, „a nap gyakorlóterén", a roppant nagyságú királykripták, melyek közül csak Kairó környékén hatvanhetet leltek. Egyetlen piramis két és fél millió kőtömbből épült, százezernél több rabszolga verejtékével, húszévi munkával.

Amott egy szfinksz, félig ember, félig állat, oroszlánsörénnyel, tátongó lyukakkal a szem és az orr helyén, mert a szfinksz fejét a mamelukok ágyúik céltáblájául használták. Évezredek óta pihen, s újabb örökkévalóságig terpeszkedik szélesen a sivatagban. Olyanok a méretei, hogy az egyik Thutmósis kápolnát emeltetett két mancsa között, mert azt álmodta, hogy ennek fejében elnyeri a trónt.

Itt nyúlnak a sivatagban mint mutatóujjak a magasba a tűhegyes obeliszkek, a templomkapuk őrei. Huszonnyolc méter magasságig is felérnek az istenek és királyok dicsőségére. Találtak még ezen kívül szikla- és barlangtemplomokat, szoborműveket „a falubíró"-tól a fáraóig; szarkofágokat, oszlopokat,

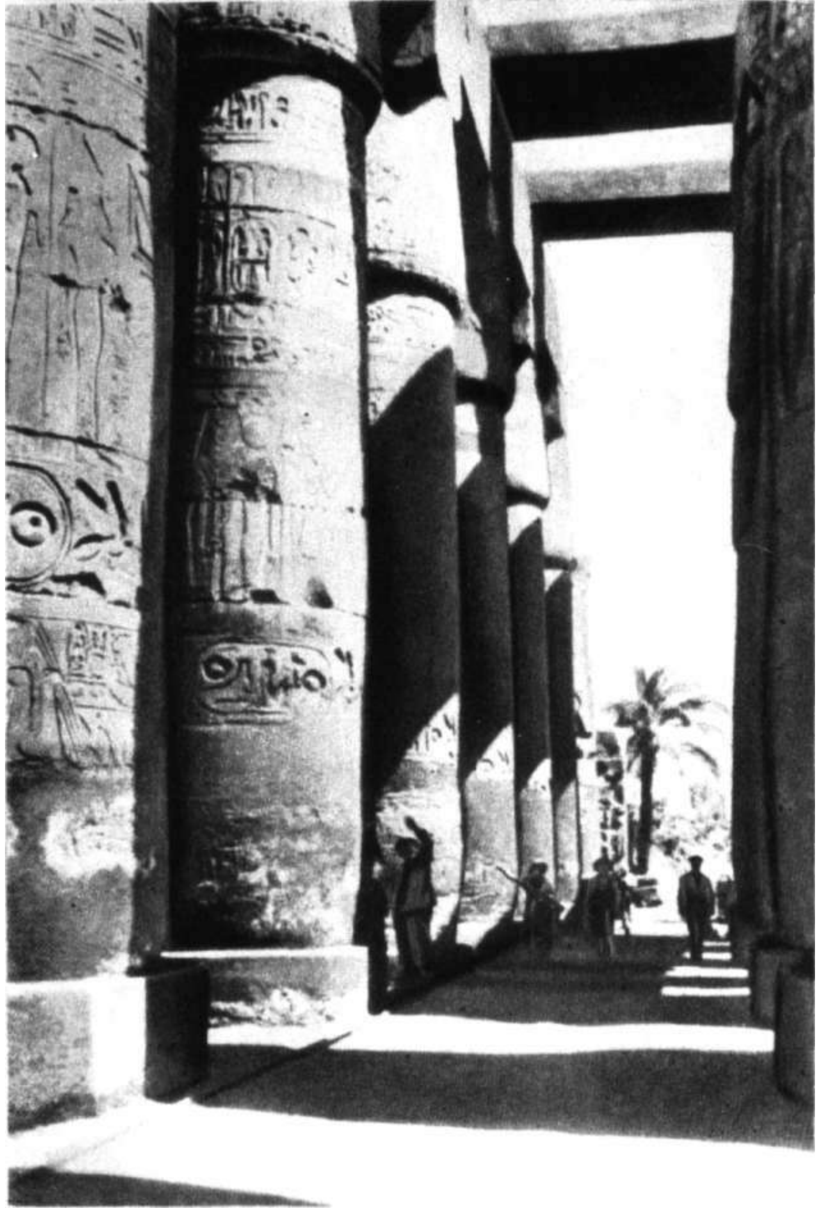
II. ábra
Az edfui templom homlokzata

VI. tábla.

Fent: a sakkarai lépcsőpiramis, melyet Imuthes épített a III. dinasztiabeli Dzsoszer király számára. Lent: Sznofru király (IV. dinasztia) medumi lépcsőpiramisa. Eredetileg hét lépcsőfoka volt, de csak három maradt meg

A karnaki templom oszlopcsarnoka. Épült II. Ramses uralkodása alatt (XIX. dinasztia, i. e. 1250). Az Óbirodalom súlyos monumentalitását, amely a piramisokban nyilatkozik meg, itt az Újbirodalom nagyszerű hatásokra való törekvése helyettesíti

pylonokat,* domborműveket és festményeket egyaránt. Végtelen menetben vonulnak fel a birodalom egykori uralkodói, mereven, kiegyenesedve, minden mozdulatukkal nagyságot árasztva, mindig profilban, egy célra törekedve: „az egyiptomiaknak az élet a halálhoz vezető utat jelentette". Ezt a célratörést az egyiptomi domborművek annyira hangsúlyozták, hogy az egyik kultúrfilozófus az „utat" Egyiptom ősszimbólumának nyilvánította, mely jelentésének mélységét tekintve egyértelmű a nyugati „tér" vagy a görög „test" fogalmával.

És minden, e földünknek roppant kiterjedésű emlékműtemetőjében lelt darabot hieroglifák borítottak. Rejtélyes, titokzatos jelek, képek, körvonalak, jelzések, titkos írásjegyek, emberek, állatok, mesebeli lények, növények, gyümölcsök, szerszámok, ruhaneműk, fonatok, fegyver, mértani idomok, hullámvonalak és lángok jelképei, fába és kőbe vésve, számtalan papiruszra rajzolva. Ott ékeskedik templomfalakon, sírkamrákban, emléktáblákon, koporsókon, oszlopokon, az istenek képmásain, ládákon, edényeken, sőt még az írószerszámokon és íróvesszőkön is fedeztek fel hieroglifákat. Úgy látszik, az ókori népek közül az egyiptomiak voltak az írás legszorgalmasabb ápolói. „Ha valaki le akarná másolni az edfui templom feliratait és reggeltől estig szakadatlanul írná, húsz év alatt sem érne a végére" - mondta egy egyiptológus.

A „Description . . ." című könyv ezt a világot tárta a kutató Nyugat elé.

Ennyi dicséret után azonban kell hogy a „Description ..." című művel szemben némi fenntartással is éljünk. Leírásokban, rajzokban, másolatokban bőséges anyagot tárt ugyan a nyilvánosság elé, de az ókori Egyiptom bemutatásában csupán a tények ismeretére szorítkozott. A kiadók legtöbbnyire semmit sem magyaráztak, mert nem tudták magyarázni, vagy ha igen, akkor tévesen.

A bemutatott emlékek némák maradtak, a megkísérelt rendszerezés nem volt tudatos; csak érzéseken alapult. Olvashatatlanok voltak a hieroglifák, megmagyarázatlanok a jelek, idegen a nyelv. A „Description . . ." új világot tárt fel, de ez az új világ összefüggéseiben, rendszerében, jelentőségében rejtély maradt.

Mi mindent lehetett volna megtudni, ha valakinek sikerült volna a hieroglifákat megfejteni! De hát lehetséges volt ez? „A probléma túl bonyolult és tudományos szempontból megoldhatatlan!" - jelentette ki De Sacy, a nagy párizsi orientalista. Viszont éppen akkoriban jelent meg egy Grotefend nevű szerény göttingeni német tanár vékonyka írása, melyben megmutatta a persepolisi ékírás megfejtéséhez vezető utat. Sőt, már megfejtésének első eredményeit is bemutatta. És milyen elenyészően kevés anyag állt Grotefend rendelkezésére, míg itt a hieroglifikus feliratok tömege került épen és sértetlenül napvilágra. Nem talált-e továbbá Napóleon egyik katonája egy rejtelmes bazalttáblát, melyről nemcsak minden tudós, akinek a szeme elé került, hanem az első híreket közlő újságok is megállapították, hogy szerencsés véletlen folytán ebben

* Toronymagasságú, felfelé keskenyedő falszárnyak, az egyiptomi templomok bejáratánál állnak kétoldalt.

rejlik a hieroglifák megfejtésének nyitja? Hol volt az az ember, aki ezt a kőtáblát hasznosítani tudta volna?

Röviddel azután hogy a követ megtalálták, a *Courrier de l'Egypte* című újságban „Le 29 fructidor, VIIe année de la République. Rosette, le 29 fructidor, an 7" forradalmi keltezéssel tudósítás jelent meg róla. Ez az Egyiptomban megjelent újság különös véletlen folytán annak az embernek szülőházába került, aki hivatott volt arra, hogy húsz évvel később páratlanul zseniális munkája eredményeként elolvassa a fekete tábla feliratait, és ezzel megoldja a hieroglifák titkát.

10FEEJEZET

CHAMPOLLION ÉS A HÁROMNYELVŰ KŐLAP

Dr. Gallnak, a híres frenológusnak - miközben koponyatanát városról városra járva népszerűsítette - csodálat és ócsárlás, tisztelet és gyalázkodás egyaránt kijutott. „Micsoda nyelvtehetség!" — kiáltotta elragadtatva dr. Gall egy párizsi társaságban, amint szemügyre vette a bemutatott ifjú koponyáját. Az előtte álló tizenhat éves diák akkoriban már a latinon és görögön kívül, valóban még számos keleti nyelvet beszélt, amit a koponyadoktor nyilván nem sejthetett. (Vagy talán ez a felkiáltás is jól előkészített szemfényvesztéseinek egyike volt?)

A XIX. században az életrajzírás különös módja honosodott meg. Nagy buzgalommal búvárkodtak ki például, hogy a hároméves Descartes egy Euklidés-szobor előtt „ha!" felkiáltással adott kifejezést tetszésének; összegyűjtötték Goethe mosócéduláit, hogy a fodrok és kézelők csoportosításában is kimutassák a lángész oroszlánkörmeit.

Az első példa csak módszeres, értelmetlen túlzásra vall, a második ostobaságnak nevezhető. Ilyen forrásokból fakadnak az anekdoták, de lehet-e mendemondák ellen hadakozni ? Még a hároméves Descartes meséje is megér talán egy könnyed tárcacikket, olyanok részére, akik nem tanulmányokkal töltik napjaikat. Tehát Champollion csodálatos születésének történetét, úgy véljük, bátran elmondhatjuk

Jacques Champollion a Figeac nevű kis francia helység könyvkereskedője az 1790. év derekán - miután az orvosok sorra beismerték tehetetlenségüket - hirtelen ötlettel Jacqout, a „varázslót" hívatta el teljesen béna felesége betegágyához. Figeac Franciaország délkeleti részében, a Dauphinében, „a hét csoda földjén", az ország legszebb vidékeinek egyikén fekszik. Lakossága keménykötésű, maradi fajta, nehéz kizökkenteni egykedvűségéből, de ha egyszer felocsúdik, túláradó fanatizmusra hajlamos, ezenfelül szigorú katolikus, s könnyen hisz misztikumokban, csodákban.

A varázsló - többek tanúsága és írásbeli bizonyítéka nyomán - a beteget forró füvekre fektette, forralt borral itatta, azonnali gyógyulást ígért s egyúttal (az egész család legnagyobb meglepetésére) egy fiú születését jósolta meg, s erről

a még meg nem született magzatról kinyilatkoztatta, hogy egykoron majd évszázadokra szóló dicsőséget szerez!

Harmadnapra a beteg felkelt és 1790. december 23-án hajnali két órakor megszületett Jean-Frangois Champollion, a hieroglifák későbbi megfejtője. Mindkét jóslat valóra vált.

Ha igaz, hogy az ördög nemzette gyermekek lólábbal jönnek a világra, akkor az sem lehet meglepő, ha apróbb jelenségek mutatkoznak ott is, ahol egy „varázsló" keze játszott közre. Az orvos - miután megvizsgálta az ifjú Frangois-t - csodálkozva állapította meg, hogy szaruhártyája sárga, ami kizárólag keleti népek sajátsága és közép-európaiaknál egyedülálló jelenség. Bőre szokatlanul sötét, úgyszólván barna, és arca kifejezetten keleties. Húsz évvel később mindenütt „egyiptomi"-nak nevezték.

Champollion a forradalom gyermeke volt. 1792 szeptemberében kiáltották ki Figeacban a köztársaságot, 1793 áprilisában kezdődtek a terror napjai. Champollion szülőháza harminc lépésnyire volt a Place d'armes-tól (melyet később róla neveztek el), itt állították fel a szabadságfát. Ébredő öntudatának első élménye a Carmagnole harsogó zenéje és az apja házában menedéket keresők siránkozása volt. Közülük egy pap első tanítója lett.

Ötéves - írja elérzékenyülve egyik életrajzírója -, mikor először fejt meg írásjeleket, amennyiben a könyv nélkül megtanult szöveget összehasonlítja a nyomtatott betűkkel és így önmagától megtanul olvasni. Alig töltötte be hetedik életévét, amikor először hallja a bűvös „Egyiptom" szót. De ez most még a délibáb csalóka fényével tűnik fel előtte, mert tizenkét évvel idősebb bátyjának, Jacques-Josephnek terve, hogy részt vegyen az egyiptomi expedícióban, meghiúsul.

Bizonyítványok és egyéb tanúságok szerint Frangois Figeacban rossz tanuló volt. Ezért bátyja, a tehetséges nyelvész, 1801-ben magával viszi Grenoble-ba és magára vállalja neveltetését. A tizenegy éves Francois a latin és görög nyelvben rövidesen egészen rendkívüli előrehaladásra tesz szert, majd meglepő eredménnyel sajátítja el a héber nyelvet. Bátyja, noha maga is ragyogó tehetség, mégis úgy érzi, hogy öccse hivatott a családi névnek dicsőséget szerezni. Magát szerényen csak Champollion-Figeacnak, majd később csupán Figeacnak nevezi. Az ifjú Francois ugyanebben az évben találkozott Fourier-vel. Fourier, a híres fizikus és matematikus részt vett az egyiptomi hadjáratban, a kairói Egyiptomi Intézet titkára, a francia kormány egyiptomi megbízottja, a bíróságok főnöke és mindezen felül a tudományos bizottság lelke volt. Akkoriban, mint az isére-i kerület elöljárója, Grenoble-ba költözött, és rövidesen számos kiváló embert gyűjtött maga köré. Egy iskolai szemle alkalmával vitába bocsátkozott Francois-val, felfigyel rá, meghívja magához és megmutatja a gyermeknek egyiptomi gyűjteményét. A sötét bőrű fiú elbűvölten bámulja az első papirusztöredékeket, lenyűgözötten tekint a kőtáblák hieroglifáira. „El lehet ezt olvasni?" - kérdezi. Fourier fejét rázza. „Én el fogom olvasni!" -

mondja a kis Champollion teljes meggyőződéssel. (Később gyakran tett említést erről a párbeszédről.)

„Néhány év múlva elolvasom! Majd ha nagy leszek!"

Nem emlékeztet-e ez a történet egy másik kisfiúra ? Aki éppilyen meggyőződéssel, épp ilyen látnoki biztonsággal jelentette ki apjának: „Én meg fogom találni Tróját!" De mennyire különböző utakon, milyen teljesen más módszerrel indultak gyermekkori álmaik megvalósítására! Schliemann mint igazi autodidakta és Champollion, aki egy pillanatra sem tért le a tudományos képzés megszabott útjáról. (Ezt az utat mindenesetre olyan gyors iramban tette meg, hogy minden társát jóval túlszárnyalta.) Míg Schliemann alapvető szakmai ismeretek híján kezdte meg működését, Champollion az akkori évszázad tudományos ismereteit magáénak mondhatta.

Tanulmányait bátyja irányította. Igyekezett a gyermek kielégíthetetlen, félelmetes tudásszomját fékezni, de eredménytelenül. Champollion bebarangolta a tudományok legtávolabbi területeit és legmeredekebb csúcsait. Tizenkét éves korában írja első, igen különös tárgyú könyvét: a „Híres kutyák története" címen. Mivel rendszerező, áttekintő történelmi művek hiánya gátolja munkájában, felállít egy történelmi táblázatot, amelynek „Kronológia Ádámtól ifjabb Champollionig" címet adja.

Champollion itt közvetve bátyjára céloz, midőn magát az „ifjabbnak" nevezi, noha bátyja, mivel érezte, hogy öccse, Francois adja meg majd a családi név fényét, nem használta a Champollion nevet.

Tizenhárom éves korában nekilát az arab, szíriai, kaldeus és kopt nyelv elsajátításának. Különös módon minden amit tanul, cselekszik, s ami vonzza, Egyiptom bűvkörébe tartozik. Bármivel foglalkozik, önkéntelenül is egyiptomi ismereteit gazdagítja. Az ókínai nyelvet csak azért tanulmányozza, hogy kimutathassa ennek rokonságát az óegyiptomival! Zend, pehlevi és párszi szövegpróbákkal kísérletezik, a legtávolabbi nyelveket, a legobskurusabb anyagot tanulmányozza, ami csak Fourier révén Grenoble-ba jut. Minden fellelhető anyagot összegyűjt és 1807 nyarán, tizenhét éves korában elkészíti a fáraók birodalmának, Egyiptomnak első történelmi térképét.

Merész vállalkozás volt, annál is inkább, mert ehhez semmilyen más forrás nem állt rendelkezésére, mint a Biblia vonatkozó utalásai, rendszerint töredékes latin, arab és héber szövegek, valamint a XVII. századig Felső-Egyiptomban még használt kopt nyelv, az egyetlen, mely bizonyos kapcsolatot teremthetett az ősi egyiptomi nyelvhez.

Egyidejűleg anyagot gyűjtött össze egy könyv megírásához. Elhatározta, hogy Párizsba utazik. A grenoble-i akadémia azonban megkívánta a szokásos évzáró előadás megtartását. Az akadémia vezetői szokványos beszédre gondoltak, szónoki teljesítményre. Champollion azonban záróelőadásként elkészíti az „Egypte sous les Pharaons" című könyvének vázlatát.

1807. szeptember 1-én olvassa fel a bevezetést. Egy karcsú, nyúlánk ifjú áll gyertyaegyenesen az akadémia tagjai előtt. Merész megállapításokkal fogai-

mazott beszéde, meggyőzően logikus előadása, rendkívüli hatást kelt. A tizenhét éves ifjút egyhangúlag az akadémia tagjává választják. Renauldon, az elnök feláll és az ifjút átkarolva így szól: „Midőn az akadémia önt, fiatal kora ellenére tagjai sorába választja, tekintetbe veszi eddigi teljesítményeit, de még inkább számít további eredményes munkásságára! Meg vagyunk róla győződve, hogy ön reményeinket valóra váltja, és ha munkásságával majdan hírnevet szerzett, visszaemlékezik majd arra, hogy az első bíztatást akadémiánktól kapta."

Így egyik napról a másikra Champollionból akadémiai tag lett.

Mikor elhagyja az épületet, eszméletlenül összeesik. Abban az időben túl érzékeny. Nemcsak szellemileg szárnyalja túl ifjú korát - többen már zseninek ismerik el, hanem testi fejlettsége is meghaladja éveit. (Amikor az iskolapadot elhagyva nősülni szándékozik, ez többet jelent nála puszta diákrajongásnál.) Életének új szakasza előtt áll. Hatalmas várost lát maga előtt, Európa központját, a szellemi élet, a politika és kaland fellegvárát, Párizst. Míg a nehézkes kocsiban bátyjával együtt hetven órán át döcögtek Párizs felé, álom és valóság közt hánykolódva, sokat gondolkodik, elmerül sárgult papiruszok és tucatnyi nyelv szavainak sokaságában, hieroglifákkal sűrűn borított kövek képe lebeg előtte. Köztük ott feketéllik a titokzatos rosette-i bazaltkő, melyet néhány napja látott meg először, mikor Fourier-től búcsúzott, feliratán töri a fejét szüntelenül.

És ekkor - van erről is hiteles feljegyzés - hirtelen bátyja felé fordulva hangosan folytatja gondolatait, szavakba foglalja élete titkos reményét, mely ebben a pillanatban teljes bizonyossággá válik előtte, sötét szemei tűzben égnek, mikor megszólal: „Megfejtem a hieroglifákat! Tudom, hogy megfejtem!"

Azt tartják, hogy Dhautpoul talált rá a rosette-i kőlapra. Dhautpoul azonban csupán a hadmérnöki csapatok parancsnoka volt, annak az embernek a főnöke, aki valóban rátalált. Más források állandóan Bouchard nevét emlegetik. Bouchard viszont a Rosette-től 7,5 kilométerre északnyugatra fekvő Rachid erődnek mindössze erődítményi munkálatait irányító tisztje volt, aki nem tett egyebet, mint hogy később Kairóba szállította a követ.

A kőlap tényleges megtalálója egy ismeretlen katona. Sohasem tudjuk meg, hogy mikor csákánya a kőbe ütközött, vajon mint tudományosan képzett ember ismerte-e fel a lelet értékét, vagy csak a látvány szokatlan érdekességétől megigézve kezdett el gyermeki naivitással kiáltozni a titokzatos jelekkel telerótt kőlap láttán.

Az erődítmény romjai alól váratlanul felbukkanó kőlap akkora volt, mint egy asztallap, finoman szemcsés, acélkemény fekete bazaltból. Csiszolt felén három sávban három felirat, mely a kétezer év alatt rárakódott homokszemcsék horzsolása folytán lekopott, elmosódott. A három felirat közt az első tizennégy sor hieroglifikus, a következő huszonkét sor demotikus egyiptomi jelekkel, míg az alsó ötvennégy sor görög betűkkel van írva.

Görög, vagyis olvasható, érthető betűkkel!

Napóleon egyik tábornoka, aki kedvtelésből foglalkozott a göröggel, rög-

tön nekilátott a szöveg fordításának. Fogadalmi feliratról van szó - állapította meg a tábornok -, melyben a memphisi papság az időszámításunk előtti 196. évben V. Ptolemaiost jótéteményeiért dicsőíti.

Alexandria kapitulációja után a kőtábla a többi francia zsákmánnyal együtt a londoni British Museumba került. A Bizottság, hasonlóan a többi lelethez, erről is másolatot és lenyomatokat készített. Ezek eljutottak Párizsba, és a francia tudósok sietve fogtak hozzá a szövegek összehasonlításához.

Igen, összehasonlító munkába fogtak, mert mi sem volt természetesebb, mint az a feltevés, hogy a három feliratsáv - már csak az elrendezésükből is következtethetőleg - azonos szöveget tartalmaz. Már a *Courrier de l'Egyipte* is célzott erre. Hangoztatta, hogy ez a kőlap a holt birodalomba vezető kapu kulcsa, itt kell rejtőznie annak a lehetőségnek, hogy Egyiptom titkát az egyiptomiak segítségével deríthessük fel. A görög szövegű felirat lefordítása után a hieroglifák megfejtése okozhatott-e különösebb nehézséget, hiszen szövegüknek egyezniük kellett a görög szavakkal, fogalmakkal és nevekkel ?

Az akkori idők legjobb koponyái fáradoztak a megoldáson, nemcsak Franciaországban, hanem Angliában is (itt az eredeti kőlap alapján), Németországban és Itáliában is. Mindhiába! Mert egytől egyig mindenki téves feltevésből indult ki és Hérodotosig visszavezethető elképzelésben élt a hieroglifák értelmezésének megítélésében. A hamis elképzelésekhez való ragaszkodás a történelem folyamán gyakran volt állhatatos kísérője a kutató emberi szellemnek és számos esetben elhomályosította az elmék tisztánlátását. A hieroglifák titkának megfejtéséhez kopernikuszi fordulatnak kellett bekövetkeznie. Olyan ötletnek kellett kipattannia, mely a hagyományok korlátján áttörve, villámfényként hatol át a sötétségen.

De Sacy - Champollion későbbi tanítómestere - kis jelentéktelen külsejű emberke volt, de híre messze túljárt Franciaország határain. Mikor a tizenhét éves Champollion - kit bátyja ajánlott be hozzá - először jelent meg előtte, nem volt sem zavart, sem elfogódott, és mint egykor tizenegy éves korában Grenoble-ban Fourier-t elbűvölte, magával ragadta De Sacyt is.

De Sacy kezdetben bizalmatlan volt. A negyvenkilenc éves ember, kora tudományának tetőfokán, egy ifjúval állt itt szemben, ki „Egypte sous les Pharaons" című könyvében hallatlanul vakmerően, olyan tervhez merészelt nyúlni, melyről ő maga is kijelentette, hogy még nem jött el megvalósításának ideje. De mit mond később, emlékezéseiben erről az első találkozásról ? A bölcs ekkor már arról a mély hatásról beszél, melyet az ifjú reá gyakorolt. De hát csoda ez ? A könyv, melynek De Sacy csak bevezetését olvashatta, az év végére csaknem teljesen elkészült. A tizenhét éves ifjúnak tehát máris kijárt az elismerés, melyben hét évvel később, a mű megjelenése után, oly bőven részesült.

Champollion teljesen elmerül tanulmányaiba. Elhárítja magától Párizsnak, a világvárosnak minden kísértését, beletemetkezik a könyvtárakba, intézetről intézetre lót-fut, a grenoble-i tudósoknak, kik mindig újból elárasztják leveleik-

kel, száz megbízását intézi el és amellett a szanszkrit, arab és főleg a perzsa nyelvet tanulmányozza. Közben bátyjától egyik levelében kínai nyelvtant kér „szórakozás céljából!"

Annyira beleéli magát az arab szellembe, hogy hangja is elváltozik. Az egyik társaságban egy arab saját fajtájabelinek nézi, meghajol előtte és a szertartásos „Salamát"-tal akarja köszönteni. Egyiptomi ismeretei pusztán tanulmányai alapján annyira elmélyülnek, hogy Somini de Manencourt, az akkoriban legnevesebb Afrika-utazó, egyik beszélgetésük után, meglepve kiált fel: „Ugyanúgy ismeri a szóban forgó országokat, mint jómagam!"

Már egy év után olyan jól bírja a kopt nyelvet („saját magammal beszélgetek koptul..." - írja), hogy gyakorlat céljából megfigyeléseit kopt nyelven, demotikus írásjelekkel jegyzi fel. És negyven évvel később történik az a hallatlan eset, hogy egy tudós az egyik ilyen írást mint az Antoniusok idejéből származó eredeti egyiptomi szöveget adja ki és magyarázza igen elmésen. Íme, Beringer kövületekről szóló könyvének francia párhuzama!

Champollion közben nyomorog, keserves nélkülözések közepette tengeti életét. Ha bátyja nem volna, aki mindig a legönzetlenebbül támogatja, éhen pusztulna. Egy nyomorúságos szobában lakik a Louvre mellett, ezért tizennyolc frank bért fizet. De még ezzel is adós marad, kérésekkel ostromolja fivérét, tanácstalan, nem képes gazdálkodni. Viszont megdöbben, amikor arról értesül, hogy fivére kénytelen lesz könyvtárát elzálogosítani, ha Francois nem takarékoskodik jobban. Még jobban takarékoskodjék ? Cipője rongyos, kabátja elnyűtt. Végül már társaságban is röstell megjelenni. Egyik szokatlanul kemény párizsi tél folyamán megbetegszik és a nyirkos hidegben megtámadj a a kór, mely később halálának okozója lesz.

A császárnak katonákra van szüksége, 1808-ban kezdődik az újoncok sorozása, tizenhat éves korától kezdve mindenkit behívnak. Champolliont rémület fogja el. Egész lénye fellázad a kényszer ellen. Ö, aki szellemi téren a legnagyobb fegyelemről tesz tanúságot, megborzad a gárdacsapatok bárgyú katonai fegyelme láttán, mely minden szellemet egy szintre szorít. Vajon nem szenvedett-e már Winckelmann is a militarizmus fenyegetésétől ? „Vannak napok, amikor teljesen elvesztem a fejemet" - írja kétségbeesetten bátyjának.

Az áldozatkész testvér ezúttal is segít. Mozgósítja a jó barátokat, rengeteg beadványt, levelet ír és végül eléri, hogy Champollion tovább dolgozhasson. Egy fegyvercsörtetéstől mámoros korszakban továbbra is holt nyelvek tanulmányozásának szentelheti magát.

Ami ezenkívül foglalkoztatta, sőt olyan ellenállhatatlanul vonzotta, hogy időnként még a katonai behívó fenyegető veszélyét is elfeledte, a rosette-i kő tanulmányozása volt. Úgy, mint később Schliemann, ki miután már az összes európai nyelvet szóban és írásban bírta, csak az ógörögtől vonakodott - noha ez volt vágyainak netovábbja -, mert sejtette, hogyha ennek tanulmányozásába belefog, menthetetlenül rabjává válik - éppúgy Champollion minden gondolata is a háromnyelvű kőlap körül keringett, ahhoz tapadt, mint a folyondár. De

minél jobban megközelítette, annál lassabban, annál tétovábban haladt előre . . . Mintha az lett volna az érzése, nem tett még eleget ahhoz, hogy kellően felkészülve, kora minden tudományával felvértezve vághasson neki a nagy problémának.

Egyszerre azonban, a rosette-i kő egyik Londonban készült másolata láttán, nem tudja magát tovább türtőztetni. Jóllehet még ezúttal sem fog hozzá a tulajdonképpeni megfejtéshez - mert megelégszik a rosette-i kőnek egy papirusszal való összehasonlításával -, mégis egy csapásra sikerül neki a fekete kövön látható betűk egész sorának helyes hangértékét megállapítani önállóan! ,,Bemutatom neked első ténykedésemet" - írja a tizennyolc éves fiú 1808. augusztus 30-án bátyjának. És módszerének fejtegetése közben először tör ki a szerény fiatal sorai mögül a felfedező büszkesége.

Amikor sikerült megtennie az első lépést, mikor tudja már, hogy megtalálta az eredményhez és dicsőséghez vezető helyes utat, villámcsapásként sújt le reá egy hír. Semmi egyebet nem látott a célhoz vezető úton, csak munkát, vesződséget, nélkülözést, de ezt mind magára vállalva haladt előre. És ekkor érkezett a hír, mely értelmét szegte minden addigi tevékenységének, minden hitének, reményének, tudásának: a hieroglifákat megfejtették!

Hasonló esettel találkozunk más kutatás területén is. Például a Déli-sark meghódítása körüli évtizedes harc során játszódott le egy ugyanolyan pillanat, mint amilyet Champollion élt át, mikor megtudta, hogy valaki más már megelőzte. Ott Scott kapitány közelítette meg néhány emberrel, néhány szánnal és kutyával, borzalmas viszontagságok közepette a Déli-sarkot. És akkor, az éhségtől és kimerültségtől félig aléltan, de elsőségének büszke tudatában, a szűznek tartott fehér hómezőn, hirtelen megpillantott egy zászlót: Amundsen zászlaját!

Amint mondottuk, ez a párhuzam drámaibb, mert nyomon követte a jeges halál. De vajon mennyiben különbözött az ifjú Champollion érzése Scott kapitányétól ? És az sem volt számára vigasz, hogy az egyidejű felfedezések századában hasonló eset megtörtént másokkal is, akiket bizonyára ugyanaz az érzés fogott el, mint Scott kapitányt a zászló láttán.

Villámcsapásként érte Champolliont ez a hír, de hirtelen múló volt hatása is. Amundsen zászlaja szilárdan állt győzelme jeléül. De egyáltalán nem állt szilárd alapon a hieroglifák megfejtése.

Champolliont az utcán érte a hír, útban a College de France felé. Egy barátja közölte vele lélekszakadva, nem sejtve, mivel viaskodott Champollion évek óta, miről álmodott, miért lelkesedett, min dolgozott hosszú napokon és éjjeleken át, miért éhezett, nélkülözött és alázkodott meg számtalanszor. Megdöbbent, midőn Champollion megtántorodott és belekapaszkodott.

„Alexandre Lenoir!" - mondja a barátja. „Most jelent meg műve egy kis füzet alakjában, Címe: »Nouvelle Explication«, és a hieroglifák teljes megfejtését tartalmazza! Képzeld csak, mit jelent ez!"

És ezt neki mondja!

„Lenoir?" - kérdi fejét csóválva Champollion, majd felvillan benne a remény apró szikrája. Hiszen csak tegnap találkozott Lenoirral. Égy éve ismeri őt. Nagy tekintélyű tudós ugyan, de semmi esetre sem lángelme. „Ez lehetetlen!" - kiált fel Champollion. - „Erről soha senki nem beszélt, még Lenoir maga sem szólt róla egy szót sem!"

„Te ezen csodálkozol?" - kérdi a barátja. - „Ki bolond ilyen felfedezést idő előtt elárulni ?

Champollion hirtelen felocsúdik. „Ki a kiadó?" - kiáltja, és már rohan is. Remegő kézzel számolja le a frankokat a könyvesbolt poros asztalára. A kis füzetnek még csak néhány példánya került eladásra. Champollion hazarohan, kopott pamlagjára veti magát és olvasni kezdi.

Rövid idő múlva özvegy Mécranné pokoli lármát hall bérlője szobájából. A konyhaasztalra csapja fazekait, rémülten hallgatózik, majd átsiet és benyit. Ott fekszik a pamlagon Francois Champollion, teste vonaglik, ajkáról tagolatlan szavak törnek elő, de nevet, kétséget kizáróan nevet, szinte rázza valami hisztérikus nevetőgörcs.

Kezében Lenoir könyve. A hieroglifák megfejtése ? Ezúttal valaki idő előtt tűzte ki zászlaját! Champollion a megfejtési lehetőségek teljes ismeretében pontosan meg tudja ítélni, hogy Lenoir minden állítása merő képtelenség, légből kapott badarság, a szabad fantázia és tévúton haladó tudomány kalandos keveréke.

De a csapás borzasztó volt. Nem felejtheti el soha. A puszta hír megrázó hatása felfedte előtte, hogy lelkileg mennyire eggyé forrott már azzal a feladattal, hogy szólásra bírja a holt jeleket. Mikor kimerültségében végre elnyomja az álom, vad víziók űzik, hajszolják. Mély bódulatában egyiptomi hangokat vél hallani, s álmán keresztül ébred tudatára annak, amit a gyakorlati élet elhomályosított előtte: megszállott volt, a hieroglifák őrültje, ördöngös rögeszméjének rabja.

De álmai a siker felé viszik. A siker felé, melyet szinte kézzelfoghatóan érzékel a tizennyolc éves fiú, aki nyugtalanul hánykolódva fekhelyén, még nem tudta, hogy célja eléréséig több mint tizenkét évnek kell eltelnie. Nem sejti még, hogy mindig újból és újból vissza fogják az események vetni, hogy végül őt, kinek minden gondolatát a fáraók országa és a hieroglifák töltik be, egy szép napon hazaárulás vádjával száműzni fogják.

11, FEJEZET

A „HAZAÁRULÓ" MEGFEJTI A HIEROGLIFÁKAT

A tizenkét éves Champollion, az ótestamentum eredeti szövegének tanulmányozása után, egyik dolgozatában a köztársaságot nyilvánította az egyetlen ésszerű államformának. Azok között a szellemi áramlatok között nevelkedett, amelyek a felvilágosodás századát előkészítették, és a nagy forradalmat kiváltották. Champollion éppen ezért szenvedett az újjászülető zsarnokságtól, mely előbb a rendeletekbe és határozatokba lopta be magát, majd Napóleon császárrá koronázásával nyíltan felfedte valódi lényét. Bátyjával ellentétben, kit Napóleon varázsa magával ragadott, ő kritikus maradt még a nagy sikerekkel szemben is, és gondolatban sem szegődött a francia sas diadalútjának nyomába.

Nem célunk ezen a helyen Champollion politikai fejlődését végigkísérni, de vajon elhallgassuk-e, hogy ő volt az az egyiptológus, aki fékezhetetlen szabadságvágyát követve, zászlóval kezében vett részt Grenoble fellegvárának meghódításában? ö, aki szenvedett Napóleon kemény uralma alatt, a Bourbonokat még kevésbé szenvedhette, úgyhogy végül ismét csak ő volt az, aki a liliomos lobogót saját kezűleg szedte le a citadella tornyáról, és helyébe a bonapartisták másfél évtizede lobogtatott zászlaját tűzte ki, melyben akkor már a szabadság jelképét látta.

Champollion újra Grenoble-ban volt. 1809. július 10-én az egyetem történelemtanárává nevezték ki. Tizenkilenc éves korában tehát tanár lett ugyanazon az egyetemen, amelynek hallgatója volt. Diákjai között olyanok is hallgatták előadásait, kik két évvel előbb még vele együtt szorongtak az iskolapadban. Csoda-e, ha ellenségeskedés és áskálódás vette körül, főleg a magukat kijátszottnak és mellőzöttnek érző idősebb tanárok részéről?

És miféle eszméket hirdetett a fiatal történelemtanár! A történelemkutatás célkitűzését az igazságra való törekvésben látta és ezen sem bourboni, sem napóleoni igazságot, hanem egyszerűen igazságot értett. Ennek érdekében a tudomány szabadságát követelte, melyen szintén feltétlen szabadságot értett, és nem az engedélyekhez, tilalmakhoz, mindenkori hatalmi követelésekhez alkalmazkodó szabadságot. A nagy forradalom vezéralakjainak szabadságeszméit követelte, melyeket évről évre kijátszottak és elárultak.

Politikai nézetei ezért szükségszerűen ellentétbe kerültek a „napi politikával". Soha nem árulja el eszméit, de gyakran bátortalanná válik. Egy idézetet

említ bátyjának, melyet mások alighanem Voltaire ,,Candide"-jának végszavaiból merítettek volna, ő azonban mint orientalista, a Kelet egyik szent könyvéből idézett: „Tedd termővé földjeidet! A Zend-Avesztában olvashatjuk, hogy többet ér hat négyszögölnyi kopár földet termővé tenni, mint huszonnégy csatát nyerni, s én ugyanezen a véleményen vagyok!" Nem sokkal később, miután már szinte belebetegszik az őt körülvevő intrikákba, és kollégái rosszindulatú mesterkedéseikkel elérték azt is, hogy fizetését negyedére csökkentsék, ezt írja bátyjának: „Sorsom eldőlt, szegény vagyok, akár Diogenés, és hozzá hasonlóan én is megpróbálok magamnak egy hordót meg egy zsákot szerezni, melybe belebújhatok. Megélhetésem gondját ezután majd az athéniek közismert nagylelkűségére bízom."

Szatírákat ír Napóleon ellen. De amikor Napóleon bukása végre bekövetkezik, és a szövetségesek 1814. április 14-én bevonulnak Grenoble városába, keserű tépelődéssel kérdi, vajon a zsarnok uralmának letűnésével elkövetkezhet-e valóban az eszmék uralma ? Champollion nem bízik benne.

De bármilyen heves is a nép és a tudomány szabadságáért való rajongása, felülmúlhatja-e azt a szenvedélyt, ami őt egyiptomi tanulmányai felé hajtja! Most is, mint mindig, hihetetlenül termékeny. Sok mellékes dologgal foglalkozik; egy kopt szótárt szerkeszt magának, egyidejűleg színdarabokat ír a grenoble-i szalonok számára, többek között egy Iphigenia-drámát. Dalokat, politikai színezetű sanzonokat költ. Ezek íróasztaláról egyenesen az utcára, a nép ajkára kerülnek. Ilyen ténykedés német szaktudósoknál szinte elképzelhetetlen, de Franciaországban ez tradíció, mely még a XII. században, Pierre Abélard szereplésével kezdődött. De mindezeken túl Champollion továbbra is élete egyetlen céljának szenteli magát. Egyre mélyebben merül bele Egyiptom titkaiba. Ez köti le teljesen, akár a császárt, akár a királyt éltetik az utcán. Számtalan dolgozatot ír, könyvanyagot gyűjt, más szerzőknek segít szerte a világon, tanít, középszerű diákokkal bajlódik. Mindez azonban felőrli idegeit, aláássa egészségét. Így ír 1816 decemberében: „Kopt szótáram egyre gyarapszik, de szerzőjéről pont az ellenkezőjét állíthatom." Keservesen sóhajt fel, mikor művét még az 1069. oldalra érve sem tudja befejezni.

Közben Európa újból felnyög Napóleon ökle alatt, eljön a „száz nap", romba dönti a keservesen elért eredményeket. Az üldözöttek üldözőkké válnak, az uralkodók alattvalókká, a király földönfutóvá lesz. Az események Champolliont is kiűzik dolgozószobájából. Napóleon visszatér! Az újságok a hazugságok mérföldköveivel szegélyezik útját és szinte operettszerű fokozatokban harsogják: „A szörnyeteg kiszabadult!" „A fenevad Cannes-nál partra szállt!" „A zsarnok Lyonban volt!" „A trónbitorló hatvan órányira van a fővárostól!" „Bonaparte gyors léptekkel közeledik!" „Napóleon holnapra már városunk falai közt lesz!" „Őfelsége Fontainebleau-ban tartózkodik!"

Március 7-én a főváros felé vezető úton Napóleon eléri Grenoble városát. Dohányszelencéjével kopogtat a kapun. Az éjszakában fáklyafény lobogja körül. Világtörténelmi opera jelenet, mert Napóleon egy idegtépő percen keresztül

néz farkasszemet a sáncokon összevissza futkosó tüzérek ágyúival. Azután felharsan a kiáltás: „Éljen Napóleon!", és a „kalandor bevonul, hogy császárként hagyja el a várost". A Dauphiné szívében fekvő Grenoble ugyanis a legfontosabb támaszpont, melyet meg kellett nyernie.

Champollion bátyja, Figeac, aki mindig is rajongott a császárért, most végleg bűvkörébe került. Napóleonnak magántitkárra van szüksége. A polgármester Figeacot mutatja be neki, s nevét készakarva helytelenül betűzi „Champoléon"-nak, mire Napóleon örömmel kiáltja: „Milyen jó előjel, saját nevem felét viseli!" Maga Champollion is jelen van. Napóleon kérdezősködik munkája felől, értesül a kopt nyelvtanról, a szótárról. A császár el van ragadtatva a fiatal tudóstól, akit ez teljesen hidegen hagy, hiszen azok az uralkodók, kikkel tizenkét éves kora óta érintkezett, sokkal közelebb álltak az istenekhez, mint Napóleon. A császár hosszasan elbeszélget vele, imperátori hangulatában megígéri neki a két mű párizsi kinyomtatását, sőt mi több, másnap meg is látogatja a könyvtárban, mindig újból visszatér nyelvtanulmányaira - és mindezt azokban a rövid napokban és órákban teszi, amikor világuralma visszahódítására indul. Két hódító áll szemben egymással, mindkettőjük célja Egyiptom meghódítása. Egyikük Egyiptomot politikai terveibe igyekezett bevonni (ezer zsilip építését tervezte Napóleon annak idején, hogy Egyiptom gazdasági jövedelmezőségét minden időkre biztosítsa), és most, hogy közelebbit hall a kopt nyelvről, újra fellelkesülve nyomban elhatározza, hogy ezt a nyelvet majd az egyiptomi nép egységes nyelvévé emeli. És a másik, aki Egyiptomot még soha nem látta, de már százszor és ezerszer varázsolta lelki szeme elé az ősi, letűnt birodalmat, értelmével és tudásával akarja még majd később meghódítani.

Napóleon napjai azonban meg vannak számlálva. Amilyen meglepetésszerűen gyors volt másodszori felemelkedése, ugyanolyan hirtelenséggel következett be másodszori bukása. Míg Elba csupán kirándulóhely volt számára, Szent Ilona szigete halálos ágya lesz.

A Bourbonok ismét bevonulnak Párizsba. Nem erősek, nem hatalmasak, tehát nem is bosszúvágyók. Természetesen mégis százakat ítélnek számkivetésre. Figeac, mivel Napóleont Párizsba követte, most szintén üldözött. Nem csoda, hogy a politikai eljárások hajszájában - nem is szólva azokról az irigyekről, akik a fiatal grenoble-i tanárt körülvették - a két testvér között nem tesznek különbséget, hiszen tudományos téren is gyakran összetévesztették őket. De ez bajos is lett volna, hiszen a fiatalabbik Champollion - miközben kétségbeesetten igyekezett egy egyiptomi papirusz megszerzésére ezer frankot összeszedni - „a száz nap" utolsó óráiban szintén segédkezet nyújtott a szabadság ügyét szolgáló, most azonban rossz szemmel nézett „Dauphinéi Szövetség" megalapításához.

Amikor a royalisták Grenoble felé közeledtek, Champollion teljesen félreismerve a nagyobb szabadság lehetőségét, a sáncokon szítja az ellenállást. De mi történik ekkor? Abban a pillanatban, amikor Latour tábornok megnyitja a tüzet a belvárosra, és Champollion veszélyeztetve látja a tudományt, úgyszin-

tén saját munkásságának gyümölcsét, politikának és katonaságnak hátat fordítva, hanyatt-homlok rohan le a sáncokról, fel a könyvtár második emeletére, ahol vizet és homokot cipelve, élete kockáztatásával menti papiruszait.

Champollion, az elbocsátott professzor, a száműzött „hazaáruló", ezekben a napokban fogott hozzá a hieroglifák végleges megfejtéséhez. Száműzetése másfél évig tartott. Fáradhatatlanul folytatja munkáját, állomáshelyei megint Grenoble és Párizs. Majd hazaárulási per fenyegeti, úgyhogy 1821 júliusában szökevényként hagyja el a várost, mely tanúja volt diákból akadémikussá való felemelkedésének. Egy év múlva mindamellett kiadja „Lettre a M. Dacier, relatíve á l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques" című írását, azt az írást, mely a megfejtés alapjait tartalmazza. És Champollion neve ismét közszájon forog, ajkára veszi mindenki, aki eddig kielégületlenül és szomjazva tekintett a piramisok és ősi templomok rejtélyei felé.

Hogy a hieroglifákat, melyekkel az ókori írók egész sora foglalkozott, melyeket a középkorban nyugaton a legkülönbözőképpen értelmeznek, s melyek a napóleoni expedíció nyomán számtalan másolatban kerültek a tudósok asztalaira, és hozzáférhetővé váltak a nagy nyilvánosság számára, ez ideig mégsem tudta senki megfejteni, mindez - bármilyen különösen hangzik is - nem csupán tehetetlenségre, nemcsak a többség ismerethiányára vezethető vissza, hanem egyben megtévesztés eredménye, melyet egyetlen ember indított el.

Már Hérodotos, Strabón és Diodóros is említette Egyiptomot: hieroglifáit érthetetlen képírásnak nyilvánították. Jelentésük részletes leírását csupán Hórapollón hagyta ránk az i. sz. IV. századból. Világos tehát, hogy minden egyéb támpont híján, Hórapollón írása lett minden további vizsgálódás kiindulópontja. Hórapollón azonban a hieroglifákat állandóan képírásnak tekintette, s így évszázadokon át a képek szimbolikus értelmét kutatták. Ez szabad teret nyitott a laikusok fantáziájának, a tudósokat pedig végképp kétségbe ejtette.

Amikor Champollionnak végül csakugyan sikerült megfejtenie a hieroglifákat, akkor derült csak ki, mennyi volt igaz Hórapollón írásaiból, a vizet ábrázoló hullámvonal, a házat jelentő alaprajz, az istent ábrázoló zászló ősi jelképeinek értelmezéséből. A szimbólumoknak ilyen magyarázása, Hórapollón nyomán a késői feliratokra alkalmazva, tévutakra vezetett.

Ezek a tévutak igen kalandosak voltak. Athanasius Kircher, a találékony jezsuita atya (többek között ő szerkesztette a laterna magicát is) 1650-1654-ig Rómában négy kötetet adott ki a hieroglifák megfejtéséről, melyek közül azonban egyetlenegy sem volt helyes, sőt még a legtávolabbról sem közelítette meg valódi értelmüket. A római császárok névmegjelöléseiben szereplő „autokratór"* jelcsoportot például a következőképpen olvasta: „A termékenység és minden növényzet megteremtője Osiris, kinek nagy nemző erejét a szent Mophta juttatja birodalmába az egekből."

* Görögül a. m. „egyeduralkodó".

De legalább felismerte a kopt nyelvnek, az egyiptomi későbbi változatának útmutató értékét, melynek fontosságát a többi tudósok egész serege tagadta.

Száz évvel később De Guignes hieroglifikus összehasonlítások alapján a párizsi Académie des Inscriptions előtt kijelentette, hogy a kínaiak Egyiptomból kivándorolt gyarmatosok. Ám legalább (ez az „ám legalább" majd minden kutatóra alkalmazható, mert mindegyik rátalált egy-egy helyes nyomra) - a „Menés" egyiptomi királynevet helyesen olvasta. Nosza, egyik ellenfele ezt mindjárt „Manouph"-ra forgatta, ami Voltaire-t, korának legepésebb szatirikusát mérges kitörésre késztette az etimológusok ellen: „kiknél a magánhangzók nem számítanak, és akik a mássalhangzókkal édeskeveset törődnek". (Egyébként ugyanebben az időben angol tudósok a fenti tétellel ellentétben az egyiptomiakat származtatták Kínából.)

Feltételezhető volna, hogy a háromnyelvű kőlap felfedezése véget vetett a vad találgatásoknak. De éppen ellenkezőleg. A megfejtés lehetősége olyan kézenfekvőnek látszott, hogy most már laikusok is vállalkoztak rá. Egy névtelen drezdai kutató a rosette-i kő rövid hieroglifatöredékéből kibetűzte az egész görög szöveget. Az arab Ahmed Bin Abubekr „feltárt" egy olyan szöveget, melyet Hammer-Purgstall, az egyébként igen komoly orientalista, még le is fordított. Egy párizsi névtelen kutató az egyik denderai templomfeliratban a századik zsoltárt vélte felfedezni, és Genovában megjelent az úgynevezett „Pamphylai obeliszk" feliratának fordítása: „a jámborok győzelméről a gonoszok felett", mely írás állítólag az i. e. négyezredik évből származik.

A fantázia vadul csapongott. Különös önteltséggel és ostobasággal párosult Palin gróf esetében, aki azt állította magáról, hogy a rosette-i kő lényegét már az első pillanatban felismerte. Hórapollón írásai, pythagorasi tanok és kabalák segítségével olyan iramban fedte fel jelentését, hogy egyetlen átvirrasztott éjszaka alatt már megoldásra is jutott. Egy héttel később közzé is tette „eredményeit", és saját állítása szerint „csak a gyorsaság mentette meg őt a rendszeres tévedésektől, melyek kizárólag túlzott gondolkodás következményei".

Mindezeknek a megfejtéseknek kereszttüzében rendezett, hasonlítgatott, vizsgálódott Champollion, s fokról fokra haladt a megoldás felé, miközben olyasmi jutott a füléhez, hogy például Tandeau de St. Nicolas abbé egyik kiadványában hajszálpontosan bebizonyította: a hieroglifák egyáltalán nem voltak írásjelek, hanem pusztán díszítő elemek. De Champollion továbbra sem zavartatta magát, és már 1815-ben így nyilatkozott Hórapollón írásáról: „Ennek a műnek címe: »Hieroglyphica«, de éppenséggel nem fejti ki a hieroglifák lényegét, hanem a szent szobrok szimbolikáját magyarázza, illetve az egyiptomi jelképekkel foglalkozik, melyek merőben különböznek a tulajdonképpeni hieroglifáktól. Ez a nézetem ellenkezik az általános véleménnyel. Az egyiptomi szobrokon azonban fellelhető állításom bizonyítéka. A kőbe vésett jeleneteken ott találjuk a Hórapollónnál említett szent szoborműveket: a kígyót, mely saját farkába harap, a keselyűt, a tőle leírt helyzetben, a mennyei esőt,

a fej nélküli embert, a galambot a babérággal stb. De ezeknek egyikét sem találjuk meg a tulajdonképpeni hieroglifák közt."

Ezekben az években a hieroglifákat misztikus, epikureus, kaballisztikus, asztrológiai vagy gnosztikus titkos tanok kifejezőinek tartották. Mezőgazdasági, kereskedelmi, közigazgatási utalásokat olvastak ki belőlük a gyakorlati élet számára, majd bibliai fejezeteket, sőt özönvíz előtti irodalmat, kaldeus, héber, kínai fejtegetéseket, „mintha az egyiptomiak egyáltalán nem rendelkeztek volna saját nyelvvel" - jegyzi meg ehhez Champollion.

Mindezek a megfejtési próbálkozások többé-kevésbé Hórapollón írásaiból indultak ki. A helyes megfejtésnek csak egyetlen útja maradt, a Hórapollónéval ellentétes mód. Champollion ezt az utat választotta.

Nagy szellemi felfedezések időpontja nemigen rögzíthető. Számtalan gondolatfolyamatnak, az agy sokévi egyetlen problémára irányuló erőfeszítésének eredményei ezek, tudatos és öntudatlan felismerések, céltudatos figyelem és zavaros álmok kereszteződéséből alakulnak ki. Csak nagyon ritkán adódik a megoldás villanásszerű ötlet nyomán.

Minden nagy felfedezés veszít nagyszerűségéből, amint előzményeit boncolgatjuk. A tévutak együgyűeknek, a hamis elképzelések elvakultaknak, a problémák egyszerűen megoldhatóknak látszanak az utódok szemében. Ma már nehezen képzelhető el, mit jelentett Champollionnak, akkoriban a Hórapollónra felesküdött tudományos világgal szemben, lépésről lépésre saját véleményét érvényre juttatnia. Nem mintha a tudósok és sokan mások Hórapollónhoz, az emberhez húztak volna, mintha valami különös tekintélyt tiszteltek volna benne, mint ahogyan középkori kollégáik Aristotelésben vagy a későbbi teológusok az egyházatyákban, hanem mert még a legnagyobb kételkedők sem láttak semmilyen más lehetőséget, mint azt, hogy a hieroglifa - képírás! A kutatók vesztére ugyanis ebben az esetben a tekintélyi nyilatkozat és a látszat pontosan megegyezett. Hórapollón írásaiból nemcsak az író szólt, aki az utolsó hieroglifák leírásához másfél évezreddel közelebb állt, hanem egyben azt írta le, amit mindenki láthatott: képeket, képeket és újra csak képeket!

És csak abban a meghatározhatatlan pillanatban, amikor Champollionban felötlött a gondolat, hogy a hieroglifák képei betűk (pontosabban „hangjelek"; saját maga először így fogalmazta: ,,. . . ha nem is szigorú betűrendhez igazodó jelek, de mégis hangjelek"), csak akkor következett be a nagy fordulat: Champollion elfordulása Hórapollóntól. És ugyanez a lépés vezette a megfejtéshez. De lehet-e egyáltalán ötletről szó egy ilyen élet, ennyi munka után? Vagy szerencsés pillanatról? Alighogy először villant át agyán egy gondolat, máris újra elvetette. Amikor egy napon a fekvő kígyó képét az „f" hang jelével azonosította, ezt a feltevést is, mint tarthatatlant félrelökte. Amikor más kutatók, így a skandináv Zoega és Akerbald, a francia De Sacy és elsősorban az angol Thomas Young a rosette-i kő démotikus rovatát „betűírásnak" ismerte fel, sikerült részletmegoldásokat találnia. De nem jutottak tovább vagy feladták a

reménytelennek látszó harcot, vagy újra visszavonták korábbi megállapításaikat, és De Sacy végképp kapitulált a hieroglifák előtt, amidőn kijelentette, hogy „olyan érintetlenül állnak ma is, miként a szent frigyláda!"

Thomas Young, aki a démotikus rész megfejtésével kiváló eredményeket ért el, mert az ábrákat hangjeleknek olvasta, 1818-ban visszavonta állításait, mikor a Ptolemaios név kibetűzésénél a jeleket újra betűkre, egy- és kétszótagú hangértékekre bontotta.

És itt vált nyilvánvalóvá a kétféle módszer s egyben a kétféle eredmény közötti különbség. Young, a természettudós, kétségkívül zseniális, de a nyelvészet terén iskolázatlan ember, sematikusan, összehasonlítás alapján dolgozott, elmés behelyettesítésekkel. De csak néhány szót tudott megfejteni, jóllehet intuíciójának fényes bizonyítéka Champollionnak az a későbbi beismerése, hogy kétszázhuszonegy jelképes csoportjából hetvenhatot helyesen értelmezett. Champollion azonban több mint tucatnyi ókori nyelvet ismert, és a kopt nyelvben való gyakorlata révén az óegyiptomi nyelv birodalmát bárki másnál sokkal

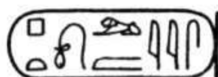
12. ábra

Az i. e. IV. évezred végéről szdrmazó képírásjel, amelyből később a tulajdonképpeni hieroglifák különböző fajtái alakultak ki. Csak néhány évtizede tudjuk, hogy ez egy Horus-sályom által szimbolizált király. Legyőzött szíriai országot tart pórázon (a képen ovális rajz egy hegyes szakállú szíriai fejével), ami azt jelenti, hogy uralkodik fölötte. A jelképes Horus-sólyom hat lótuszvirágon ül, azaz : hatezer hadifoglyon. Az alul ábrázolt szigony alighanem az ország nevét jelenti, és a hullámvonalakkal kitöltött téglalap azt fejezi ki, hogy ez az ország víz mellett terül el - mindkettő Szíriára utal

jobban meg tudta közelíteni. Nem egyes szavakat vagy betűket talált ki, mint Young, hanem felismerte a *rendszert.* Nemcsak az egyes jeleket értelmezte, hanem magát az írást is olvashatóvá, taníthatóvá tette. A rendszer alapjának felismerése után újra visszatérhetett ahhoz a már több ízben felmerült ötlethez, mely szerint a megfejtést a királyok nevével kell kezdeni.

De miért éppen a királyok nevével ? Ez az elképzelés is természetes ma, ez a gondolat is egyszerűnek látszik. Mint már említettük, a rosette-i felirat tartalma szerint a papság Ptolemaios Epiphanés királyt különleges megtiszteltetésekben részesítette. Ez a világosan olvasható görög szövegből mindjárt kitűnt, a hieroglifikus feliratban pedig ott, ahol a király név feltételezhető volt, egy ovális gyűrűbe foglalt jelcsoport szerepelt. Ezt a keretet (francia szakkifejezéssel) „cartouche"-nak szokták nevezni. Nem volt-e természetes ebben a „cartouche"-ban, az egyetlen kiemelt jelben, azt a szót keresni, amely kiemelésre érdemes, ti. a király nevét. Több-e ez annál, amit egy értelmesebb tanuló is tenne, hogy ti. a Ptolemaios név betűit a megfelelő hieroglif jelek alá sorakoztatná, és ezzel (a régi írásmód szerint) a nyolc hieroglifjelet nyolc betűvel azonosítaná.

Champollion munkája végén végre megtörtént a szakítás a hórapollóni hagyományokkal, melyek tizennégy évszázadon át keltettek zavart a fejekben. Nem csorbíthatja a felfedező megérdemelt diadalát az a körülmény sem, hogy jószerencséje mindjárt fényes igazolást is játszott kezére. 1815-ben rátaláltak az úgynevezett „Philai obeliszk"-re, melyet Banks régész 1821-ben Angliába szállított. Ezen is (mint a rosette-i kőtáblán) egy hieroglifikus és egy görög felirat szerepelt. És ezen is újra fellelhető volt a „cartouche"-ba foglalt, bekeretezett Ptolemaios név. Itt azonban még egy feliratcsoport volt bekeretezve. Ebben Champollion - az obeliszk talpazatán olvasható görög

Ptolemaios

Kleopatra

13- ábra

A két „cartouche", amely Champolliont a hieroglifák megfejtésének he

felirat sugallatára - a Kleopatra nevet sejtette. Ez megint fölöttébb egyszerűnek látszik, de mikor Champollion a két feliratcsoportot a vélt nevek szerint egymás alá írta (mégpedig a későbbi kiejtésnek megfelelő írásmód szerint), és mikor a Kleopatra név 2., 4. és 5. írásjele a Ptolemaios név 4., 3. és 1. jelével egyezett, megtalálta a hieroglifák megfejtésének nyitját. De nem csupán egy idegen írás megfejtését, hanem egyúttal Egyiptom minden zárt kapujának kulcsát is.

Ma már tudjuk, milyen végtelenül bonyolult a hieroglifikus írásrendszer. Magától értetődően tanítják manapság a diákoknak azt, ami akkoriban még felismerhetetlen volt, amihez Champollionnak az első megismerésre támaszkodva, keservesen kellett felküzdenie magát, ami akkor még áttekinthetetlen maradt három évezred homályában.

Ma már ismerjük a hieroglifikus írások változatait, ismerjük fejlődésüket, mely a régi hieroglifáktól az úgynevezett hieratikus íráshoz, majd végül a még rövidebb, lekoptatottabb, közhasználatú „demotikus" íráshoz vezetett. Ezt a fejlődési folyamatot a tudósok Champollion idejében még nem ismerték. Ha felfedezéseik egy-egy feliratnál segítették is őket, a legközelebbinél csődöt mondtak. Ugyan melyik európai képes ma egy XII. századbeli szerzetes írását elolvasni, még ha a mai nyelvek egyikéről van is szó ? Sőt, egy középkori okirat

díszes, cikornyás iniciáléjában a képzetlen ember még a szóban forgó betűt sem tudja felismerni, habár ezek az írások saját kultúránk körébe tartoztak, és még egy évezred sem választ el tőlük. A tudósok azonban a hieroglifák tanulmányozása közben egy idegen kultúra írásfejlődésével álltak szemben háromezer év távlatában.

Napjainkban már nem okozhat nehézséget a „hangjelek", „magyarázó jelek" megkülönböztetése. Ez a felosztás teremtett először rendet a jelek és képek sokféleségében. Senkit sem zavar, ha az egyik feliratot jobbról balra, a másikat balról jobbra, a harmadikat felülről lefelé kell olvasni, mert tudjuk, hogy - az azóta rögzített különböző időszakokban - ez volt a szokás. Olaszországban Rosellini, Hollandiában Leemans, Franciaországban Rougé, Németországban Lepsius és Brugsch munkássága nyomán egyik felismerés követte a másikat. A papiruszok tízezrei kerültek Európába, és az újabb meg újabb sír-, szobor- és templomfeliratokat végül folyékonyan olvasták. Champollion halála után jelent meg „Grammaire Egyptienne" című műve (Párizs, 1837-1841), kevéssel utána óegyiptomi szótára, mely az első kísérlet volt e téren; végül „Notices" és „Monuments" című írásai. (A nyelv magyarázása ezekben a munkákban az írás megfejtésével mindig karöltve halad.) Ezeknek az eredményeknek és a későbbi kutatásoknak alapján sikerült a tudománynak a megfejtéstől az íráshoz vezető, gyakorlatilag talán szükségtelen, mégis diadalmas lépést megtennie. A sydenhami Kristálypalota „Egyptian Court"-jában például Viktória királynő és Albert királyi herceg neve hieroglifákban van megörökítve. A berlini Egyiptomi Múzeum alapítási adatait az épület udvarán hieroglifák hirdetik. A gizehi Cheóps-piramison Lepsius táblája a kutató expedíció költségeit viselő IV. Frigyes Vilmos nevét és uralkodói címét hieroglifjegyekkel örökítette meg.

14. ábra

Így alakultak át a fejlett hieroglifák, előbb a mindennapi életben használt hieratikus, majd a még jobban leegyszerűsített demotikus írássá

Túlzás-e tehát, ha azt az embert, aki szólásra bírta az élettelen emlékeket - noha kutatásainak színhelyét harmincnyolc éves koráig csak feliratokból ismerte -, legalább első, valóságban megtett egyiptomi útján végigkísérjük?

A szobatudósnak nem mindig jut osztályrészül, hogy elméleteinek igazolátás saját szemével is láthassa. Sokszor még arra sem nyílik alkalma, hogy valóságban is felkeresse azokat a helyeket, ahol képzelete évtizedekig vándorolt. Champollionnak nagyszerű elméleti diadalát már nem volt alkalma tetézni

még eredményes ásatásokkal is, de legalább eljutott Egyiptomba. Saját szemével láthatta csöndes magányában folytatott elmélkedéseinek bizonyítékait. Champollion a puszta megfejtési kísérleteken messze túlmenően, már ifjú korában az ókori Egyiptom helyrajzi és időrendi feldolgozásán munkálkodott, és egy-egy szobor, egy-egy felirat időbeli meghatározásához a feltevések egész sorát vonultatta fel. Amikor eljutott kutatásainak birodalmába, úgy érezhette magát, mint a zoológus, aki csontmaradványok és kövületek nyomán dinoszauruszt szerkeszt, majd hirtelen a krétakorba kerülve egy igazival találkozik.

Champollion egyiptomi expedíciója (1828 júliusától 1829 decemberéig) egyetlen diadalmenet. Csak Franciaország hivatalos képviselői nem felejtették el még, hogy egykor árulónak bélyegezték. (Az ellene folytatott eljárást a királyi tolerancia jegyében megszüntették, de pontos részletek erről hiányoznak.) A bennszülöttek mind elősereglettek megérkezésekor, hogy saját szemükkel lássák azt az embert, „aki el tudja olvasni a régi kövek feliratait". Champollionnak vasfegyelmet kellett tartania, hogy expedíciója tagjait estéről estére visszaterelhesse a Níluson vesztegl „Hathor" és „Isis" nevű hajókra, ennek a két barátságos egyiptomi istennőnek oltalma alá. A bennszülöttek lelkesedése magával ragadja az expedíció tagjait, olyannyira, hogy Mohamed Beynek, Girge kormányzójának még a „Marseillaise"-t és a „Portici néma" szabadság-

	Jel	Átírás	Ábrázolt tárgy
1.		ȝ	keselyű
2.		j	nád
	vagy	jj,j	
3.		ꜥ	alsókar
4.		w	fürj
5.		b	lábszár
6.		p	szék
7.		f	szarvaskígyó
8.		m	bagoly
9.		n	víz
10.		r	száj
11.		h	udvar
12.		ḥ	fonott lenmotring
13.		ḫ	méhlepény
14.		ẖ	állati has emlőkkel
15.		s	tolóretesz
16.		ś	összehajtott kendő
17.		š	tó, tenger
18.		ḳ	domb, (lejtő)
19.		k	füles kosár
20.		g	korsó állvány
21.		t	kenyér
22.		ṯ	kötőfék
23.		d	kéz
24.		ḏ	kígyó

15 ábra

Az egyiptomi „ábécé" legkésőbbi formáját ábrázoló táblázat. Huszonnégy betűből - de csupa mássalhangzójelből áll. Ebben az írásrendszerben egy olyan betűösszeállítás, mint például „m-n-b", „viasz"-t is, „papirusznövény"-t is, de „itfjú"-t is jelenthetett. Már ez a körülmény is világosan mutatja, milyen nehézséggel járt a megfejtés munkája

dalait is eléneklik. Az expedíció emellett dolgozik is. Champollion útját a felfedezések és bizonyítékok sorozata jelzi. A memphisi kőbányákban a különböző korszakok alkotásait egyetlen pillantással felismeri és besorolja. Mit-Rahine-ban két templomot és egy teljes nekropolist (temetőt) fedez fel. Sakkarában (ahol néhány év múlva Mariette akad számottevő lelőhelyre) rábukkan az „Onnos" királynévre, melynek eredetét biztos ítélettel mindjárt a legkorábbi időre helyezi. Tell-el-Amarnában megállapítja, hogy az óriási építmény, melyet Jomard gabonaraktárként jelölt meg, valójában a város nagy temploma volt.

Champollionnak nagy elégtétel, hogy saját szemével megbizonyosodik egyik állítása igazáról, amiért hat évvel előbb az egész Egyiptomi Bizottság kinevette.

A hajók Denderában kötnek ki. Előttük a templom, Egyiptom hatalmas templomainak egyike, melyről ma már tudjuk, hogy az Újbirodalom leghatalmasabb uralkodói, a XII. dinasztia királyai, III. Thutmósis, a Nagy Ramses és utóda, végül a Ptolemaiosok és a rómaiak: Augustus és Nerva császár emeltették, a kapu és kerítés falait pedig még Domitianus és Traianus is tovább építette. Ide érkeztek meg 1799. május 25-én Napóleon csapatai kimerítő menetelés után, itt álltak lenyűgözve az eléjük táruló látvány előtt. Itt szakította félbe ezt megelőzően Desaix tábornok egész hadosztályával a mamelukok üldözését, annyira rabul ejtette a letűnt óegyiptomi birodalom hatalma és fensége. Itt állott Champollion is, leírások, rajzok és feliratmásolatok révén csaknem minden részlettel szinte meghitt barátságban. (Hányszor beszélgetett mindezekről Denonnal, Desaix tábornok kísérőjével!) Éjszaka volt, csillogó, holdvilágos egyiptomi éjszaka, Champollion engedett kísérői sürgetésének és az expedíció tizenöt tudósa, szinte feltartóztathatatlan kényszer alatt, Champollionnal élükön, valósággal megrohamozta a templomot. Egyiptomi szemlélő beduin csapatnak, európai pedig egy sereg jól felfegyverzett karthauzi barátnak nézhette volna a társaságot.

L'Hőte, az expedíció egyik résztvevője szinte elcsukló hangon így nyilatkozott: „Vaktában nekivágtunk egy pálmaligetnek - tündéri látvány tárult elénk a holdvilágban. Azután magas fűbe, tüskék és bozótok közé visz utunk. Visszaforduljunk? Nem, ezt nem akarjuk. Továbbmenjünk? De hogyan? Elkezdünk hangosan kiáltozni, de csak távoli kutyaugatás válaszol. Ekkor megpillantunk egy fal alatt bóbiskoló fellahot. Hiányos öltözéke mindössze néhány fekete rongyból áll. Bottal felfegyverkezve olyannak tűnik, mint egy démon. (Champollion „sétáló múmiának"nevezte.) A rémülettől reszketve tápászkodik fel, abbeli félelmében, hogy biztosan agyonütjük . . . Még jó kétórás gyaloglás, aztán végre feltűnik a templom, a hold fényében tündöklően, lenyűgözően. A csodálatos látvány valósággal megrészegít mindnyájunkat. Hogy türelmetlenségünket elfojtsuk, útközben énekeltünk, de most elénk tárul a földöntúli fényárban úszó előcsarnok . . . milyen fenséges élmény! A csarnokban, melyet roppant nagyságú oszlopok tartanak, tökéletes csend és mélységes

árnyék titokzatos varázsa uralkodik - kint pedig vakít a holdfény. Különös, csodálatos ellentét. . .

Azután odabent száraz avarból tüzet gyújtunk. Újabb bűvölet kerít hatalmába, újabb lelkesedés tör ki belőlünk. Mintha láz vagy téboly vett volna erőt rajtunk, mintha delíriumba estünk volna. Az elragadtatás erőt vesz mindanynyiunkon. És mégis ez a mágikus, varázslatos álomkép a denderai templom oszlopcsarnokában - valóság volt."

És mit ír erről Champollion? Mesternek hívják őt a többiek, és ehhez a rangjához méltóan mértéktartó. Szavainak szándékos józanságából azonban mégiscsak kiérződik az izgalom. „Meg sem kísérlem leírni azt a benyomást - jegyzi fel -, melyet főleg a nagy templom előcsarnoka tett reám. Ezt felmérni esetleg lehet, de elképzelhető, felfogható képet adni róla lehetetlen. A báj és magasztosság lehető legmagasabb fokát egyesíti. Két órát töltöttünk ott lenyűgözve, elragadtatva a fenséges látványtól. Fellahunkkal, ezzel a szegény ördöggel végigjártuk a csarnokokat és a szikrázó holdfénynél megkíséreltük elolvasni a külső falfeliratokat."

Ez volt az első nagy, jó állapotban fennmaradt templom, mely a sóvárgó Champollion szeme elé tárult. És még akkori, éjszakai és másnapi feljegyzései világosan bizonyítják, hogy ez az ember egész addigi életén át milyen teljes-

16. ábra

Így olvassuk manapság a hieroglifákat

séggel adta át magát Egyiptom világának, mennyire felkésült képzeletében, álomvilágában, gondolataiban erre a látványra. Ez a felkészültség a kísérő tudósokat is meglepte. Champollion kísérői részére a templomok, kapuk, oszlopok és feliratok nem jelentettek többet halott kőnél és szobornál. Számukra az a különös jelmez, melyet magukra öltöttek, valóban csak jelmez volt - míg Champollion benne élt. Hatalmas turbán övezte fejüket, arannyal hímzett posztókabát fedte testüket és sárga csizmába bújtatták lábukat. „Illendően és méltóságteljes ábrázattal viseltük" - mondja L'Hőte, de megjegyzése a jelmez mókás voltára céloz. A Grenoble-ban és Párizsban már évek óta „egyiptominak" nevezett Champollion viszont - s ezt minden barátja megerősíti - úgy mozgott, mint egy bennszülött.

Nemcsak feliratokat fejt meg, nemcsak magyaráz. Megfogalmazza gyors felismeréseit. Fennhangon nyilvánítja ki igazát az Egyiptomi Bizottsággal szemben: „Ez nem Isis temploma, ahogyan állítják, ez Hathor, a szerelem istennőjének temploma. S méghogy állítólag »ősrégi« lenne ez a templom? Végső formája csak a Ptolemaiosok uralma alatt alakult ki és a rómaiak idejében fejezték be. (Ez a tizennyolc évszázad az egyiptomi történelem harminc évszázados múltjával szemben igazán nem számíthat kornak.)" De a holdfényben tündöklő templom lebilincselő hatása sem gátolja Champolliont abban a kijelentésében, hogy noha maga a templom „építészeti remekmű", szobor- és domborművei igen silányak. „A Bizottság ne vegye rossz néven írja -, de a denderai domborművek silányak, ami nem is lehet másként, ha meggondoljuk, hogy a hanyatlás korszakából származnak. A szobrászat már lehanyatlott, míg az építészet, mely monumentálisabb, lassabban alakul át, és így továbbra is méltó maradt az egyiptomi istenekhez és arra, hogy az évszázadok csodálatát kiérdemelje."

Champollion három évvel később bekövetkezett halála túl korai volt az egyiptológia fiatal tudománya számára, és ugyancsak korai ahhoz, hogy Champollion megérhesse érdemeinek teljes elismerését. Közvetlenül halála után, főleg angol és német tudósok gúnyiratokban gyalázták, melyekben - érzésünk szerint nyilván elvakultan - megfejtési módszerét, vitathatatlanul helyes eredményei ellenére, puszta fantazmagóriának bélyegzik és elvetik. Fényesen igazolja azonban őt később Richard Lepsius, a német tudós, aki 1866-ban rátalál a kétnyelvű úgynevezett „Kanóposi dekrétum"-ra, mely Champollion rendszerét fenntartás nélkül és tökéletesen igazolja. A francia Le Page-Renouf a Royal Society előtt 1896-ban tartott beszédében aztán Champolliont végre - hatvannégy évvel halála után - az őt megillető módon méltatja.

Champollion megfejtette az egyiptomi írás titkát, az ásó megkezdhette munkáját!

12. FEJEZET

„NEGYVEN ÉVSZÁZAD TEKINT LE REÁTOK!"

Ez a könyv csupán áttekintést akar adni. A csúcsteljesítményeket emeli ki, s ezért nem tud sem kellő időt, sem elég helyet szentelni a szobatudósok hangyaszorgalmú munkájának, akik pedig nemcsak katalogizálnak és rendezgetnek, hanem a merész magyarázatok, az értelmezés, az alkotást előmozdító feltételezés és termékeny ösztönzés is az ő érdemük. A Champollion hieroglifa-megfejtéseit követő évtizedeknek nagy egyiptológiai felfedezései négy névhez fűződnek. Ezeknek mindegyikét - szemléleti módszerüknek megfelelően rangsorolva - külön-külön jelző illetheti. Az olasz Belzoni: a gyűjtő; a német Lepsius: a rendszerező; a francia Mariette: a megőrző, és az angol Petrie: a felmérő és értelmező. Szép és példaadó ennek a négy embernek, négy különböző nemzet fiának egyetlen cél felé törő lelkes munkája. Tekintsük a mi századunkban is szép szimbólumnak e négy férfiú magatartását, akik a megismerés és az igazság utáni törekvést mindenek fölé helyezték.

„Egyike a legfigyelemreméltóbb embereknek az egyiptológia egész történetében" - mondja Howard Carter archeológus Giovanni Battista Belzoniról (1778-1823), ki nem sokkal egyiptomi útja előtt még az egyik londoni cirkuszban mint erőművész mutogatta magát. Carter megjegyzése inkább Belzoni egyéniségére, mint teljesítményére vonatkozik. A kívülállók fontos szerepe az archeológia történetében régóta ismert tény. Belzoni „kívülállósága" azonban kétségtelenül a legkülönösebbek egyike.

Páduában született. Mint tisztes római család sarját, papnak vagy szerzetesnek szánták. Mielőtt azonban a csuhát magára ölthette volna, politikai intrikába keveredett, s a mindig befogadóképes itáliai börtönök elől inkább London felé vette útját. Egy fennmaradt írás beszámol az „olasz óriásról" az „erőművészről", aki esténként egy csomó embert hordoz körbe az egyik külvárosi színpad porondján. (Akkor még nyilván távol állott minden régészeti becsvágytól!) Később, úgy látszik, gépszerkesztéssel foglalkozott a (szemfényvesztéstől sem riadt vissza), mert 1815-ben Egyiptomban egy mechanikus vízi kerék bevezetésével próbált szerencsét, mely a bennszülöttek merítőkerekeinek teljesítményét állítólag négyszeresen felülmúlta volna. Mindenesetre igen ügyes ember lehetett, hiszen kivívta magának azt az engedélyt, hogy találmányának modelljét Mohamed Alinak, ennek a csöppet sem veszélytelen

embernek palotájában felállíthassa. Mohamed Ali akkor indult el a siker útján: a koldusszegény albán előbb kávékereskedő, majd hadvezér és pasa lesz, végül Egyiptom, valamint Szíria és Arábia egy részének ura. Abban az időben, mikor Belzoni nála járt mint a Porta által megerősített pasa már tíz éve ült az elűzött török kormányzó helyén. Két ízben mért megsemmisítő csapást az angol seregekre és már ekkor véghezvitte a világtörténelem egyik legnevezetesebb mészárlását. A mamelukokkal felmerült politikai nézeteltérést úgy oldotta meg, hogy lakoma ürügyén mind a négyszáznyolcvan béget Kairóba csalta és ott mind egy szálig megölette. Mohamed Alit nem győzte meg Belzoni vízi kereke. Belzoni időközben Burckhardt svájci Afrika-utazótól ajánlást szerzett Salt egyiptomi angol főkonzulhoz és arra a meglepő dologra vállalkozott, hogy a „Memnon kolosszust" (mely II. Ramses mellszobrának bizonyult és jelenleg a British Museumban áll) Luxorból Alexandriába szállítsa.

Életének további öt éve gyűjtéssel telt el. Először Salt megbízásából, majd saját számlájára gyűjtött szkarabeusztól obeliszkig mindent, ami ásója nyomán keze ügyébe került. (Egy obeliszkje szállítás közben a Nílusba esett. Kihalászta.) Mindezt abban az időben cselekedte, amikor Egyiptom mint a világ leghatalmasabb régiségtemetője vált legendássá, és éppen ezért válogatás nélkül rabolták ki. Minden habozás nélkül ugyanazzal a módszerrel láttak neki az antik arany megszerzésének, mint amellyel két évtizeddel később a kaliforniai és ausztráliai aranyásók buzgólkodtak a természetes arany megszerzése körül. Törvények nem voltak és ha voltak, nem vették tekintetbe, az esetleges nézeteltéréseket pedig nemegyszer puskával döntötték el.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy a gyűjtőszenvedély, mely csupán a tárgyra irányult, nem pedig a felismerésre, többet rombolt, mint amennyit felfedezett, több kárt okozott, mint amennyi ismeretet szerzett. Belzoni - kinek, mint kiderült, igen változatos élete ellenére sikerült időt szakítania némi szaktudás elsajátítására - lázas célratörekvésében ugyancsak nem ismert akadályt. A lepecsételt sírkamráknak például faltörő kosokkal ment neki.

Érthetetlennek tűnnék, hogy ilyen módszerrel, melynek láttára a modern régésznek minden hajaszála égnek áll, olyan ember, mint Howard Carter, azt mondja Belzoniról, hogy ásatásai „és a mód, ahogyan azokat végezte, teljes elismerést érdemelnek", ha Belzonit elsősorban nem mint kora gyermekét tekintenénk. Azonkívül két vitathatatlan érdemet szerzett.

1817 októberében a Théba melletti Biban-el-Muluk völgyében Belzoni több más sírral együtt felfedezte I. Séthosnak, a Nagy Ramses elődjének, a líbiaiak, szíriaiak és hettiták legyőzőjének száz méter hosszúságú sírját. A benne talált, gyönyörű, de üres alabástrom koporsót a Soane Múzeum őrzi Londonban. (A szarkofág már háromezer éve üresen állt, hogy a múmia hova lett és milyen kalandokon ment keresztül, annak felkutatása már nem Belzoninak jutott osztályrészül.) Ennek a sírnak felfedezése indította meg a „Királyok völgyé"-ben a legfontosabb leleteknek sorozatos feltárását, mely csak a mi századunkban ért el csúcspontjára.

Fél évvel ezután, 1818. március 2-án - mint ahogy ezt még ma is hirdeti a bejárat fölött elhelyezett felirat - az olasz felnyitotta a második gizehi piramist: Chephrén piramisát és abban egészen a sírkamráig hatolt. Ezekkel az első vizsgálatokkal indult meg az antik világ leghatalmasabb építkezéseire, a piramisok ismeretére vonatkozó tudomány.

A korai egyiptomi idők sötétjéből ezeken a hatalmas mértani csodákon belül rajzolódtak ki először az ősi Egyiptom emberi vonásai.

Nem Belzoni volt a legelső, aki a „Királyok völgyé"-t megbolygatta. Nem is ő volt az első, aki valamelyik piramis bejáratát kereste. De annak ellenére, hogy sokkal inkább arany, mint igazságok után kutatott - mégis ő volt az első, akinek munkája nyomán két helyen: a sírkamrákban és a piramisoknál egyaránt olyan régészeti problémákkal került szembe, melyek ugyanezeken a helyeken még ma is fejtörést okoznak a tudósoknak.

Belzoni 1820-ban Angliába utazott és a nyolc évvel azelőtt a londoni Piccadilly negyedben épült Egyptian Hallban kiállítást rendezett. A kiállítás fénypontját az alabástrom koporsó és Séthos sírjának egy modellje képviselte. Néhány évvel később, egy Timbuktuba irányuló újabb felfedező útján Belzoni meghalt. Bocsáttassék meg neki, hogy a thébai „Ramesseum"-ban II. Ramses trónján megörökítette nevét, mert ezzel a cselekedetével, sajnos, olyan ostoba divatot teremtett, melynek az archeológusok legnagyobb bossszúságára, a Mister Brownok, Herr Schmidtek és Monsieur Blanc-ok egész „gyűjtő"-nemzedékei mind a mai napig hódolnak.

Belzoni volt a nagy gyűjtő. Munkájának befejezésével elérkezett a nagy rendszerező ideje.

Alexander von Humboldt, az utazó és természettudós bírta rá IV. Frigyes Vilmos porosz királyt (aki egyébként inkább tervekkel, mint tettekkel dicsekedhetett), hogy egy egyiptomi felfedező út céljaira nagyobb pénzösszeget engedélyezzen. Az expedíció vezetőjéül szerencsés kézzel a harminchárom éves Richard Lepsiust választották.

Lepsius (aki 1810-ben Naumburgban született) filológiát és összehasonlító nyelvészetet tanult. Huszonhárom éves korában doktorált és harminckét éves korában Berlinben rendkívüli tanárrá nevezték ki. Egy évvel később, kétévi előkészület után indult útnak.

Az expedíciót három évre tervezték, 1843-1845-ig. Olyasmivel rendelkezett tehát a vállalkozás, amivel még előtte egyetlen expedíció sem: idővel! Most már nemcsak gyors zsákmányra törekedtek, hanem belemélyedhettek a kutatásba, rendszerezésbe és bárhol, ahol eredmény ígérkezett, nekifoghattak az ásatásnak. Így például csupán Memphisnek hat és Thébának hét hónapot szentelhettek. (Ha elgondoljuk, hogy századunkban egyetlen sír feltárására, Tut-ench-Amun sírjára, több évet fordítottak, akkor az az idő, mely Lepsiusnak a hatalmas romterületek feltárására rendelkezésére állt, rövidnek tűnik. Akkoriban azonban igen tekintélyes időnek számított.)

17. ábra

I. Séthos a hettiták ellen harcol Szíriában. Az írásjelekkel együtt színesen kifestett dombormű egy thébai templomból származik. Belzoni, aki Séthos sírját egykor felfedezte, a színeknek már csak nyomait találta

Lepsius első sikereit az Óbirodalom feltárásával érte el, melynek számos emlékét hozta felszínre. (Óbirodalom a kora ókori Egyiptomot jelenti - i. e. kb. 2900-2270-ig -, ez volt a piramisépítők kora.)

Harminc, addig ismeretlen piramis nyomára és maradványaira bukkant. Az ismert piramisok száma ezzel hatvanhétre emelkedett. Teljesen ismeretlen sírfajtákat is talált, az úgynevezett masztabákat. Az Óbirodalom előkelőségeinek aknasírjai voltak ezek, melyek közül százharmincat kutatott át. Tell-el-Amarnában tűnt fel előtte először körvonalaiban IV. Amenóphis, a vallásreformátor alakja. A „Királyok völgyé"-t Lepsius mérte fel elsőnek. A templomfalak domborműveit, a rengeteg feliratot és főleg a ,,cartouche"-okat, vagyis a bekeretezett király neveket mind leíratta vagy lemintáztatta. Átkutatta az évezredek emlékeit, egészen az i. e. negyedik ezredig (így gondolta ő, de ma már tudjuk, hogy csak a harmadikig). Ő volt az első, akiben a látottak rendeződtek, aki felismerte az egyiptomi történelmet, észrevette egy birodalom létrejöttét ott, ahol mások csak rendezetlen romhalmazt láttak.

Ez az expedíció hordta össze a berlini Egyiptomi Múzeum kincseit. A közvetlen forrásoknál végzett tanulmányok eredménye pedig tengernyi ismeretterjesztő közlemény volt, kezdve a „Denkmaler Agyptens und Athiopiens" című tizenkét kötetes díszkiadástól (ezt a „Description . . ." egyik unokájának tekinthetjük) a legtávolabb eső problémák részletes vizsgálatáig. Lepsius 1884-ben, hetvennégy éves korában halt meg. Német életrajzírója, Georg Ebers (a kiváló egyiptológus, de csapnivalóan silány regényíró, kinek azonban a fáraók birodalmában játszódó regényei, az „Uarda" és az „Egyiptomi királylány" még a századfordulón sem hiányoztak egyetlen kölcsönkönyvtárból sem, és sok fiatal leány szívét dobogtatták meg) méltán mondhatta, hogy Lepsius volt a modern tudományos egyiptológia tulajdonképpeni megalapítója.

Ezt a rangot elsősorban két műve biztosítja a nagy rendszerezőnek az utókor szemében: az 1849-ben Berlinben megjelent „Chronologie Ágyptens" és az egy évvel később ugyancsak Berlinben kiadott „Ágyptens Königsbuch".

Az egyiptomiaknak, akárcsak a többi ókori népnek, nem volt a mai értelembe vett rögzített történelmi időpontból kiinduló szilárd időszámításuk.

Időszámítás nélkül viszont nincs történetírás sem. Így tehát nem voltak egyiptomi történetírók sem, csupán hiányos évkönyvek állnak rendelkezésre, s a mi mondáinknál és meséinknél a történelmi igazságot alig jobban megközelítő utalások elmúlt időkre. Képzeljük el, ha a mi nyilvános épületeink felirataiból, az egyházatyák írásaiból és például a Grimm testvérek meséiből kellene a nyugati történelemnek akárcsak megközelítően helyesen keltezett kronológiáját összeállítani! Csaknem hasonló feladattal álltak szemben eleinte a régészek, amikor első ízben kísérelték meg Egyiptom történelmét dátumszerűen rekonstruálni. Egy ilyen kronológiai kísérletre térünk ki most röviden, hogy példával szemléltessük a régészek hallatlan éleslátást követelő, fáradságos munkáját, mellyel négy évezred feldolgozásának nekivágtak. A régészeknek köszönhetjük, hogy mai tájékozottságunk Egyiptom történelmi kronológiáját illetően

sokkal pontosabb, mint például a görögöké volt, pontosabb, mint Hérodotosé, aki csaknem két és fél évezreddel előbb utazta be Egyiptomot. Jóllehet minden egyiptomi forrás eleve óvatosságra intett, mégis egy egyiptomi pap írása szolgáltatta az első támpontokat. A sebennytosi Manethó volt az, ki i. e. mintegy háromszáz évvel, a két első Ptolemaios király uralkodása alatt (tehát röviddel Nagy Sándor halála után), immár görög nyelven, „Aigyptiaka" címen megírta hazája történetét.

Műve nem maradt fenn teljes egészében. Julius Africanus, Eusebios, valamint Josephus Flavius vázlataiból és kivonataiból ismerjük. Manethó az általa ismert fáraók hosszú sorát harminc dinasztiára osztotta fel. Ezt a felosztást vettük mi is át, és ezt alkalmazzuk még ma is, bár Manethó hibaforrásai régóta ismeretesek, és J. H. Breasted, az ókori Egyiptom modern amerikai történésze, Manethó könyvét már csak „gyermekes népmesék gyűjteményének" nevezi.

Ilyen éles bírálattal szemben meggondolandó azonban, hogy Manethó minden elöd híján - három évezreddel birkózva -, hasonló helyzetben lehetett, mint például egy modern görög történész, kinek pusztán nemzeti hagyományok nyomán kellene összeállítani Görögország történelmét, a trójai háborútól kezdve. Mindenesetre évtizedeken át Manethó lajstroma szolgált az archeológusok egyedüli támpontjául. (Egyiptom műemlékeinek és feliratainak tömege idővel különleges tudományágat tett szükségessé, melyet Lepsius óta „egyiptológiának" nevezünk, ahogy újabban „asszirológiáról" is beszélünk Mezopotámia régészeti felkutatásával kapcsolatban.) Hogy a nyugati tudósok később mennyire eltértek Manethótól és időmeghatározásaitól, azt a következő felsorolás mutatja meg. Itt ugyanis megjelöljük azt az évszámot, mikor az egyes tudósok szerint Menés király Óegyiptom első egyesítését létrehozta, tehát a legrégibb dinasztikus dátumot, azt, amellyel Egyiptom történelme tulajdonképpen kezdődött:

Champollion: i. e. 5887; Lesueur: 5770; Bökh: 5702; Unger: 5613; Mariette 5004; Brugsch: 4455; Lauth: 4157; Chabas: 4000; Lepsius: 3892; Bunsen: 3623; Eduard Meyer: 3180: Wilkinson: 2320; Palmer: 2225. Legújabban azonban egy lépéssel megint visszakanyarodtak a múltba, így Breasted 3400-ra keltezi Menést, a német Georg Steindorff 3200-ra, míg a legújabb kutatások 2900-ra.

Világos, hogy a keltezések annál nehezebbé váltak, minél mélyebben hatoltak a kutatók a múltba. Az újabb kor tanulmányozásához - „újabbon" az Újbirodalom és az ún. „késői kor" történelmét értjük, mely már akkor befejeződött, mikor Caesar még Kleopatra kegyeit élvezte - rendelkezésre álltak az asszír-babilóniai, a perzsa, héber, valamint a görög történelem összehasonlító keltezései. (Lepsius 1859-ben „Über einige Berührungspunkte der agyptischen, griechischen und römischen Chronologie", „Az egyiptomi, római és görög kronológia egyes érintkezései pontjairól" írt.)

A távolabbi múlt időrendi kutatásai számára viszont egyszerre új össze-

hasonlítási és egyben ellenőrzési lehetőségek nyíltak, amikor 1843-ban a párizsi nemzeti könyvtárba került az úgynevezett ,karnaki királylista", amely az egyiptomi királyok nevét sorolja fel a legrégebbi kortól egészen a XVIII. dinasztiáig. A kairói Egyiptomi Múzeumban viszont az egyik sírban lelt ,,sakkarai királylista" látható, egyik oldalán az alvilág istenéhez, Osirishez szóló himnusszal, másik felén Tunri írnok ötvennyolc imájával, melyeket azokhoz a királyokhoz intézett, akiket két oszlopban írva sorolt fel. A sorban az első Miébis, az utolsó pedig Nagy Ramses.

Még nevezetesebb és az egyiptológia számára fontosabb azonban az „abydosi királylista". Séthos templomának egyik oszlopcsarnokában I. Séthos, kezében tömjénfüstölővel, és az akkor még trónörökös II. Ramses láthatók, őseik tiszteletére tartott ceremónia közben. Ezeket az ősöket - szám szerint hetvenhatot - a falfelirat két oszlopban, név szerint sorolja fel. (Nem szabad továbbá megfeledkezni a kenyér, sör, marha- és libahús tömegéről, a tömjénről és egyéb tárgyakról, melyek az áldozathoz kellettek.) Ez a lelet, bár kétségtelenül adódtak általa összehasonlítási lehetőségek, és a sorrendet is ellenőrizhetővé tette, mégsem volt alkalmas évszámok megállapítására.

Rendelkezésre álltak azonban egyéb szórványadatok egyes királyok uralkodási idejére, egyik-másik hadjárat vagy egy-egy templom építési időtartamára vonatkozólag. Valamennyi király „minimális uralkodásának" összegezése pedig megadta Egyiptom történelmének vázát.

Az első pontos keltezéseket azonban egyéb támpont tette lehetővé, valami, ami régibb volt Egyiptomnál, régibb az emberiség történelménél, régibb magánál az embernél: a csillagok járása!

Az egyiptomiaknak volt éves naptáruk. Szükségük volt rá ősidők óta, hogy abból előre kiszámíthassák a Nílus áradási idejét, mely országuk létfeltételét jelentette. Ez volt az ókor egyetlen némileg használható naptára. Nem ez volt az első - mint ahogy a továbbiakból majd kitűnik -, habár a német Eduard Meyer megállapítása szerint már i. e. 4241-ben bevezették. (Ez a naptár szolgált egyébként az i. e. 46-ban Rómában bevezetett Julián-naptár alapjául, melyet a nyugat átvett, és melyet csak i. sz. 1582-ben helyettesítettek a Gergely-naptárral.

Matematikusoktól és csillagászoktól kértek tanácsot a régészek. Ösi szövegekkel, lefordított feliratokkal látták el őket, és olvasható formában rendelkezésükre bocsátották a hieroglifák összes, égi jelenségekre, a csillagok és bolygók állására vonatkozó utalását.

Így a Siriusnak az égbolton való megjelenésére vonatkozó feljegyzések alapján (Thout első napja, ami július 19-ének felel meg - ekkor kezdődött az egyiptomi újév) sikerült a XVII. dinasztia kezdetét eléggé pontosan i. e. 1580-ban és a XII. dinasztiáét körülbelül 2000-ben megállapitani. (Az esetleges eltérés 3-4 év). Minthogy számos király uralkodási idejét ismerték, most már be lehetett „illeszteni" a többit is. Így azután megállapították, hogy egyes dinasz-

tiák Manethó által megadott uralkodási ideje elképzelhetetlenül hosszúra nyúlt. (Ma már tudjuk: gyakran a valóságos időtartam kétszerese.) Ezek után három évezred „csontvázának" felhasználásával, a rendszerező Lepsius által kidolgozott kronológia segítségével hozzá lehetett fogni Egyiptom történetének rekonstruálásához.

Hogy az összefüggések érthetőbbé váljanak, a Nílus menti ország történelméről rövid áttekintést adunk. (Az egyiptomi történelem legjobb összefoglalása még ma is az amerikai J. H. Breasted ,,A History of Egypt" című műve.)

Egyiptom kultúrája folyami kultúra. Az első politikai kapcsolatok létrejötte után alakult meg a Nílus deltájában az Északi birodalom, Memphis (Kairó) és a Nilus első vízesése között pedig a Déli birodalom.

Egyiptom tulajdonképpeni történelme ennek a két birodalomnak egyesítésével kezdődik, körülbelül i. e. 2900-ban, az I. dinasztiabeli Menés király uralkodása alatt.

Az ezután következő dinasztiák hosszú sorát az áttekinthetőség kedvéért „birodalmaknak" nevezett nagyobb csoportokba foglalták össze. A keltezési adatok, főleg ami a korai időket illeti, ma sem pontosak, és Egyiptom történelmének kezdeti idejére vonatkozólag a valóságtól egy-egy évszázaddal is eltérhetnek. A dátumok és tagozódás terén egészen az Újbirodalomig Georg Steindorff adatait idézem.*

AZ OBIRODALOM (i. e. 2900-2270)

a kultúra kezdeteinek kora, az I-VI. dinasztiát öleli fel. Megteremti első törvényeit, vallását, írását, valamint első művészi formanyelvét. A gizehi piramisépítők kora ez - Cheóps, Chephrén, Mykerinos királyok kora, akik valamenynyien a IV. dinasztiához tartoznak.

Az első átmeneti kor (i. e. 2270-2100)

az Óbirodalom összeomlásával kezdődik, és a Memphisben továbbra is fennálló bábkirályságával leginkább talán a társadalmi anarchia korába vezető átmeneti korszaknak tekinthető. Ez az időköz magába foglalja a VII-X. dinasztiát, harmincnál több királlyal.

A KÖZÉPBIRODALOM (i. e. 2100-1700)

fejlődését thébai fejedelmek határozzák meg, akik Hérakleopolisban megbuktatják a királyokat és a birodalmat újra egyesítik. Felöleli a XI-XIII. dinasztiát, és a kulturális felvirágzás korának nevezhető, mely négy Amenemhet és három Sesostris nevű uralkodója alatt számos kiváló építkezésben nyilvánult meg.

* (A kezdeti időpontra vonatkozólag lásd a 344. old. jegyzetét.) Utána a célnak megfelelő, áttekinthető tagozódást választottam, a dinasztikus időszakokat illetően azonban ismét a nevezett szerzőt követem.

A második átmeneti kor (i. e. 1700-1555)

a hikszoszuralom jegyében áll; XIV-XVI. dinasztia. A semita hikszoszok (pásztorkirályok) betörnek a Nílus menti országba, azt elfoglalják, és egy évszázadon át uralkodnak fölötte. A thébai fejedelmek azonban újra kiűzik őket az országból. (Régebben úgy vélték, hogy Izrael fiainak a Bibliában megírt kivonulása Egyiptomból a hikszoszoknak ezzel a kiűzetésével függ össze, de ez a feltevés már megdőlt.)

AZ ÚJBIRODALOM (i. e. 1555-1090)

a politikai nagyhatalom, a XVIII-XX. dinasztia "cézári" fáraóinak korszaka. III. Thutmósis hódításai érintkezést teremtenek Elő-Ázsiával, idegen népeket hadisarc fizetésére köteleznek, így uralkodása alatt hatalmas vagyon áramlik az országba. Építészeti remekműveket alkotnak. III. Amenóphis érintkezésbe lép az asszíriai és babilóniai királyokkal. Utóda IV. Amenóphis (ennek felesége volt Nofretete), a nagy hitújító, aki a régi vallás helyébe a nap kultuszt állítja, és ettől kezdve magát Echnatonnak nevezi. A sivatag homokjában új fővárost létesít: Théba után felépül Tell-el-Amarna. Ám az új vallás nem éli túl a királyt. Polgárháborúk során megsemmisül. Echnaton veje, Tut-ench-Amun uralkodása alatt ismét Théba lesz a királyok székhelye.

Politikai hatalmának csúcspontját azonban a XIX. dinasztia uralkodása alatt éri el Egyiptom. II. Ramses, a későbbi „nagy" Ramses hatalmát, uralkodásának hatvanhat esztendejét Karnak és Luxor, valamint az Abu Simbel-i „Ramesseum"*, abydosi és memphisi monumentális, jobban mondva gigászi építkezései hirdetik.

Ramses halálát anarchia követi. Majd III. Ramses huszonegy évi uralkodása folyamán újra helyreállítja a rendet és nyugalmat. Halála után a mind nagyobb hatalomhoz jutott Amun-papok veszik át az uralmat Egyiptom felett.

A harmadik átmeneti kor (i. e. 1090-712)

a fellendülések és hanyatlások váltakozó sorozata. A XXI-XXIV. dinasztia királyai közül számunkra I. Sesonchisznek, Jeruzsálem meghódítójának, Salamon temploma kifosztójának neve érdekes. A XXIV. dinasztia alatt egy időre egész Egyiptom az etiópok uralma alá kerül.

A késői kor (i. e. 712-525)

A XXV. dinasztia uralkodási idején az asszírok hódítják meg Egyiptomot Asszarhaddon alatt. A XXVI. dinasztiának még egyszer sikerül Egyiptomot egyesítenie, de már Etiópia nélkül. A Görögországgal való kapcsolatok újra fellendítik a közlekedést, a kereskedelmet és a kulturális életet. Kambysés perzsa

* Ramses (egyiptomi nyelvben: Ra-mes-su, a. m. „Ra teremtette"). Latinos formában, de az eredeti névből képzett szóval „Ramesseum" néven emlegetik II. Ramses monumentális halotti templomát (Théba).

király Pélusionnál legyőzi III. Psammétichost, a dinasztia utolsó képviselőjét, Egyiptom perzsa tartománnyá válik, és tulajdonképpeni történelme, saját kultúrájának fejlődése 525-ben befejeződik.

A PERZSA URALOM (i. e. 525-332)

Kambysés, I. Dareios és I. Xerxés alatt szilárdult meg, II. Dareios alatt lehanyatlik. Az egyiptomi kultúra ebben az időben hagyományaiból él, az ország „erős népek zsákmányává lesz".

A GÖRÖG-RÓMAI URALOM (i. e. 332-től i. sz. 638-ig)

332-ben Nagy Sándor meghódítja Egyiptomot. Megalapítja Alexandriát, amely a görög világvárosi szellem központjává válik. Nagy Sándor birodalma széthullik. III. Ptolemaios még egyszer politikai hatalomhoz juttatja Egyiptomot. Az i. e. két évszázad úgyszólván a Ptolemaiosok dinasztikus viszálykodásaiból áll. Egyiptom mindinkább Róma befolyása alá kerül. A későbbi császárok alatt fenntartják ugyan még az egyiptomi nemzeti állam látszatát, valójában azonban Egyiptom már nem egyéb római tartománynál. Kizsákmányolt gyarmat, a római birodalom gabonatára.

A kereszténység Egyiptomban korán terjed el. I. sz. 640-től azonban az ország teljesen az arab kalifabirodalom, majd az Ozmán birodalom függőségébe kerül, és csak a napóleoni hódító hadjárat révén kapcsolódik Európa történelmébe.

1850-ben egy francia archeológus, a harminc év körüli Auguste Mariette megmászta a kairói citadellát. Tekintete azonban nem csupán egy várost, hanem egy egész birodalmat ölelt fel. A szakképzett ember szeme a játékosan kecses minareteken túl, a sivatag nyugati szélét övező hatalmas emlékművek körvonalaiban megpillantotta az egész letűnt világot. Rövid megbízatással érkezett Egyiptomba, de amit a citadelláról meglátott, az a sorsát pecsételte meg.

Mariette 1821-ben, Boulogne-ban született. Egyiptomi tanulmányait korán kezdte, és 1849-ben már Párizsban, a Louvre-ban asszisztens. Kairói megbízatása papiruszok felvásárlására vonatkozott. De mikor látta, hogy Egyiptomban a régiségekkel milyen rablógazdálkodás folyik, gyors mentésre, segítő tettre vágyott. De hogyan lehetne itt segíteni? Mariette tisztán látta, hogy Egyiptom - anélkül, hogy sejtette volna, mit is cselekszik - régiség-kiárusítást rendezett. Tudósokat, turistákat, kutatókat és mindazokat, kik lábukat bármilyen okból Egyiptom földjére betették, azonnal megszállta a „régiséggyűjtési" szenvedély, ami annyit jelentett, hogy kifosztották a régi épületeket, és elhurcolták az értékes kincseket az országból. A bennszülöttek pedig ehhez segédkezet nyújtottak. A régészek szolgálatában álló munkások a kisebb tárgyakat sorra eltüntették és elkótyavetyélték a „bolond" idegeneknek, kik színarannyal fizettek értük . . . És tovább folyt a kíméletlen rombolás. Az anyagi érdekek mindinkább háttérbe szorították a tudományos törekvéseket. Lepsius útmutató példája ellenére újra

Belzoni korának módszerei jöttek divatba. És Mariette, aki minden ízével csupán kutatni és ásni vágyott, felismerte, hogy a régészeti tudomány jövőjére nézve minden egyébnél fontosabb: megóvni a még meglevő értékeket. Amikor elhatározta, hogy véglegesen letelepszik Egyiptomban, az a cél vezette, hogy oltalmat és védelmet nyújtson. Akkor még csak nem is álmodott eljövendő sikereiről. Nem sejtette, hogy néhány éven belül megteremtheti a világ egyik legnagyobb egyiptológiai múzeumát.

18. ábra
Az Ápis-bika
A homlokán levő fehér háromszög egyike az ismertetőjeleknek, melyek - mint szent állatot - a többi bikától megkülönböztették

A megóvás és megőrzés fontosságát azonban Mariette-nél, a harmadik múlt századbeli nagy egyiptológusnál is megelőzte a felfedezés vágya.

Nemrégen tartózkodott még Egyiptomban, amikor különös dologra lett figyelmes. Feltűnt neki, hogy a különféle magasrangú méltóságok díszkertjeiben éppúgy, mint az újabb templomok előtt Alexandriában, Kairóban és Gizehben - a reneszánsz fejedelmek luxustkertjeiben szintén dísznek felállított görög szobrokhoz hasonlóan - azonos jellegű kőszfinkszek álltak. Mariette tette fel elsőnek a kérdést: honnan kerültek ezek ide, honnan hurcolták el őket ?

Felfedezések terén a véletlen mindig fontos szerepet játszik. A sakkarai romterületen áthaladva, a nagy lépcsőpiramis alatt Mariette ismét egy szfinkszre bukkant, melynek már csak a feje látszott ki a homokból. Nem Mariette volt az első, aki ezt a szfinkszet megpillantotta, de ő volt az első, aki felismerte azonosságát a Kairóban és Alexandriában látottakkal. S amikor a memphisi szent bikához, Ápishoz szóló feliratot megtalálta, összegezte, amit addig olvasott, tapasztalt és hallott. Felrémlett benne a titokzatos, nyomavesztett szfinksz-sor látomása, melynek létezéséről tudtak ugyan, de melynek lelőhelyét senki sem sejtette. Hamarosan szerzett néhány arabot, maga is felkapta az ásót és száznegyvenegy eltemetett szfinkszet hozott a napvilágra!

Ma a sakkarai homok felett és alatt feltárt leletek lényeges részét Serapis istenről,,Serapeum"-nak vagy ,,Serapeion"-nak nevezzük. De mit jelentenek a homok alatti leletek? A szfinksz-sor két templomot köt össze egymással. És amikor Mariette rájuk talált (jó állapotban fennmaradt szfinkszeken kívül még számtalan alapzatra is lelt, melyekről az „oroszlánembereket" ellopták vagy elhurcolták), amikor megszabadította őket az örökkön áramló homokrétegtől, mely azóta újra belepte a Serapeumot, egyúttal másra is talált, amit a szfinkszsorral mindig együtt emlegettek: a szent Ápis-bikák sírjaira! Ez a felfedezés mélyebb betekintést nyújtott Egyiptom sajátos kultikus megnyilatkozásaiba, egy számunkra idegen és szinte félelmetes vallás megnyilvánulásába, mely már

a régi görögökre is olyan idegenül és félelmetesen hatott, hogy útleírásaikban is merőben szokatlan sajátosságként jegyzik fel.

Egyiptom istenei csak később öltöttek emberi alakot. A régiek vallási tudata jelek, növények és állatok képében testesítette meg őket. Hathor istennő egy szikomorfában élt, Nefertem isten a lótuszvirágban, Neith istennőt egy pajzs alakjában tisztelték, melyre keresztbe két nyíl volt felszegezve. Az istenség azonban mindenekelőtt állati alakban testesült meg. Chnum isten kos, Horus isten sólyom, Thout ibisz, Suchos krokodilus, a bubastisi istennő macska, a butói istennő kígyó volt.

Ezekben az állatalakokban lakozó isteneken kívül azonban az állatot magát is tisztelték, amennyiben azon bizonyos ismertetőjelek mutatkoztak. A legismertebb szent állat, melynek a világ valamennyi állata közül a legpompázatosabb kultusz jutott osztályrészül, Ápis volt, a memphisi szent bika, az egyiptomiak hite szerint „Ptah isten szolgája".

19. ábra
Ptah isten, a világ megteremtője

Ennek a szent állatnak tartózkodási helye maga a templom volt. Papok ápolták. Ha pedig kimúlt, ünnepélyes szertartások keretében bebalzsamozták, eltemették és helyét egy másik, azonos ismertető jelekkel rendelkező bika foglalta el. Istenek és királyok emlékezetéhez méltó állattemetők létesültek. Ide tartoztak a macskatemetők Bubastisban és Benihasanban, a krokodilustemetők Ombosban, az asmuneni ibisz sírok, az elephantinéi kos sírok. Ezek a kultuszok végigvonultak az egész országon és Egyiptom történelme folyamán számtalan változáson mentek keresztül. Helyenként olykor felvirágoztak, majd évszázadokra újból letűntek.

Mariette ott állt a szent Ápis-bikák temetőjében! Mint az előkelőségek sírjainál, itt is kápolna állt a bejáratnál. Ferde akna vezetett le a sírboltokba, melyekben a „nagy" Ramses óta az összes Ápis-bikák együttes nyugvóhelyre találtak. A sírkamrák egy száz méter hosszú folyosó mentén voltak elhelyezve. (A ptolemaiosi időkig folytatott bővítési munkálatok ezeket a folyosókat 350 méterre hosszabbították meg.)

A fáklyák lobogó fényében, suttogni is alig merészkedő munkások kíséretében járt Mariette sírkamráról sírkamrára. A kőszarkofágok, melyekben a bikák nyugodtak, súlyos fekete és vörös gránitból készültek, mindegyik egyetlen darabból faragva. Három méternél magasabbak, két méternél szélesebbek és hosszúságuk négy méter. (Egy tömb súlya 65 000 kilogrammot tesz ki.)

Sok szarkofág teteje félre volt csúszva. Mariette és az őt követő kutatók már csak két sértetlen, dísztárgyakat is tartalmazó koporsót találtak. A többit már előzőleg kifosztották. Vajon mikor? Senki sem tudja. És vajon kik? A rablók névtelenek maradtak. Működésük „eredményeivel" azonban, a régészek legnagyobb bánatára és jogos, de tehetetlen bosszúságára lépten-nyomon

találkozunk. A templomokat, sírboltokat és egész városokat betemető örökkön vándorló, áramló homok eltörölt minden nyomot.

Mariette behatolt a letűnt kultuszok sötét világába. De megadatott neki az is (Edfuban, Karuakban és Der-el-Bahriban végzett ásatásaira és kutatásaira nem tudunk itt bővebben kitérni), hogy a régi egyiptomiak gazdag és színes mindennapi életébe bepillanthasson.

A mai turista, miután kimászott a bikasírokból, a „Mariette ház" teraszán pihen meg. Jobbról a lépcsőpiramis, balról a Serapeum tekint le reá, s kávéját szürcsölve hallgatja a bőbeszédű őrök meséit a még reá váró látnivalók színes világáról.

Nem messze a Serapeumtól Mariette az udvari hivatalnokok és a nagybirtokos Tijdrját fedezte fel. Míg a bikasírok utolsó munkálatai még a Ptolemaiosok alatt is folytak (amikor azután olyan hirtelen szakadtak félbe, hogy egy hatalmas gránitszarkofág ottmaradt közvetlenül a bejáratnál és már nem kerülhetett rendeltetési helyére), addig a gazdag Ti sírja ősrégi volt. Már akkor elkészült, mikor i. e. 2600-ban Cheóps, Chephrén és Mykerinos királyok éppen megépítették piramisaikat. Ez a sír, a halálnak ez a birodalma, olyan szemléltetően tanúskodott az eleven életről, mint addig egyetlen más emlékmű sem. Mariette elég járatos volt már az egyiptomiak temetkezési rítusában s így ebben a sírban is az ékszereken kívül a legkülönfélébb használati tárgyakra, bőséges képanyagra és beszédes domborművekre számított. Ami azonban itt a csarnokokban és folyosókon szeme elé tárult, felülmúlt minden addigi, a mindennapi élet részletes ábrázolására vonatkozó leletet.

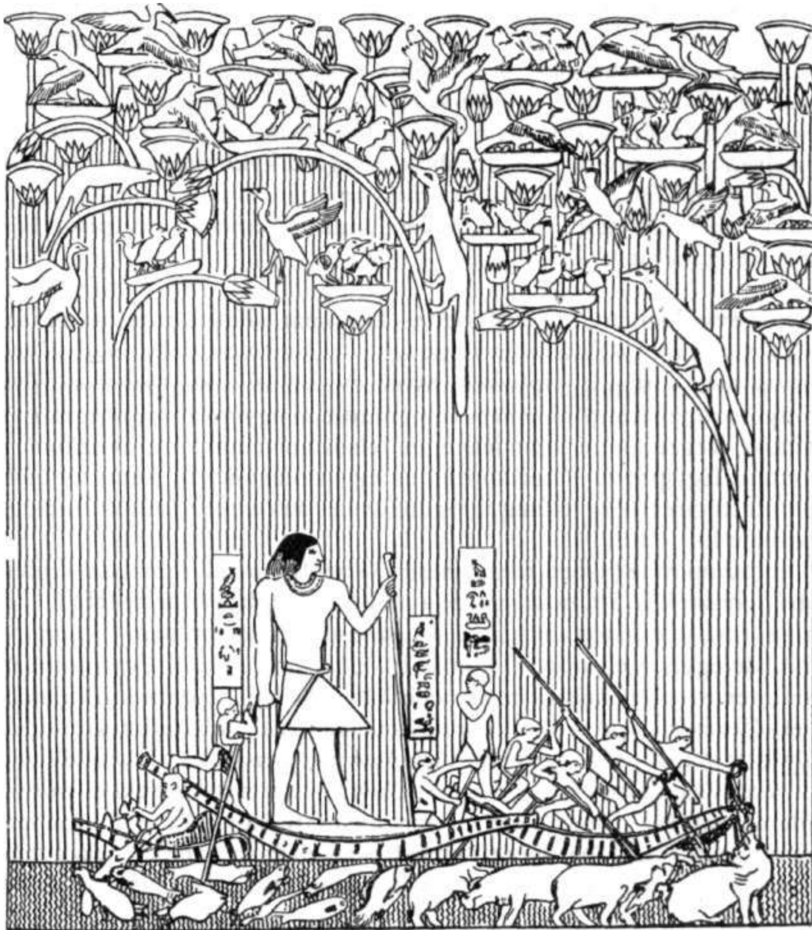
A gazdag Ti igen fontosnak tartotta, hogy élete folyásának, üzleti tevékenységének valóban minden mozzanata körülvegye még halálában is. Minden ábrázolás középpontjában természetesen ő maga állott, a gazdag Ti, háromnégyszer akkora méretben, mint rabszolgái és az alantas népség, hogy arányaival is kiemelje hatalmát és fontosságát az alantasakkal és kevésbé tehetősökkel szemben.

Az erősen stilizált lineáris, de mindig aprólékosan részletező falfestmények és domborművek azonban nem csupán a henyélő gazdagot ábrázolják. Bemutatják a kender készítési módját, a kaszáló aratókat, szamárhajcsárokat, a cséplést, a vetést, de a négy és fél évezred előtti egész hajóépítést is: a fatörzsek megfaragását, a deszkák megmunkálását, a szekercék, fakalapácsok, vésők és feszítővasak gyakorlati kezelését. (Az utóbbiak „vasa" abban az időben valójában még réz volt.) A kéziszerszámok tisztán felismerhetőek, és láthatjuk, hogy nemcsak a fűrészt vagy a baltát, de még a pörgőfúrót is ismerték. Láthatjuk az aranyműveseket és megtanulhatjuk tőlük, hogyan hevítették fel akkoriban a kemencéket az aranyolvasztáshoz, és bepillantunk a szobrászok, kőfaragók és cserzővargák munkájába.

De azt is látjuk - újra meg újra –, hogy milyen nagy hatalom volt a kezében a Ti úrhoz hasonló magas hivatalnokoknak. Falusi bírákat hajtanak elszámolás végett háza elé, kiket a poroszlók a földön vonszolnak, durván és

vadul fojtogatják ókét. Parasztasszonyok végtelen sorát szemlélhetjük, amint „ajándékaikat" hozzák, szolgákat, kik áldozati állatokat vonszolnak és azokat mindjárt le is vágják. (Annyira részletesek a képek, hogy tisztán látható, milyen fogással taglózták le negyvenöt évszázaddal ezelőtt az ökröket.) És mintha a lakása ablakán néznénk be, úgy pillanthatunk be Ti úr magánéletébe. Ti úr étkezés közben, Ti úr feleségével, családjával. Ti úr madarászás közben, Ti úr családjával úton a Delta környékén, Ti úr - és ez az egyik legszebb dombormű - a papirusznádas sűrűjében.

Egyenesen áll tovasikló csónakjában, megkínzott rabszolgák görnyednek az evezők fölé. A magasban madarak surrannak el a sűrű felett. Lent a vízben

20. ábra
A nagy Ti utazása a papiruszrengetegen át

halak nyüzsögnek és a Nílus egyéb vízi állatai. Az egyik csónak elől halad. Legénysége szigonyt vet a vízilovak vastag tarkójába, az egyik víziló éppen egy krokodilust marcangol szét. A kompozíció, teljes zártsága, tiszta és biztos vonalvezetése ellenére is félelmetesen hat a ma emberére. Mintha Ti úr nem csupán a papiruszcserjék sűrűjén hatolna keresztül, hanem a világ összes dzsungeljein is . . .

Az ilyen ábrázolások értékét Mariette korában nem művészi jelentőségük képviselte. Értékük abban rejlett, hogy az ősi Egyiptom hétköznapi életét tárták fel, belőlük nemcsak azt tudtuk meg, hogy mi az, amit csináltak, hanem azt is, hogy miképpen csinálták. Ti sírján kívül még a - szintén a Serapeum közelében lelt - Ptahhotep előkelő államhivatalnok s a negyven évvel később felfedezett Mereruka sírjai is ugyanazt mutatták. Rabszolgamunkára épült itt minden. A technikai eszközök kezdetlegessége a piramisok építőinek teljesítményét még nagyszerűbbnek, de Mariette kora számára még rejtelmesebbnek tüntették fel. (Mariette után mind a sajtóban, mind a szakkönyvekben még évtizedeken át a legfantasztikusabb elképzelések kísértettek azt illetően, hogy vajon milyen titkos eszközökkel is vihették véghez kyklopsokhoz méltó építkezéseiket az egyiptomiak ? Aki ezt a titkot - ami nem is volt titok - megfejtette, éppen akkoriban született London mellett, amikor Mariette a Serapeum környékén végezte ásatásait.)

Nyolc évvel azután, hogy Mariette - ki csupán néhány papirusz beszerzése céljából látogatott el a Nílus menti országba - a kairói citadella tetejéről először pillantotta meg a régi Egyiptomot, nyolc évi ásatás után, melynek folyamán lépten-nyomon tehetetlenül kellett végignéznie az egyiptomi régiségek garázda kiárusítását, végre elérte amit lényeges feladatául tűzött ki: Bulakban megalapította az Egyiptomi Múzeumot és az egyiptomi alkirály kevéssel utóbb az Egyiptomi Régiségfelügyelőség igazgatójává és az összes ásatások főfelügyelőjévé nevezte ki.

A múzeumot 1891-ben ideiglenesen Gizehbe, majd 1902-ben véglegesen Kairóba helyezték át. Itt, nem messze a nílusi nagyhídtól építette fel Dourgnon, a századfordulón divatos antikizáló stílusában. A múzeum nem csupán gyűjteménytár, de egyben ellenőrző állomás is volt. Amit ezután Egyiptomban felfedeztek, tervszerűen kiástak vagy véletlenül találtak, a múzeum tulajdonába ment át. Kivételt csak azok a lelettárgyak képeztek, melyeket a mindenkori komoly kutatóknak, régészeknek és tudósoknak a tisztelet kifejezéséül ajándékoztak. Ezzel Mariette véget vetett a kiárusításnak, a régiségekkel való rablógazdálkodásnak és - francia létére - megmentette Egyiptom számára azt, ami Egyiptom jogos tulajdona. Egyiptom hálája jeléül szobrot emelt neki a múzeum kertjében, halála után pedig holttestét márványszarkofágban helyezte örök nyugalomra.

Műve egyre nőtt. Utódai: Grébaut, Morgan, Loret és főleg Gaston Maspero igazgatók kezdeményezésére évente régészeti kutatásokat rendeznek

Maspero igazgatósága idején a múzeum feltűnést keltő bűnügybe keveredett, de ez már a királysírokról szóló fejezethez tartozik. Előbb azonban még külön fejezetben kell megemlékeznünk arról az emberről, aki a tulajdonképpeni egyiptológia nagy megalapítói sorában a negyedik volt. Arról az angolról, aki akkor került Egyiptomba, mikor Mariette már a halállal vívódott.

13. FEJEZET

AMENEMHET SÍRJA ÉS PETRIE

Csodálatos, hogy éppen a régészet terén milyen gyakori az ifjú tehetségek feltűnése. Schliemann már kereskedősegéd korában féltucat nyelven beszélt, Champollion tizenkét éves korában politikai kérdésekben nyilatkozott, Rich már kilencéves korában magára vonta az emberek figyelmét. És William Matthew Flinders Petrie, a régészeti leletek későbbi nagy felmérője és értelmezője egy életrajz jellegű újságcikk szerint már tízéves korában élénk érdeklődést tanúsított az egyiptomi ásatások iránt. Ekkor fejtette ki először meggyőződését, mely a későbbiekben vezérigéje lett: Egyiptom földjét rétegről rétegre, porszemként kellene „lehántolni", nemcsak azért, hogy megtudjuk, mit rejt itt a föld, hanem hogy egyúttal felismerjük, milyen volt egykor az elrejtett műemlék szabad ég alatt. Ez a feljegyzés (melyet itt csak az érdekesség kedvéért említünk meg anélkül, hogy valódiságát ellenőrizhettük volna) 1892-ben jelent meg Londonban, amikor Flinders Petrie-t az University College tanárává nevezték ki. (Ekkor Petrie egyébként már harminckilenc éves volt, tehát a kinevezéssel nem nagyon siettek.)

Már kora ifjúságában, talán éppen a régészet iránti érdeklődése miatt egy sereg dologgal foglalkozott, ami később különös hasznára vált. Természettudományi kísérleteket végzett, a dilettantizmust meghaladó érdeklődést tanúsított a vegyészet és a matematika iránt. Ugyanakkor végigböngészte London régiségkereskedéseit, hogy az elméletben feldolgozott anyagot gyakorlati objektumokon ellenőrizze. Már diákkorában nehezményezte, hogy a régészet és különösen az egyiptológia terén az alapvető munkák mennyire hiányosak.

Amit a diák hiányolt, megteremtette a férfi. Tudományos közleményei kilencven kötetet ölelnek fel. A háromkötetes „Egyiptom története" (1894-1905) előfutárja lett minden későbbi hasonló műnek. „Tízévi ásatás Egyiptomban, 1881-1891" című írása (megjelent 1892-ben) még ma is izgalmas olvasmány.

Petrie 1853. június 3-án született London közelében. Régészeti kutatómunkáját Angliában kezdte, s első dolgozata a stonehenge-i neolitikus településről szólt. De már 1880-ban, huszonhét éves korában Egyiptomba utazott és kisebb-nagyobb megszakításokkal, negyvenhat éven át, egészen 1926-ig ott végezte ásatásait.

Feltárja Naukratist, a görög gyarmatvárost, Nebeshe törmelékhalmazából egy Ramses-templomot ás ki. Kantara környékén - ahol egykor Egyiptomból Szíriába vezetett a nagy hadiút, s ahol ma óriási repülőtér van - a „sírásók halmai" alól „kihámozza" I. Psammétichos egyik zsoldostáborát és megállapítja a helység azonosságát a görög Daphnéval, valamint a bibliai Tachpanchesszel. Végül elérkezik oda, ahol kétszáz évvel előtte, 1672-ben az első érdeklődő nyugati tudós, Vansleb erfurti páter állott: III. Amenóphis két hatalmas homokkő szobrának maradványaihoz, melyekről már Hérodotos is említést tett.

Az idő alapos pusztítást végzett itt. Míg Vansleb legalább láthatta az egyik szobor alsó részét, Petrie már csak romokkal állt szemben. Így hozzávetőleges számítások alapján az ott trónoló királyalakokat 12 méter magasra becsülte. (A déli kolosszus kezének középső ujja 1,38 méter hosszú.)

„Memnón oszlopai"-nak nevezték ezeket a szoborkolosszusokat a régi görögök. Arníkor Eós, a hajnal istennője megjelent a láthatáron, fia, Memnón, földöntúli, szívbe markoló panaszos hangon sóhajtott fel, amint erről Strabón és Pausanias is megemlékezett. Sokkal későbbi időben (i. sz. 130) Hadrianus, feleségével, Sabinával, szintén Memnón panaszos hangját leste. Várakozásukat busásan jutalmazta a felhangzó, megrázó sóhaj. Septimius Severus később új homokkő tömbökkel „helyre állíttatta" a szobrok felső részét, és ezzel a hang megszűnt. Még a mai napig sem tudta a tudomány elfogadható módon kideríteni az egykor minden kétséget kizáróan naponta észlelt hang keletkezésének okát.

És végül nem messze innen Petrie megleli a hauvarai piramis bejáratát, s ezzel egyúttal Amenemhet és leánya, Ptahnofru elveszett sírját. Ennek a leletnek történetéről még ma is érdemes bővebben megemlékeznünk.

Petrie összes ásatásait nem áll módunkban felsorolni, de felesleges is volna, hiszen ez a könyv nem Petrie életrajza. Mert ásott egész életén át. Nem egy bizonyos tárgy után kutatott, mint Evans, ki negyedszázadot szentelt pusztán a knóssosi palota tanulmányozására. Petrie valóban „lehántolta" egész Egyiptomot, miközben bebarangolt három évezredet. És ami leginkább jellemző rá, szakértője lett Egyiptom legapróbb, de egyik legjellegzetesebb kincsének, a kerámiának és a kisplasztikának. (Felhasználta őket az időrendi meghatározások céljaira.) Ugyanakkor pedig épp olyan kiváló szakértője volt az egyiptomiaktól ránk maradt leghatalmasabb és legfenségesebb alkotásoknak, az óriási, égbe nyúló síremlékeiknek: a piramisoknak!

Olvasóim, kik az utóbbi fejezetekben inkább történelemmel, semmint történetekkel, inkább felsorolásokkal, semmint élményekkel ismerkedtek meg, bizonnyal már türelmetlenek. Remélem, a következő fejezetekben kárpótlást kapnak.

1880-ban egy különös európai jelent meg a gizehi piramisok környékén. A telep átkutatásakor egy elhagyott sírra bukkant, melyre előtte már valaki - aki alighanem raktárnak használta - ajtót szerelt. A különös férfi közölte málha-

hordójával, hogy ő ebben a sírban óhajt ezentúl lakni. Másnapra már be is rendezkedett. Egy láda tetején lámpa füstölgött, a sarokban tűzhely parázslott. Flinders Petrie otthon érezte magát. És alkonyatkor, amikor kék árnyékok ereszkedtek a földre, egy anyaszült meztelen angol férfi kúszott át a nagy piramis lábánál elterülő törmeléken. Elérte a bejáratot és holt birodalmak kísérteteként ereszkedett le a forró sírkamrába. Éjfél után újra kimászott, majd a tüzes kohóból menekülve, égő szemmel, gyötrő fejfájással, verejtéktől ázottan kuporodott ládája elé és másolta a piramisban készített jegyzeteit, méréseit, a hossz- és keresztmetszeteket, lejtési- és szögméreteket - és egyben mindjárt papírra vetette első következtetéseit is.

Következtetéseket? Vajon rejtett-e még magában titkokat ez az évezredek óta mindenki szeme láttára a szabad ég alatt emelkedő piramis ? Már Hérodotos is megcsodálta - míg például a szfinkszet nem is említette -, és a régiek a hét világcsoda egyikének tartották.

Azt mindenki tudta, hogy a piramisok sírok voltak, óriási szarkofág-építmények. De ugyan mi késztette vajon a fáraókat ilyen hatalmas arányú építkezésekre, amelyek páratlanul állanak széles e világon ? (Akkoriban legalábbis azt hitték. Ma már ismerik Közép-Amerikát, tudvalevő, hogy a tölték dzsungelben hasonló arányú leletekre akadtak.) Vajon mi kényszerítette őket arra, hogy sírhelyeikből erődítményeket csináljanak rejtett bejáratokkal, vakajtókkal, meglepetésszerű gránittömbökben végződő zsákaknákkal? Mi késztette vajon Cheópsot (i. e. III. évezred elején) arra, hogy szarkofágja fölé valóságos kőhegyet halmozzon ? Két és fél millió köbméter mészkövet! A félig betemetett folyosók tikkasztó levegőjében, éjszakákon át félvakon, fuldokolva dolgozó angol tudós eltökélte, hogy korának minden tudományos módszerét felhasználva, megfejti a piramisok rejtélyét. Keletkezésük és építési rendszerük titkait, mindent, ami hatalmas kérdőjelként mered a szemlélő elé. Eredményeinek nagy része később igazolódott, egyes megállapításait az újabb kutatások megcáfolták. Amikor mi most a piramisokról beszélünk, nemcsak Petrie felfedezéseit használjuk fel. Számadataink korszerű kutatások eredményein alapulnak. Ha azonban elsőnek nyomon követjük azokat, akik a fáraókat ilyen hallatlan erőfeszítésre késztették - vagyis az egyiptomi rablókat -, újra csak Petrie-t választjuk vezetőül.

Több mint négy és fél ezer évvel ezelőtt meztelen rabszolgák végeláthatatlan tömege vonult a Nílus mentén felfelé. Világos bőrűek és feketék, lapos orrúak és duzzadt ajkúak és kopaszra nyírottak. Avas olaj, verejték, retek, hagyma és fokhagyma bűzét árasztották maguk körül. (Hérodotos közlései alapján számítva a Cheóps-piramis munkásainak csak az élelmezésére hétmillió márka értéket költöttek.) Kiáltozva és a hajcsárok ostorcsapásai alatt nyögve vonultak a Nílustól az építkezésig vezető csiszolt gránitúton. Nyögtek a válluk húsába váió kötelek terhe alatt és erejük teljes megfeszítésével rángatták a hatalmas kőtömbökkel megrakott, hengereken tovagördülő óriási szánokat. Az ő

ordításuk, az ő sóhajuk, az ő haláluk közepette növekedett a piramis, húsz esztendőn át. Minden évben, amikor a Nílus iszapáradata elborította a partokat, amikor abbamaradt minden munka a földeken, akkor terelték össze a százezreket Cheóps részére, az „Echet Chofu", azaz „Cheóps horizontja" nevű síremlék építésére. És a piramis nőtt.

2 300 000 kőtömböt hordtak össze és halmoztak egymásra emberi erővel. 230 méternél hosszabbra nyúlt az építmény egy-egy oldala, 146 méternél magasabbra emelkedett a csúcsa. Egyetlen fáraó síremléke majdnem olyan magas, mint a kölni dóm, magasabb, mint a bécsi Szent István-székesegyház, jóval magasabb a római Szent Péter-templomnál, a kereszténység legnagyobb templománál, melyet a londoni Szent Pál-katedrálissal együtt kényelmesen el lehetne helyezni az egyiptomi fáraó sírjában. A Nílus innenső és túlsó partjáról kifejtett szikla- és mészkőből emelt falazat térfogata összesen 2 521 000 köbmétert tesz ki és közel 54 300 négyzetméternyi területen van feltornyozva.

Napjainkban a 14-es jelzésű kairói villamos visz ki a piramisokhoz, ahol baksist követelők, kiabáló szamár- és tevehajcsárok fogadják az utast. A rabszolgák sóhajai elhaltak, az ostorok suhogását elnyelte a nílusi szél, elpárolgott a verejtékszag. Csak a roppant mű maradt meg. És nem is egy, hanem sok sok ilyen mű. Ha a Cheóps-piramisra (amely a legmagasabb és legnagyobb) felmegyünk és dél felé tekintünk (balra tőlünk emelkedik a szfinksz, jobbra a második és harmadik piramis, Chephréné és Mykerinosé), a távolban a fáraók óriás emlékeinek újabb csoportja tárul elénk: Abusir, Sakkara és Dahsur piramisai. Jó néhánynak az emlékét már csak romok jelzik. Az Abu Roahsi piramist lebontották, úgyhogy fentről be lehet látni az egykor ezer tonna kőzet alá rejtett sírkamrába. Égetetlen nílusi téglákból emelték egy-egy sziklamag köré a hauvarai piramist (melynek iszapos járataiban Petrie 1889-ben a rablók nyomait követte, valamint az illahunit. Ugyancsak nyitva állt az idő és a homok pusztító hatásának az úgynevezett „álpiramis" Medum közelében. Így nevezték: „el Haram el Kaddab"-nak, mert az arabok szemében annyira különbözött a többi piramistól. Soha nem fejezték be, mégis negyven méter magasra nyúlik. Piramisok tömege a legrégibb időktől egészen a meroéi etióp uralkodók korszakáig. Egyedül a meroéi sírmező északi csoportja negyvenegy piramisból áll, melyek harmincnégy királyt, öt királynőt és két trónörököst rejtettek magukban. Véren, verejtéken és könnyeken épült piramisok! Egyesek, egyedülálló egyének síremlékei ezek, olyanokéi, kik évezredeket meghaladó időre mindig újabb és újabb névtelenekkel vésették nevüket kőbe égbe nyúló síri építkezéseiken. Csak a dicsőség kedvéért? Csupán egy monumentális akarat megkövesedett kinyilatkoztatásaként? Vagy a hatalmasok kevélysége jeléül, mely túlnőtt minden földi és halandó mértéken?

A piramisépítkezések csupán az egyiptomiak különleges vallási meggyőződéséből válnak érthetővé. Nem istenhitükből - isteneik megszámlálhatatlanok; nem is papjaik bölcsességéből -- a rítusok és dogmák éppoly átalakulásokon

mentek keresztül, akárcsak az Ó- és Közép- és Újbirodalom templomai -, hanem vallási alapfelfogásukból kiindulva érthetjük meg a piramisok rejtélyét, hogy ti. az emberi lélek útja a test elmúlása után folytatódik és az örökkévalóság felé halad. Szerintük a „túlvilág" az ég és föld „ellenvilága", melyet benépesítenek az elhunytak lelkei, feltéve - s ezen van a hangsúly -, hogy a létük folytatásához szükséges feltételeket biztosították. Ezekhez a feltételekhez hozzá tartozott éppenséggel minden, ami földi életükben körülvette őket. Hozzá tartozott a szilárd ház csakúgy, mint az étel és ital, hogy éhségüket és szomjúságukat csillapíthassák. Hozzá tartozott a szolgaszemélyzet, a rabszolgák meg a hivatalnokok és a mindennapi élet használati tárgyai. Az örökléthez első és főfeltétel volt azonban testük épségben maradása és teljes védettsége minden romboló behatás ellen. Csak ez tette lehetővé, hogy a halál után felszabadultan lebegő „lélek" az elhagyott testet bármikor újra felkereshesse, csakúgy mint védőszelleme, az életerő megszemélyesítője, mely a testtel együtt született, azonban a test elmúlásával nem szűnt meg létezni, hanem tovább élt, hogy az elhunytat a túlvilágon felruházza a szükséges testi erővel ; a túlvilágon, ahol hét rőfnyire nő a gabona, mégis művelni kell. . .

Ez az elképzelés kétféle eredményre vezetett: elsősorban a halottbalzsamozáshoz (ez az inkáknál, maoriknál is fellelhető, de nem ilyen fejletten), továbbá az erődítményszerű sírok építéséhez. Minden egyes piramis erődítményül szolgált, de csakis az abban elrejtett múmia számára, kétszeresen, ötszörösen, tízszeresen biztosítva a halottat minden ellenséges beavatkozás és nyugalmának megzavarása ellen.

Élők ezreit áldozták fel rabszolgamunkában csak azért, hogy egyetlen

21. ábra

Egyiptomi isiének. Balról: Ra, a napisten - Középen: 0siris, a halál istene -Jobbról: Isis, Osiris hitvese, a természet istennője

halott háborítatlan nyugalmát és „örök életét" biztosítsák. Az a fáraó, aki tíz, tizenöt, húsz éven át építtette síremlékét, ezzel aláásta népe erejét és nemcsak önmagát verte adósságba, hanem gyermekeit és azok ivadékait is. Sőt még halála után is veszélyeztette birodalma pénzügyi helyzetét, mert védőszelleme állandóan áldozatokat és papi szolgálatot követelt. Egy elővigyázatos fáraó tizenkét falu bevételét íratta a papokra, a védőszelleme tiszteletére rendezendő szertartások költségére.

A vallásos szokások hatalma túlharsogta a józan ész hangját. A piramisok a fáraók határtalan önzésének torzszülöttei. Persze kizárólag a fáraóké, hiszen kisebb hatalmasságok megelégedtek a masztabákkal, a nép pedig homokba ásott sírokkal.

A kereszténység hatalmas építkezéseivel, a dómokkal és székesegyházakkal ellentétben, a piramisok elsősorban nem vallásos gyülekezések célját szolgálták és nem az istenek lakhelyét képviselték, mint Babilónia tornyai, a zikkuratok, melyek szentélyt jelentettek mindenki számára. A piramisok elsősorban csak a fáraókért létesültek, kizárólag az ő holttestüket, az ő lelküket, az ő védőszellemüket szolgálták.

A IV. dinasztia királyainak negyvenkét évszázaddal ezelőtt emelt piramisai azonban arányaikban kétségtelenül túllépik még a vallás és biztonság követelte mértéket is. Később láthatjuk, hogy a piramisépítkezések hatalmas méretei fokozatosan csökkentek, míg végül teljesen megszűntek. Éspedig megszűntek olyan korszakban, melynek királyai épp olyan abszolút uralkodók voltak, sőt az istenekhez még hasonlatosabbak, mint elődeik: Cheóps, Chephrén és Mykerinos I. Séthost és II. Ramsest még nagyobb szakadék választotta el a szolgasorban élő tömegektől, mint korábban.

Ennek a változásnak oka, - mely ugyan túlságosan anyagias ahhoz, hogy kellőképpen indokolja a nagy piramisépítkezések letűnését - ott kereshető, hogy a sírrablók egyre merészebbé váltak, sőt egyes falvakban a rablás az évszázadok folyamán valóságos kereseti ággá alakult: az örökké éhezők harca volt ez a mindig jóllakottak ellen. (Ezekről a rablókról, kik a sírok történetét valóságos bűnügyi krónikává fejlesztették, a továbbiakban még szó lesz.) A holttestek a piramisokban többé nem voltak biztonságban, és a helyzet alakulása folytán egészen más óvintézkedések s egyben másfajta sírépítkezések váltak szükségessé.

A döbbenetes arányú piramisépítkezések másik okát azonban nyilván csak a morfológiai történelemszemlélet* világíthatja meg, mely a különféle kultúrákat egymás mellé állítva, fejlődésükben, valamint pusztulásukban szemlélve azt tapasztalja, hogy minden kultúra hajlamos az égre törő monumentalitásra kez-

* A „kultúrmorfológia elméletét" Spengler fejtette ki „Untergang des Abendlandes" című könyvében. Eszerint a kultúrák - élő szervezetek, amelyeknek van gyermek-, ifjú-, érett- és öregkoruk - születnek és meghalnak; „lelkük", „szellemük" van. Az elmélet reakciós, Ceram fejtegetései közben csak felesleges kitérés, amelynek semmi különösebb összefüggése nincs a könyv egészével, érdekes mondanivalójával.

deti szakaszában. Akkor pedig - bármennyire különbözzenek is egymástól -, mégis fennáll az összefüggés a babilóniai zikkuratok, Nyugat román-gótikus templomépítkezései és Egyiptom piramisai között, mert egy-egy új kultúra kialakulásának küszöbén létesültek, melyekben mindent elsöprő erővel tört fel a roppant méreteket öltő monumentalitás. (Gondoljunk csak a korai gótikus székesegyházakra, melyeket oly hatalmasra építettek, hogy az azokat építő város egész lakossága sem tudta e hatalmas dómokat megtölteni.) Akadályokat nem ismerő friss alkotó erővel teremtették meg a szükséges statikai számításokat, s a mechanika első, legszükségesebb törvényeit a természet fáradságos megismeréséből.

A XIX. század, a technikai fejlődés százada nem akart ebbe belenyugodni. A Nyugat technikusai egyszerűen nem tudtak elképzelni „gépek", csigasorok és valószínűleg csörlők meg daruk nélkül ilyen hatalmas építkezéseket. Pedig a monumentalitásra való törekvés túltette magát minden nehézségen és a korai kultúrák mennyiségbeli ereje egyenrangúnak bizonyult a későbbi civilizációk minőségi fölényével.

A piramisok kézi erővel épültek fel. Előzetesen kivájt lyukakba farudakat illesztettek be, s ezeket vízzel addig locsolták, míg megduzzadtak: így feszítették ki egymás után a kőkockákat a Mokattam hegységből. Majd hengereken és szánokon gurították és vonszolták őket tova. A piramisok rétegről rétegre épültek fel. Hogy egy vagy több építési terv alapján, ez már az archeológusok vitájának tárgya. (Lepsius és Petrie e téren ellentétes véleményt képviselt, de az újabb kutatás Lepsius nézete felé hajlik és több építési tervet, ugrásszerű bővítéseket tételez fel.) 4700 évvel ezelőtt olyan kitűnő munkát végeztek, hogy a nagy piramis hossz- és szögméreteiben fellelhető hibák „egy hüvelykujj alatt elfértek". Úgy illesztették egymáshoz a köveket, hogy Abd-el-Latif arab író nyolcszáz évvel ezelőtt csodálattal jegyezte meg azt, amit a mai Cook-utas a Cheops-piramis nagy előcsarnokában villanófénnyel és fényképezőgéppel rögzíthet is: mesteri munkát végeztek itt, mert a kőkockák résein „nemhogy tű, de még egy hajszál sem" fér át! A statika terén - így jegyzi fel az egyik kritikus - az ókor építészeinek elővigyázata még túl is ment a kelleténél. Amikor például a tulajdonképpeni sírkamra fölé a gránitból készült födémtartók tehermentesítésére ötüreges kamrát képeztek ki, holott a modern vizsgálatok szerint egyetlen üreg is elegendő lett volna. A megjegyzés nagyon is igazságtalan, mert írója nem veszi figyelembe, hogy napjainkban az átvilágított T-tartóvasak korában, mi is öt-, nyolc- vagy akár tizenkétszeres biztosítással szoktuk hidainkat építeni.

A piramisok még hosszú-hosszú ideig állhatnak fenn. Cheóps piramisának még csak a csúcsa töredezett le (ezáltal egy tíz négyzetméternyi plató képződött rajta) és a sima, finom mokattami mészkő burkolat, a külső díszítőréteg hámlott le róla, szabaddá téve a közelben fejtett, tömör anyagot képező sárgás mészkő tömböket. A piramisok szilárdan állnak, de hol vannak a királyok, akik bensejükben biztonságot, tetemük és védőszellemük számára védett otthont reméltek találni ?

Itt teljesedett be a fáraók nagyravágyásának megérdemelt tragikuma. Több igazság jutott osztályrészül azoknak, akik nem kőerődítményekben, hanem masztabákban vagy egyszerű homoksírokban pihentek, mert ezeket a rablók rendszerint nem méltatták figyelemre. Cheóps fáraó gránitkoporsója azonban - ki tudja mióta - megcsonkítva és üresen áll. Chephrén szarkofágjának tetejét Belzoni már 1818-ban törötten találta, s a koporsót tele törmelékkel; Mykerinos gazdagon díszített bazaltkoporsójának már a múlt század harmincas éveiben - amikor Vyse ezredes rátalált - hiányzott a teteje; a belső fakoporsó egyes részei, a fáraó múmiájának darabjaival együtt, valamelyik felső helyiségben hevertek szerteszét. A szarkofág azután azzal a hajóval együtt, melynek Angliába kellett volna szállítania, a spanyol partok mentén elsüllyedt.

Kőkockák milliói őrködtek a halott királyok teteme fölött, a befalazott folyosók, a rejtett építészeti cselfogások pedig arra szolgáltak, hogy távol tartsák a betolakodót, aki netalán e bűnös úton kívánt meggazdagodni. A piramisok elképzelhetetlen vagyonokat, hihetetlen kincseket rejtettek. A király haló poraiban is király maradt - és amennyiben védőszelleme a túlvilági új életre ismét bebújt múmiájába, szüksége volt az ékszerekre, a fényűző díszekre, a megszokott pompás eszközökre, az aranyból és nemesfémből készült, lapis lazulival, drágakövekkel és kristályokkal díszített, megszokott fegyverekre. De biztosítottak-e védelmet a piramisok? Kiderült, hogy éppen hatalmas méreteikkel nemhogy elijesztették volna a gonosztevőket, sőt hívogatóan integettek feléjük. Hatalmas kőkockáik takargatták ugyan a kincseket, nagyságuk azonban harsányan hirdette: „Van mit rejtegetnünk!"

Így tehát, a legrégibb időktől kezdve, egészen napjainkig, mindig újra és újra működésbe lépett a rablók hada. Hogy milyen furfangosan, milyen kitartóan, milyen bűnös agyafúrtsággal űzték mesterségüket, azt Petrie fedezte fel, amikor Amenemhet sírkamrájában is csalódás érte.

Itt néhány megjegyzést kell ahhoz a témához fűznünk, amely a sajtóban - még a szaksajtóban is - körülbelül száz év óta „A nagy piramis rejtélye" gyűjtőcím alatt mindig újra felmerült.

Jól tudjuk, hogy bizonytalan dolgok körül mindig tág tere nyílik különböző okoskodásoknak. Különbséget kell azonban tennünk, okoskodások és feltevések közt. Az utóbbiak általában minden tudományos módszer tartozékai; biztos eredményekből indulnak ki, és lehetőséget tárnak fel, melyek mögött azonban a nyitott kérdések mindig világosan láthatók maradnak. Az okoskodás ezzel szemben nem ismer gátat. Rendszerint még kiindulási pontjai sem biztosak, hanem mondvacsináltak. Amit pedig az okoskodók következtetésnek neveznek, az csak fantázia, mely álomkórosan bolyong a metafizika berkeiben, a misztika legsötétebb dzsungeljében, s amely elkalandozik a hamisan értelmezett Pythagoras és a kabbala titkos mezejére is. A legveszedelmesebbek ezek az okoskodások olyankor, amikor látszólag logikával párosulnak, amit mi, a XX. század gyermekei annyira ünneplünk.

Az egyiptomi leletek valósággal kihívták az okoskodásokat. Néhány ilyent már említettünk, mikor a Champollion előtti idők hieroglifamagyarázatairól szóltunk. Ezekhez hozzáfűzhetjük Sir Galahad (e név mögött egy nő rejtőzik) modern próbálkozását, aki „Anyák és amazonok" című könyvében nem csupán vitatható tételként említi, hanem határozottan állítja is, hogy Egyiptomban a történelmi időkben matriarchátus volt. (Sir Galahad egyébként a nyelv és stílus olyan káprázatos tűzijátékával vonultatja fel érveit, hogy az ember szívből kívánná, bár adatna meg csak egyetlenegyszer egy komoly régész számára az előadásnak ilyen meggyőző ereje!) Ezzel kapcsolatban külön meg kell említenünk Silvio Gesell közgazdászt, a pénzzsugorodási elmélet feltalálóját, akiről 1945 óta Németországban újra sokat beszélnek. Gesell elpártolt szakmájától, és felvetette a jogos kérdést: ismerte-e Mózes a puskaport? Nem mindennapi képességgel „bizonyítja", hogy Mózes, Ramses udvarában (apósa, Jethro segítségével, aki mint pap, titkos ismeretek birtokában volt) a frigyláda szentségével visszaélve, azt robbanószer laboratóriumnak használta, Mózes II. könyve 30. fejezetének 23-38. verse pedig nem egyéb, mint robbanóanyag-recept. Az égő csipkebokor, a felboruló egyiptomi harci kocsik, melyeknek kerekeit titkos erő szaggatja le, az egy csapásra felrobbanó szikla, a felszakadó föld által elnyelt korahi csapat története, Jerikó falai, melyek kürtszóra dűlnek össze - mindez Silvio Gesell szerint annak a tudománynak eredménye, melynek műhelye a frigyládában volt. Ezenfelül, nem dörgés és füstgomolyagok közepette vette-e át Mózes a törvénytáblákat? És az ügyetlen laboránsnak nem volt-e negyven napra szüksége, hogy égési sebeit meggyógyítsa?

Silvio Gesell véleményét a természettudomány részéről Johannes Lange, az űrvilág-elmélet rendületlen harcosa támasztotta alá. Ritkán vádolja önmagát egy-egy okoskodás ilyen világosan.

Tulajdonképpen arról van szó, hogy a legrégibb időktől fogva, mindig a Nagy Piramis (Cheóps piramisa - csodálatosképpen sohasem valamelyik másik) szolgáltatta a legkülönbözőbb misztikus számcsodákat. Ez a számmisztika ugyanolyan értékű, mint az idézett példák. És ezen még az sem változtat semmit, hogy komoly tudósok, kik egyébként más területen igen kiváló eredményeket értek el, még napjainkban is hódolnak a számok misztikájának.

A Nagy Piramist gyakran „kőbe vésett bibliának" nevezték. A Nagy Piramis magyarázásai csakugyan majdnem felérnek a jól ismert bibliamagyarázatokkal. A piramis alaprajzából, a kapuk, folyosók, csarnokok és a sírkamra fekvéséből kiolvasták az egész emberiség történetét! Egyik kutató ennek, a piramisban lefektetett „történelemnek" alapján az első világháború kitörését az 1913-as évre jósolta meg; a hivők mindjárt feljegyezték, hogy csak egy évet tévedett.

A számok misztikusainak mindig van kéznél olyan anyaguk, mely megdöbbentően hat, ha nem értékeljük le azonnal a megfelelő fokra. A piramisok például valóban pontosan az égtájak irányában épültek. Így a Cheóps-piramis északkeletről délnyugatra húzódó átlója folytatásában pontosan egyezik Cheprén piramisának átlójával. A további megállapítások zöme hibás méréseken

vagy túlzásokon alapul, vagy a nagy építmények méreteire alkalmazott kis mértékegységekből adódó lehetőségek méltánytalan felnagyításából származik. Időközben - Flinders Petrie első felmérései óta - a Nagy Piramison viszonylag pontos méréseket eszközöltek. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a modern felmérés is csak hozzávetőlegesen pontos eredményt adhat, mert a piramis borítása lemállott, csúcsa elpusztult. Tehát a számok minden misztikuma, mely bizonyítékait hüvelyk- és centiméteregységben igyekszik elébünk tárni, eleve hitelét veszti. És mi több, az egyiptomiak rendkívüli csillagászati ismereteinek elismerése ellenére sem tulajdoníthatunk nekik a mi párizsi ősméterünkhöz hasonló mértékegységet. (Hogy ezt megértsük, utalunk itt az egyiptomiak teljesen idegen gondolatvilágára, mely nem irányul abszolút pontosságra, mint a mienk, és ugyancsak utalunk történelmi időérzékük teljes hiányára.)

Igen nagy méretű építkezéseknél igen kis mértékegységekkel nem nehéz meglepő eredményekre jutni. Valószínű, hogyha a chartres-i székesegyházat, vagy a kölni dómot centiméteres méretekben vizsgálnánk, a megfelelő összeadások, kivonások és szorzatok révén szintén csodálatos összehasonlításokat tehetnénk kozmikus számértékekkel. Valószínűleg ugyanezen a síkon mozog az a megállapítás is, hogy a n sem tekinthető „Ludolf-féle számnak", mert a piramisok építői már ismerték.

Még akkor is, ha kiderülne, hogy az egyiptomiak valóban magas szintű csillagászati és matematikai ismereteket rögzítettek a Nagy Piramis méreteiben - olyan ismereteket, amilyenekre a modern tudomány csak a XIX. században jött rá, mint például a tényleges naptávolságra -, ez még mindig nem ok arra, hogy e számértékeket misztikus vonatkozásokkal hozzuk összefüggésbe vagy mi több, jóslatokat boncoljunk ki belőlük.

1922-ben Ludwig Borchardt német egyiptológus a Nagy Piramis beható tanulmányozása után kiadott egy könyvet: „Gegen die Zahlenmystik der Grossen Pyramide bei Gizeh" címmel. A könyvben olyan érveket vonultat fel, melyek a miszticizmus alól végképp kihúzzák a talajt.

Petrie azok közé az archeológusok közé tartozott, kik nem riadtak vissza semmiféle akadálytól. Csökönyösen, makacsul, állandóan nyomozott és kitartással dolgozott. 1889-ben aknát ásott az egyik király nílusi tégläból emelt piramisába, melyről az ásatás idején még nem is tudta, hogy az III. Amenemhetnek, Egyiptom egyik nagy és ritka béke-uralkodójának sírja. Mivel nem találta meg a bejáratot, rézsút vágott át a kőzeten, hogy ezután döbbenten állapítsa meg: előtte már mások, még talélékonyabb, még kitartóbb nyomozók, még ügyesebb betolakodók jártak ezen a helyen. Régmúlt idők emberei, kiket nem az a szándék vezetett, hogy letűnt korszakokat hozzanak napvilágra a múlt dicsőségére, a jelenkor okulására, hanem tisztán rablási vágytól hajtva űzték sírgyalázó mesterségüket. Hangsúlyozzuk: éppen a fáradhatatlan Petrie az, aki a rablók még fáradhatatlanabb munkáját dicséri.

Amikor elhatározta, hogy nekikezd a piramis felkutatásának_- az építményt Hauvaret-el-Makta nevű faluból szamárháton háromnegyed órai lovaglással lehet elérni -, ott kereste a bejáratot, ahol az csaknem minden piramisnál lenni szokott: az északi oldalon. Hiába keresett csakúgy, mint előbb ott járt kollégái. Mikor a keleti oldalon is hiába kutatott, elhatározta, hogy fölösleges keresgélés és időfecsérlés helyett, rézsútos alagutat váj a falazaton keresztül.

Nagyszerű ötlet volt. Petrie technikai eszközei azonban igen hiányosak voltak. Tudta, hogy nehéz munka vár reá, de azt aligha sejtette, hogy hetekig fog fúrni. Igen erős fantázia kell ahhoz, hogy elképzelhessük, mit jelentett Petrie-nek, amikor annyi vesződség után, az egyiptomi hőséggel, az elégtelen szerszámmal és a mindig újra ellenszegülő munkásokkal vívott harc és küzdelem után, abban a pillanatban, hogy az utolsó követ is elmozdította a szerencsésen megtalált sírkamrához vezető úton, meg kellett állapítania, hogy nálánál fürgébbek már megelőzték!

Itt ismét találkozunk a csalódás szörnyű érzésével, mely a kutatót oly sokszor várja keservesen elért céljánál, s melynek bénító hatásából csak az erős lelkek tudnak újra felemelkedni. (Pontosan tizenkét évvel később, hasonló esettel kapcsolatosan legalább a káröröm elégtételét élvezhette volna. Az ókori sírrablók modern szaktársai feltörték az i. e. 1420 körül elhunyt II. Amenóphis sírját, és királyi kincsek reményében felvágták a múmia burkait. Csalódtak - és elődeik méltó társaiként minden bizonnyal még keservesebben, mint Petrie. 3000 év előtti céhtársai ugyanis olyan alapos munkát végeztek, hogy az utódoknak semmit, de semmit sem hagytak.)

Petrie vállainak a rés, melyet vájt, túl szűknek bizonyult, de mivel nem bírta kivárni a további bővítést, egy egyiptomi fiúnak kötelet kötött a derekára, gyertyát nyomott a kezébe, és leküldte a sötét sírkamrába. A gyertya meleg, lobogó fénye két szarkofágra esett - mindkettő feltörve, üresen állott.

A tudósnak nem maradt más hátra, mint hogy a fosztogatás ellenére megkísérelje megállapítani, hogy tulajdonképpen kinek a sírját is törte fel. Újabb nehézség! A piramisban talajvíz tört fel. Miután Petrie kiszélesítette az első rést, és maga lépett be a sírkamrába, vízben állt, ugyanúgy, mint később egy másik aknasírban, mely azonban ékszerekkel megrakott múmiákat juttatott neki. Petrie sem most, sem később nem riadt vissza. Ásóval hüvelykről hüvelykre végigkotorta a padlót. Végül egy alabástrom edényt talált Amenemhet nevével. Egy szomszédos kamrában pedig számtalan, főleg Ptah-nofru hercegnőnek, III. Amenemhet leányának ajánlott áldozati tárgyra bukkant.

III. Amenemhet a XII. dinasztia királya volt, és Breasted szerint i. e. 1849-18oi-ig uralEocTott. Az az időszak, melyben III. Amenemhet viselte Egyiptom két koronáját, az ország egyik legboldogabb korszaka volt. Egyiptom már évszázadok óta sínylődött részint külső - barbár szomszédos népek ellen viselt - háborúk, részint az állandóan lázongó tartományi fejedelmek ellen vívott belső harcok alatt. Amenemhet békét teremtett. Építkezései - köztük egy tó gátmunkái - világi és vallási célokat egyaránt szolgáltak. Szociális intéz-

kedései, bár a nyugati civilizáció szemszögéből nézve nem jelentősek, a kasztrendszerben vergődő, és kizárólag rabszolgamunkára támaszkodó Egyiptomban számottevőek voltak.

„Ő E gyiptomot még a nagy Nílusnál is jobban felvirágoztatja,
Ö mindkét országot erővel tölti meg,
Ő az élet, mely hűsíti az orrlyukakat,
Az általa adott kincsek eledel azok számára, akik őt követik,
Táplálja mindazokat, akik az ő ösvényein járnak.
A király: táplálék, és szája: bőség."

Petrie-nek dicsőségére vált ez a királysír felfedezés, és a tudós nem maradt kielégületlen. Ám a kutatót, az ásató régiségbúvárt más egyéb is izgatta. Vajon milyen úton hatoltak be azok, akik megelőzték? Hol volt a piramis igazi bejárata ? Felfedezték-e a rablók az ajtót, melyet ő és az előtte kutatók hiába kerestek ? - A rablók az építészek nyomain haladtak. Petrie pedig a rablók nyomait követte.

Ez a vállalkozás - oly megszámlálhatatlanul sok évvel a rablóhadjárat után - felért az alagútépítés műveletével, mivel a talajvíz egyre emelkedett. Téglamaradványok, törmelékek és a sár nyúlós iszappá álltak össze, és ez a vegyülék olyan süppedékes talajt képezett, amelyen a fáradhatatlan Petrie csak hason csúszva, lihegve tudott átvergődni, mialatt szája és orra megtelt iszappal. Meg akarta tudni, hol volt az igazi bejárat! És meg is találta. Minden eddigi tapasztalattal és az egyiptomi hagyományokkal ellentétben, a déli oldalon volt - és a rablók mégis megtalálták! A kutatói becsületében megrendült Petrie-ben tehát önként felvetődött a kérdés, vajon ez a „megtalálás" tiszta ügy volt-e? Vajon pusztán találékonyság, csupán fáradhatatlan kitartás eredménye volt-e ? Petrie gyanút fogott, melynek alapján tovább nyomozott.

Lépésről lépésre, módszeresen haladt végig a rablók járta úton. Szembe találta magát mindazokkal a nehézségekkel, melyek amazokat is nyilván akadályozták. Újra meg újra törte a fejét és töprengett, de korántsem józan értelme adta meg kérdéseire a választ, amelyre a rablók rájöttek. Milyen titokzatos ösztön vezérelhette át ezeket a piramisépítők csapdáin, cselfogásain és gáncsvetésein ? Emitt egy lépcső, mely hirtelen egy úttalan kamrában végződött. A rablók nyilván hamarosan rájöttek, hogy a kiút a kamra tetején vezetett át, s az egész tető egy óriási csapóajtó volt. Ezen a rablók nagy kínnal áttörtek, mint ahogyan a modern kasszafúrók áthatolnak a pénzszekrények páncélajtaján. De innen hová jutottak ? Egy szilárd kőtömbökkel teli folyosóba. Petrie, a szakember, fel tudta mérni, mennyi munkába kerülhetett ennek a folyosónak puszta kiürítése. És bele tudta élni magát a rablók érzéseibe is, midőn az akadályok leküzdése után, megint csak egy kijárat nélküli kamrába értek, majd az akadályok újbóli elhárítása után, egy harmadik, ajtó nélküli kamrába. Petrie csodálatában ekkor már nem tudta eldönteni, mi volt bámulatra méltóbb: a rablók ösztöne, kik

minden nehézségen keresztül mindig megtalálták a helyes kiutat, vagy szívós kitartásuk ? Kétségtelenül hetekig, hónapokig, talán egy évig vagy még tovább kellett ásniuk. És milyen körülmények között? Talán állandó félelemben az őröktől, a papoktól és az áldozatokat hozó látogatóktól, kik ajándékokkal látták el a nagy Amenemhet királyt ? Vagy talán nem is így volt ? . . . Petrie-nek ugyancsak latba kellett vetnie teljes éleslátását és minden tapasztalatát, hogy az újra meg újra elébe tornyosuló akadályokat leküzdje, melyeket az ókori építészek tudatosan gördítettek az eljövendő gonosztevők útjába. Becsvágya és büszkesége arra késztette, hogy kétségbe vonja az évszázadok előtt itt garázdálkodó egyiptomiak oly méretű furfangját és leleményességét, amellyel megoldották az utak felfedezését.

Nem volt-e kézenfekvőbb - amire egyébként az egyiptomi irodalom is szolgáltatott bizonyos támpontokat -, hogy a rablók úgyszólván szakértői segédlettel rendelkeztek ? Hogy a papok és őrök - egy megvásárolható hivatalnokréteg megvesztegetett tagjai - titkos útmutatással és támogatással kezükre játszottak ? Ezzel elérkeztünk Egyiptom történetének terjedelmes „rablófejezetéhez", mely időtlen időkkel ezelőtt kezdődött, a „Királyok völgyé"-ben izgalmasan folytatódott, és nem is olyan régen, egy egész korszerűnek látszó bűnügyi esettel érte el tetőpontját.

14- FEJEZET

RABLÓK A „KIRÁLYOK VÖLGYÉ"-BEN

Az 1881-es év elején egy művészetkedvelő, jómódú amerikai utazott a Níluson felfelé Luxorig, a régi királyvárossal, Thébával szemben fekvő faluig. Néhány régiséget akart vásárolni. A hivatalos, nagyon is szigorúan szabályozott árusítási forgalom, mely Mariette intézkedései nyomán lépett életbe - nem volt ínyére. Ezért inkább ösztönére bízta magát, mely esténként sötét utcákba, bazárok rejtett zugaiba vezette, míg végül összeakadt egy sötét képű egyiptomival, aki néhány valódinak látszó, értékes tárgyat ajánlott neki megvételre.

Ennek az amerikai műkedvelőnek egyéni akciója eszünkbe juttat egyetmást. Napjainkban minden idegenvezető óva inti a turistákat a régiségeknek „feketén" való felvásárlásától. Teljes joggal, mert ezeknek az úgynevezett „régiségeknek" legtöbbjét a modern egyiptomi háziipar állítja elő, de még az is megesik, hogy éppen Európából importálják. A feketeárusok a legkörmönfontabb mesterkedésekkel igyekeznek árujuk valódiságának látszatát kelteni. A húszas években még olyan kiváló műértőt, mint Julius Meier-Graefe német műtörténészt is sikerült megtéveszteniük. Egyszer a homokban - nem gyanítva, hogy kísérője egyben remek üzleti szellemmel rendelkező idegenvezető volt -, a kitűnő műtörténész egy szobrocskát talált. Saját leletéről lévén szó, nem kételkedett a „régiség" valódiságában. Vezetőjét megvesztegette, hogy titoktartását biztosítsa, majd kabátja alá rejtve csempészte a kis művet szállodájába. Felkeresett egy árust, hogy megfelelő talpazatot vásárolhasson a szobrocskához. Közben azt is megkérdezte, vajon mi a véleménye a műtárgyról? Az árus elmosolyodott. Julius Meier-Graefe a továbbiakról a következőkben számol be: „Az árus megkért, kövessem kis boltjának hátsó kamrájába. Ott kinyitott egy szekrényt, és megmutatott négy vagy öt darab hajszálra ugyanolyan szobrocskát. Valamennyit ezeréves homok fedte. Bunzlauból jönnek - mondta, de ő kairói ügynökétől, egy görögtől szerezte."

De túl a kereseti forrásként űzött hamisításokon, még furcsa tréfákkal, különös meglepetésekkel is kell számolnia a tudománynak. Híven tükrözi ezt egy modern francia regényírónak, de Gaulle tábornok kultuszminiszterének, Malraux-nak önéletrajzában szereplő történet. Az eset szavahihetőségében semmi okunk nincs kételkedni, de ennek alapján nem általánosíthatunk, és itt csupán kuriózumként közöljük, Malraux 1925-ben a szingapúri bárban össze-

találkozott egy orosz gyűjtővel, aki a bostoni múzeum megbízásából műtárgyak felvásárlásával foglalkozott. Beszélgetés közben öt darab, elefántcsontból készült kis elefántot mutatott Malraux-nak, melyeket éppen egy industól vásárolt, és mint az orgonasípokat, sorakoztatott fel maga előtt az asztalon. „Látja, barátom - szólt - kis elefántokat vásárolok. Ásatások alkalmával elhelyezem őket a sírokban, mielőtt azokat újra betemetnénk. Ötven év múlva majd mások, kik a koporsókat újra felnyitják, szép patinásán és elmállasztva megtalálják őket, és erősen törik majd a fejüket . . . Szívesen okozok utódaimnak egy kis fejtörést; Angkor-Wat tornyainak egyikére például egy nagyon tisztességtelen szanszkrit feliratot véstem be. Szépen elmázoltam, és így igen réginek látszik. Valamelyik agyafúrt fickó majd megfejti. Bosszantsuk egy kicsit jámbor embertársainkat..."

Ezután a kis elkalandozás után térjünk vissza az amerikaihoz, aki az egyiptológia terén dilettáns volt, mégis rendelkezett némi szakismerettel. Az egyiptomi ajánlatától felcsigázottan, a keleten ilyenkor szokásos alkudozást is mellőzte és gondolkozás nélkül megvásárolt egy kitűnő állapotban levő ritka szép papiruszt, amilyenhez hasonlót nemigen látott. A papiruszt elrejtette bőröndjében és az összes vám-, valamint rendőrségi vizsgálatok sikeres megkerülésével, sürgősen elutazott. Mikor Európába visszatérve a papiruszt szakértővel megvizsgáltatta, megtudta, hogy nem csupán rendkívüli kincsre tett szert, de ezenfelül - igaz, hogy ebben már teljesen ártatlan volt - egy igen különös ügyet indított el.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, vessünk előbb egy pillantást a „Királyok völgyé"-nek egészen szokatlan történetére.

A „Királyok völgye" (lásd a IX. táblát), vagyis a „Biban-el-Muluk-i királysírok" a Nílus nyugati partján fekszenek, Karnakkai és Luxorral szemben (ahol az Újbirodalom roppant oszlopcsarnokai és templomai emelkednek), és ahhoz a terjedelmes, ma teljesen sivár vidékhez tartoznak, melyen egykor a thébai nekropolis, „a halottak városa" emelkedett. Itt épültek egykor az Újbirodalom előkelő halottainak sírboltjai, éppúgy, mint a királyok és az Amun isten tiszteletére emelt templomok.

A halottak e hatalmas városának közigazgatása és állandó terjeszkedése tömérdek személyzetet igényelt, akik egy külön főtisztviselő fennhatósága alá tartoztak. A halottak városának parancsnoka a „Nyugat fejedelme" és a „Nekropolis zsoldoshadának vezetője" címet viselte. Az őrség tagjai kaszárnyákban laktak. Egész falvakra kiterjedő házcsoportokban pedig a föld- és építőmunkások, kőfaragók és festők, a kézművesek minden fajtája éldegélt, valamint a balzsamozók, a mumifikálók, akik az utókor számára megőrizték az elhunytak porhüvelyét, örök burkot teremtve védőszellemük részére.

Mindez, mint már mondottuk, az Újbirodalom idején történt, amikor Egyiptom felett a leghatalmasabb fáraók, I. és II. Ramses, a „Nap fiai" uralkodtak. A XVIII., de főleg a XIX. dinasztia idején, i. e. kb. 1350-től 1200-ig. Az egyiptomi Óbirodalom piramidális nagysága a fennhéjázó karnaki (lásd

a VII. táblát), luxori és abydosi építkezésekké sekélyesedett. Hasonló folyamat figyelhető meg Szanhérib uralkodása alatt Ninivében, az „asszír Rómában". Ez volt az a kor, amikor az egyiptomi kultúrának az lett a sorsa, ami az Újvilág lakosságának a New York-i felhőkarcolók árnyékában.

Az előttünk ismert legnagyobb metropolis kialakulásának főként azonban a „Királyok völgyé"-ben végbemenő építkezéseknek kiindulópontja és döntő indítéka I. Thutmósis király (1545-1515) egyik legfigyelemreméltóbb elhatározása volt, mely számottevően befolyásolta nemcsak az Egyiptomban utána uralkodó dinasztiák történetét, hanem - bár ez irányú, a régészet szakterületén lényegesen túlmenő vizsgálatokat eddig alig végeztek - bizonyára jelentősége volt annak az időpontnak meghatározása szempontjából is, amikor a hagyományokból alkotott egyiptomi kultúra hagyománytagadó, lélektelen és minden természetes formát szétzúzó „civilizációvá" változott.

I. Thutmósis volt az első király, aki elhatározta, hogy sírját emléktemplomától elkülönítve, másfél kilométerrel távolabb építteti meg, és holttestét nem messzire látható pompás síremlékben, hanem elrejtett sírkamrában helyezteti örök nyugalomra!

A mi szemünkben ez alig jelentős; Thutmósis rendelkezése azonban teljes szakítást jelentett egy ezerhétszáz éves hagyománnyal.

Azáltal, hogy templomát sírjától elválasztotta - a templomot, melyben ünnepségek alkalmával a védőszejleme részére oly nélkülözhetetlen áldozati adományok összegyűltek -, védőszelleme és ezzel saját túlvilági továbblétezése szempontjából igen jelentős nehézségeket okozott. Elhatározásának külső indítéka az volt, hogy biztonságot akart teremteni magának, amely - mint ahogy a meggyalázott sírok tapasztalata mutatta - elődeinek nem adatott meg. Építőmesterének, Ineninek adott utasításait a félelem sugallta. Minden racionalista felbomlás s a vallás elvilágiasodása ellenére is - a XXI. dinasztia Amun papjai, a „papkirályok" már előzőleg egyre nagyobb hatalomra jutottak - még mindig ott viharzott benne a múmiájának elpusztulásától és sírjának meggyalázásától való félelem. A thébai XVIII. dinasztia uralmának kezdetén egész Egyiptomban alig volt már sírbolt, melyet ne raboltak volna ki, alig volt olyan előkelő múmia, melyet nem fosztottak volna meg „mágikus felszerelésének" egy-egy darabjától, amivel örökre meggyalázták. A rablókat csak igen ritkán sikerült kézre keríteni. Legfeljebb itt-ott, működésük közben zavarták meg őket, aminek következtében zsákmányuk egy részét ott kellett hagyniuk. Ötszáz évvel Thutmósis előtt azt a gonosztevőt, aki Zer király hitvesének múmiáját könnyebb elszállítás céljából éppen feldarabolta, megzavarták. Ezért a rabló a holttest egyik összeaszott karját sebtében a sír falmélyedésébe rejtette. Ott bukkantak rá azután 1900-ban angol régészek. Sértetlen állapotban volt, burkai alatt ametiszt és türkizgyöngyökből készült, értékes gyűrűt viselt.

Amint tudjuk, Thutmósis főépítészét Ineninek hívták. De hogy miképpen folyt le az uralkodó és építésze közötti tanácskozás, azt legfeljebb csak sejthetjük. Miután Thutmósisban megérlelődött az elhatározás, hogy szakít a hagyó-

mányokkal, nyilván hamar felismerte az egyetlen kiutat, mellyel elődei sorsát elkerülheti. Ez a kiút a titoktartás volt; mind az építkezés, mind a sír helyének teljes titokban tartása.

Ineni építész hiúságának köszönhetjük azonban, hogy megtudhatta a ma embere is, miképpen ment egykor végbe a művelet. Saját sírboltja falain életrajzának keretében, ránk hagyta az első aknasír építésének történetét is. Az idevágó mondat így hangzik: „Én egymagam ügyeltem fel őfelsége sziklasírjának építésére. Senki nem látta, senki nem hallott róla!" Egy modern régész, a „Királyok völgyé"-nek és az ottani építkezési nehézségeknek alapos ismerője (Carter) százon felülire becsüli a munkások számát, akiket Ineninek kétségen kívül foglalkoztatnia kellett. Carter minden moralizálás nélkül, tárgyilagosan és józanul jegyzi meg: „Természetes dolog, hogy a száz vagy ennél is több munkás, akik előtt ismeretessé vált a király legféltettebb titka, nem járhatott többé szabadon a világban. Ineni valószínűleg hathatós eszközöket talált elhallgattatásukra. Lehet, hogy hadifoglyokat használt fel az építkezésnél, akiket annak befejeztével kivégeztek!"

Vajon ez a minden hagyománnyal való, mélyreható szakítás meghozta-e a Thutmósistól annyira óhajtott eredményt? Az ő sírja az első a „Királyok völgyé"-ben, a magános, komor völgykatlan erősen lejtős hátfalán. Meredek lépcsőt vájatott a sziklába és a sírt elvben úgy helyeztette el, ahogyan azt a későbbi fáraók építészei ötszáz éven át tették. A görögök, a sírok tömlő alakjából kiindulva, a syrinx nevezetű hosszú pásztorsípról „Syrinx"-eknek nevezték őket. (Strabón, az i. e. utolsó évszázad görög utazója, már negyven megtekintésre érdemes sírról tesz említést.)

Meddig adatott meg Thutmósisnak a zavartalan nyugalom? Nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy Egyiptom történelmi méreteihez viszonyítva, nem sokáig. Holttestét leányával és más múmiákkal együtt egy szép napon elhurcolták - de ezúttal nem a rablók, hanem éppen a rablók elől, mert sziklasírja sem bizonyult biztonságos helynek. A királyok áttértek arra, hogy sírjaikat minél szorosabban egymás mellé vájják a sziklába. Az őrszemélyzet így jobban vigyázhatott, figyelme nem forgácsolódott szét - de mindez vajmi keveset változtatott a helyzeten, mert a rablás minden óvintézkedés ellenére tovább folyt.

Tut-ench-Amun sírjába már tíz-tizenöt évvel halála után rablók törtek be. IV. Thutmósis sírjában halála után szintén alig néhány évvel már garázdálkodtak és antik tolvajnyelven, falba vésések és cinkelések képében még névjegyüket is otthagyták. A sírt pedig annyira tönkretették, hogy száz évvel később a kegyeletes Haremheb, uralkodásának nyolcadik évében, Kej nevű hivatalnokát utasította, „hogy a megboldogult IV. Thutmósis sírját Théba nyugati részének legszebb helyén állítsa újból helyre".

De a sírrablások tetőpontjukat a XX. dinasztia alatt érték el. A hatalmas I. és II. Ramses, valamint I. és II. Séthos dicsőséges uralkodása véget ért. A következő kilenc Ramses nevű király már csak elődei nagy nevét viselte. Uralkodásuk ingatag és állandóan veszélyeztetett volt. A megvesztegethetőség

X. tábla.

Tut-ench-Amun trónszéke, lemezarannyal bevont fából, fajansz-, üveg- és kőberakásokkal diszítve. A kép az ifjú uralkodót hitvesével, Anches-en-Amunnal ábrázolja. A király - az ábrázolás tanúsága szerint is - nyilván fiatalon, tizennyolc éves korában halt meg

XI. tábla.

Howard Carter felnyitja a második aranyozott szekrényt, amelyben Tut-ench-Amun koporsóját sejti. Pillantása a harmadik aranyozott szekrényre esik . . .

és korrupció új eddig ismeretlen hatalmat jelentett. A temetőőrök a papokkal, a felügyelők a kerületi elöljárókkal szövetkeztek, sőt Théba nyugati részének elöljárója, a temetőváros őrizetével megbízott legfelsőbb hivatalnok, egy szép napon szintén a sírrablók cinkosává vált. Döbbenetes, hogy napjainkban IX. Ramses (i. e. 1142-1123) idejéből származó papiruszleletek alapján, tanúi lehetünk egy ilyen sírrablópernek, mely annak idején nagy feltűnést keltett. Tanúi egy háromezer év előtti pernek, melyben egyszeriben megnevezik az eddigi névtelen rablókat!

Peser, Théba keleti részének elöljárója egy napon a nyugati részről nagyarányú sírrablásról kapott jelentést. Théba nyugati elöljárója pedig, a kétes hírű Pevero volt, aki éppoly kevéssé szívelte Pesert, mint az őt. Peser tehát nyilván örömmel kapott az alkalmon, hogy vele egyenrangú kollégájának hitelét az egész thébai kerület vezírjénél megrontsa. (Itt Howard Carter erre vonatkozó mulatságos leírását követjük, aki idézeteiben Breasted remek egyiptomi okiratgyűjteményére, az „Ancient Records of Egypt"-re támaszkodik).

Peser számára az ügy balul végződött, mert elkövette azt a hibát, hogy számszerűen felsorolta az összes kifosztott sírt, tíz királyét, négy papnőét, és számos magánsírt. A vizsgálóbizottság több tagja, lehet, hogy a vezetőjük, esetleg maga a vezír is, kétségtelenül sápot húzott a rablásokból, vagy hogy mai kifejezéssel éljünk, részesedést kaptak, ami kétségkívül Pevero elővigyázatosságára vall. Amikor áteveztek a folyón, ítéletük nyilván már eleve készen volt. Ezért a feljelentést pusztán jogi formaságokkal intézték el, miközben nem azt firtatták, hogy történtek-e egyáltalán rablások, hanem bebizonyították, hogy Peser adatai nem helytállóak. Mert tíz királysír helyett ténylegesen csak egyet törtek fel, négy papnő sírja helyett csak kettőt! Azt a tényt, hogy valóban majdnem minden magánsírt kifosztottak, nem lehetett letagadni A bizottság azonban nem tartotta indokoltnak, hogy emiatt egy olyan érdemes tisztviselőt, mint Pevero, bíróság elé állítson, a feljelentést tehát tárgytalannak nyilvánította. Másnap a diadalmaskodó Pevero (ez viszont jellemére vall) összetoborozta a „felügyelőket, a nekropolis gondnokait, mesterembereit, rendőrségét és összes arabjait", és együttes felvonulásra küldte őket a keleti oldalra - ezt a felvonulást a mai nyelvhasználatnak megfelelően valószínűleg „spontán tüntetésnek" nevezhetők, mégpedig azzal a külön utasítással, hogy Peser háza táját semmi esetre se kerüljék el.

Ez Pesernek már sok volt!

A történteket teljes joggal arcátlan kihívásnak tekintette és érthető felháborodásában elkövette második, ezúttal döntő jelentőségű hibáját. Heves szóváltásba került a nyugati csőcselék egyik vezetőjével és végül is teljes felindultságában tanúk előtt bejelentette azt a szándékát, hogy ezt a hallatlan eljárást a vezír megkerülésével, egyenesen a királynak fogja jelenteni.

Csak erre várt Pevero. Haladéktalanul értesítette a vezírt Pesernek erről a „felháborító", minden rendet és szabályt felborító szándékáról.Méghogy egy főtisztviselő a szolgálati utat meg merje kerülni! A vezír egybehívta a bíróságot

és az ügyetlen Pesert arra kényszerítette, hogy bírói minőségben közreműködjék. Segédkezni kellett tehát abban, hogy önmagát hamis esküvel vádolja és vétkesnek nyilvánítsa.

Ehhez a történethez semmit nem fűzhetünk hozzá. Sokkal részletesebben lehetne elmondani. Modernségét a mindig óhajtott, de valójában ritkán átélt „jó befejezés", a „happy end" is gyarapítja.

Két-három évvel ez után a különösen korrupt eljárás után ugyanis egy nyolctagú sírrabló bandát fogtak el. S „miután dupla vesszővel veretett meg kezük-lábuk", vallomást tettek, mely nyilván egy megvesztegethetetlen személyiség kezébe került, s amelyet ezért nem lehetett agyonhallgatni. A banda tagjai közül ötnek nevét ismerjük: Hapi, a kőfaragó, Iranum, a műiparos, Amenemheb, a paraszt, Kemvese, a vízhordó és Ehenufer a néger rabszolga. A következőket vallották:

„Felnyitottuk koporsóikat és a testüket övező burkokat. Megtaláltuk a király fenséges múmiáját. . . Nyakán egy egész sor amulett és ékszer volt, fejét aranymaszk fedte. A király fenséges múmiáját tetőtől talpig arany borította. Burkai kívül-belül aranyozva és ezüstözve voltak, s csupa pompás kővel kirakva. Letéptük a fenséges múmiáról az aranyat, nyakáról az amuletteket és ékszereket, valamint a burkolatot, melyben nyugodott.

Ugyanígy találtuk a király hitvesét is, és hasonlóképpen róla is letéptünk mindent, amit csak találtunk. Elloptuk a náluk talált tárgyakat, az arany-, ezüst- és bronzedényeket. Az aranyat, melyet ennek a két istennek múmiáján találtunk, leszedtük és az amuletteket, az ékszert, meg a burkokat nyolc részre osztottuk."

A bíróság bűnösnek nyilvánította őket. Peser állításait tehát tények igazolták, mert a sírok közt, melyeknek kifosztását most beismerték, volt olyan is, melyet Peser már korábban megnevezett.

Úgy látszik, ez a bírói ítélet (pedig még számos hasonló esetben ítélkeztek), sem tudta a völgy rendszeres, szervezett fosztogatását megszüntetni. Törvényszéki iratokból tudjuk, hogy III. Amenóphis, I. Séthos és II. Ramses sírját feltörték. „. . . és az ezeket követő dinasztia alatt - írja Carter - úgy látszik felhagytak minden sírőrzési kísérlettel." Ezek után feltárja a völgyben elkövetett rablóhadjárat egész komor körképét. „Különös dolgok tanúja és merész kalandok színhelye lehetett a völgy. Képzeljük csak el a napokig tartó tervezgetést, a titkos éjszakai összejöveteleket a sziklák között, a temetőőrök megvesztegetését vagy elkábítását, majd a vakmerő betörést a sötétben és miután egy keskeny nyíláson átfúrták magukat a sírkamráig, a lázas keresés-kutatást az elmozdítható kincsek után. Végül visszatérésüket zsákmánnyal megrakottan a hajnali szürkületben. Mindez élénken elképzelhető, de egyben az is érthető, hogy mindez mennyire elkerülhetetlen volt. Azzal, hogy a királyok múmiájuk részére drága és pompázatos felszerelésről gondoskodtak, melyet méltóságuknak megfelelőnek tartottak, saját maguk járultak hozzá bebalzsamozott tetemük elpusztításához. Túlságosan nagy volt a kísértés. A kapzsiság legmerészebb

vágyálmait is felülmúló vagyon várt arra, aki megtalálta e kincsek megszerzésének útját-módját és a sírrablónak előhb-utóbb mégiscsak célhoz kellett érnie."

Ennél azonban sokkalta izgalmasabb dolgok is történtek. Eddig annyit beszéltünk sírrablókról, hitszegő papokról, megvesztegethető hivatalnokokról, korrumpált polgármesterekről, erről az egész társadalmi ranglétrán keresztülkasul szervezett tolvaj hálózatról (melyet elsőnek Petrie gyanított, mikor Amenemhet sírjában a rablók nyomát követte), hogy már-már azt hihetnők, mintha Egyiptomban, különösen a XX. dinasztia idejében nem is akadtak volna hűséges és igaz emberek, akik kellő tisztelettel adóztak a halott királyoknak.

Ugyanakkor azonban, amikor a tolvajok zsákmányukkal éjjelente titkos ösvényeken lopakodtak, a hűségesek kis csoportjai más mezsgyéken leskelődtek. Szükségszerűen ellenfeleik módszereit kellett alkalmazniuk, bár egészen más eredményre törtek. Rablás ellen csak megelőző rablással lehetett védekezni. És a csekély számú hűséges papnak és megvesztegethetetlen hivatalnoknak ezekben az apró csatározásaiban, védekező, megelőző hadakozásában a kitűnően megszervezett rablók ellen még nagyobb titoktartást, még rejtettebb előkészületeket kell feltételeznünk; éjszakai ellenszervezkedéseket, talán nem is olyan messze a rablók tanyájától.

Képzelőtehetségünk teljes mozgósítására van szükségünk, hogy kellőképpen érzékelhessük a forró suttogást, hogy meglássuk a szarkofág előtt az ellenzővel tompított fáklyafénynél a rajtaütéstől félő, lekuporodó alakokat. Bár nem kockáztatták saját biztonságukat - hiszen jogosan tartózkodtak ott -, de bármelyik megvesztegethető személynek egyetlen pillantása tudathatta volna a rablókkal, hogy melyik királyt szöktetik el megint védőőrizetbe zsákmányra éhes karmaik elől. Majd felismerhetjük a papok menetét, amint kettesével, legfeljebb hármasával, lázas sietséggel követik a hivatásukhoz hű kevés számú őrök egyikét, aki most vezetőjük. Halott királyaik bebalzsamozott tetemeit cipelik. Sírról sírra cipelik a múmiákat, hogy bűnös kezektől megóvják. Majd újabb bűnszövetkezésről értesülnek, és éjszakai kirándulásaikat meg kell ismételniük. És a halott királyok, kiknek pihenniük kellene az örökkévalóságig, vándorútra kelnek!

De volt idő, amikor megint másképpen történt minden. Akkor valószínűleg világos nappal ment végbe a vándorlás. A völgyet körülzárta a rendőrség. Teherhordók és igásállatok karavánjai szállítottak egy-egy óriás koporsót a veszélyeztetett sírkamrából új rejtekhelyére. Kivonult a katonaság is és - a szemtanúknak talán megint egyszer életébe került, hogy titokban maradhasson az új rejtekhely.

III. Ramsest három ízben hurcolták el sírjából, és temették el újra. Amosis, I. Amenóphis, II. Thutmosis, sőt még a Nagy Ramses is egyre vándorolt. Végül új rejtek híján, többedmagukkal fektették őket egyetlen sírba.

„A 14-ik év második évszaka harmadik hónapjának 6. napján Usermare

(II. Ramses) királyt vitték Osiris elé, hogy Pinutem, Amun főpapja által Menmare király (I. Séthos) sírjába újra eltemettessék."

De itt sem maradtak biztonságban. I. Séthost és II. Ramsest továbbhurcolták Inhapi királynő sírjába. Végül II. Amenóphis sírjában nem kevesebb, mint tizenhárom királyi múmia feküdt. A többieket is a legkülönbözőbb alkalmakkor, újra meg újra előráncigálták eredeti sírjukból, első és második számú rejtekhelyükről. A kopár, magános hegyi ösvényen át (amely még ma is járható) kivitték őket a „Királyok völgyé"-ből, hogy a Der-el-Bahri-i sziklakatlanba vájt sírba helyezzék el ismét, nem messze az óriás templomtól, melynek építését Hatsepszut királyné, harmadik Thutmósis szerencsétlen uralkodótársa és nővére kezdte meg.

Itt azután háromezer évig békében nyugodhattak a múmiák. A sír fekvésének pontos ismerete valószínűleg a véletlen folytán ment veszendőbe. A véletlen óvta meg az első felületes fosztogatás után Tut-ench-Amun sírját is, talán egy zivatar, mely a mélyen fekvő völgy bejáratát elöntötte. A másik, véletlen, amelyet már a mi időnkben az amerikai műgyűjtő luxori útja derített ki, az, hogy a királyoknak ezt a hatalmas tömegsírját ezúttal i. sz. 1875-ben egy további véletlen folytán ismét megtalálták!

15. FEJEZET

MÚMIÁK

A „Királyok völgye" felett megállt a történelem, és homály borult reá. Képzeljünk el egy elhagyatott völgyet - írja Carter - kifosztott, üres, barlangszerű aknáival az egyiptomiak szemében kétségtelenül a kísértetek birodalma. Egyik-másik barlang bejárata nyitva áll, és rókák, denevérek seregének tanyája. Kifosztott és feldúlt sírkamráinak ellenére, a »Völgy« varázsa mégsem ment teljesen veszendőbe. A »királyok szent völgye« maradt továbbra is, és a rajongók meg a kíváncsiak serege bizonyára még gyakran látogatta. Tény, hogy a sírok némelyikét I. Osorkon idejében (kb. i. e. 900) papnők temetkezési helyéül újból felhasználták."

Ezer évvel később a völgy újra benépesedett: az első keresztény remeték ide húzódtak és befészkelték magukat az üres syrinxekbe.

„A királyi fény és pompa helyét az alázatos szegénység foglalta el. A királyok fényűző lakosztályából remeték szűk cellája lett."

Később újra változik a kép. Mert hiába, hagyományos rendeltetése úgy tűnik, arra szemelte ki a völgyet, hogy továbbra is királyok és rablók hazája maradjon. Richard Pococke angol utazó szolgáltatta 1743-ban a völgy első modern leírását. Egy sejk vezetésével tizennégy nyitott sírt sikerült megtekintenie. (Strabón, mint mondottuk, negyven sírról tudott, ma hatvanegyet ismerünk.) De a vidék nem volt biztonságos. Kurna dombos vidékének barlangjaiban rablóbanda ütött tanyát. James Bruce huszonhat évvel később látogatott el a völgybe, s ez alkalommal a bandák kifüstölésének eredménytelen kísérletéről így számolt be: „A rablókat kiközösítettnek tekintik, és halálbüntetés vár reájuk, ha bárhol is megtalálják őket. Miután Osman Bey, Girge egyik öreg helytartója már nem bírta tovább elviselni ennek a népségnek garázdálkodását, száraz rőzsekötegeket hordatott össze, és katonáival megszállta a hegynek azt a felét, ahol a nyomorultak zöme tartózkodott. Parancsot adott, hogy az összes barlangot töltsék meg a száraz rőzsekötegekkel, majd felgyújtatta azokat. A gonosztevők legtöbbje odaveszett. Azóta azonban megint csak elszaporodtak, anélkül, hogy szokásaikkal felhagytak volna."

Bruce egy alkalommal a sírkamrában akarta tölteni az éjszakát, hogy a III. Ramses sírfalán levő domborműveket lemásolja. Bennszülött vezetőin erre olyan irtózatos félelem vett erőt, hogy hangos szitkozódások közepette hajítot-

ták el fáklyáikat. A lassan kialvó fáklyafény villanásai mellett, „borzalmas" jóslásokba bocsátkoztak. Micsoda rémség tör majd elő távozásuk után a barlangból! És mikor egyetlen megmaradt szolgájával a völgyön át lefelé lovagolt a Nílus felé, hogy elérje csónakját, mögötte nagy ordítozás hangzott fel, és a sötét barlangból kőtörmelék zúdult alá, majd lövések dördültek el. Ez véget is vetett völgybéli látogatásának, mert az általános lövöldözések elől futva kellett menekülnie. Sőt, mikor újabb harminc év eltelte után Napóleon Egyiptomi Bizottsága megjelent a völgy és a sírok felmérésére, a thébai rablók ugyancsak lövöldözni kezdtek.

Manapság a völgyet a világ minden tájáról látogatják az odaözönlő idegenek. Itt fedezték fel a legnagyobb ókori kincsek egyikét kerek fél évszázaddal ezelőtt. Azóta a lelőhely előtt ordítozó dragománok gyülekeznek szamaraik hátát ütlegelve, s mialatt a látogatók tömege özönlik odaátról a Der-el-Bahri közelében levő Cook-vendéglőből a sírhoz, az arabok egész angol tudományuk latbavetésével hívogatják őket a „kingses tombes" megtekintésére. A látogató lelki szemei előtt elvonul a Nílus völgyének, királyainak és népeinek hatalmas történelme, és kicsit fájdalmasan, de egyben felderítően hat reá, amikor az útikalauzban ezt olvassa:

„A nevezetesebb sírokat és Tut-ench-Amun sírját háromszor hetenként villanyfénnyel kivilágítják."

A „Királyok völgyé"-ben 1922-ben bukkantak a legpompásabb leletre. Ez a régészeti esemény Európa-szerte olyan lázas izgalmat keltett, amelyhez hasonló csak egyetlenegy esetben fordult elő, amikor Schliemann megtalálta Tróját.

Már néhány évtizeddel ezelőtt Der-el-Bahri völgykatlanában egy majdnem ugyanilyen csodálatos felfedezés ment végbe, de még sokkal különlegesebb körülmények kíséretében.

Emlékezzünk csak vissza arra az amerikaira, akinek Luxor zegzugos utcáiban egy értékes egyiptomi papiruszra sikerült szert tennie. Miután az európai szakértő a papirusz vitathatatlan valódiságát és értékét megállapította, elkezdte faggatni az amerikait. A vidám gyűjtő, kit európai területen már senki nem foszthatott meg zsákmányától, szívesen válaszolt a kérdésre, és nem rejtette véka alá, amit tudott. A szakértő ezek után levélben részletes jelentést küldött Kairóba, és ezzel egy egészen rendkívüli sírgyalázás leleplezését indította el.

Gaston Maspero professzort, amikor kairói múzeumában kézhez vette az Európából érkezett levelet, két dolog döbbentette meg. Először az, hogy múzeuma újból elesett egy értékes lelettől. Valóban, újból - mert a régiségek feketepiacán több mint hat éve a legtitokzatosabb módon bukkantak fel egyremásra ritka, és a tudomány szempontjából igen értékes darabok, melyeknek származását még olyankor sem sikerült felderíteni, amikor a szerencsés vásárló valahol Egyiptom területén kívül készséggel közölte a vétel körülményeit. Ilyenkor rendszerint a nagy ismeretlenről volt szó, de ez az ismeretlen egyén hol

egy arab, hol egy fiatal néger, majd egy rongyos fellah képében jelentkezett, vagy éppen egy nyilván jómódú sejk volt. A másik körülmény, mely Masperót izgatta, az volt, hogy ez a legújabb darab, melyről hírt kapott, a XXI dinasztia egyik királyának sírjából származott. E királyok sírjait pedig mind ez ideig nem tudták felfedezni. Vajon ki találta hát meg ezeket a sírokat ? És vajon csak egyetlen király sírja volt-e ?

Amikor Maspero professzor szemügyre vette mindazokat a „fekete" darabokat, melyeknek felbukkanásáról idáig tudomást szerzett, a legfelületesebb vizsgálattal is meg tudta róluk állapítani, hogy ezek *különböző* királyok sírjából származnak. Lehetséges, hogy a modern sírrablók egy csapásra mindjárt több régi sírt fedeztek volna fel? Kézenfekvőbb volt azonban annak feltételezése, hogy a nagy gyűjtősírok egyikére találtak rá.

Az ebből adódó lehetőségek kilátása csak természetes, hogy izgalommal töltött el olyan tudóst, mint Maspero. Valaminek történnie kellett. Az egyiptomi rendőrség csődöt mondott. Magának Masperónak kellett tehát az új rablást kinyomoznia. A legszűkebb körben folytatott megbeszélések eredményeképpen egyik fiatal asszisztensét küldte Luxorba.

Ez az asszisztens attól a pillanattól kezdve, hogy elhagyta a nílusi hajót, egészen másként viselkedett, mint a régészek általában. Ugyanabban a szállodában szállt meg, mint az az amerikai, aki a papiruszt megszerezte. Az utcákon és a bazárok zugpavilonjaiban itt-ott megvásárolt egy-egy csekélységet, és bőkezűen fizetett érte. Ha az árusokkal bizalmasabb beszélgetésbe elegyedett, jó borravalót adott nekik, de ezt pontosan adagolta, nehogy gyanút keltsen. A modern háziiparnak egyre újabb és újabb „régiségeit" ajánlották neki megvételre. Ezt a fiatalembert azonban, aki 1881 tavaszán végigbarangolta Luxort, nem lehetett becsapni. Erre hamar rájöttek, mind az engedéllyel rendelkező kereskedők, mind a zugárusok. Az idegennek megnőtt a tekintélye, a tekintély pedig bizalmat gerjeszt. Egy szép napon magához intette egy kereskedő, aki üzletének ajtaja előtt guggolt. És az Egyiptomi Múzeum asszisztense a következő percekben egy igen érdekes szobrocskát tartott kezében. Minthogy tudott uralkodni magán, teljesen közömbös arccal nézegette. Majd lekuporodott az árus mellé a gyékényre, és alkudozni kezdett. Közben egyre forgatta a szobrocskát kezében, és már tudta, hogy ez nem csupán egy közel háromezer éves valódi darab, hanem, hogy - amint azt felirata is igazolta - egy XXI. dinasztiabeli sír tartozéka.

Az alkudozás hosszúra nyúlt. Végül az asszisztens megvásárolta az apróságot, miközben igen becsmérlőleg nyilatkozott róla. Éreztette, hogy valami nagyobbra, értékesebbre vágyik. Még ugyanaznap megismerkedett egy sudár növésű, javakorabeli arabbal. Abd-el-Rasulnak hívták, és egy igen népes család feje volt. A fiatal asszisztens néhány napon keresztül eszmecserét folytatott vele, majd mikor egy újabb összejövetelük alkalmával Abd-el-Rasul egyéb érdekes holmik után még a XIX. és XX. dinasztia sírjaiból kikerült tárgyakat is mutatott neki - lefogatta az arabot. Meg volt győződve róla, hogy megtalálta a sírrablót.

De vajon valóban megtalálta-e?

Abd-el-Rasult több hozzátartozójával együtt a kenei mudir elé vitték. Da'ud pasa személyesen vezette a kihallgatást. Ámde a mentőtanúk egész hada vonult fel. Abd-el-Rasul ártatlanságára szülőfalujának minden lakója megesküdött, sőt az egész család ártatlanságára, mert a községben ez a család a legrégibb és legtiszteletreméltóbbak közé tartozott. Az asszisztens, aki szentül meg volt győződve vádja igazáról, már sürgönyzött Kairóba, és jelentette az eredményt. Most azután azt kellett látnia, hogy Abd-el-Rasult hozzátartozóival együtt bizonyítékok hiányában szabadon engedték. Az asszisztens a hivatalnokokat ostromolta, de ezek csak vállat vontak. Elment a mudirhoz. Ez meg csodálkozva bámult reá, nem értette az ifjú türelmetlenségét, s csak annyit mondott neki: - várjon.

A fiatal asszisztens várt egy napot, majd még egyet. Azután újra sürgönyzött Kairóba, és módosította előző jelentését. Közben belebetegedett az emésztő bizonytalanságba, meg a mudir keleti nyugalmába. Az utóbbi azonban jól ismerte embereit.

Howard Carter leírja egyik legöregebb munkásának elbeszélését Da'ud pasáról. Ezt ifjú korában tolvajláson kapták és a mudir elé hurcolták. Rettenetes félelme a szigorú Da'ud pasától még növekedett, amikor ahelyett, hogy a rendes bíróság elé vitték volna, bevezették a pasa magánlakosztályába, aki, izzó meleg nap lévén, egy hatalmas agyag fürdőkád hűs vizében feküdt elterülve.

Da'ud pasa ránézett. Semmi mást nem tett, csak ránézett, de az öreg munkás még évek múlva is ennek a tekintetnek hatása alatt állt, és így mesélte tovább a történteket:,,. . . amikor áthatóan rám tekintett, úgy éreztem, csontjaim vízzé válnak. Azután nyugodt hangon így szólt hozzám:

- Ez az első eset, hogy elém kerülsz; most elbocsátlak, de nagyon, nagyon vigyázz, nehogy még egyszer ide vezessenek!

Engem pedig úgy elfogott a rémület, hogy felhagytam a hivatásommal s így soha többé nem kerültem a szeme elé!"

Da'ud pasa tekintélye - amelyet ha kellett, hathatós rendszabályokkal öregbített - meg is hozta gyümölcsét. A fiatal asszisztens, aki közben lázasan hevert betegágyán, már nem is igen reménykedett. Egy hónappal később ugyanis Abd-el-Rasul egyik rokona és cinkostársa került Da'ud pasa elé, és mindent bevallott. A mudir azonnal értesítette a még mindig Luxorban tartózkodó fiatal tudóst. Megkezdődtek az újabb kihallgatások, amelyeknek során kiderült, hogy egész Kurna, Abd-el-Rasul szülőfaluja, szenvedélyes sírrablók központja volt. Ez a „mesterség" időtlen idők óta apáról fiúra szállt, és virult megszakítás nélkül valószínűleg már az i. e. XIII. századtól kezdve. Ilyen rablódinasztia sem akadt még egy a világon!

A Der-el-Bahri-i gyűjtősír volt a legnagyobb zsákmány, amihez ez a rablódinasztia valaha is hozzájutott. A sír felfedezésében, majd kifosztásában a véletlen a módszerességgel párosult. Hat évvel azelőtt, 1875-ben Abd-el-Rasul a „Királyok völgye" és Der-el-Bahri közt emelkedő sziklatömbben puszta vélet-

len folytán egy rejtett nyílást fedezett fel. Miután különféle nehézségek közepette tüzetesebben megvizsgálta, látta, hogy múmiákkal telt tágas sírkamrára bukkant. Már az első szemle alkalmával megállapította, hogy az ott harácsolható kincsek saját magának és egész családjának örök életjáradékot biztosíthatnak - feltéve, ha meg tudják őrizni a titkot.

Felfedezésébe csupán a család vezető tagjait avatta be. Ezek ünnepélyes esküvel fogadták meg, hogy a titkot soha el nem árulják. A leletet otthagyják, ahol az háromezer éve feküdt, és a sírt kizárólag az Abd-el-Rasul család „mumifikált bankbetétjének" tekintik, melyhez csak akkor szabad hozzányúlni, ha a családnak arra szüksége van. Egész hihetetlen, hogy hat éven át valóban sikerült megőrizni a titkot. Ez alatt a hat év alatt a család meggazdagodott. 1881. július 5 -én viszont Abd-el-Rasul vezetésével a kairói múzeum megbízottja lépett a sír titkos nyílásához!

A sors mindig tartogat az emberek számára valami váratlan kis kajánságot. Ilyen volt az is, hogy a kiküldött megbízott nem a fiatal asszisztens lett, akinek a rablás felfedezését tulajdonképpen köszönhették . . . De még Maspero sem, aki az egészet kezdeményezte. A Kairóba menesztett, most már minden kétséget kizáró újabb sürgöny nem érte ott Masperot, aki éppen elutazott. Mivel az ügy sürgős volt, helyettesről kellett gondoskodni. Ez meg is történt. Heinrich Brugsch híres egyiptológus fivérét, Emil Brugsch Beyt küldték ki Kairóból, aki akkoriban konzervátori minőségben működött a múzeumban. Luxorba érkezésekor fiatal kollégáját, aki olyan eredményes detektívmunkát végzett, lázas betegen találta. Emil Brugsch diplomáciai látogatást tett a mudirnál. Az összes érdekelt megegyezett abban, hogy a sírt - nehogy a tolvajok újabb időt nyerjenek a fosztogatásra - haladéktalanul zár alá kell helyezni. Így hát Emil Brugsch Bey csupán Abd-el-Rasul és saját arab segédje kíséretében július 5-én hajnalban útnak indult. Amit röviddel ezután látott, Aladdin csodálatos kincseihez hasonlított, ami pedig a következő kilenc nap leforgása alatt történt, örökké emlékezetében maradt.

Hosszas és fáradságos hegymászás után Abd-el-Rasul végül is megállt, és egy kövekkel igen ügyesen elfedett nyílásra mutatott, mely szinte láthatatlanul rejtőzött ott. Nem csoda, hogy három évezreden át minden emberi szem elsiklott felette. Abd-el-Rasul kötelet tekert le válláról, és jelezte Brugschnak, hogy le kell ereszkednie a nyíláson. Brugsch, miután rosszhírű vezetőjét megbízható arab segédje őrizetére bízta, habozás nélkül követte a felszólítást, számolva azzal a lehetőséggel, hogy egy minden hájjal megkent bandita csapdájába kerül. Óvatosan ereszkedett lefelé. Ha megvillant is benne halványan a remény, hogy esetleg valamit talál, az, ami valójában odalenn reá várt, minden képzeletét felülmúlta!

Kiderült, hogy az akna mintegy tizenegy méter mély volt. Amikor leért, meggyújtotta fáklyáját, majd néhány lépés után egy éles sarkot került meg, és ott állt az első nagy szarkofág előtt.

A közvetlenül a bejárat mögött álló egyik legnagyobb szarkofág - felirata szerint - I. Séthos múmiáját rejtette magában. Azt a múmiát, melyet Belzoni a „Királyok völgyé"-ben, a fáraó eredeti sírboltjában 1817-ben hiába keresett. Fáklyája fényében Brugsch további koporsókat és az egyiptomi halottkultusz megszámlálhatatlan kincsét pillantotta meg, gondatlan összevisszaságban, szerteszórva a padlón és a koporsókon. Brugsch továbbhaladt. Lépésről lépésre tört magának utat, amikor hirtelen megnyílt előtte a tompa fényben végtelennek tűnő tulajdonképpeni sírkamra. A koporsók részben felnyitva, részben még lezárva, rendszertelenül hevertek összevissza. Egy-egy múmia számtalan használati tárgy és ékszer között feküdt. Brugsch lélegzetvisszafojtva nézett szét. Vajon tudta-e ebben a pillanatban, hogy olyan látvány tárult elé, amilyen előtte még egyetlen európainak sem jutott osztályrészül?

Ott állt az ókor leghatalmasabb uralkodói előtt . . . Többször kúszva, majd jártában ismét felegyenesedve állapította meg, hogy itt fekszik I. Amósis (i. e. 1580-1555-ig), ki a barbár hikszoszok, a „pásztorkirályok" végleges kiűzésével öregbítette hírnevét (ezzel azonban a mai felfogás szerint a zsidók Egyiptomból való kivonulásának bibliai története semmi összefüggésben nem áll). Kisvártatva I. Amenóphisnak (i. e. 1555-1545), az egész thébai nekropolis későbbi „védőszentjének" múmiáját pillantotta meg. Végül számtalan kevésbé ismert egyiptomi uralkodó koporsója között talált valamit, ami olymód megrendítette, hogy fáklyájával kezében, azon nyomban le kellett ülnie. Annak a két legnagyobb uralkodónak múmiája feküdt előtte, kiknek dicsőséges hírneve régészek és a történelem tudománya nélkül is évezredeken át fennmaradt, és nemzedékről nemzedékre szállt reánk. Megtalálta III. Thutmósis (i. e. 1501-1447) tetemét és II. Ramsesét (i. e. 1298-1232), akinek udvaránál - az akkori közhiedelem szerint-Mózes, Izrael népének és a nyugati népeknek törvényhozója nevelkedett. Ez a két hatalmas fáraó - ötvennégy, illetve hatvanhat évi uralkodása alatt - nemcsak világbirodalmakat alkotott alattvalóik vére és könnye árán, hanem azokat hosszú időn át fenn is tudta tartani!

Noha az elbűvölt Brugsch, aki hirtelenében azt sem tudta, hol kezdje, csak futólag szemlélte meg a koporsók feliratait, azonnal a „vándorló múmiák" történetére gondolt. Lelki szemei előtt feltűnt a sok-sok éjszaka képe, amikor a papok a „Királyok völgyé"-ben előráncigálták sírjaikból a halott fáraókat. A tolvajlástól és meggyalázástól óva a tetemeket, sokszor több állomás közbeiktatásával, itt Der-el-Bahriban helyezték egyiket a másik elé, új szarkofágokba. Brugsch egyetlen pillantással felmérte, hogy annak idején ezeknek a mentőknek a feje felett a félelem és a sietség ostora suhogott, mert az egyes múmiákat csak úgy ferdén a falnak támasztották. Megrendülve olvasta később Kairóban mind azt, amit a papok a koporsók falain örökítettek meg: a halott királyok Odisszeaját.

Összesen negyven uralkodót vett számba, negyven múmiát. Negyven istenhez hasonló világbíró földi maradványa pihent itt háromezer éve békében,

míg első ízben egy rabló, most pedig ő maga, Emil Brugsch Bey meg nem pillantotta őket.

Az egyiptomi uralkodók, a leggondosabb óvintézkedéseik ellenére is (melyeket részben még haláluk előtt foganatosítottak) többnyire igen pesszimisták voltak. „Akik itt gránitból építkeztek és csarnokot állítottak a piramisok belsejében, akik íme remekeltek e szép művek alkotásában . . . áldozati kőemlékeik éppoly üresek, mint azoké a névteleneké, kik utódok nélkül, fáradtan hajtották fejüket a folyóparton örök nyugalomra."

Pesszimizmusuk azonban nem gátolta őket abban, hogy mindig újabb módját ne eszeljék ki annak, hogyan óvhatnák meg holttestüket a leghatékonyabban. Hérodotos saját kutatásai alapján olyan temetkezési szokásokról és balzsamozási eljárásokról számol be, melyek még akkor is divatban voltak, amikor ő beutazta Egyiptomot. „Amikor valamilyen tekintélyes személyiség meghal, a ház asszonyai fejüket, sőt arcukat is sárral kenik be. Majd a halottat magára hagyva kirohannak a házból és magasra kötött ruhában, csupasz mellüket verve vonulnak végig a városon. Az összes nőrokon csatlakozik a menethez és ugyanezt cselekszi. A férfiak felkötik öveiket és szintén mellüket verik. Ez után a ceremónia után viszik el a halottakat bebalzsamoztatni." (Hérodotos II. 85.)

Ideje, hogy szóljunk néhány szót a múmiákról. A szó maga igen sokértelmű, amint ez a már említett Abd-el-Latif arab utazónak a XII. századból származó feljegyzéseiből is kitűnik. Azt írja ugyanis, hogy „múmiát" orvosi célokra olcsón árusítanak. Mumiya vagy mumiyai arab szó és Abd-el-Latif szerint aszfaltot vagy szurkot jelent, vagy pedig a sziklák természetes gyantája értendő rajta, amilyet Perzsiában és a Der-el-Bahri-i múmiahegyből szereznek. Az arab utazó „szurok és mirrha keverékének" nevezte a múmiát - s ez még a XVI. és XVII. században is igen kelendő volt. Sőt, törések és sebek gyógyítására még a múlt században is árultak a patikusok „múmiát". „Múmia" az élő emberről levágott köröm vagy haj is, mint az embernek egy része, mely az egészet képviseli, ezért ördögűzésnél és megbabonázás céljaira is alkalmazták. Ma a „múmia" szón csaknem kizárólag bebalzsamozott holttesteket értünk, különösképpen pedig az egyiptomiak viszonylagos épségben maradt tetemeit. Régebben különbséget tettek „természetes" és „mű" mumifikáció között. „Természetes" múmiáknak tekintették azokat a holttesteket, mélyek minden külön kezelés nélkül bizonyos kedvező feltételek folytán, oszlás nélkül fennmaradtak, tehát mondjuk a palermói kapucinus kolostorban vagy a Nagy Szent Bernát kolostorban, a brémai székesegyház ólompincéjében, vagy a quedlinburgi várban. Ezt a megkülönböztetést még ma is fenntartják, de némi megszorítással, mert különösen Elliot Smith számtalan vizsgálata, valamint Tut-ench-Amun múmiájának Douglas E. Derry által készített analízise azt eredményezte, hogy a csodálatos konzerválódás nem annyira a művészi balzsamozásnak, mint inkább a Nílus-vidék különösen száraz klímájának, a levegő és a homok teljes csíramentességének tulajdonítható. Így a csupasz homokban is

kitűnően konzervált múmiákat találtak, melyek még csak nem is feküdtek a koporsóban és amelyeken a belső szervek eltávolításának nyoma sem látszott. Mégsem voltak rosszabb állapotban, mint némelyik gondosan bebalzsamozott tetem, amely gyanták, aszfaltok és bőségesen alkalmazott balzsamos olajok hatására, valamint - ahogyan a Rhind-féle papirusz mondja - „Elephantiné vizétől, az Eileithyiaspolisból származó nátrontól és Kim város tejétől" az idők folyamán szétmállottak vagy alaktalan, ragacsos tömeggé álltak össze.

Főleg a múlt században tételezték fel az egyiptomiakról, hogy különleges, titkos vegyszerek birtokában voltak. Az igazság az, hogy még a mai napig sem sikerült egyetlen hiteles, valóban pontos és teljes balzsamozási utasításra rátalálnunk. Ma azonban már tudjuk, hogy a számtalan tartozék alkalmazásánál sokszor nagyobb jelentősége volt a vallásos rítusoknak és misztikus szertartásoknak, mint a vegyi hatásnak. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a mumifikálás művészete az évezredek folyamán többször változott. Így már Mariette is megfigyelte, hogy a memphisi, tehát a régi múmiák csaknem feketék, kiaszottak és igen törékenyek. Ezzel szemben a Thébában talált újabbak sárgák, tompafényűek és sokszor még rugalmasak is, amit a korbeli különbség egyedül még nem indokol.

Hérodotos háromféle balzsamozási eljárást ír le, melyek közül az első háromszor olyan drága volt, mint a második, míg a harmadik fajta volt a legolcsóbb. Ez utóbbit már a kisebb hivatalnok is megengedhette magának. (De a nép fia semmiképpen, az holttestének sorsát kizárólag az előnyös éghajlat jóindulatára bízhatta.)

A legrégibb időkben csak a test külső formáját sikerült megőrizni. Később felfedeztek olyan szereket, melyekkel a bőr zsugorodását is meg tudták akadályozni, úgyhogy találtak olyan múmiákat, melyeknek arcvonásai egyéni kifejezésüket is megtartották.

A holttesteket általában a következőképpen kezelték: először az orrlyukakon át egy fémkampó segítségével kihúzták az agyvelőt, majd egy kőkéssel felnyitották a hasüreget és eltávolították a belső szerveket. (Olykor valószínűleg a végbélen át.) Utóbbiakat az e célra szolgáló „kanóposokba" (kancsókba vagy vázákba) külön temették el. Kivették a halott szívét is és egy kőszkarabeuszt tettek a helyébe. Ezután a tetemet igen alaposan lemosták és „besózták". A sóban a holttestet egy hónapnál is tovább áztatták, végül újra megszárították. Ez a szárítás egyes tudósítások szerint hetven napig is eltartott.

A sírba tételhez leginkább az emberi testhez hasonló alakú fakoporsókat vagy szarkofágokat használtak, vagy több egymásba illesztett fakoporsót ágyaztak be egy-egy kőszarkofágba. Az alakokat fekvő helyzetben temették el vagy mellen, vagy' ölben keresztezett kezekkel, vagy pedig test mellett kinyújtott karokkal. Hajukat többnyire egész rövidre nyírták, de a nők haját sokszor teljes hosszában meghagyták és csodásan kiondolálták. Az ágyékszőrzetet leborotválták.

Hogy a test össze ne essék, agyaggal, homokkal, fűrészporral, gyantával

vagy gyolcskötegekkel tömték ki. Az ehhez felhasznált különféle aromatikus anyagok között sajátságos módon a hagyma is szerepelt. A nők kebleit ugyancsak kitömték. Azután megkezdődött a begöngyölés bizonyára igen hosszadalmas művelete. A múmiákat gyolcstekercsekbe és kendőkbe csavarták, melyek az idők folyamán az impregnáló anyagokkal annyira átitatódtak, hogy a tudósoknak többnyire csak nagyon nehezen sikerült épségben újra letekerniük. A tolvajok, akik csupán a tömérdek ékszert tartották szem előtt, természetesen nem vették maguknak ezt a fáradságot, hanem a göngyölegeket egyszerűen össze-vissza felvagdosták.

1898-ban Loret, az egyiptomi régiségek felügyelőségének akkori főigazgatója, feltárta többek közt II. Amenóphis sírját, ö is talált „vándorló múmiákat", tizenhárom király maradványait, melyeket szintén a XXI. dinasztia korában hordtak össze éjszakai munkával a papok. Loret azonban már korántsem talált olyan drágaságokat, mint Brugsch. Csupán magukat a múmiákat találta meg, s bár ezek érintetlenek voltak (Amenóphis szarkofágjában feküdt), minden egyebet elraboltak. Annak ellenére, hogy a sírt Sir William Garstin javaslatára megint befalazták - hogy a halott királyok békén pihenhessenek - egy-két év múlva modern sírrablók újra betörtek, kirángatták Amenóphist koporsójából és a múmiát erősen megrongálták. Bizonyára ők is összejátszottak az őrökkel, mint az előző évezredek egész tolvajnemzedéke. Ez az eset bizonyította Brugsch igazát, hogy igenis helyesen cselekedett, mikor a gyűjtősírt kiürítette és semmiféle kegyeletből fakadó meggondolást nem talált helyénvalónak.

Mikor Emil Brugsch Bey újra felkapaszkodott a szűk aknán és elhagyta a negyven halott királyt, máris biztonságba helyezésükön törte a fejét. A sírt nem lehetett úgy hagyni, ahogy volt. Kiürítéséhez viszont és ahhoz, hogy a leleteket Kairóba szállítsák, rengeteg munkásra volt szükség, akiket aligha lehetett volna máshonnan előteremteni, mint Kurnából Abd-el-Rasul szülőfalujából, a tolvajok őshazájából. Mire Brugsch újabb kihallgatásra jelentkezett a mudirnál, az összes elképzelhető szörnyű eshetőség ellenére, mégis az utóbbi cselekedetre határozta el magát. Már másnap reggel háromszáz fellahhal jelent meg a lelőhelyen. Az egész terepet körülzáratta, majd arab segédjével egyetemben kiválasztott egy kis csoportot, melyet a többieknél valahogy megbízhatóbbnak gondolt. Ez a csoport igen nehéz munkát végzett, mert kiderült, hogy a legsúlyosabb darabok felvontatásához tizenhat emberre volt szükség. Mialatt egyenként hordták fel a drágaságokat, Brugsch segédjével együtt szintén egyenként vette át azokat. Minden egyes darabot azonnal lajstromoztak, azután a domb lábánál sorba fektették. Az egész munkát negyvennyolc óra leforgása alatt elvégezték! Howard Carter, a modern régész, szűkszavúan állapítja meg: „Manapság már nem dolgozunk ilyen gyorsan!" A nagy sietség nem csupán régészeti szempontból volt túlzott, de egyébként is feleslegesnek bizonyult, mert a kairói gőzös több napot késett. Brugsch Bey becsomagoltatta a múmiákat, beburkoltatta és Luxorba vitette a koporsókat. Behajózásukra csak július 14-én kerülhetett sor.

Akkor azonban olyasvalami történt, ami Brugschot, az edzett régészt még jobban megrendítette, mint maga az egész felfedezés. Mialatt a nílusi gőzös lassan haladt a folyamon lefelé, a parton megrázó színjáték pergett le.

Szélsebesen elterjedt a hajórakomány híre, minden Nílus menti faluban és szerte az országban. És ekkor nyilvánult meg a napnál világosabban, hogy mégsem halt meg teljesen az ősi Egyiptom, amely uralkodóiban isteneket látott. Brugsch a fedélzeten állt és a fellahok százait látta, amint feleségeikkel kísérték a hajót. Mindig többen és többen sorakoztak fel a part mentén Luxortól messzi le, egészen a nagy folyamkanyarig, Kuftig és Kenchig. A férfiak fegyvereiket sütötték el a halott fáraók tiszteletére, az asszonyok port hintettek arcukra és testükre és homokkal dörzsölték kebleiket. A hajó útját messzehangzó siratóének kísérte. Az egész úgy hatott, mint valami fantasztikus halotti menet, mely minden gyászpompa nélkül is mindennél drámaibb volt a maga jaj szavával.

Brugsch nem bírta el tovább a látványt és elfordult. Helyesen cselekedett-e? Vajon azoknak szemében, kik ott siránkoztak, nem volt-e ő is csak rabló? Hasonlatos azokhoz a tolvajokhoz és gonosztevőkhöz, akik háromezer éven át gyalázták a sírokat? Vajon a tudományos cél eléggé indokolta-e tettét?

Howard Carter sok évvel később világosan válaszolt ezekre a kérdésekre. Az Amenóphis sírja körül történtek alapján a következőket jegyezte meg: „Ez az eset igen tanulságos számunkra és megszívlelhetnék bírálóink is, kik vandáloknak neveznek, mert kiürítjük a sírokat. Pedig éppen azáltal, hogy a régiségeket múzeumokba szállítjuk, gondoskodunk fennmaradásukról; a helyszínen előbb-utóbb menthetetlenül a tolvajok martalékává válnának, s ez egyben pusztulásukat jelentené."

Amikor Brugsch Bey kikötött Kairóban, nem csupán egy múzeumot tett gazdaggá, hanem az egész világot, azzal, hogy megismertette vele egy hajdani dicsőség soha vissza nem térő nagyságát.

16. FEJEZET

HOWARD CARTER FELFEDEZI TUT-ENCH-AMUNT

Az amerikai Theodor Davis 1902-ben engedélyt kapott az egyiptomi kormánytól, hogy a „Királyok völgyé"-ben ásatásokat végezhessen. Tizenkét télen keresztül ásott és kutatásai során több számottevő sírt fedezett fel. így például IV. Thutmósis, Siptah és Haremheb sírját. Megtalálta továbbá IV. Amenóphisnak, a nagy „eretnek királynak" múmiáját és koporsóját is. Ez a reformátor uralkodó magát „Echnaton"-nak nevezte - ami annyit jelent, hogy „a napkorong fénye" - és a régi hagyományos vallás helyett egy időre a napkultuszt vezette be. Az ő felesége volt különben Nofretete, kinek gyönyörű színes mellszobra nálunk az egyiptomi szobrászat legismertebb alkotása.

Az első világháború kezdetén Theodor Davis kutatási engedélye átszállt Lord Carnarvonra és Howard Carterre. Ezzel indult meg a legjelentősebb egyiptomi sírlelet története, mely - ahogy Carnarvon nővére később fivérére vonatkozó egyik feljegyzésében írja - „úgy kezdődött, mint Aladdin csodalámpájának története, és úgy ért véget, mint egy görög monda a bosszuló nemezisről".

Tut-ench-Amun sírjának felfedése könyvünk számára különösen fontos, mert ez a régészeti felfedezések történetében az eddigi eredmények csúcspontját jelenti. A dráma bevezetését, az expozíciót Winckelmann, továbbá a rendezők és a szekemberek végeláthatatlan sora írta meg. A cselekmény első bonyolult csomóit Champollion, Grotefend és Rawlinson oldotta meg. (E két utóbbiról „A tornyok könyvé"-ben lesz szó.) A drámai cselekmény továbbfejlesztésében tevékeny részt vettek és már nyílt színen is sikert arattak: Egyiptomban Mariette Lepsius és Petrie, Mezopotámiában Botta és Layard (lásd „A tornyok könyvé"-t), Yucatánban pedig az amerikai Stephens és Thompson (lásd „A lépcsők könyvé"-t). Lélegzetelállító drámai csúcspontjához - persze az összes szereplők lelkes együttműködésével - első ízben Schliemann trójai és Evans knóssosi felfedezései során jutott el a cselekmény, majd Koldewey és Woolley leletei révén Babilóniában, és Ábrahám hazájában, Úrban. Schliemann volt a zseniális, saját elképzelése szerint kutató, önálló utakon járó utolsó nagy dilettáns. Knóssosban és Babilonban már a szakemberek egész sora dolgozott. Kormányok, fejedelmek, gazdag mecénások, tehetős egyetemek, archeológiai intézetek és magán pénzemberek évről évre a modern világ minden tájáról jól fel-

szerelt expedíciókat küldtek az óvilág legkülönbözőbb tájaira. Tut-ench-Amun sírjának feltárásánál került nagyszerű összefoglalásra mindaz, amit addig a kutatás terén - egyéni teljesítmények és tengernyi tapasztalat révén - elértek. Itt nem érvényesült semmi más parancs, egyedül a tudomány parancsa. Azokat a nehézségeket, melyekkel Layardnak a babonákkal teljes butaság, Evansnak pedig az illetékes hatóságok rosszindulata ellen meg kellett küzdenie, itt már elhárította a kormány készséges támogatása. A tudós kollégák irigykedéseit, melyek Rawlinsont elkeserítették és Schliemann-nak pokollá tették az életét, a tudomány terén idáig példa nélkül álló nemzetközi együttműködés és segítőkészség váltotta fel. A nagy, úttörő vállalkozás, a kalandos egyéni akciók ideje lejárt, amikor például Layard szamarával és tarisznyájával felszerelve, egymagában indult el egy elsüllyedt város meghódítására! Howard Carter, noha mint Petrie-tanítvány még régi vágású ember volt - a régészet tudományának végrehajtó hivatalnoka lett -, ha szabad egyáltalán ilyen hasonlattal élnünk, ő már nem tört vaktában előre, ismeretlen tájak felé, hanem szigorúan követte az ősi kultúrákat regisztráló, felmérő módszert, melyet a tudós elődök teremtettek.

Tudományos pontossága mellett meg tudta őrizni lelkesedését és ugyanakkor fejlesztette magában a szigorúan tudományos gondosságot és lelkiismeretességet.

Lord Carnarvon, a sportember, műgyűjtő, gentleman és világjáró keverékének úgyszólván kizárólag Angliában honos típusát képviseli. Cselekedeteiben realista, érzelmeiben romantikus lélek. Még mint a cambridge-i Trinity College növendéke, egy napon azzal áll elő, hogy szobája falainak eredetileg szép burkolatáról, saját költségén, leszedeti a későbbi silány átfestést. Már ifjú korában bejárja az összes régiségkereskedést, később pedig szenvedéllyel és nagy hozzáértéssel gyűjt régi metszeteket és rajzokat. Ugyanakkor a lóversenyeknek is állandó látogatója, szívós gyakorlattal kitűnő lövésszé válik, majd a vízisportban ér el eredményeket. Miután huszonhárom éves korában nagy vagyont örököl - körülvitorlázza a földet. Az Angliában akkoriban engedélyezett harmadik magánautó az övé. Az autósport egyébként is szenvedélyévé válik és ez a szenvedély új irányba tereli életét. A századforduló körül Németországban, Langenschwalbach fürdőhely közelében autószerencsétlenség éri. Kocsijával felborul és az elszenvedett súlyos sérülések következtében egész életén át légzési nehézségekkel küzd, ami az angliai teleket tűrhetetlenné teszi számára. Betegségére melegebb éghajlat alatt keres enyhülést. Így kerül - először 1903-ban - Egyiptomba, ahol több régészeti expedíció ásatási területére bukkan. A vagyonos, független ember, aki mindeddig feladat és cél nélkül bolyongott a világban - most nagyszerű lehetőségét látja annak, hogy a sportteljesítmények iránti vonzalmát komoly művészi foglalkozással egyesítse. 1906-ban önálló ásatásokba kezd, de még ugyanannak az évnek telén azt tapasztalja, hogy ismeretei az ilyen vállalkozáshoz nem elegendők. Maspero professzorhoz fordul tanácsért, aki a fiatal Howard Cartert ajánlja neki munkatársul.

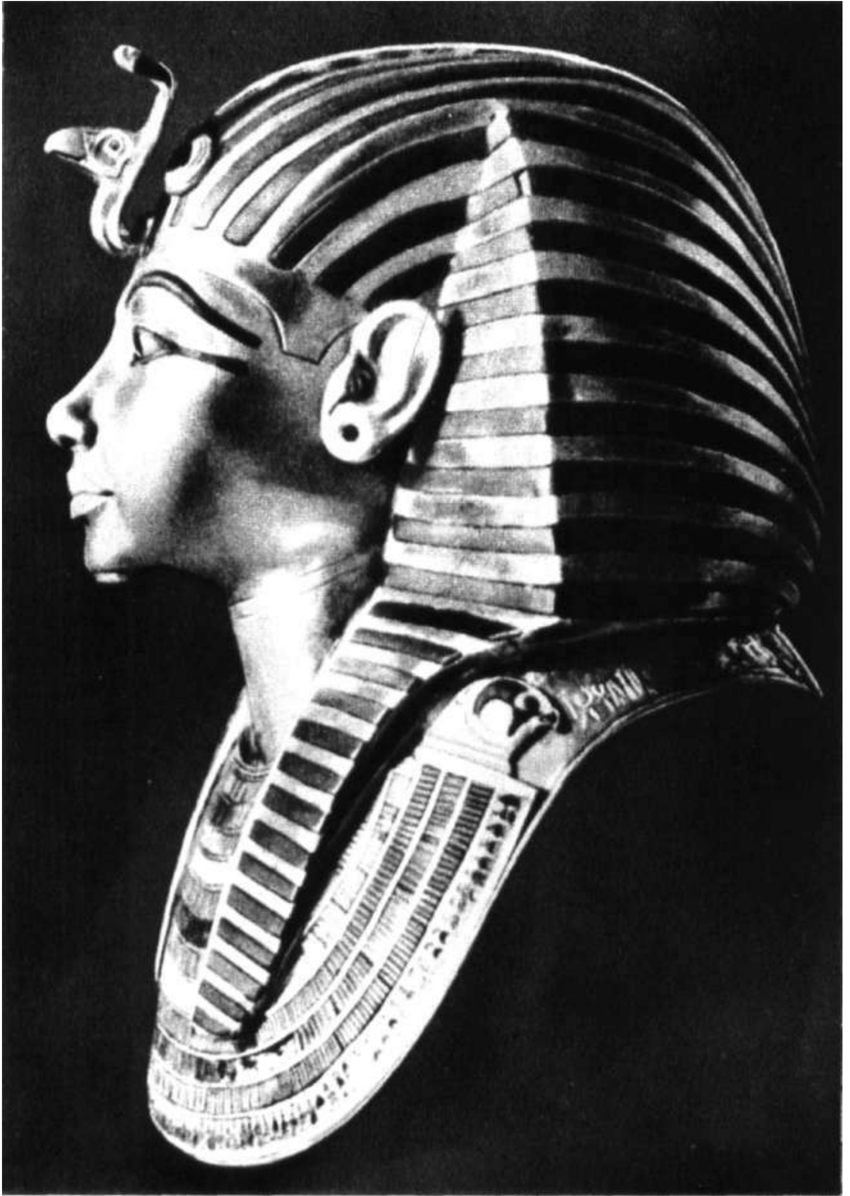
XII. tábla.

Fent: Howard Carter felhajtja a Tut-ench-Amun második koporsóját borító szemfedőt. Lent: a második koporsó már szabadon fekszik - világosan látható, hogy az elsőbe (ez a külső) milyen szorosan illesztették be

XIII. tábla.

Tut-ench-Amun fejét és vállát fedő aranymaszk. Simított aranyból készült, és több színű üveg, lapis lazuli, zöldföldpát, karneol, alabástrom és
díszítették

Ennek a két embernek társulása rendkívül szerencsésnek bizonyult. Howard Carter egyénisége tökéletesen kiegészítette Lord Carnarvonét. Átfogó műveltségű tudós volt, aki - mielőtt Lord Carnarvon megbízta volna ásatásainak állandó főfelügyeletével - Petrie és Davis mellett már jelentős tapasztalatokra tett szert. Távolról sem volt fantázia nélküli, száraz kutató, noha munkásságának bírálói túlzott pedantériát vetettek szemére. Gyakorlati téren mindig nagyon ügyes volt, és ha a körülmények megkövetelték, rettenthetetlen, sőt vakmerő is tudott lenni. Ezt bizonyítja az alábbi, 1916-ban történt kalandos esemény is.

Carter éppen rövid szabadságát töltötte Luxorban, amikor egy napon a falu vénjei felkeresték és rémülten könyörögtek segítségéért. A háborús követelmények, melyek még Luxorban is éreztették hatásukat, a hivatalnokok karát erősen megtizedelték. Ezáltal a rendőri felügyelet és az ellenőrzés lazábbá vált, és Abd-el-Rasul élelmes unokáinak jóvoltából újra felvirágzott a sírrablók mestersége.

A rablók egyik csoportja a „Királyok völgye" fölött elterülő domb nyugati oldalán egy leletre bukkant. Alighogy erről tudomást szerzett a másik konkurrens csoport, rögtön útra kelt, hogy ő is kivegye részét a várható javakból. Ami ezután lejátszódott, olyan mint egy rossz kalandorfilm.

A két banda közt harcra került a sor. Az első csoporton rajtaütöttek, megverték, szétkergették, és ennek következtében újabb véres összetűzések veszélye fenyegetett. Carter, aki szabadságon volt ugyan, és ezekért az eseményekért a legcsekélyebb mértékben sem volt felelős, mégis cselekvésre szánta el magát. Engedjük át neki a szót:

„Már késő délutánra járt az idő. Sietve magam köré gyűjtöttem a katonai szolgálat alól mentesített csekély számú munkásomat, és kellőképpen felszerelve megindultam a tett színhelyére. Ez a vállalkozás azt jelentette, hogy a holdvilág fénye mellett hatszáz méter magasra kellett felmásznunk Kurna dombjaira. Éjfélre járt, mire célhoz értünk. Vezetőnk ekkor egy kötél végére mutatott, mely egy teljesen meredek falú szikláról csüngött lefelé. Ha odafigyeltünk, hallhattuk a rablók buzgó tevékenykedésének zaját. Először is elvágtam kötelüket, és ezzel egyszersmind menekülésük útját. Majd saját, jó erős kötelemet rögzítve, jómagam leereszkedtem a sziklán. Hogy az ember éjfélkor, egy szál kötélen, a serényen dolgozó sírrablók fészkébe ereszkedjék, nem mondható éppen kedélyes időtöltésnek. Összesen nyolcan működtek odalent, és megjelenésemmel bizony igen feszült helyzetet teremtettem. Az elé a választás elé állítottam őket, hogy vagy sürgősen odébbállnak az én kötelem segítségével, vagy kötél nélkül ott maradnak, ahol vannak. Végül észhez tértek és eltávoztak. Az éjszaka hátralevő részét a helyszínen töltöttem ..."

Ez a szerény és csaknem száraz jelentés a helyzet veszedelmes voltát csak akasztófahumor formájában villantja meg. Ahhoz tehát, hogy felidézhessük a benne szereplő igen harcias régész képét, a leírást képzelőtehetségünkkel kell kiegészítenünk. A rablók egyébként, ha Carter nem is akadályozza meg őket

munkájukban, csalódtak volna. A sírt, melyre rábukkantak, eredetileg nyilván Hatsepszut királynőnek szánták, de építése félbemaradt. Nem rejtett magában semmilyen kincset, csupán a kristályos homokkőből készült, befejezetlen szarkofágot.

Carnarvon és Carter együttesen láttak munkához. Azonban csak 1917 őszén tudtak olyan arányokban dolgozni, hogy munkájuk nyomán eredményeket remélhessenek. És újra megismétlődött a tudományok története folyamán már nemegyszer előforduló eset: szerencsésen sikerült a felfedezés területét rögtön helyesen kijelölniük! Jelentkeztek a terv kerékkötői is: külső körülmények, kritikus meggondolások, bátortalanság, különféle kételyek, főleg pedig a „szakértői útmutatások" késleltették, sőt majdhogynem teljesen meghiúsították az egész munkát.

Idézzük csak fel emlékezetünkben a nápolyi Alcubierre lovagot, aki a legelső ásatásokat végezte. Nem temette-e be ő is a már kiásott gödröket, amikor 1748. április 6-án, hasonló szerencsés véletlen folytán pontosan Pompeji kellős közepébe talált ? Nem kezdett-e türelmetlenül más helyen ásni, csak évek múlva eszmélve rá, hogy első ásócsapása volt a helyes ?

Carnarvon és Carter előtt ott feküdt a „Királyok völgye". Milyen sokan ástak itt már előttük, de ezek egyike sem hagyott hátra pontos feljegyzéseket vagy terveket. Mint valami holdbéli hegység, úgy sorakozott egyik törmelékhegy a másik mellé, köztük pedig itt-ott előbukkant a már felfedezett sírok bejárata. Nem maradt más hátra, minthogy tervszerűen leássanak a sziklatalajig. Carter azt javasolta, hogy a IJ. Ramses, Merenptah és VI. Ramses fáraók sírjai által határolt háromszögben kezdjék meg az ásást. „Megkockáztatva - írja később -, hogy esetleg utólagos tudálékossággal vádolnak, mégis meg kell állapítanom, határozottan reméltük, hogy megtaláljuk egy bizonyos király sírját. Ez a király pedig Tut-ench-Amun volt!"

Ha az ember a már keresztül-kasul szántott völgyet maga elé képzeli, mindez teljesen hihetetlennek hangzik. Főleg ezért tűnik olyan merésznek ez az állítás, mert egyrészt az indítóokok, melyek ilyen reményekkel kecsegtethették a kutatókat, rendkívül jelentéktelenek voltak, másrészt pedig, mert a szakma egyöntetű véleménye az volt, hogy a „Királyok völgyé"-ben a felfedezések kora végleg bezárult.

Már Belzoni, miután I. Ramses, I. Séthos, Eje és Mentu-her Chopshet sírját kiürítette, száz évvel korábban ezt írja: „Szentül meg vagyok róla győződve, hogy Biban-el-Moluk völgyében más sír az általam felfedezetteken kívül nem létezik, mert mielőtt elhagytam a völgyet, tőlem telhetőleg mindent megkíséreltem és minden erőmet megfeszítettem, hogy még további sírokat felfedezzek, de eredménytelenül. Ezt a véleményemet az is igazolja, hogy saját kutatásaimtól teljesen függetlenül Salt úr, a brit konzul, távozásom után még négy hónapon át tartózkodott ugyanazon a helyen és szintén hiába fáradozott, hogy még egy sírt találjon." Belzoni után huszonhét évvel, 1844-ben jött a nagy

porosz expedíció és alaposan felmérte a völgyet. Amikor újra elvonult, vezetője, a már több ízben említett Richard Lepsius, szintén úgy vélte, hogy mindent felfedeztek már, ami csak felfedezhető volt. Ennek ellenére röviddel a századforduló előtt, Loret és nem sokkal utána Davis talált még sírokat. Most már aztán a szó szoros értelmében minden homokszemcsét háromszor is átrostáltak és megforgattak a völgyben. Amikor Maspero professzor mint a régiségek főfelügyelője Lord Carnarvon részére az engedélyt aláírta, szintén kifejezést adott határozott meggyőződésének, hogy az engedély tulajdonképpen teljesen felesleges, a völgy már semmiféle leletet nem tud szolgáltatni.

Mindezek után Carternek ugyan mi nyújtott reményt arra, hogy talál még sírt, mégpedig nem akármilyet, hanem egy általa pontosan meghatározottat? Ismerte Davis leleteit, saját szemével látta azokat. Ezek között volt egy Tut-ench-Amun nevével ellátott fajanszedény, melyet egy szikla alatt találtak. Ezután Carter egy egész közeli aknasírban összetört faládikára bukkant. A még fellelhető apró aranylevelekre ugyancsak Tut-ench-Amun neve volt bevésve. Davis elhamarkodottan azt állította, hogy ez az aknasír volt a király végső nyughelye. Carter más következtetést vont le, és ez igazolódott is, amikor kiderült, hogy Davisnek egy harmadik leletét az első vizsgálat során nem ismerték fel helyesen. Ez a lelet egy sziklaüregben talált, látszólag jelentéktelen, agyagtörmelékkel és gyolcskötegekkel telt agyagedényekből állott. A Metropolitan Museum of Art újabb felülvizsgálata során kiderült, hogy kétségtelenül a Tut-ench-Amun bonyolult temetési szertartásaival kapcsolatosan használt anyag elrejtett maradványairól van szó. Davisnek ezenfelül, mikor rátalált az eretnek Echnaton király rejtekhelyére, kezébe került Tut-ench-Amun több agyagpecsétje is.

Ezeknek a bizonyítékoknak az alapján Carternek valóban alapos oka volt arra következtetni, hogy minden eddigi meddő kísérlet ellenére, Tut-ench-Amun sírjának mégiscsak valahol a talált tárgyak közelében, tehát a völgy közepe táján kell feküdnie. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül a völgy felett azóta elvonult három évezredet, továbbá a sírok tartalmának többszörös elhurcolását sem, akár a papok, akár a rablók részéről. Sőt nem feledkezhetünk meg a kezdetben még járatlan régészek gyakran romboló munkájának kihagyásairól sem. Carter négy „bizonyítéka" tehát néhány aranylapocska, egy fajanszbögre, egy pár cserépedény és néhány pecsét volt. Ahhoz, hogy valaki ezekből ne csupán reményt merítsen, de ösztönös biztonsággal érezze, hogy meg is találja Tut-ench-Amun sírját - ahhoz rendületlenül kellett bíznia saját jó szerencséjében. Amikor Carnarvon és Carter hozzáfogott az ásatásokhoz, egy télen át tartó munkával eltávolították a kiielölt háromszögön belül fekvő terület legfelsőbb rétegeit és egészen VI. Ramses nyitott sírjáig hatoltak előre. „Itt - írja Carter - egy egész sor kovakő törmelékre épült munkáskunyhóra bukkantunk, ami a völgyben mindenkor egy sír közellétét jelzi."

Ha összesűrítjük mindazt, ami több év alatt lejátszódott, igen izgalmas történet bontakozik ki előttünk. A turisták kedvéért ugyanis, akik az ásatások

miatt nem látogathatták volna Ramses sírját, a kutatók úgy határoztak, hogy a további munkálatokat e helyen kedvezőbb alkalomra halasztják. Így 1919-1920 telén csupán VI. Ramses sírjának bejáratánál folytatták az ásatást és találtak is néhány, régészeti szempontból eléggé jelentős sírmellékletet. „A völgyben végzett eddigi munkánk folyamán még soha nem álltunk ilyen közel igazi lelethez" - jegyzi fel Carter.

A kijelölt háromszöget, annak a résznek kivételével, ahol a munkáskunyhók álltak, már „lehántották", ahogy Petrie mondta volna. De épp ezt az utolsó részt megint csak érintetlenül hagyták. Majd újra egész más helyen, egy kis oldalvölgyben, III. Thutmósis sírjának vágtak neki. Két télen át ástak, anélkül, hogy bármi „valóban említésre méltót" találtak volna.

Ezek után összeültek és komolyan megvitatták, hogy a több évi, viszonylag igen gyér eredménnyel záruló munka után ne helyezzék-e át ásatásaik színhelyét egészen más területre? Csakhogy azt a bizonyos részt, VI. Ramses sírjának lábánál, a kovakő törmelékkel és munkáskunyhókkal, mind ez ideig még nem kutatták át. Hosszas habozás és többszörösen elvetett elhatározások után mégiscsak megállapodtak abban, hogy egy utolsó, de most már igazán utolsó telet szentelnek a völgynek.

Most végre a völgynek pontosan azon a helyén vágták ásójukat a földbe, amelyet hat évvel előbb kijelöltek - a kunyhók és kovakövek helyén. Tehát hozzáfogtak ahhoz, amihez hat évvel ezelőtt kínálkozott az alkalom. Lebontották a munkáskunyhókat, és alighogy csákányukat a földbe vágták, - rátaláltak Egyiptom leggazdagabb királysírjának, Tut-ench-Amun sírjának bejáratára! „. . . Ez a hirtelen felfedezés szinte elkábított - írja Carter - és az ezt követő hónapok annyira zsúfolva voltak eseményekkel, hogy még gondolkozni sem volt időm!"

1922. november 3-án kezdett hozzá Carter - Lord Carnarvon ekkor éppen Angliában tartózkodott - a munkáskunyhók lebontásához. (Ezek XX. dinasztiabeli kunyhók maradványai voltak.) A következő nap reggelén az első kunyhó alatt egy kőlépcsőre bukkantak. November 5-én délutánra olyan törmeléktömeget takarítottak el, hogy már nem lehetett kétséges: valóban egy sír bejáratát fedezték fel.

De hátha ez a sír egyike volt a befejezetlen, fel nem használt síroknak? Vagy ha tényleg múmiát rejtett magában, azt régen kifosztották és meggyalázták, mint a többi sírt. Sőt az is lehetséges volt, hogy a múmia, amennyiben egyáltalán megvolt, csupán egy udvari méltóságnak vagy papnak a holtteste?

A munka előrehaladásával Carter izgalma egyre fokozódott. Egyik lépcsőfok a másik után bontakozott ki a törmelék alól, és mire a nap szokott hirtelenségével aláhanyatlott, előbukkant a tizenkettedik lépcsőfok s „egy vakolat borította, lezárt, lepecsételt ajtó felső része vált láthatóvá" - írja Carter.

Lepecsételt ajtó . . . Tehát csakugyan igaz volt... Ez az a pillanat, amely minden régészt megborzongat. Carter megvizsgálta a pecséteket. A királyok temetkezési helyének, a halottak városának pecsétjei voltak. Tehát legalábbis

egy igen magas személyiség pihenhetett idelenn. Miután a munkáskunyhók a XX. dinasztia ideje óta elzárták a lejáratot, a sírt azóta nem fosztogathatta senki! És amikor Carter lázas izgalommal kémlelőnyílást fúrt az ajtóba „éppen csak akkorát, hogy egy villanylámpái átdughassanak rajta" - írja - felfedezte, hogy az ajtó mögötti folyosót kőtörmelék reteszeli el. Ez további megnyugtató bizonyítéka volt a sír érintetlenségének.

Carter - miután a sír őrzésére legmegbízhatóbb munkásait hagyta hátra, a völgyön át a hold fényében hazafelé lovagolt, és vívódott önmagában. „Minden, szó szerint minden ott rejtőzhetett a folyosó mögött, és össze kellett szednem önuralmamat, hogy ne törjem fel rögtön az ajtóbejáratot és ne kutassak azon nyomban tovább!" - jegyezte fel, miután a kémlelőnyíláson bepillantott. Így tehát, mialatt öszvére hazafelé poroszkált, erejének megfeszítésével le kellett küzdenie vágyát, türelmetlenségét, tettre hajtó izgalmát. Belső sugallata pontosan jelezte, hogy óriási felfedezés küszöbén áll. Éppen ezért csodálatra méltó, hogy a kutató, mikor végre hatévi hiábavaló munka után a nagy lelet küszöbén áll, mégis elhatározza, hogy a sírt újra betemeti és bevárja barátjának, Lord Carnarvonnak érkezését.

November 6-án reggel sürgönyt küld neki: „Végre, csodálatos felfedezésre jutottam a völgyben! Nagyszerű, töretlen pecsétekkel ellátott sírra találtam. Megérkezéséig mindent újra befedettem. Gratulálok!" Már 8-án két válasz is érkezik: „Lehetőség szerint rövidesen megyek." Majd: „Ügy gondolom, 20-án érkezem Alexandriába."

Lord Carnarvon leányával együtt 23-án érkezett Luxorba. Carter több mint két hétig ült tétlenségre ítélve, emésztő türelmetlenséggel, lázban égő vágyakozással az újra betemetett sír előtt. Két nappal a lépcsők felfedezése után szerencsekívánatok tömegével árasztották el. De hát vajon mihez, milyen felfedezéshez, milyen sír feltárásához gratuláltak? Carter ekkor még nem tudta, hogyha csak egyetlen arasznyival ás tovább, Tut-ench-Amun pecsétjének teljesen érintetlen és tisztán kivehető lenyomatára bukkan. „Nyugodalmasabb éjszakám lett volna - írja -, és majd háromheti bizonytalanságot takaríthattam volna meg magamnak."

November 24-én a munkások már az egész lépcsőt szabaddá tették. Carter tizenhat lépcsőfokot ment lefelé s ott állt a lepecsételt ajtó előtt. Most pillantotta meg a tisztán kivehető lenyomatokat és a Tut-ench-Amun nevet. De ennél is többet látott. Ugyanazt, amit eddig a királysírok majd minden felfedezőjének keservesen tapasztalnia kellett, azt, hogy előzőleg is itt jártak már mások. A rablók itt is elvégezték munkájukat.

„Miután az egész ajtó szabadon állt előttünk, észrevehettük azt is, amit addig nem láthattunk, hogy az ajtót egy helyen kétszer egymás után nyitották ki és zárták újra le. A sakállal és kilenc rabbal díszített, korábban megtaláIf pecséteket az ajtó újból lezárt részére ismét felrakták. Tut-ench-Amun pecsétjei az ajtónak azon a részén voltak elhelyezve, amely megmaradt eredeti állapo-

tában. Nyilván ezek biztosították az ajtót. A sír tehát nem volt teljesen sértetlen, mint ahogy azt reméltük. Jártak benne fosztogatók, nem is egyszer. A sír fölé emelt kunyhókból ítélve ezek a rablók nem élhettek IV. Ramses uralkodásánál későbbi időben. De hogy a sírt nem rabolták ki teljesen, az bizonyította, hogy az ajtót újra lepecsételték."

Ez a felfedezés még nem volt elég. Carter zavara és bizonytalansága egyre fokozódott. Mikor a lépcsőkről az utolsó törmeléket is eltávolíttatta, Echnaton, Sakere, valamint Tut-ench-Amun nevével ellátott cserepeket és ládikákat talált, majd III. Thutmósis egyik szkarabeuszát és egy másiknak töredékét III. Amenóphis nevével. Vajon ez a sok királynév engedett-e másra következtetni, mint arra, hogy várakozásuk ellenére mégsem magánsírt, hanem több sír rejtekhelyét fedezték fel?

Bizonyosságot csak az ajtó felnyitása hozhatott. A következő napok ezzel a munkával teltek el. Mint ahogy Carter azt már az első pillantásra, a kis kémlelőnyíláson keresztül megállapította, az ajtó mögött egy kőtörmelékkel eltorlaszolt folyosó húzódott. Ennek a kőrengetegnek egyenlőtlen voltából pontosan meg lehetett állapítani, hogy a rablók egy vállszélességnyi alagúton át hol hatoltak be és azt is, hogy miként temették be újra a folyosót.

Több napi munka után körülbelül tíz méterre a folyosó mélyében újabb ajtó állta útjukat. Ezen is szembeötlőttek Tut-ench-Amun és a halott királyok városának pecsétjei, de itt is pontosan meglátszottak az illetéktelen betolakodók nyomai.

Az egész elrendezés annyira hasonlított Echnatonnak egyik közvetlen közelben talált rejtekéhez, hogy Carter és Carnarvon arra a meggyőződésre jutottak, hogy mégsem sírra, hanem valóban csupán rejtekhelyre leltek. És mit is lehetett várni egy olyan rejtekhelyen, ahol már egyszer rablók jártak!

Reményeik lelohadtak. De minél jobban fogyott a törmelék a második ajtó előtt, annál inkább fokozódott izgatott kíváncsiságuk. „Elérkezett a döntő pillanat - írja Carter. - Reszkető kézzel fúrtunk egy kis nyílást az ajtó bal felső sarkába . . ."

Carter egy vasrudat tolt át a nyíláson; a rúd üres térben szabadon lebegett. Majd néhány lángpróbát csinált. Gázoknak azonban nem mutatkozott nyoma. Ezek után kitágította a nyílást.

Odatömörült minden érdekelt: Lord Carnarvon, Lady Evelin, a leánya és Callender egyiptológus, aki már az új lelet első hírére felajánlotta segítségét. Carter ideges kézzel lobbantott fel egy gyufaszálat, gyertyát gyújtott és azt remegő kézzel bedugta a nyíláson. Mikor azután a várakozástól és kíváncsiságtól valósággal reszketve, feje a nyíláshoz közeledett, hogy végre egy pillantást vessen a helyiség belsejébe, az onnan kiáramló forró levegő meglobogtatta a gyertya lángját, úgyhogy Carter az első pillanatban semmit sem láthatott. De amikor szeme hozzászokott a bágyadt, imbolygó fényhez és a körvonalak, majd árnyékok után a színeket is meg tudta különböztetni, amikor mind élesebben

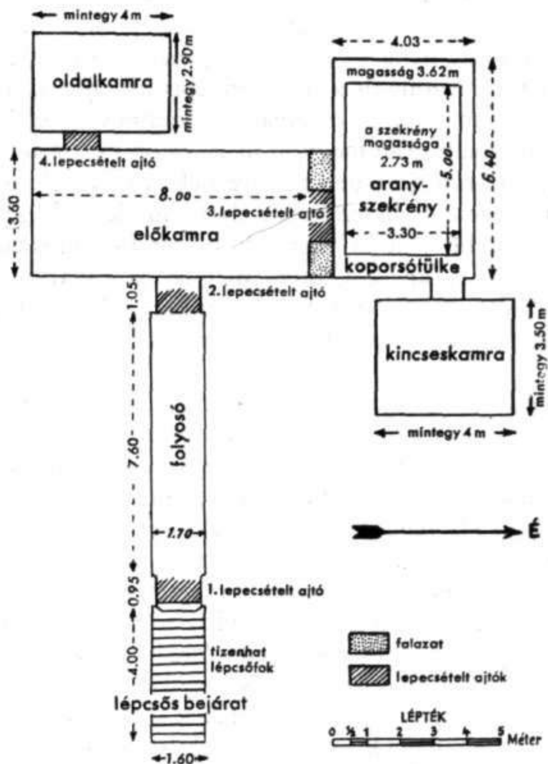
rajzolódott ki szeme előtt a második lepecsételt ajtó mögötti helyiség belseje, nem az elragadtatás kiáltása tört fel belőle, hanem - teljesen szótlanná vált. . .

És ez a néhány percnyi némaság örökkévalóságnak tűnt azok számára, akik mellette várakoztak. Végül Carnarvon már nem bírta tovább a bizonytalanságot és megkérdezte: „Lát valamit?"

Howard Carter lassan hátrafordult és elbűvölten felelte: „Igen, csodálatos dolgokat!"

„Bizonyos, hogy az ásatások történetének folyamán eddig még soha senki nem látott ilyen csodálatos dolgokat, mint amilyeneket gyertyánk fénye itt elénk tárt!"

Ezt mondta Carter, miután a felfedezők első izgalma lelohadt és most már lecsillapodva léptek egymás után a kémlelőnyíláshoz. És hogy Carter nem túlzott, beigazolódott 27-én, amikor az ajtót végre kinyitották, s az erős villanyégő fénye cikázó villámokat vetett aranyravatalokra, egy arany trónszékre, bágyadt visszfényt két nagy fekete szoborra, alabástrom vázákra és egészen furcsa,

22. ábra

Tut-ench-Amun sírjának alaprajza

különleges szekrényekre. Bizarr állatfejek torz árnyéka vetődött a falakra. Az egyik szekrényből mintha aranykígyó sziszegett volna. Mint két őrszem, úgy állt egymással szemben a két szobor, „arany ágyékkötőkkel, arany szandálban, kezükben buzogánnyal és pálcával, homlokukon a szent kígyóval".

E megrendítő nagyságú pompán kívül eleven élet nyomai is látszottak. Az ajtónál egy habarccsal félig telt edény állt, amott egy kormos lámpa, itt a friss festéken egy ujjlenyomat; a küszöbön még ott feküdt az utolsó odahelyezett virágfüzér.

Jó időbe telt, míg Carter és Carnarvon a halotti pompa és eleven élet nyomai között hirtelen arra döbbent, hogy az értékesnél értékesebb muzeális kincseknek ebben a sokaságában nem volt nyoma sem szarkofágnak, sem múmiának. Újból felmerült tehát a már sokat vitatott kérdés: vajon sír-e vagy csak rejtekhely, amit az imént feltártak?

Amikor első ízben tüzetesebben átkutatták a falakat, a két királyi őrszem között felfedeztek egy harmadik ajtót. „Lelki szemünk előtt látomásszerűen vonult fel egyik kamra a másik után, az elsőhöz hasonlóan valamennyi kinccsel telten. Lélegzetvisszafojtva álltunk ott." Callender időközben erős villanyégőket szerelt fel, melyek segítségével 27-én ezt a harmadik ajtót is megvizsgálták. Közvetlenül az ajtó felett egy nyílást vettek észre, mely szintén pecséttel volt ellátva, később azonban ez bizonyult a tulajdonképpeni ajtónak. Itt is jártak már a rablók. Ugyan mit rejthetett még ez a második kamra vagy újabb folyosó? S ha a múmia az ajtón túl csakugyan megvolt még, vajon megsérült-e vagy épségben maradt? Némely körülmény igen rejtélyesnek látszott. Nem csupán az, hogy a sírnak egész tervezete és berendezése eltért minden eddigitől, hanem ennél még sokkal különösebb volt az a tény, hogy a rablók fáradságosan behatoltak a harmadik ajtón is, anélkül, hogy magukhoz kaparintották volna mindazt, ami ez előtt az ajtó előtt hevert. Vajon mit kerestek, mi után kutattak, hogy az előkamrában szerte heverő aranyhalmazon csak éppen keresztülgázoltak?

Mikor Carter ebben a csodálatos kincseskamrában körülnézett, a tárgyak mögött anyagi értéküknél többet látott. Tömérdek felvilágosítást a kutatás számára! Számtalan egyiptomi használati és fényűzési tárgy, kulturális emlék feküdt itt egymásra halmozva. Akármelyik darabot minden régész külön-külön, egy egész téli ásatási munka bőséges jutalmának tekintette volna. Carter futólagos áttekintés után már tisztán látta, hogy a kiásott tárgyak Egyiptom egy bizonyos korszakának művészetére jellemzőek, s tüzetes átvizsgálásuk „teljesen megváltoztatja, sőt esetleg teljesen felborítja majd az eddigi nézeteket".

Nem telt bele sok idő, és újabb fontos felfedezésre jutottak. Egyikük kíváncsian nézett a három nagy ravatal egyike alá. Kis nyílásra lett figyelmes. Odahívta a többieket. Villanylámpával bevilágítottak a nyílásba, ahol újabb kis oldalkamrát pillantottak meg, mely kisebb volt az elülső kamránál, de telve, sőt zsúfolva mindenféle használati tárggyal és drágasággal. Viszont ebben a kamrában a fosztogatók látogatásuk után nem takarítottak el semmit, mint ahogy

azt az elülső kamrában nyilvánvalóan megtették. Az a rabló, aki itt garázdálkodott „munkáját egy földrengés alaposságával végezte" - ahogyan Carter írja.

Eddig mindannyian, akiknek az előkamrába szabad volt belépniük, mámorosak voltak az elébük táruló látványtól. Bódultságukban még az agyuk sem működött rendesen. Most, amikor felfogták, hogy mi minden van az oldalkamrában, és ráeszméltek arra is, vajon még mi mindent rejtegethet számukra a harmadik ajtó - most döbbentek csak rá igazában, micsoda óriási tudományos feladat, mennyi munka és szervezés vár itt reájuk valójában. Mert ez a lelet - csupán csak mindaz, amit eddig találtak - egy téli ásatás folyamán semmiképpen nem volt sem felmérhető, sem értékelhető.

17. FEJEZET

AZ ARANYFAL

Ha most azt olvassuk, hogy Carnarvon és Carter a frissen kiásott sírt újból betemette, annak egész más jelentősége van, mint amikor régebben, a sietve kiásott lelőhelyeket hasonlóképpen gyorsan újra betemették.

Tut-ench-Amun sírjának ásatásait - ekkor még nem volt biztos, hogy azt találták meg - az első pillanattól kezdve olyan gondos tervszerűséggel készítették elő, hogy az bármilyen ásatásnak mintaképül szolgálhatna. Még akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy kevésbé szenzációs leletre való kilátás esetén aligha nyíltak volna meg olyan segélyforrások, mint amilyenek itt kezdettől fogva rendelkezésre álltak.

Carter tisztán látta: semmi esetre sem szabad a munkának erőltetett iramban nekikezdeni. Először is időbeli és egyéb támpontok meghatározása érdekében igen fontos volt minden tárgy eredeti helyzetének pontos megállapítása. Számolni kellett továbbá azzal is, hogy igen sok eszközt és értéktárgyat, fennmaradásuk érdekében, érintésük után azonnal vagy még előbb is megfelelően konzerválni kell. A preparáló eszközökről és a csomagoláshoz szükséges anyagokról is gondoskodni kellett, a lelet nagyságához mérten. A legmegfelelőbb kezelési módszer alkalmazásához szakemberek tanácsát kellett kérni, és egy laboratóriumot felállítani, hogy lehetőség nyíljék a fontos, de érintésre esetleg széthulló anyagok azonnali megvizsgálására. Egy ilyen arányú leletnek a puszta katalogizálása is bonyolult szervező előmunkálatokat igényel. Mindezek együttvéve olyan rendszabályok foganatosítását tették szükségessé, melyeket a helyszínen nem lehetett keresztülvinni. Carnarvonnak feltétlenül Londonba kellett utaznia és Carternek legalábbis Kairóba. És aki azok után, amit előzőleg elmondottunk az egyiptomi rablók garázdálkodásáról, még mindig kételkednék abban, hogy ez a fejezet napjainkban sem zárult le, annak okulásul szolgálhat, hogy Carter december 3-án újból betemettette a sírt. Ezenfelül - noha Callendert otthagyta a sír őrizetére, mert egyedül ebben látott biztosítékot Abd-el-Rasul késői utódainak esetleges garázdálkodásai ellen - Kairóba érkezésekor haladéktalanul még egy erős vasrácsot is rendelt a belső ajtóra.

Ennek a nagyszerű egyiptomi ásatásnak igen alapos és gondos megszervezése szolgáltat magyarázatot arra a lelkes segítőkészségre, mely az első pillanattól kezdve a világ minden részéről - gyakran a legönzetlenebb módon - meg-

a kis picris virágzásának, valamint a mandragóra - az „Énekek éneké"-ben szereplő „szerelemalma" - és az ebszőlő beérési idejének ismeretében meg tudta állapítani, hogy Tut-ench-Amunt március közepe és április vége közt helyezték sírba. A „különleges anyagokat" ezenkívül Alexander Scott és H. J. Plenderleith vette vizsgálat alá.

Az elsőrendű szaktudósok összefogása - a tudomány olyan területeiről is, melyek teljesen távol álltak az archeológiától - biztosította, hogy ezt a sírt minden eddiginél alaposabban kiaknázzák tudományos szempontból. A munkálatok újrafelvételét tehát kellőképpen előkészítették. December 16-án felnyitották a sírt, 18-án Burton fényképész az előkamrában első felvételeivel kísérletezett és 27-én napvilágra hozták az első leleteket.

Az alapossághoz idő kell. A Tut-ench-Amun sírja körüli munkálatok több télen át folytak. Részletes ismertetésüknek itt nincs helye. Howard Carter csodálatosan színes leírását csak nagy vonalakban követhetjük, így többek közt az összes leletek felsorolása és tárgyhű leírása sem áll módunkban. A legszebb darabokat azonban mégsem hagyhatjuk szó nélkül. Feltétlenül meg kell emlékeznünk egy faládáról, mely az egyiptomi műemlékek egyik legértékesebb darabja. A ládát vékony, mindegyik oldalán festményekkel díszített gipszréteggel vonták be. A festményeken erőteljes kifejezőkészség és színérzék csodálatosan párosult a rajz egészen különleges finomságával. A vadász- és csatajelenetek részletei kompozíció és formakészség tekintetében oly nagyszerűek, hogy még a perzsa miniatűröket is felülmúlják. Ez a láda sokféle tárgyat tartalmazott. A tudományos, szakszerű munka pontosságára jellemző, hogy Carternek három egész heti nehéz és aprólékos munkájába került, míg a láda fenekére ért.

Nem kevésbé jelentős volt a három nagy ravatal. Használatuk sírfestmények alapján már ismeretes volt, de mindeddig még soha, egyetlenegyet sem találtak. Sajátságos bútordarabok voltak ezek, a fejrész helyett a lábvégnél magasítva. Az egyiken oroszlánfejek, a másikon tehénfejek ékeskedtek, a harmadikon pedig félig víziló, félig krokodilfejet ábrázoló díszítmény. Mindhárom ravatalt drágaságok, fegyverek és ruhák borították. A ravatalon olyan díszes háttámlájú trónszék feküdt, amelyről Carter habozás nélkül kijelentette, hogy „ez a legszebb darab, amit eddig Egyiptomban feltártak". (Lásd a X. táblát.)

Végül meg kell még említenünk azt a négy kocsit, melyeket terjedelmüknél fogva nem lehetett egy darabban a sírba helyezni. Ezért előzőleg szétfűrészelték őket. A rablók azután a kocsik tartozékait még összevissza is dobálták. Mind a négy kocsi végig arannyal volt borítva; felületük minden centiméternyi területét vagy kikalapált díszítmények és ábrák, vagy színes üveggel és ékkövekkel berakott képek díszítették.

Az előkamra egymagában hat-hétszáz tárgyat őrzött. A munkát számos körülmény gátolta, nemcsak odabent, ahol a legkisebb balfogás már pótolhatatlan rombolást okozhatott, - hanem kívül is; erről még a későbbiekben lesz szó.

Május 13-án indult útnak az első harmincnégy súlyos, kincsekkel telera-

kott láda. A hőmérő árnyékban 37 fokot mutatott s egy tábori vasúton - ahol a megtett útról a sínpárokat mindig fel kellett szedni ahhoz, hogy elöl a vágányokat megtoldják - gördült a rakomány a Nílushoz vezető másfél kilométeres szakaszon lefelé. A kincsek és drágaságok most ugyanazon az úton vándoroltak visszafelé, melyen több mint háromezer évvel ezelőtt, ünnepélyes menetben ideszállították. Hét nappal később már Kairóban voltak.

Február közepére kiürült az előkamra. Helyet teremtettek a feszült érdeklődéssel várt további munka számára: a két őrszem közötti, pecséttel lezárt ajtó szabaddá vált. Most érkezett el végre a várva várt pillanat, mely eldönti, vajon a következő kamrában valóban ott van-e a múmia . . . Mintegy húsz ember osztozott abban a dicsőségben, hogy tanúja lehessen a nagy eseménynek. Amikor ezek február 17-én, pénteken délután két órakor az előkamrában összegyűltek, egyikük sem sejtette, hogy két órával később milyen látvány tárul majd elébük. A mostanáig biztonságba helyezett kincsek tömege után bajosan lehetett elképzelni, hogy még jelentősebb, még értékesebb lelet kerülhessen napvilágra.

A jelenlevők - főleg a kormány tagjai és a tudósok - szűken egymás mellé helyezett széksorokban helyezkedtek el. Mikor Carter fellépett a lépcsőszerű előépítményre, hogy onnan kényelmesebben távolíthassa el a bejáratot elzáró kőlapokat, néma csend támadt.

Carter a legnagyobb óvatossággal szedte ki a kövek legfelső rétegét. Nem volt könnyű munka, és bizony sok időbe telt, mert fennállt az a veszély, hogy a levált kövek befelé esnek, és bármi legyen is az ajtó mögött, tönkreteszik vagy megsértik. Azonfelül ügyelniük kellett arra is, hogy a tudomány számára igen fontos pecsétnyomatok lehetőleg épségben maradjanak. „Amikor az első rés szabaddá vált - írja Carter -, szinte ellenállhatatlan kísértést éreztem a munka abbahagyására, csak hogy egy pillantást vessek az ismeretlen kamrába."

Mace és Callender segítségére sietett. Elfojtott suttogás hallatszott, amikor Carter tíz perc múlva elkérte a hosszú zsinórra erősített villanylámpát, és bedugta a nyíláson.

Amit ott látott, minden várakozását felülmúlta. Valóban döbbenetes volt, de az első pillanatokban teljesen érthetetlen is.

Carter egy csillogó falat látott maga előtt. Hiába járatta végig rajta a szemét, nem sikerült lemérnie, mert a fal az egész bejáratot elzárta. Carter egész mélyre bevezette lámpáját. Tömör aranyfal állt előtte.

Amilyen gyorsan csak lehetett, kilazított még néhány követ. Most már a többiek előtt is felvillant az arany fénye. Mikor azután egyik követ a másik után eltávolította, és az aranyfalból egyre több vált láthatóvá, akkor „mintha villanyáramon keresztül éreztük volna az izgalom bizsergését, mely a korláton túl elhelyezkedő nézőket elfogta".

Most már azonban mind Carter, mind Mace és Callender előtt egyszeriben tisztázódott ennek a falnak rendeltetése: a sírkamra bejáratánál állottak. Ami a fal hatását keltette, egy egészen rendkívüli nagyságú szekrénynek - nyilván a

legértékesebb halottasszekrénynek, melyet emberi szem valaha is látott - elülső fala volt. Annak a szekrénynek aranyfala volt ez, melynek belseje a koporsókat, a szarkofágot és a múmiát rejthette.

Kétórai nehéz munkába telt, míg a bejáratot sikerült annyira kiszélesíteni, hogy be lehetett lépni a halottaskamrába. A jelenlevők idegeit pattanásig feszítette a most beálló szünet, mert a küszöbön egy nyaklánc gyöngyei hevertek szerteszórva, melyet valószínűleg a fosztogatók ejtettek el. Mialatt a résztvevők türelmetlenül fészkelődtek helyükön, Carter, a vérbeli régész, a lényeges dolgok mellett a legcsekélyebbet is figyelemmel kísérve, gondosan, egyenként szedegette össze a gyöngyszemeket.

Kiderült, hogy a halottaskamra körülbelül egy méterrel mélyebben feküdt, mint az előkamra. Carter, lámpával a kezében, leereszkedett. Valóban egy halottasszekrény állt előtte, mely olyan nagy volt, hogy majdnem az egész kamrát betöltötte. Carter, amikor lépésekkel akarta felmérni a kamrát, csak egészen keskeny, körülbelül 65 centiméteres járatot talált a szekrény és a fal között. Nagyon óvatosan kellett haladnia, mert ebben a szűk folyosóban mindenütt ott voltak a halottnak szánt adományok.

Elsőnek Carnarvon és Lucas követték Cartert. Felbecsülték a szekrény nagyságát. Méretei a későbbi pontos mérések alapján 5,20 X 3,35 X 2,75 m.

Szótlanul álltak a látvány előtt. Valóban véges-végig arannyal volt bevonva, oldalain a halott védelmére szolgáló varázsjelekkel.

Mindhármukat ugyanaz az égető kérdés izgatta: vajon a rablóknak volt-e idejük, hogy ide is behatoljanak ? Meggyalázták-e a múmiát ? Carter felfedezte, hogy a szekrény hatalmas, keletre néző szárnyas ajtói el voltak ugyan reteszelve, de nem voltak lepecsételve. Remegő kézzel húzták félre a tolózárat és tárták ki a csikorgó ajtószárnyakat. Újabb szekrény ragyogott feléjük. Ezen is elreteszelt ajtók voltak, de a reteszeken ezúttal - sértetlen volt a pecsét!

Mindhárman hangosan fellélegeztek. Eddig mindig és mindenütt rablók előzték meg őket. Ám itt, méghozzá a sír legfontosabb részében, itt ők voltak az elsők. Érintetlen állapotban találják majd a múmiát, úgy, ahogyan azt több mint háromezer év előtt elhelyezték!

Halkan betették az ajtót, „amilyen halkan csak lehetett" - írja Carter. Úgy érezték, hogy hívatlan betolakodók. Megpillantották a belső szekrényen lecsüngő, fakó gyolcs ravatali leplet. „Szinte éreztük a halott király jelenlétét, akinek tiszteletadással tartoztunk."

Ezekben a pillanatokban képtelennek tartották magukat minden további kutatásra. Túlontúl magasztos és felette lenyűgöző volt mindaz, ami eléjük tárult. A következő perc mégis újabb felfedezést tartogatott számukra.

Átmentek a kamra túlsó végébe. Ott váratlanul egy alacsony ajtóra bukkantak, amely egy másik, de elég kicsiny kamrába nyílt. Helyből át tudták tekinteni a kamra egész belsejét. Elképzelhető, mit láthattak, ha Carter az eddig tapasztaltak után így ír: „Egyetlen pillantás elegendő volt ahhoz, hogy megtudjuk: Itt rejtőznek a sír legértékesebb kincsei!"

A kamra közepéből aranyszobor világított feléjük, amely négy védő istennőjével annyi bájt, természetességet, olyan megindító együttérzést sugárzott, „hogy az ember szentségtörésnek vélte, hogy csak ránézzen". Carter így emlékezik meg: „. . . nem szégyellem bevallani, hogy képtelen voltam egyetlen szót is szólni".

Carter, Carnarvon és Lucas lassan vonultak az aranyszekrény mentén az előkamrába. Most azután már a többiek is bemehettek. „Érdekes volt az előkamrából megfigyelni őket, hogyan bukkantak fel egymás után újra az ajtóban. Csillogó szemmel és felemelt karral léptek elő sorjában, jelezve, hogy képtelenek a látott csodákat szavakba foglalni."

Délután öt óra körül - három órával azután, hogy bementek a sírba - mindannyian feljöttek. Amikor ismét kiléptek a nappali fénybe, „úgy tűnt, hogy a völgy is megváltozott, és egészen új, különös színekben tárult eléjük".

Ennek a régészet történetében egyedülálló felfedezésnek további vizsgálata több télen át tartott. Ebből az első tél sajnos teljesen kihasználatlanul telt el; Carnarvon meghalt, és heves viták merültek fel az egyiptomi kormánnyal az engedély meghosszabbítása és a leletek szétosztása körül. Végül nemzetközi közbenjárások eredményeképpen az ügy kedvezően rendeződött. A munka tovább folyhatott 1926-1927 telén. A következő lépés volt az aranyszekrény felnyitása, a különböző drága koporsó szétszedése és Tut-ench-Amun múmiájának vizsgálata. Végül ez a munka is - mely a szenzációéhes nyilvánosság számára nem sok meglepetést hozott ugyan, de annál többet az egyiptológia részére - elérkezett a csúcspontjához: a kutatók szemtől szembe találták magukat annak arcvonásaival, aki harminchárom évszázad óta minden halandó tekintete elől rejtve aludta örök álmát. Hogy azután éppen ez a pillanat okozta az egész sírfeltárás egyetlen csalódását, ez nem más, mint a szerencse legragyogóbb láncolatában is előforduló törések egyike.

A munkát az előkamra és a sírkamra közötti téglafal lebontásával kezdték. Azután következett az első aranyszekrény szétszedése, melyben egy második, abban pedig egy harmadik aranyszekrény állott.

Carter joggal remélhette, hogy most már valóban a koporsóra talált. Következőképpen írja le a harmadik szekrény felnyitását. „Elfojtott izgalommal fogtam a harmadik szekrény kinyitásához, és fáradságos munkánknak ezt a döntő pillanatát, úgy hiszem, soha nem felejtem el. Elvágtam a zsineget, eltávolítottam az értékes pecsétet, félrehúztam a reteszeket, kitártam az ajtókat, és íme, egy negyedik szekrény állt előttünk. Ez is hasonlított a többihez, de kivitelezése még szebb, még pompásabb volt, mint a harmadiké. Ezek a régész számára legizgalmasabb pillanatok: Újra valami ismeretlen előtt álltunk. Vajon ez a szekrény mit rejthetett magában? Határtalan izgalommal húztam félre az utolsó, pecsét nélküli ajtók reteszeit, mire azok lassan széttárultak. És íme, megpillantottuk az egész szekrényt betöltő, sárga kvarcitkoporsót. Érintetlenül, mintha ájtatos kezek az imént zárták volna le. Felejthetetlen, magasztos látvány,

melyet még fokozott a szekrények aranyos csillogása. A szarkofág lábánál egy istennő védőén tárta szét karját és szárnyát, mintha óvni akarná a halottat minden betolakodótól. Áhítattal telve álltunk e beszédes jelkép előtt..." (Lásd a XI. táblát.)

Nyolcvannégy napi erős fizikai munkát igényelt csupán a szekrények kiszállítása a sírkamrából. A négy szekrény körülbelül nyolcvan darabból állt, minden részük súlyos, nehezen kezelhető s ezenfelül végtelenül kényes volt. Még legfennköltebb dolgok sem nélkülözhetik a humort, bizonyítják Carter megjegyzései, aki mint a szétszedések nagy szakembere kifogásolta azok munkáját, akik a szekrényeket egykor összeállították. Míg a szekrények készítőinek mesteri munkáját csodálja, mert azok az összeállítás előtt minden egyes alkatrészt gondosan megszámoztak és minden darabot elláttak a megfelelő tájékoztató jelzésekkel, az összeállítók munkáját szigorúan bírálja. „A szekrények felállítását - írja - nyilván elsietve és teljesen megbízhatatlan kontárokkal végeztették, akik az egyes részeket felcserélték, és ellentétes égtájak felé helyezték el. Így a harmadik szekrény ajtói kelet helyett nyugat felé nyíltak, a lábrészt pedig megfordítva, nyugat helyett keletnek irányították. Ezt a hibát talán még elnézhetjük . . . Egyéb gondatlanságok azonban megbocsáthatatlanok, mert az aranydíszítések megsérültek, és a kalapácsütések mély nyomai még ma is látszanak. Helyenként egész darabokat vertek le róluk, és a faforgácsot meg az egyéb hulladékot soha nem takarították el."

Február 3-án a kutatók végre teljesen szabadon állva láthatták a szarkofágot. Egyetlen hatalmas nemesfényű sárga kvarcittömbből kivájt remekmű volt. 2,75 méter hosszú, 1,50 méter széles és 1,50 méter magas. Fedele gránitlap.

Amikor a csörlők működésbe léptek, hogy felemeljék a több mint tizenkét mázsás lapot, ismét egy sereg kiválasztott látogató tartózkodott a sírban. „Mélységes csend közepette emelkedett felfelé az óriás lap . . ." - írja Carter. - „Az első pillanatban csalódtunk, mert tengernyi gyolcskötegnél egyebet nem láttunk. Annál lenyűgözőbb volt azután, mikor a gyolcskötegek alól kibontakozott maga a király."

Valóban, maga a király lett volna? Nem, csupán a még serdülőkorban elhunyt uralkodónak aranymása. Az aranymaszk úgy ragyogott, mintha csak az imént került volna ki a műhelyből. A fej és a kezek kidolgozása tökéletesen plasztikus volt. Az alakot lapos dombormű formájában képezték ki. Keresztbe kulcsolt kezében az uralkodói jelvényeket tartotta: kék fajansszal berakott görbe királyi pálcát és legyezőt. Orcája színaranyból, szemei aragonitból és obszidiánból voltak, szemöldöke és szemhéja lapis lazuli színű üvegből. Ez a sokszínű arc, noha merev, maszkszerű benyomást keltett, mégis elevennek hatott.

De mi lehetett az, ami Cartert s a többi jelenlevőt még ennél a látványnál is mélyebben meghatotta? Carter leírja: „. . . a megható kis virágkoszorú, az ifjú özvegy utolsó üdvözlete szeretett férjéhez. A királyi pompa és dicsőség, a soksok arany minden fénye és csillogása eltompult a szerény, hervadt kis koszorú

mellett, melynek virágai még megőriztek valamit egykori színükből. E kis csokor hirdette legelevenebben az idő kérlelhetetlen múlását." Figyelemre méltó az is, hogy Carter, amikor 1925-1926 telén ismét leereszkedik a sírba, hogy a koporsókat felnyissa, így szól: „Most is hatalmába kerített bennünket a sír titokzatossága, a tisztelet és hódolat a még mindig hatalmas múlt előtt. Hiába, a régész tisztán gépies működése közben sem tud ettől az érzéstől teljesen megszabadulni." Az ilyen megjegyzéseket, éppúgy mint a virágkoszorúra vonatkozókat, nem szabad érzelgősségnek tekintenünk, hanem emberi megnyilatkozásnak.

A koporsó felnyitásának kisebb-nagyobb jelentőségű eseményeinél nem időzhetünk. (Lásd a XII. táblát.) Hosszadalmas munka volt, és a szűk helyen állandóan az a veszély fenyegetett, hogy egyetlen rossz mozdulat, a csigasor helytelen beállítása vagy egy támasztópillér törése súlyos károkat okoz a kincsekben. Éppúgy, mint az első koporsó tetején, a másodikon is ott feküdt az ifjú fáraó alakja, ünnepélyes díszben és pompában Osiris képében. A harmadik koporsó feltárása sem nyújtott új látványt. Feltűnt azonban a koporsó rendkívüli súlya. És itt - minthogy a meglepetések sora ebben a sírban, úgy látszik, nem akart megszakadni - újabb váratlan felfedezésre bukkantak.

Miután Burton végzett a fényképezéssel, Carter pedig a kis virágkoszorút és a védő gyolcsterítőt eltávolította, nyomban megoldódott a nagy súly rejtélye.

A harmadik, 1,85 méter hosszú koporsó, két és fél-három és fél milliméter vastagságú tömör aranyból készült. Egyedül a felhasznált arany felbecsülhetetlen értéket képviselt.

E kellemes meglepetés nyomába tüstént egy másik, kevésbé örvendetes szegődött, s a kutatókat aggodalommal töltötte el. Már a második koporsónál megállapították, hogy a díszítményeket valamilyen nedvesség támadta meg. Most aztán kiderült, hogy a második és harmadik koporsó közötti hézagot csaknem a koporsók tetejéig valami tömör fekete massza töltötte ki. Egy arany- és fajanszgyöngyökből készült duplasoros nyakláncról ugyan sikerült ezt a szurokszerű anyagot maradéktalanul eltávolítani, de nagy volt a bizonytalanság, vajon milyen károkat okoztak a nyilván túlzott mértékben alkalmazott kenőolajok a múmián? Amikor ugyanis egyik munkatársuk megérintette az elég épnek látszó utolsó gyolcskendőt, valamint egy fajanszgyöngyös virágkoszorút, szétestek. A szent olajok teljesen szétmállasztották.

Lucas azon nyomban hozzáfogott az olajok vegyelemzéséhez. Valamilyen folyékony vagy majdnem folyékony anyagról lehetett szó, melynek alapelemei különböző zsírok és gyanták voltak, míg a szurok, melynek szaga a massza felmelegítésekor erősen érzett, egyelőre nem volt kimutatható. Megint lázban égtek mindannyian, de ezúttal valóban az utolsó döntő percek izgalmának lázában.

Meglazítottak néhány aranyszöget, majd aranyfogantyúinál fogva felemel-

ték az utolsó koporsó fedelét, és felfedték a múmiát. Előttük feküdt, aki után hat éven keresztül kutattak: Tut-ench-Amun teljes valóságban.

„Ilyen pillanatokban - mondja Carter - elakad a szó!"

Vessünk fel most már egy régen esedékes kérdést: ki volt tulajdonképpen ez a fáraó, Tut-ench-Amun, akinek ilyen sírt készítettek ? Bármilyen csodálatosan is hangzik: igen jelentéktelen uralkodó volt. Tizennyolc éves korában halt meg. Az bizonyos, hogy Echnatonnak az „eretnek királynak" veje, de minden valószínűség szerint tulajdon fia is volt. Gyermekkorát apósa vallásújító légkörében töltötte, mint az Aton-kultusz híve. Minthogy nevét azután megváltoztatta (Tut-ench-Atonból Tut-ench-Amun lett), nyilvánvaló, hogy később újra visszatért a régi valláshoz. Annyit tudunk, hogy uralkodásának ideje politikailag igen zavaros volt. Némelyik fennmaradt kép úgy ábrázolja, amint rátapos a hadifoglyokra, és a harc hevében ellenségeit valóban „királyi módon" sorra leteríti. De emellett korántsem biztos, vajon valaha is hadba vonult-e ? Még uralkodásának pontos időpontjával sem vagyunk teljesen tisztában (i. e. 1350 körül lehetett). A trónhoz felesége, Anches-en-Amun révén jutott, akit nagyon fiatalon vett nőül, és aki - amennyiben az őt ábrázoló képek nem túl hízelgőek - elbűvölő teremtés lehetett.

A sírban talált számos képből és domborműből (lásd a X. táblát), valamint néhány használati tárgyból, melyek, mint például a trónszék is, nyilván közvetlen kapcsolatban álltak Tut-ench-Amun személyével, az ifjú király sok kedvező egyéni jellemvonására következtethetünk. Királyi ténykedése felől azonban nem vagyunk tájékozva, uralkodói mivolta ismeretlen előttünk. Bizonyos azonban, hogy ez a ténykedés - tekintettel arra, hogy már tizennyolc éves korában meghalt - nem is lehetett jelentős.

Így a történelmi áttekintést illetve, bizonyára találóan írta Carter: „Jelenlegi ismereteink alapján nyugodtan elmondhatjuk, hogy Tut-ench-Amun életének egyetlen számottevő eseménye volt, hogy meghalt és eltemettetett."

Ez a tény önkéntelenül is arra a kérdésre indítja az embert, hogy ha ezt a tizennyolc éves fáraót ilyen, minden európai képzeletet felülmúló pompával temették el, milyen sírmellékletek kísérhették utolsó útjára a Nagy Ramsest (lásd a XV. táblát) és I. Séthost ? Séthos és Ramses sírjáról egyébként Derry a következőképpen nyilatkozik: „Minden egyes sírkamrájukban bizonyára ugyanannyi drágaságot halmoztak fel, mint Tut-ench-Amun egész sírjában."

Milyen elképzelhetetlen kincstömeg kerülhetett évezredek folyamán a völgy királysírjaiból rablókézre!

A fáraó múmiája magasztos és egyben borzalmas látványt nyújtott. Az értelmetlenül sok kenőolaj fekete masszává keményedve, mindent összeragacsolt.

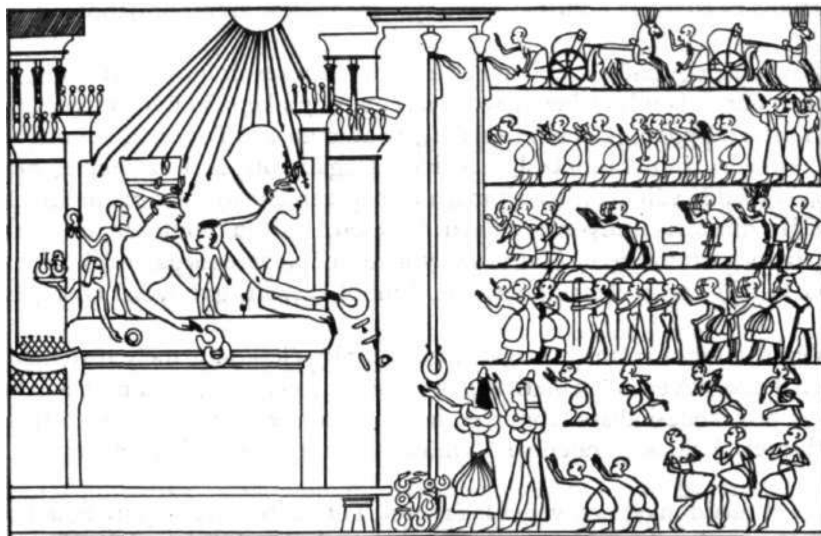
Ezzel a sötét, alaktalan tömeggel ellentétben azonban valóban királyi fényben tündökölt az aranymaszk, mely az arcot fedte. Ez a maszk teljesen tiszta és ment volt a sötét olajtól, csakúgy, mint a lábak. (Lásd a XIII. táblát.)

Különböző meddő kísérletek után, igen hosszadalmas eljárással, ötszáz Celsius-fokra való hevítés útján - mialatt az aranykoporsót cinklemezekkel védték - sikerült végre a fakoporsót az aranykoporsótól elválasztani.

Amikor sor került a múmia vizsgálatára, annak az egyetlen múmiának a megvizsgálására, amely a völgyben harminchárom évszázadon át érintetlenül feküdt - olyasvalami derült ki, amit Carter a következőképpen fogalmazott meg: „A sors gúnyos mosollyal oktatta ki a tudósokat arra, hogy a legjobb konzerválási munkát a rablók és a papok végezték, akik a kifosztott múmiákat elhurcolták és elrejtették. Mert az évszázadokkal előbb elrabolt és elhurcolt múmiák ezáltal idejében mentesültek a kártékony olajok hatása alól. Jóllehet megsérültek és rendszerint kifosztották őket - hacsak nem a papok »rabolták« el őket -, de jobb állapotban maradtak fenn, mint Tut-ench-Amun múmiája. S ez okozta az egyetlen csalódást a sírban."

November 11-én délelőtt 9 óra 45 perckor végezte dr. Derry anatómus az első metszést a múmia felső gyolcstekercsein. Arcától és lábától eltekintve, melyekhez nem ért hozzá a kenőolaj, a múmia szörnyű állapotban volt. A gyantaalkatrészek oxidálódása olyan égési tüneteket idézett elő, hogy nemcsak a gyolcstekercsek túlnyomó része, de bizonyos fokig még a múmia szövetei és csontjai is kifejezetten elszenesedtek. A kenőcsréteg helyenként annyira megkeményedett, hogy azt a törzsről és a végtagokról vésővel kellett eltávolítani. (Lásd a XIV. táblát.)

Meglepő felfedezés volt, amikor a múmia fejénél, a korona alakú párna

23. ábra

Echnaton és felesége. Tut-ench-Amun apósa ajándékokkal halmosa el Efe nevű papjai és annak hitvestársát

alatt egy amulettet találtak. Ennek önmagában még nem lett volna különösebb jelentősége. Hiszen a gyolcstekercseken belül Tut-ench-Amun holttestét is amulettekkel, szimbólumokkal és varázsjegyekkel ellátott „mágikus vértezet" fedte. Az ilyen amulettek rendszerint hematitból készültek, ez azonban vasból volt! A legkorábbi egyiptomi vasleletek egyikére bukkantak tehát, és némi iróniával kell leszögeznünk, hogy íme, egy színültig arannyal telt sírban a legjelentősebb kultúrtörténeti útmutatást egy vasdarabka szolgáltatta!

Rendkívül felelősségteljes művelet volt az utolsó gyolcstekercsek lefejtése az ifjú fáraónak már szinte megszenesedett fejéről. A korhadt, szétmálló szövetmaradványok a munkálatoknál felhasznált cobolybőr pamacs legfinomabb érintésére is - szétestek. Adjuk át ismét a szót Carternek, aki végre megpillanthatta az ifjú király arcvonásait: „. . . békés, szelíd ifjú arc volt. Nemes és előkelő, szép metszésű, élesen kirajzolódó ajkakkal". (Lásd a XV. táblát.)

A királyt elborító ékszerek tömege minden elképzelést felülmúlt. A sokszoros tekercsek alól mindig újabb és újabb drágaságok kerültek elő. Kéz- és lábujjain aranytokok ékeskedtek. Harminchárom oldalon keresztül írja le Carter a múmia vizsgálatát. A leírás fele csupán a testet borító tárgyakkal foglalkozik. A király - ez a tizennyolc éves fáraó - a szó szoros értelmében többszörös arany- és drágakő rétegbe volt burkolva.

Később Derry külön műben, az anatómus szemszögéből írta le a múmia vizsgálatának eredményeit. Megállapításaiból hármat kívánunk kiemelni. Derry először is a legnagyobb valószínűséggel bebizonyítja Echnaton és Tut-ench-Amun apa-fiúi rokonságát. Ez pedig a kihaló XVIII. dinasztia idejének dinasztikus és egyúttal politikai viszonyai megítélése szempontjából rendkívül jelentős.

Továbbá, egy művészettörténetileg igen érdekes dolgot jegyez meg (amit különben Carter is több ízben igazol): az egyiptomi képzőművészet viszonyát a realizmushoz. Engedjük át neki a szót: „Az aranymaszk Tut-ench-Amunt barátságos, előkelő ifjúnak ábrázolja. Akinek megadatott az a szerencse, hogy a múmia szabaddá vált arcvonásait maga is megszemlélhette, azt bizonyítja, hogy a XVIII. dinasztia művésze milyen ügyesen, milyen pontosan és élethűen mintázta meg ezt az arcot. Magas színvonalú művészete megajándékozott bennünket az ifjú király elenyészhetetlen, fémből készült, gyönyörű arcképével."

Végül mint anatómus, megállapítja a király életkorát, mely történelmileg nincsen leszögezve. Az ízületi végek elcsontosodásából, valamint a lábszárcsontok növekedési állapotából tizenhét és tizenkilencedik életév közötti korra következtet. A fáraó minden valószínűség szerint tizennyolc éves volt.

Ezzel tulajdonképpen véget is érhetne Tut-ench-Amun király felfedezésének története. Az oldalsó kamra és a kis kincseskamra kiürítése jelentős eseményeket és ismereteket eredményezett ugyan, de ezek a mi szempontunkból nem nélkülözhetetlen fontosságúak.

Valamit azonban még meg kell említenünk: a „fáraó átkát" és annak a több mint húsz személynek titokzatos és természetellenes halálát, akik részt vettek a fáraó sírjának feltárásában.

Közel két évszázad leforgása alatt - amióta a régészet tudománya egyáltalán létezik - a letűnt világok egyetlen nagy lelete sem vált olyan széles körben ismertté a nagy nyilvánosság előtt, mint Tut-ench-Amun sírjának felfedezése. Nemhiába zajlott le ez az esemény már a rotációs gépek, a fényképezés, a filmek és az akkoriban fejlődésnek indult rádió idejében. A világ részvétele kezdetben üdvözlő táviratok tömegében nyilvánult meg. Ezt követően nyomban a helyszínen termettek a riporterek. Majd - mert az egész világon „kidobolták", hogy kincset találtak - sorra érkeztek kritikusok és jóakarók levelei. Carter közlése szerint az előbbiek halottgyalázás vádjaival, utóbbiak pedig különféle praktikus és divatos síröltözetre vonatkozó szabadalmakkal halmozták el őket. Az első télen át naponta tíz-tizenöt teljesen esztelen vagy legalábbis felesleges levél érkezett. „Hogy vélekedjen az ember például olyasvalakiről - kérdi Carter -, aki egész komolyan azt kérdi, vajon a sír feltárása fényt vetett-e a Belga Kongó-beli állítólagos rémtettekre ?"

És a látogatók! Ezeknek eleinte még tűrhető hada később zarándokcsoportokká növekedett. És egyre fényképeztek. Minthogy a sírban folyó hosszadalmas munkálatok miatt, különösen az első időkben csak nagy ritkán került egy-egy tárgy a napvilágra - vagyis a laboratóriumba -, a fotórajongóknak olykor napokig kellett várakozniuk, hogy végre elkattinthassák gépüket. Egy ízben Carter megállapította, hogy egy darabka közönséges múmiapólyát, melyet a sírból átvitetett magának a laboratóriumba, útközben nyolcszor fényképeztek le.

1926-ban, a Tut-ench-Amun körüli világszenzáció tetőfokán, három hónap leforgása alatt 12 300 turista tekintette meg a sírt, 270 különféle csoport pedig a laboratóriumot.

Minden valamirevaló szerkesztőségnek természetesen közölnie kellett olvasóival azt, amiről az egész világ beszélt. Azonban csak néhány újságnak állt módjában, hogy minden egyes cikket és híradást valamelyik egyiptológiai szakemberrel írasson meg. A sokféle hírszolgálat, megbízhatatlan írásbeli tudósítás alkalmával óhatatlanul hibák csúsztak a Tut-ench-Amunra vonatkozó újságcikkekbe. S minthogy a hírlapírás lényeges tartozéka, hogy nagyobb súlyt helyez a szenzációra, mint a tárgyilagos híradásra, elkerülhetetlen volt, hogy ne a fantázia pótolja a szükségképpen adódó hézagokat.

Miképpen jött létre a „fáraó átkáról" szóló legenda? Ez ma már nem állapítható meg pontosan. Tény, hogy egészen a harmincas évekig mindig újra végigvonult az egész világsajtón. Mégsem értékelhető többre, mint a már letárgyalt „számmisztika" a nagy piramis körül, vagy mint a szintén mindig felbukkanó és ugyancsak légből kapott mese az újra kicsírázó „múmia-búzáról". A régi egyiptomi sírokból származó, három- vagy akár négyezer éves búzaszemek állítólag csodálatosképpen nem vesztették el csíraképességüket. (Amióta ez a monda kellőképpen elterjedt, turisták elég gyakran találnak ilyen „múmia-

búzát" a királysírok réseiben. Erről a „leletről" persze az idegenvezetők gondoskodnak és nem járnak vele rosszul.)

„A fáraó átka" éppoly hatásos, enyhén hátborzongató társadalmi téma, mint például a közismert „Hope-gyémánt átka" vagy ama borzalmas sorscsapások sorozata, melyet a kevésbé ismert „Lacromai szerzetes átka" vont maga után. (Miután a Ragusa előtt fekvő szigetről kiűzték őket, elátkozták az egész szigetet. Ennek következtében a sziget későbbi birtokosai - Miksa császár, Erzsébet királyné és Rudolf trónörökös, II. Lajos bajor király és Ferenc Ferdinánd trónörökös - nem természetes halállal fejezték be életüket.)

„A fáraó átka" című rémrege indító okát Lord Carnarvon korai halála szolgáltatta. Amikor a lord egy moszkitócsípés következtében háromheti szenvedés után 1923. április 6-án meghalt, némelyek „a szentségtörő-bűnhődéséről" kezdtek suttogni.

„A fáraó bosszúja" címszó alatt rövidesen megjelentek a különféle alcímek is: „Tut-ench-Amun átkának újabb áldozata!" Majd a „második", a „hetedik", „tizenkilencedik áldozat". Ez a „tizenkilencedik áldozat" egyébként egy „1930. II. 21-i londoni távirati jelentés nyomán" szerepelt az egyik német újságban: „A hetvennyolc éves Lord Westbury ma Londonban kiugrott hetedik emeleti lakása ablakán és szörnyethalt. Lord Westbury fiát, aki annakidején mint Carter titkára részt vett a Tut-ench-Amun-féle ásatásoknál, tavaly novemberben halva találták lakásán, noha előző este épen és egészségesen tért nyugovóra. A halál pontos okát azóta sem lehetett kideríteni."

„Egész Anglián hideg borzongás fut végig" - írja a másik lap, amikor Archibald Douglas Reid egy múmia röntgenezése közben meghal és a fáraó huszonegyedik „áldozataként" Arthur Weigall egyiptológus „ismeretlen lázban" hal meg.

Majd távozik az élők sorából A. C. Mace is, aki Carterrel együtt nyitotta fel a sírkamrát. De Mace már ekkor is beteg volt, és éppen betegsége miatt kellett felhagynia az ásatási munkálatokkal.

Végül „pillanatnyi elmezavarában öngyilkosságot követ el" még Lord Carnarvon féltestvére, Aubrey Hervet is. Azután pedig - ami tényleg megdöbbentő, 1929 februárjában - egy „rovarcsípésbe" belehal Lady Elisabeth Carnarvon. 1930-ban a közvetlen résztvevők közül már csupán Carter, a felfedező maradt életben.

„Gyors szárnyakon jő el a halál ahhoz, aki a fáraó álmát megzavarja" - így hangzik a Tut-ench-Amun átkáról elterjedt számos változat egyike. Ezt a feliratot állítólag a fáraó sírjában találták.

Mikor azután egy napon azt jelentették, hogy Amerikában a fáraó legújabb áldozataként egy Mr. Carter nevű urat rejtélyes módon halálos szerencsétlenség ért - ami nyilván annak a jele, hogy a fáraó hozzátartozóján keresztül már a felfedezőt is megfenyegette -, akkor néhány komoly régész megsokallta a dolgot és hadba szállt a nekivadult híradásokkal.

Az első választ Carter maga adta meg. Az bizonyos, hogy a kutató - mint

mondja: „kellő áhítattal és halálos komolysággal lát munkához, de minden olyan bűvös borzongás nélkül, melynek titokzatos varázsa oly könnyen rabul ejti a lelki emóciókra szomjazó tömeget". Továbbá „nevetséges mesének" és a „szabványos kísértethistóriák egyik válfajának" bélyegzi a mendemondát. Majd tárgyilagosan boncolja a különböző híreket. Rátér arra az állításra, hogy a sírok küszöbének átlépése tényleges életveszéllyel jár, ami tudományos alapon könynyen meg is magyarázható. Rámutat a sír feltétlen csíramentességére, amit előzőleg gondos vizsgálatok bizonyítottak. Utolsó mondatában pedig némi keserűséggel jegyzi meg: „A bölcs megértés szellemének bizony nyoma sincs ezekben az ostoba fecsegésekben. A hajdani korok óta nyilván korántsem fejlődtünk annyit, mint ahogyan azt a derék emberek hinni szeretnék."

1933-ban Georg Steindorff német egyiptológus válaszol. Ösztönös érzékkel a nyilvánosság gondolkodásmódja iránt, komolyan hozzálát, hogy a kideríthetetlen forrásokból származó híreknek utánajárjon. Először megállapítja, hogy az Amerikában elhunyt Carter úrnak puszta névrokonságon kívül semmi köze sem volt a felfedezőhöz. A két Westbury nem vett részt - sem közvetve, sem közvetlenül a sír felnyitásában, sem kiürítésében, sem pedig a múmiához nem nyúltak. Végül további fejtegetései során felhozta a legdöntőbb ellenérvet, azt, hogy a „fáraó átka" egyáltalán nem létezik, mert sehol sincs feljegyezve és egyetlen feliraton sem szerepel.

Igazolja továbbá - amire mellesleg Carter is utalt -, hogy „az egyiptomi halotti szertartások leírásai nem tartalmaznak ilyen vagy hasonló értelmű átkot, csupán felszólítják az életben maradottakat, hogy lássák el az elhunytat útravalóul jóindulatú és jámbor kívánságaikkal".

Helytelen értelmezés és hamisítás, ha a sírkamrában talált bűvös kisplasztikák egyikén-másikán látható és kizárólag védelmül szolgáló varázsigékbe, bárki is „átkot" akar belemagyarázni. Ezek a varázsigék csupán arra valók hogy „Osirisnek (már mint az elhunytnak) ellenségeit - bármilyen alakban közelednek is - távol tartsák".

Tut-ench-Amun sírjának felfedezése óta számos expedíció tevékenykedett Egyiptomban. 1939-ben és 1946-ban Pierre Montet professzor Tanis mellett több király sírját fedezte fel a XXI. és XXII. dinasztiából, többek közt Psusennes fáraóét is. Sami Gabra professzor ezer méternél hosszabb föld alatti sziklafolyosókban az ibiszkultusz nyomaira és szent állatok sírhelyére bukkant. Egyiptom őskoráig jutott vissza és i. e. a II. és III. évezredből talált sírokat az az expedíció, melyet Faruk király szerveztetett. Dr. Ahmed Badawi és dr. Mustapha El-Amir 1941-ben Memphis közelében véletlenül (tulajdonképpen egész más, egyéb ásatással voltak elfoglalva) felfedeztek egy II. Amenóphis tiszteletére emelt síroszlopot, valamint Sesonk herceg drágakövekkel dúsan kirakott, még érintetlen sírját.

Mivel is kezdődött könyvünknek ez az egyiptomi része? Napóleon Nílus menti hadjáratával: egy sötét bőrű, Jean Francois Champollion nevű kisfiú

megszületésével. Abban az időben, amikor Napóleon reményei meghiúsultak és Champollion első nyelvtanulmányait végezte, egy göttingeni tanár néhány igen sajátságos feliratmásolat tanulmányozásába merült. Alighogy megfejtette a másolatokon látható jelek értelmét, máris megkezdődött egy még Egyiptomnál is régebbi birodalomnak: a Tigris és Eufrátesz közti országnak meghódítása a tudomány számára, ahol egykor Bábel tornya emelkedett égnek, ahol hajdan Ninive állott és örökre elpusztult.

19. FEJEZET

BOTTA MEGTALÁLJA NINIVÉT

A ram-Naharaim - a folyamok közötti Szíria -, így nevezi a Biblia felső Mezopotámiát. Ott álltak egykor azok a városok, amelyek magukra vonták isten haragját. Ott, Ninivében és tőle délre, a nagy Bábelben uralkodtak a rettenetes királyok, akik „ö rajta kívül más isteneket is imádtak" és ezért kiirtattak erről a földről.

Mi ezt a földet Mezopotámiának ismerjük. Ma Irak a neve és Bagdad a fővárosa. Északról Törökország, nyugatról Szíria és Jordánia, délről Szaud-arábia, keletről Perzsia - a mai Irán - határolja.

Törökországban ered a Tigris és az Eufrátesz, a két folyam, amely ezt a földet egy kultúra bölcsőjévé tette, ahogy a Nílus Egyiptomot. Északnyugatról folynak délkelet felé, a mai Basra előtt egyesülnek (az ókorban még nem találkoztak) és beleömlenek a Perzsa-öbölbe.

Asszíria, az ősi Asszur északon terült el, a sebes folyású Tigris mentén. Babilónia, a régi Sumér és Akkad pedig délen helyezkedett el az Eufrátesz és Tigris között, egészen a Perzsa-öböl zöld vizéig. Egy 1867-es lexikonban a Mezopotámia címszó a következő megjegyzéssel záródik: ,,Ez a föld az asszír és a babiloni uralom alatt élte virágkorát. Az arabok alatt a kalifák székhelye lett, és ismét fellendült. A szeldzsukok, tatárok és törökök betörésekor indult pusztulásnak s most nagyrészt nem egyéb elnéptelenedett sivatagnál."

Ebből a sivatagból emelkedtek ki a titokzatos halmok, melyek felül laposak, oldalt meredekek, szaggatottak és repedezettek voltak, mint a beduinok kiszáradt juhsajtja. Olyannyira felcsigázták némelyek fantáziáját, hogy az archeológia mint az ásó tudománya itt, a két folyam országában ünnepelhette első nagy diadalait.

Paul Émile Botta ifjú éveiben valóságos világ körüli utat tett meg. 1830-ban mint orvos Mohamed Ali szolgálatába lépett és részt vett egy egyiptomi expedícióban. (Akkor még rovarokat gyűjtött.) 1833-ban a francia kormány konzullá nevezte ki Alexandriába. Innen arábiai utazásra indult, és erről az útjáról terjedelmes könyvet írt. 1840-ben konzulátusi tisztviselő lett Moszulban. Ez a város a Tigris felső folyásánál fekszik, és napszálltakor, amikor Botta a bazárok fojtó légköréből menekülve lovaglásra indult, megpillantotta a különös dombokat.

Nem mintha ezek a dombok neki tűntek volna fel legelőször. Régebbi utazók: Kinneir, Rich, Ainsworth is már romokat sejtettek alattuk. (Legérdekesebb közülük Rich. Csodagyermek volt, akár Champollion. Kilencéves korában már keleti nyelveket tanult. Tizennégy éves korában tudott kínaiul, huszonnégy éves korában az East Indian Company bagdadi képviselője lett, s mint ilyen, beutazta a Folyamköz vidékét, amivel az akkori tudományos világnak értékes szolgálatokat tett.) Az angolok és a franciák a tudományt és művészeteket olyan férfiakkal képviseltették, akik egyszersmind világfiak is voltak, és külföldön ragyogóan érvényesítették hazájuk érdekeit. Gyakran hajlottak ugyan kalandos vállalkozásokra, viszont az emberi szellem kiváló megnyilvánulásai iránt mindenkor igen nagy érdeklődést tanúsítottak, és amellett kitűnő politikai érzékkel is rendelkeztek. (Példa erre az újabb időkben a francia Paul Claudel és André Malraux meg az angol Lawrence ezredes.)

E férfiak sorába tartozott Botta is. Orvos volt, természettudós, de ugyanakkor diplomata is, aki értett a társadalmi összeköttetések kihasználásához. Csak éppen archeológus nem volt. Nem is hozott magával elkövetkezendő feladatához egyebet, csak a bennszülöttek nyelvének ismeretét. (Ezt utazásai során szerezte meg, hogy a próféta híveivel barátságos kapcsolatot tarthasson fenn.) No meg lankadatlan munkaerejét, amelyet még Jemen gyilkos éghajlata s a Nílus elmocsarasodott lapályai sem tudtak megtörni.

Ezekkel az adottságokkal kezdett munkájához. Archeológiai működését ma, az idők távlatából vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy nem tervszerűen indult el, de még csak nem is holmi merész feltételezésből. Valami furcsa, kíváncsisággal vegyes, ösztönös sejtelem, ködös remény lehetett szívós munkásságának hajtómotorja. Hiszen későbbi sikere őt magát ugyanúgy meglepte, mint az egész világot. Estéről estére, miután irodáját bezárta, Moszul vidékét tanulmányozta. Példátlan kitartással és pontossággal. Házról házra, kunyhóról kunyhóra járt, és mindenütt ugyanazt kérdezte: „Vannak régiségeitek? Öreg cserepek? Talán valami ócska vázátok? - Honnan szedtétek azokat a téglákat, amelyekből ez az istálló épült? Honnan valók ezek a különös, ékírásos cserépdarabok?"

Megvásárolt mindent, amit csak megvásárolhatott. De ha az embereket arra kérte, hogy mutassák meg azt a helyet, ahol ezt vagy azt találták - azok vállvonogatva mormolták, hogy Allah nagy és mindenüvé elszórt ilyesmit. Ha körülnéz, meggyőződhetik erről maga is.

Bottának be kellett látnia, hogy kérdezősködéssel nem akad rá az áhított gazdag lelőhelyekre, elhatározta tehát, hogy az első útjába eső dombnál, Kujundzsiknál, megkezdi az ásást.

Ez a domb nem volt még az igazi Botta számára, legalábbis nem az ásatások első esztendejében. Mert azt, hogy ez a domb Asszurbanipal (a görög Sardanapal) egyik várát rejtette, azt később mások fedezték fel. Bottaá itt hiába ásott.

Képzeljük el, mit jelent a szívós kitartás a folytonosan ismétlődő balsiker ellenére. Mit jelent, minden világos támaszpont nélkül tovább folytatni a mun-

kát, valami homályos elképzelés alapján, hogy ez a domb mégis magában rejti azt, amiért érdemes alatta kutatni. És napról napra, hónapról hónapra mást se találni, mint értelmetlen jelekkel telerótt néhány téglát, egy-két domborműtöredéket, de annyira összeroncsolva, hogy az *egész* felismerhetetlen maradt, vagy annyira primitívnek látszott, hogy a legmerészebb kutatófantázia sem találhatott bennük semmi érdekeset.

Így folytatódott ez egy álló esztendeig.

Nem csoda, hogy ennek az évnek elteltével a bennszülöttek számtalan félrevezető meséje után, Botta elutasított egy fecsegő arabot, aki színes szavakkal ecsetelte mondanivalóját, s egy olyan dombról regélt, ahol mindent megtalálhat, amit csak kíván. Mármár kikergette sátrából, amikor az arab egyre erőszakosabban fecsegett arról, hogy távoli faluból jött ide, mert hallott a frank ember vágyairól, és ő szereti a frankokat, szívesen segítene. Ékírásos téglákat keres ? Tömegekben hevernek szülőfalujában, Chorsabadban, ő csak tudja, mert a kemencét is ilyen téglákból építette, akárcsak a falu többi lakója, időtlen idők óta.

25. ábra
Asszír lovasok

Amikor Botta semmiképpen sem tudta lerázni az arabot, meggondolta magát. Néhány emberét elküldte vele. Határozott utasításokkal látta el őket, mert hát ki tudja . . .

Ez a kis expedíció örökre halhatatlanná tette Bottát a régészet történetében. Az arab nevét senki sem tudja már, de Botta volt az, aki először hozta napvilágra egy kultúra maradványait, mely csaknem kétezer évig virágzott, és több mint két és fél évezredig pihent mindenki elől elrejtve, elfedve a föld alatt.

Egy héttel később az expedíció egyik tagja izgatottan érkezett vissza. Alig kezdtek ásni - mondta -, máris falakra bukkantak. Az első szemétréteg eltávolítása után feliratok, képek, domborművek, ijesztő állatok váltak láthatóvá.

Botta lóra pattant és odaszáguldott. Néhány órával később ott guggolt a kiásott árokban, és rajzolta a csodálatos figurákat, szakállas embereket, szárnyas állatokat, minden képzeletet felülmúló alakokat, amilyeneket még Egyiptomban sem látott, és amilyenek európai szem számára mind ez ideig ismeretlenek voltak. Néhány nap múlva már valamennyi emberét áthozatta Kujundzsikból. Gyorsan működésbe lépett az ásó meg a csákány. Falak és megint újabb falak kerültek felszínre. Botta már-már nem kételkedett abban, hogy ha nem is egész Ninivét, de az ókori asszír királyok egyik legfényesebb palotáját tárta fel. Eljött az a pillanat is, amikor ezt a meggyőződését nem tudta többé magában tartani, hanem szétküldte a világba, Franciaországba, Párizsba.

„Úgy hiszem - írta büszkén, s ezt a levelet nagy betűkkel közölték a lapok -, hogy én vagyok az első, aki olyan szobrokat fedezett fel, melyeket jogosan lehet Ninive fénykorának alkotásai közé sorolni."

Az első asszír palota felfedezése nem csupán újságszenzációja volt Európának, hanem becses segítség a tudomány számára is. Ez ideig az emberiség bölcsőjét Egyiptomban gyanították, mert sehol nem volt az emberiség története oly messzire visszavezethető, mint a múmiák országában. A Folyamköz vidékéről csak a Biblia tudósított, ez pedig a XIX. század szemében legendagyűjteménynek számított. Ókori írók szórványos utalásait már komolyabban vették. Hihetőbben is hangzottak, bár gyakran ellentmondtak egymásnak, és a Biblia időpontjaival sehogysem voltak összeegyeztethetők.

Botta felfedezése tehát nem jelentett sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy a Tigris és Eufrátesz közelében egy legalább olyan régi, de - ha a Bibliának tovább is hitelt ad az ember - talán még régibb kultúra virágzott, fényben és hatalomban, amíg csak tűzzel és fegyverrel el nem pusztították.

Franciaország fellelkesült, és a legnagyobb bőkezűséggel segítette Botta további munkálatait. Három évig ásott Botta, 1843-tól 1846-ig. Közben hadakozott az éghajlat, az időjárás, a bennszülöttek, a pasa és a törökországi kormányzó ellen, aki korlátlan zsarnoka volt az egész vidéknek. Ez a kapzsi közhivatalnok egyetlen magyarázatot talált Botta fanatikus és szűnni nem akaró munkásságára: aranykutatás . . .

Elszedte Botta bennszülött munkásait, börtönnel és kínzással fenyegette őket, ha nem fürkészik ki Botta titkait. Örök gyűrűjével vétette körül a chorsabadi dombot. Közben Konstantinápolyba jelentéseket írogatott. De Botta nem hátrált. Nemhiába volt diplomata, intrikára intrikával felelt. Végre a pasa hivatalosan szabad kezet adott neki. Nem hivatalosan azonban borzalmas büntetések, fenyítések kilátásba helyezésével megtiltotta a bennszülötteknek, hogy bármiben is segédkezet nyújtsanak a frank embernek. Annak a frank embernek, aki gödreivel Mezopotámia népei szabadságának ássa a vermét. . .

Botta rendíthetetlenül folytatta munkáját.

Hatalmas teraszaival felszínre került a hajdani palota. Azok az archeológusok, akik Botta első tudósítására odasiettek, az Ézsaiás jóslataiban szereplő Sargon király palotáját ismerték fel benne. Nyári palota lehetett Ninive környékén, a versailles-i palotához hasonlóan, egy óriási Sanssouci i. e. 709-ből, mely Babilon meghódítása után épült. Egyik fala a másik után emelkedett ki a törmelékből, udvarok egész sora gazdagon díszített kapukkal, dísztermekkel, folyosókkal, kamrákkal. Felszínre került a három részre osztott hárem és egy teraszosan épített maradvány. (Lásd a XVI. táblát.)

Lenyűgöző volt a szobrok és domborművek sokasága. Asszíria titokzatos népe egyszeriben kilépett az évezredek sötétjéből. Itt voltak képmásaik, eszközeik, fegyvereik, láthatóvá váltak harcaik, vadászatuk és hétköznapi munkájuk.

A nagyrészt törékeny alabástromból készült szobrok, védő törmelékréte-

güktől hirtelen megfosztva, szétestek a sivatag forró leheletében. Eugéne Napoleon Flandin, a hírneves, Perzsiát járt rajzoló, aki már több régiségről készített rajzával szerepelt a nyilvánosság előtt, a kormány megbízásából Párizsból odasietett. Botta számára ő játszotta ezentúl azt a szerepet, melyet Vivant Denon Napóleon Egyiptomi Bizottságában betöltött. Csakhogy Denon leginkább azt rajzolta, ami továbbra is fennmaradt, míg Flandinnek gyorsan kellett papírra vetnie, vagyis átmentenie mindazt, ami úgyszólván szeme előtt semmisült meg.

Bottának sikerült több szobrot tutajokra rakni. De a Tigris, ez a kivált itt, a felső folyásnál vad és zabolátlan hegyi folyó, nem tűrte a szokatlan terhet. A tutajok duhaj táncba kezdtek, forogtak saját tengelyük körül, majd elvesztették egyensúlyukat, és Asszíria alig feléledt istenei és királyai ismét elsüllyedtek.

Botta mégsem veszítette el bátorságát. Csakhamar újabb szállítmányt vitt lefelé a Tigris vize. Most már minden elővigyázatossági szabályt szem előtt tartottak, és ezúttal siker koronázta a vállalkozást. Hajóra rakták a csodás értékű köveket, és egy napon Európa földjére érkeztek az első asszír szobrok. Pár hónap múltán a párizsi Louvre-ban álltak.

Botta most egy terjedelmes, képekkel illusztrált mű összeállításába kezdett, amelynek kiadását kilenc tudósból álló társaság vállalta magára. Közöttük volt Burnouf, aki hamarosan a franciák egyik legnevesebb régésze lett (negyedszázaddal később Schliemann Henrik gyakran idézett tudós barátja), és egy Layard nevű angol, akinek hírneve Bottáét csakhamar elhomályosította. Ő lett a legszerencsésebb régészek egyike, ki ásóját valaha is évezredek törmelékébe vágta.

Bottát, az asszír föld pionírját nem szabad elfelejteni. Igaz, hogy azt a szerepet töltötte be Asszíriában, mint Belzoni Egyiptomban. Akadályt nem ismerő, gátlás nélküli kutató volt, a Louvre „kincskeresője". (Utána ismét egy francia konzul, Victor Place, vette át igazi „gyűjtőként" Ninivében azt a szerepet, amelyet Mariette Kairóban játszott.) Botta könyve azonban a régészet klasszikus művei között foglal helyet. „Ninive műemlékei - felfedezte és ismerteti Bottaá, mérte és rajzolta Flandin" („Monuments de Ninive - découverts et décrits par Botta, mesurés et dessinés par E. Flandin") - ez a könyv címe. Az 1847 és 1850 közötti években jelent meg az ötkötetes munka. Az első kettőben vannak az építészet és szobrászat képtáblái, a harmadikban és negyedikben az összegyűjtött feliratok, az ötödikben pedig mindennek a leírása.

2o. FEJEZET

AZ ÉKÍRÁS MEGFEJTÉSE

Vajon kinek a kezébe került Botta könyve? Ki rágta át magát harmadik és negyedik kötetén? És ki értette meg a benne összegyűjtött feliratokat?

A tudományos kutatások története azt bizonyítja, hogy a felfedezések és azok gyakorlati hasznosítása között igen nagy időbeli eltérés lehetséges.

Amikor Botta a domborművek mellett még a sajátságos, ék alakú jelekkel telirótt téglákat is összegyűjtötte, lerajzoltatta és Párizsba küldte, még nem sejtette, hogy a furcsa jeleket hogyan lehet kibetűzni. Ugyanakkor azonban szerte Európában és Közel-Keleten számos tudós ült könyvei fölé görnyedve - már a titkokhoz vezető kulcsok birtokában.

Hihetetlenül hangzik: de ezek a tudós férfiak már kezükben tartották esztendők óta e népek rejtélyes írásához a megfejtés kulcsát, amely országról Botta csak most szolgáltatta az első biztos, részletes felvilágosításokat. Sőt, ha Botta könyvének megjelenési időpontjától visszafelé-számolunk - pontosan negyvenhét esztendő óta! Csupán az eddig ismerteknél újabb, pontosabb, több korabeli felirat hiányzott nekik, hogy a kibetűzés tudományában előrehaladhassanak. Lényegében az ékírás megfejtéséhez vezető út járhatóvá vált már akkor, amikor Sargon palotájának még egyetlen fala sem látott napvilágot, s amikor Ninivéről - melynek feltárásához éppen akkor kezdett hozzá Layard - még csak annyit tudtak, amennyit a Biblia mesélt. Időközben Botta úttörő munkáját még Layard felfedezései és annak a vakmerő angolnak eredményei is gazdagították, aki egy felirat másolásáért csigasor segítségével ereszkedett le a meredek sziklafalon. Egyetlen évtized alatt egymást követték az ásatások és felfedezések. Ezekkel együtt következett be a tudományok gyors haladása, írásmegfejtések, különféle helyesbítések és új felismerések a nyelvtudomány és általában a régi népek ismeretének terén. A múlt század derekán tehát az archeológia már jól felvértezetten, készen állott arra, hogy minden újabb felfedezést azonnal feldolgozhasson.

Azt az embert azonban, aki az ékírás megfejtéséhez az első döntő lépést megtette - s ezen mosolyogni kell! - nem tudományszomj, nem kíváncsiság indította erre. Ennek az 1802-ben a göttingeni városi iskolában segédtanárkodó, huszonhét esztendős fiatalembernek sikerült, zseniálisnak nevezhető módszer alapján, egy ékírásos feliratnak első tíz betűjét megfejtenie - fogadásból!

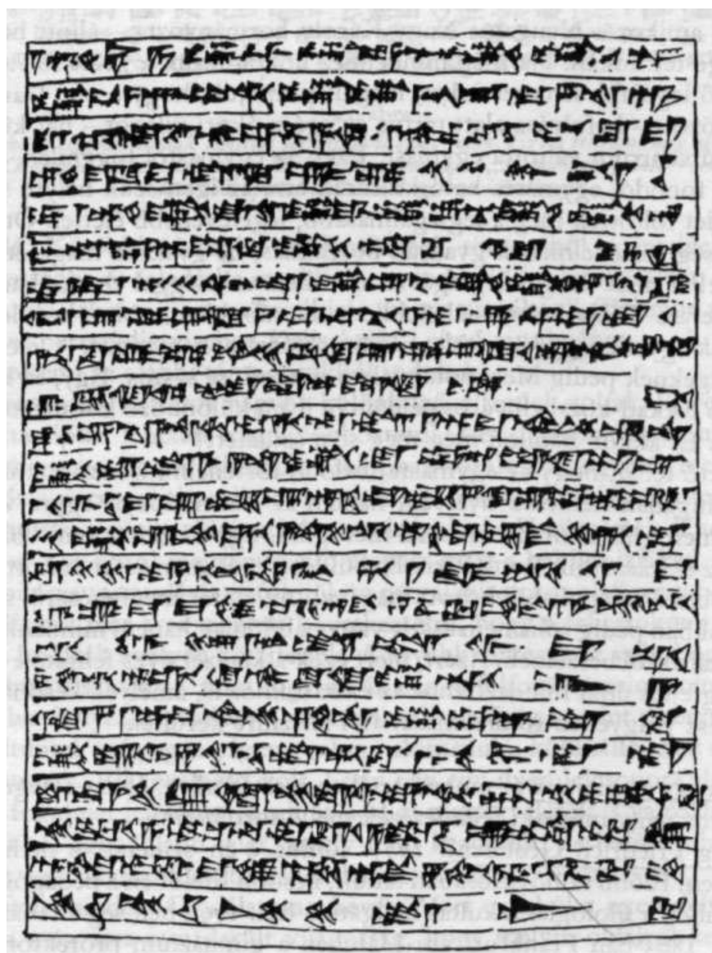
Az ékírás létezéséről már a XVII. században tudtak. Az első másolatokat Pietro della Valle olasz utazó küldte Európába. Majd 1693-ban Aston a *Philosophical Transactions*ban egy bizonyos Flower nevezetű férfiúnak, a Kelet-indiai Társaság perzsiai ügynökének kétsornyi másolatát közölte. A legizgalmasabb tudósításokat, mégpedig nem csupán feliratokról és szoborművekről, hanem az illető országokról és azok népeiről is Karsten Niebuhr küldte világgá. A hannoveri Niebuhr I. Frigyes dán király szolgálatában állott. 1760-tól 1767-ig beutazta a Keletet. Több tudóstársával együtt indult, de útközben, már az első év leforgása alatt, rajta kívül az expedíció valamennyi tagja meghalt. Niebuhr azonban társtalanul is elszántan folytatta megkezdett útját. Majd szerencsésen hazaérkezve kiadta „Útleírások Arábiáról és a környező országokról" című könyvét, amelyet Napóleon egyiptomi útján állandóan magával hordott.

A legkorábbi ékírásmásolatok tekervényes utakon, hiányos és megcsonkított állapotban kerültek Európába. Annyira, hogy még Hyde, a XVIII. század hírneves angol orientalistája sem írásnak, hanem díszítő motívumoknak minősítette azokat. Szűkebb földrajzi értelemben véve nem asszír vagy babiloni földről származtak. Csaknem valamennyi egy Siráztól északkelet irányban hét mérföldnyire fekvő romhalmazból eredt. Ezt a gigászi romtemetőt már Niebuhr - jogosan - az ókori Persepolis maradványainak tartotta.

Ezek a romok, Dareios és Xerxés hatalmas rezidenciájának romjai későbbi kultúra tanúbizonyságaként keltek életre Bottá ásója nyomán a negyvenes években. Minden képzeletet felülmúló palota volt az, amelyet Nagy Sándor pusztított el, „egy tivornyázás közepette, amidőn már nem volt öntudatának birtokában" - írja Diodóros. Kleitarchos is beszél erről a tivornyáról, de szerinte Thais, az athéni táncosnő volt az, aki a tánc őrületében az oltárról egy tűzcsóvát felragadott és a palota fapillérei közé dobta, a teljesen ittas Nagy Sándor pedig híveivel együtt követte példáját. (Droysen a „Hellénizmus történeté"-ben így ír ezekről az ókori feljegyzésekről: „Rendkívüli tehetséggel, de a történelem számlájára szerkesztettek itt történeteket.") Az iszlám középkori, fejedelmei még ebben a palotában uralkodtak. Később már juhnyájak legeltek a romok közt. Az első ízben erre járó utazók, amit tudtak, elhordták innen; ezért úgyszólván alig akad valamirevaló múzeum, amely ne tudna persepolisi dombormű töredékeket felmutatni. Flandin és Coste rajzokat készített a romokról. Andreas és Stolze 1882-ben fényképeket. Közben ugyanúgy, mint Rómában a Colosseumot, Dareios palotáját is kőbányának használták. A múlt században évtizedről évtizedre szemmel lehetett kísérni a romok pusztulását. 1931-től 1934-ig, Ernst Herzfeld vezetése alatt végre megtörtént a rommező első módszeres kivizsgálása. Herzfeld működése - amelyet a chicagói egyetem Keleti Intézetének megbízásából végzett - arra is szolgált, hogy hatásos intézkedésekkel meggátolja a további rombolást és biztosítsa az értékek megőrzését.

Ezen a vidéken annyira egymás hegyén-hátán rétegződnek a különböző kultúrák, mint sehol másutt. Így itt könnyen elképzelhető a következő eset: mondjuk, hogy Bagdadban egy archeológus éppen szolgálati szobájában dolgo-

zik, amikor belép hozzá egy arab. Néhány ékírással telerótt agyagtáblát hoz magával. Ezeken a talán Behisztun tájáról való agyagtáblákon Dareiosról, a perzsák királyáról esik szó. Az archeológusnak kéznél lévén Hérodotosa, az ógörög forrásokból, valamint a modern kutatás eredményeiből bizonyságot szerez, hogy Dareios a mi időszámításunk előtt ötszáz évvel állott hatalma csúcspontján és egy óriás birodalom feje volt. Az arab által hozott többi táblán utalást talál egymást követő régi nemzedékekre, háborúkra, pusztításokra, gyilkos cse-

26. ábra

Asszurbanipal legöngyölített ékirás-hengere. A tizenharmadik sorban a király egy templom alapítását nyilatkoztatja ki: „Ez idő tájt a babili Ninmah istennő templomát, E-mahot újjáépíttettem." Az utolsó négy sor pedig fenyegetés: „Aki a nevemben megírt okiratot gonosz szándékkal elpusztítja, tönkreteszi vagy helyéről elhurcolja, azt Bel és Sarrateia előtt Ninmah nyilvánítsa gonosznak, semmisítse meg nevét és magvát az országokban"

lekedetekre. De találhat utalást Hammurapira és egy másik óriásbir odalomra, amely i. e. 1700-ban virult. Vagy Szanhérib királyra s egy harmadik óriás birodalomra, ezúttal a VIII. és VII. század fordulóján . . .

Ha pedig az archeológus most már nem akar eltérni az óriás birodalmak sorozatától, kövesse csak szépen arab látogatóját. Ez már a következő sarkon lekuporodik néhány összecsoportosult embertársa körébe, akikkel együtt szájtátva hallgatja egy mesélő arab mondókáját. Hatásos szünetekkel tarkított, egyhangú, éneklő modorban folyik az előadás, Harunról, a csodálatos kalifáról, aki i. sz. 800-ban - amikor a Nyugatot Nagy Károly kormányozta - állott hatalma és bölcsessége tetőfokán. Ha még mindehhez hozzáfűzzük a „Két folyam országa"-t illető legújabb ismereteinket, megállapíthatjuk, hogy a mai Damaszkusz és Siraz között - befolyása alatt tartva az egész ókori világot - hat különböző óriás kultúrcentrum váltotta egymást. Ezek az egymástól független, de mégis egymásba fonódó, egymásra ható kultúrák erre az igen szűk helyre sűrítetten öt évezredet töltöttek meg a legizgalmasabb, legelevenebb élettel. Ötezer év - az emberiség történelmének gyakran borzalmas, de gyakran magasztos ötezer esztendeje! A múlt dúsgazdagságával szemben valósággal eltörpül az a kilenc réteg, amelyre Trója kiásásánál Schliemann rábukkant. Mert a kilenc réteg között csak egyetlenegy képviselt valódi, történelmi nagyságot. A jelentéktelen kultúrrétegeknek pedig Mezopotámiában se szeri, se száma. Egy, az i. e. 3000. évből való Akkad-korabeli város például öt ilyen különböző kultúrréteg romjai fölé épült. És akkor Babilon még meg sem született!

Érthető tehát, hogy az egymásra torlódó történelmi korszakoknak ezen a gigászi színpadán nemcsak nyelvek, hanem az írásmódok is egyre változtak. Ahogy a hieroglifa nem lett azonnal hieroglifa, úgy az ékírás sem volt mindig ugyanaz az ékírás. Amit Botta Párizsba küldött, egészen mást mutatott, mint az, amit Niebuhr Persepolisból hozott magával. Az ékírás megfejtéséről szóló első tudósításokban pedig soha nem asszír vagy babilóniai, hanem mindenkor persepolisi feliratokról beszélnek. Azért, mert ezek a kétezer éves feliratok nyitották meg a megfejtés útját mindazokhoz az ékírásokhoz is, amelyek később a Tigris és Eufrátesz völgyének romhalmazai alól felszínre kerültek.

Az ékírás megfejtése az emberi szellem mesterműve, és azt a legnagyobb tudományos vagy műszaki felfedezések mellé sorolhatjuk.

George Friedrich Grotefend 1775. június 9-én született a németországi Mündenben. Előbb szülővárosában tanult, később Ilfeldben a pedagógiai, majd Göttingenben a filológiai fakultás hallgatója lett. 1797-ben segédtanár a városi iskolában, 1803-ban Frankfurt am Mainben a gimnázium prorektora, azután igazgatója. 1817-ben tudományos egyesületet alapít a német nyelv tanulmányozására. 1821-ben a hannoveri líceum igazgatója, 1849-ben - ahogyan az állami tisztviselőknél szokásos - nyugdíjazzák, majd 1853. december 15-én meghal.

Huszonhét esztendős korában ez az ember, aki egész életén keresztül maga a megtestesült józanság, a minden különcködéstől mentes, egyenes úton

való haladás mintaképe, belemegy vidám poharazgatás közben egy képtelen fogadásba. Arra vállalkozik, hogy megfejti az ékírás titkát. Néhány persepolisi felirat rossz másolatán kívül semmi sem állott rendelkezésére, amikor fiatalos gondtalansággal nekivágott az akkor reménytelennek tűnő feladatnak.

És az, amit korának tudósai lehetetlenségnek tartottak, neki sikerült. Kutatásainak első eredményeit 1802-ben terjesztette a göttingeni tudományos aka-

27. ábra
Ékírás Babilon északi várának simított terméskőből épült falán, E^t a feliratot még nem tudta volna kibetűzni Grotefendl Nabukodonozor közlését tartalmasa: „A babiloni palota határerődjét hegyi kövekből építtettem" Majd egy ima következik

démia elé. Későbbi filológiai értekezéseinek tömegéből - amelyek ma már érdektelenségbe és feledésbe merültek - minden időre kimagaslóan emelkedik ki ez az „Adalékok a persepolisi ékírás magyarázatához" (Beitrage zur Eplauterung der persepolitanischen Keilschrift") című tanulmánya.

Grotefend az alábbi támpontokból indult ki.

A persepolisi feliratok nagyon különböző jellegűek voltak. Egyes táblákon háromfajta típust lehetett megkülönböztetni, s ez a három típus három egymástól észrevehetőleg elválasztott oszlopban sorakozott egymás mellé. A régi perzsák és a persepolisi uralkodók történetét a kutatók s így Grotefend is, az ifjú humanista, a görög történetírók munkáinak alapján ismerték. Tudták, hogy Kyros i. e. 540 körül megsemmisítő csapást mért a babilóniaiakra, megpecsételve Babilónia pusztulását és földjükön megalapította az első nagy perzsa birodalmat. Ebből már arra lehetett következtetni, hogy a feliratoknak legalábbis egyikét a hódítók nyelvén készítették. A további feltevés az volt, hogy a rovásírás középső oszlopát - minthogy az általános felfogás szerint mindig a legfontosabbat helyezik középre - minden valószínűség szerint óperzsa nyelven írták. Feltűntek még egyes, igen gyakran előforduló, különálló jelek és jelekből álló csoportok. Elképzelhető volt, hogy egy-egy ilyen jelcsoport alighanem a „király" fogalmat jelentheti, amit az addigi megfigyelések is valószínűsítettek. Az ék alakú, egyedülálló jelet, amely felül kezdődött és balról jobbra, lefelé húzódott, szavakat elválasztó jelnek lehetett tartani.

Ez volt minden. Csodálatosan kevés. Mert ezekből a nyers feltevésekből kiindulva még arra sem derült világosság, hogy melyik oldalról kezdődhetik a feliratok olvasása, de még arra sem, hogy a táblának melyik az alsó és melyik a felső része. Nem is beszélve arról, hogy az írás kibetűzése balról vagy jobbról kezdődik-e.

Grotefend, akit fiatalsága nem csábított felületességre, a legelején kezdte a munkát.

Champollion, aki pontosan húsz évvel később hatolt be a hieroglifák titkába - ha az előzményeket tekintetbe vesszük -, távolról sem állott ilyen bonyolult probléma előtt. Grotefend nem volt olyan értékes dokumentum birtokában, mint a rosette-i háromnyelvű kő, amely Champollionnak a lefordítás világos lehetőségeit nyújtotta. Grotefend nem ismerte azt a három nyelvet és írást, amely itt három oszlopban egymás mellett sorakozott. Ö tehát alapvető tényekből indulhatott csak ki.

Először leszögezte, hogy az ékjelek nem díszítőelemek, hanem írás célját szolgálták. Majd felismerte, hogy ezek a jelek, lekerekítő vonalak teljes hiányában a tulajdonképpeni „írásra" használhatatlanok és csakis szilárd anyagba való bevésésre alkalmasak. (Ma már tudjuk, hogy ez a nehézkesnek tűnő írásmód tökéletesen elegendő volt ahhoz, hogy Mezopotámia és Óperzsia összes politikai és gazdasági vonatkozású ügyleteit - egészen Nagy Sándor koráig - sikeresen lebonyolítsa. A mai modern világban egy áruház üzleti leveleit írógéppel írja s indigó segítségével készít róla másolatot. E letűnt kor kereskedői nádvesszővel a még friss, puha agyagtáblákba vésték árulistájukat. Megtartottak egy példányt s egy erről készült másolatot átnyújtottak ügyfelüknek, miután mindkét táblát kemencében kiégették. Ezek aztán annyira megkeményedtek, hogy mindenfajta papírt túléltek. Ügy, hogy még ma, háromezer év múltán is tudomást szerezhetünk általuk az akkor történtekről!)

Arra is rámutatott Grotefend, hogy az ékek észrevehetően négyfelé irányulnak. Mégpedig olyan módon, hogy a főirány vagy fentről lefelé, vagy balról jobbfelé húzódik. A két ékből képzett szögek nyílásukkal következetesen jobbfelé néznek. Ezekből a látszólag jelentéktelen tényekből állapította meg mégis Grotefend, hogy milyen módon jutunk el a feliratok helyes értelmezéséhez: ,,A táblákat úgy kell kézben tartani, hogy a függőleges ékek csúcsa lefelé, a vízszintes ékek sarkai pedig nyílásukkal jobbfelé nézzenek. Tüzetesebb megszemlélésüknél úgy tapasztaljuk, hogy az ékírást sohasem függőleges, hanem mindig vízszintes irányban írták és a metszett drágaköveken és gemmákon meg a pecséthengereken felfedezhető mellékábrák nem mértékadóak az ékírás irányának szempontjából." Egyidejűleg arra az eredményre is eljutott Grotefend, hogy az ékírást balról jobbra kell olvasni, - amit csak a nyugati világ tart természetesnek.

Mindezzel azonban maga a megfejtés nem oldódott meg. Grotefend döntő lépés előtt állott. Lángeszének bizonysága, hogy ezt a lépést meg tudta tenni.

A zsenialitás többek között azt a képességet is magában foglalja, amely a bonyolultban az egyszerűt s a már kész szerkezetben az alapvető lényeget meglátja. Grotefend valóban zseniális, döntő jelentőségű ötlete elképesztően egyszerű volt.

„Ne tételezzük fel" - így szólt saját magához -, „hogy a műemlékek feliratain észlelhető bizonyos szokásokat (és az előtte fekvő ékírásmásolatok monumentális feliratok voltak) csak úgy hirtelenében megváltoztatják." Szülőházájának temetőjében a „nyugodjék békében" ott állt bevésve mind a nagy-,

mind a dédszülők sírkövén. Visszatérően és szabályosan. S alighanem ott áll majd a későbbi utódokén is. Miért ne lehetnének fellelhetők az általa ismert újperzsa emlékművek állandóan ismétlődő feliratai ugyanúgy az óperzsákéin is, persze, ha helyes a feltevés, hogy az oszlopsorok egyike óperzsa szöveget tartalmaz? Miért ne kezdődhetnének a persepolisi feliratok is hasonlóan az új perzsákéihoz :

„X, a nagy király, a királyok királya, A és B király, Fia Y-nak, a nagy királynak, királyok királyának . . ." tehát a nemzedékek mindig visszatérő felsorolásával? Ez az elgondolás zseniális továbbfejlesztése volt a már megelőző feltevésnek, hogy a sűrűn előforduló ékcsoportok a „király" szót jelentik. S mindez még további következtetésekhez vezetett: ha az első szó a király nevét jelenti, azt egy ferdén álló éknek - a szóelválasztó éknek - kell követnie. Utána olyan két szónak kell jönnie, melyek közül az egyik ismét a „király" nevet rejti. És a „király" szónak a felirat első részében sűrűn kell előfordulnia!

Grotefendnek a most következő szövevényes gondolatmenetét ezen a helyen csupán alapjaiban vázolhatjuk. Egy kis fantáziával elképzelhetjük azt a diadalmas érzést, amely az ifjú segédtanárt elfoghatta, amikor ott Göttingenben - sok ezer kilométerre a helytől, ahol feliratainak eredeti példányai feküdtek, és háromezer évnyire attól az időtől, amikor azokat megírták - rájött, hogy feltevései helyesnek bizonyultak! De ez még nem volt minden. Bár többszörösen megtalálta az általa elképzelt sorrendet, noha gyakran lelt rá a szerinte „királyt" jelentő szóra, vajon akad-e valaki, aki mindezt el is fogadja bizonyítéknak? Végül is: nyerhetett-e valamit a világ az ilyen felfedezéssel ?

Grotefend átvizsgálta, hogy mi is az, amit eddig elért. És akkor a következő felfedezéshez jutott: csaknem valamennyi rendelkezésére álló táblán az első ékcsoportnak csak két különböző fajtáját találta meg. Akármeddig ment is az összehasonlításban, mindig csak ebbe a két csoportba ütközött. Abba a két kezdő szóba, amely az ő elmélete szerint egy király nevét jelentette. És talált olyan feliratot is, amelyben egyszerre mindkét név előfordult!

Grotefend gondolatai lázasan kergették egymást. Mi mást jelenthet ez az ő elképzelése alapján, mint azt, hogy az emlékművek, melyeknek másolatai előtte feküdtek, csupán két királyt dicsőítettek ? Nem látszott-e igen valószínűnek - mivel egyes táblákon ezek a királyok egymás mellett szerepeltek -, hogy itt apáról és fiáról lehet szó ?

Ha ezek a nevek elkülönítve tűntek fel, akkor az egyik név mögött a „királyt" jelentő jel volt látható, míg a másik mögött már nem. Ezek nyomán az elméletnek megfelelően a következő sematikus felállítás vált elképzelhetővé:

„X - király, Z fia
Y - király, X - király fia . . ."

Tisztában kell lennünk azzal, hogy idáig Grotefend valamennyi elgondolása puszta feltevésen alapult, s ez a feltevés semmi másra nem támaszkodott, mint egyes jelek sűrű ismétlődésére és sorrendszerűségére. Elképzelhető, mi-

lyen izgalom vett erőt rajta, amikor a fenti, legutóbb feljegyzett feltevésének átvizsgálása során egy csapásra rátalált a bizonyosság útjára, a tényleges és helytálló bizonyítékra, amely tisztán és világosan igazolta elméletét. A figyelmes olvasó pedig - aki már a vetélkedők és egyéb fejtörő sportok kedvelőinek századában született - mielőtt tovább olvasna, vegyen részt maga is a két sor átvizsgálásában. Mi a feltűnő benne?

A megfejtés nyitját nehéz nem észrevenni. Döntő jelentőséget kap egy hézag. Jobban mondva egy szónak a hiánya. Mégpedig a „király" szónak hiánya a név mögött, amelyet a sematikus felvázolásban a ,,Z" betű ábrázol.

Mert ha a felállítás helytálló, akkor egy nemzedék felsorolását jelenti. Nagyapát, apát és fiút, közülük apa és fiú király volt, de a nagyapa nem, és Grotefend fellélegezve mondhatta magában: ,,ha most sikerül az általunk ismert perzsa királyok sorában olyan generációra találnom, amelyre ez ráillik, akkor elméletem igazolódott és az ékírás első szavait - megfejtettem! ..."

A megfejtésnek erről a döntő időszakáról számoljon be maga Grotefend:

„Biztosra vettem, hogy itt az Achaimenidák dinasztiájának két királyát kell keresnem. És mert a történetírásban úgy is mint kortársat, úgy is mint részletes elbeszélőket, a görögöket tartottam legmegbízhatóbbaknak, elkezdtem kutatni a királyokat. Közülük kik azok, akiknek neve leginkább beleillene a feliratokba? Kyros és Kambysés nem lehetett, mert a feliratokban szereplő két névnek nem egyeztek a kezdőbetűi. Kyros és Artaxerxés sem lehetett, mert az ékjelekhez képest az első név túl rövid, a másik túl hosszú volt. Maradt Dareios és Xerxés, akiknek neve simán alkalmazkodott az ékírás betűihez! Nem is kételkedtem benne, hogy jól választottam. Megerősített még az is, hogy a fiú feliratán az apa királysága is fel volt tüntetve, de az apáén nem, amely megállapítást bármilyen írásmóddal írt valamennyi persepolisi felirat igazol."

Megvolt tehát a bizonyíték. Nemcsak a saját elméletében bízó Grotefendnek, de az elfogulatlan bírálóknak is meg kellett hajolniuk az ésszerű következtetések meggyőző ereje előtt.

Az utolsó lépés azonban még nem történt meg. Idáig Grotefend a királynevek görög írásából indult ki, úgy ahogy azokat főként Hérodotosnál olvasta, Így mondja el tovább, a már ismert nagyapát véve alapul:

„Minthogy a nevek helyes kibetűzésével már több mint tizenkét betű ismeretéhez eljutottam - amelyek között egy kivételével a királyi cím valamennyi betűje helyet foglalt -, most arra került a sor, hogy a görög nyelven ismert neveknek perzsa nyelvű formáját megállapítsam. Szükség volt rá, hogy megfelelő értékeléssel a királyi cím rangját és jellegét kibetűzzem, és ennek segítségével felderítsem azt a nyelvet, amelyen a feliratok íródtak. Már a Zend-Avesztából (a perzsák szent könyvéből) megtanultam, hogy a Hystaspés név perzsa nyelven Gostaps, Gustaps, Kistaps vagy Vistaspa nevekkel azonos. Ennek az összehasonlításnak segítségével, Dareios felirataiban - Hystaspés nevében - megtaláltam az első hét betű megfejtését, míg további három betűt már a királycímek összehasonlításakor felismertem."

Az ékírás kibetűzése tehát megkezdődött.

Most már csak a javítások, tökéletesítések következtek. Csodálatosképpen több mint harminc év múlt el addig, amíg ezen a téren újabb, valóban lényegeset felfedeztek. Ez a francia Émile Burnouf és a norvég Christian Lassen nevéhez fűződik. Mindkettőnek értekezései 1836-ban jelentek még.

Sajátságos a dologban az, hogy míg Champollionnak, a hieroglifák megfejtőjének neve közismert, addig Grotefend neve teljes feledésbe ment. Iskolákban nem tanítják, és modern lexikonjaink nagy része egyáltalán nem, vagy csak a vonatkozó forrásmunkákra történő utalásoknál tesz róla említést. És mégis az övé, egyedül az övé az elsőség ebben a döntő horderejű felfedezésben, melynek segítségével a nagyszerű mezopotámiai ásatások óriási történelmi jelentősége felismerhetővé vált.

Azt mondtuk, hogy Grotefendé az elsőség. Igen, mert az ékírás megfejtésénél ugyanaz történt, ami az emberi szellem sok más felfedezésénél: hogy egy-

a) jel							
Grotefend olvasata	*D*-	*ā*-	*r*-	*h*-	*ê*-	*u*-	*š*
mai olvasat	D^a-	*a*-	r^a-	y^a-	w^a-	*u*-	$š^{(a)}$
b) jel							
Grotefend olvasata	***Kh***-	*š*-	*h*-	*e*-	*r*-	*š*-	*ê*
mai olvasat	$Ḫ^a$-	$š^a$-	y^a-	*a*-	r^a-	$š^a$-	*a*
c) jel							
Grotefend olvasata	*G*-	*ō*-	*š*-	*t*-	*a*-	*s*-	*p*
mai olvasat	W^i-	*i*-	$š^a$-	t^a-	*a*-	s^a-	p^a

28. ábra

Így betűzte ki Grotefend az első ékírásszöveget

más után kétszer is felfedezték! Grotefendtől teljesen függetlenül egy angolnak is sikerült ugyanaz, de érdekes, hogy nemcsak Grotefendnél, hanem még annak tökéletesítőinél, Burnoufnál és Lassennél is későbben. (Az első erről szóló lényegbevágó tanulmány csak 1846-ban jelent meg.)

Ez az angol túlszárnyalta mindazt, amit elődei felfedeztek. Sikerült neki az ékírást illető összes ismereteket a tudósok elzárt szobáiból az egyetemek nyilvánossága elé vinni, a kibetűzés állapotából a megtanulhatóság állapotába felemelni. így lehetővé vált az egyre gazdagodó ókori feliratanyagnak tanulmányozása. Mert egy egész könyvtárat találtak meg egy napon, könyvtárat - csupa agyagtáblából. (Ezt a történetet majd később mondjuk el.) Mezopotámia szinte kimeríthetetlen kincseiről pedig némi fogalmat ad az a tény, hogy a német-amerikai V. Hilprecht expedíciója 1888-tól 1900-ig Nippurban annyi ékírásos táblát tárt fel, hogy megfejtésük és nyilvánosságra hozataluk még ma sem fejeződött be teljesen.

21. FEJEZET

GYAKORLATI PRÓBATÉTEL

Ezernyolcszázharminchétben történt, hogy a perzsa hadiszolgálatban álló Henry Creswicke Rawlinson angol őrnagy a perzsa Behisztun környékén csigasor segítségével leereszkedett egy magas sziklafokról, csupán azért, hogy egy kőbe vésett feliratot lemásoljon. A francia Botta óta ez az angol volt az első férfi, aki az asszirológia iránti hajlamát a politikus és világfi életmódjával össze tudta egyeztetni.

Életútja annyira kalandos, amennyire Grotefendé hivatalnokosan egyszerű volt. Véletlen találkozás keltette fel érdeklődését a régi Perzsia iránt. Tizenhét éves korában mint kadét teljesített szolgálatot egy hajón, amely a Hoorn-fok megkerülésével Indiába tartott. Hajóújságot szerkesztett, hogy az utasoknak a hónapokig tartó tengeri úton az időt megrövidítse. Sir John Malcolm, Bombay kormányzója - aki egyben kiváló orientalista is volt - szintén a hajón utazott. Megtetszett neki az ügyes, tizenhét esztendős szerkesztő. Órákig beszélgetett vele. Természetesen arról, ami Sir John Malcolmot érdekelte: a perzsa történelemről, perzsa irodalomról, perzsa nyelvről. Ezek a beszélgetések megszabták a fiatal Rawlinson érdeklődését. Élete végéig hatásuk alatt maradt, még akkor is, amikor politikai működése lekötötte minden erejét és idejét.

1810-ben született, 1826-ban lépett a Keletindiai Társaság katonai szolgálatába, és 1833-ban már őrnagy Perzsiában. 1839-ben politikai ügynök az afganisztáni Kandaharban, 1843-ban bagdadi konzul, 1851-ben főkonzul és alezredes. 1856-ban visszatér Angliába, ahol a képviselőház tagjává s ugyanebben az évben a Keletindiai Társaság tanácsosává választják. 1859-ben angol követ a teheráni udvarnál. 1865-től 1868-ig ismét az angol parlament tagja.

Mikor az ékírással kezdett foglalkozni, ugyanazokat a feliratokat vizsgálta meg, mint Burnouf. Megtörtént a csoda: anélkül, hogy tudomása lett volna Grotefend, Burnouf és Lassen munkásságáról, Grotefend módszerével, első nekifutásra kibetűzte a három perzsa király nevét. Dareiosnak, Xerxésnek és Hystaspésnek óperzsa változata Darayavaus, Khsayarsa és Vistaspa! Ezenkívül még négy más nevet és további szavakat is kibetűzött. Az utóbbiakban nem volt egészen bizonyos. Amikor 1836-ban először vette kezébe Grotefend értekezéseit, és összehasonlította saját ékírás-ábécéjével, úgy találta, hogy messze túljutott a göttingeni tanár eredményein.

Amire még szüksége volt: feliratok nevekkel, sok-sok névvel!

Bagistana ősidőktől fogva szent vidékén, a Hamadantól Kermanshahon keresztül Babilonba vezető ókori kereskedelmi úton, kétcsúcsú sziklahegy mered az égnek. Ennek egyik meredek fala, több mint ötven méternyire emelkedik a völgy színe fölé. Ezen a falon örökítette meg Dareios, Perzsia királya tetteit, győzelmeit és dicsőségét kerek kétezerötszáz esztendővel ezelőtt. (Ugyanannak a névnek Darayavaus, Dorejavos, Dara, Darab, Dareios különféle változatai más-más nyelven és írással.)

A sziklafal előtt szoborcsoport áll, hozzáférhetetlenül, ég és föld között, biztonságban minden szentségtörő kéztől - itt van a „Nagy Király". Íjára támaszkodik és jobb lábával a leterített Gaumatára tapos, a mágusra, aki országát egykor el akarta orozni tőle. Mögötte íjjal, tegezzel, lándzsával vértezett két perzsa előkelőség áll. Előtte, béklyóba vert kézzel, nyakuknál egymáshoz kötve, leigázva, megbüntetve, a kilenc „hazug király". Az emlékmű aljára és oldalára tizennégy oszlopban a király személyének és cselekedeteinek magasztalását írták azon a három nyelven, amelyeket már Grotefend is megkülönböztetett anélkül, hogy azokat meg tudta volna határozni: óperzsa, elámi és babilóniai nyelven. Ékírással vésték a sziklába a feliratot az örökkévalóság számára:

„Darayavaus király hirdeti:
Te, aki eljövendő napokban
Ezt az írást meglátod,
Melyet én sziklába véstem,
S ezeket az emberalakokat itt -
Ne törődj és ne pusztíts semmit!
Gondoskodj, mig magvad bírja,
Hogy épségben megtartsad őket!"

A huszonhat éves Rawlinson mint katona és sportember nem riadt vissza attól az ötven métertől, mely a feliratot a völgy szintjétől elválasztotta. A lezuhanás állandó veszélye közben, szédítő magasságban függve másolta a felirat óperzsa változatát. A babilóniaihoz csak néhány évvel később merészkedett. Nehezen ideszállítható óriás létrák, kötelek és mászóhorgok kellettek ehhez. Rawlinson 1846-ban nemcsak a híres felirat pontos másolatát, hanem tökéletes fordítását is benyújtotta a londoni Ázsiai Társaságnak. Ez volt az ékírás megfejtésének első nagy, látható és mindenki számára hozzáférhető diadala.

Közben azonban az európai tudósok dolgozószobáiban sem szünetelt a munka. Főként a német-francia Oppert és az ír Hincks járt az élen. A tudomány csodákat teremtett. Mindenekelőtt a nyelvtudomány, amely az egyre tökéletesebben megismert zend nyelvet, a szankszkritot és egyáltalán minden indoeurópai nyelvet felhasznált arra, hogy az óperzsa nyelv grammatikáját tisztázza.

És így, egyesült erővel, nemzetközi munkaközösségben sikerült az óperzsa ékírás körülbelül hatvan betűjét megállapítani.

Ekkor azonban Rawlinson is, mások is áttértek a behisztuni feliratok (melyek terjedelemben minden addig gyűjtött anyagot felülmúltak) oszlopainak tanulmányozására. És íme Rawlinson olyan felfedezésre jutott, amely egyszerre megingatta a bizalmat az írások további megfejtését illetően: különösen a Botta-féle feliratok kibetűzése vált kétségessé.

Emlékszünk rá, hogy mind a persepolisi, mind a behisztuni feliratokon három különböző nyelvet lehetett felismerni. Grotefend biztos kézzel nyúlt a középső oszlophoz, úgy gondolta, itt az időbeli közelség bizonyos párhuzamosítást tesz lehetővé ismertebb nyelvekkel, s ez megkönnyíti a feladatot.

Alighogy az I. oszlop nehézségeit leküzdötték, máris a másik kettő felé fordultak. A II. oszlop kibetűzésének megalapozásáért a dán Westergaardot illeti a dicsőség, aki eredményeit 1854-ben Koppenhágában hozta nyilvánosságra. A III.-ért viszont részben Opperté, részben megint Henry Creswicke Rawlinsoné az érdem, aki ez időben konzul volt Bagdadban.

A III. oszlop vizsgálata során - mindjárt kezdetben - lesújtó felfedezésre jutottak: az I. oszlopban betűkből álló írás volt, a mi nyugati ábécé-rendszerünkhöz hasonló ábécé-vei, amelynek valamennyi ék-, illetve betűjele egyszersmind hangzó is. Minden ékcsoportjel egy-egy hangzót képviselt. A most vizsgálandó írásban azonban egyetlen jel egy egész szótagot, sőt gyakran egész szót fedett. S ami még ennél is rosszabb: voltak esetek - és a vizsgálatok során egyre több ilyenre bukkantak - amikor egyetlen jel *különböző* szótagokat, sőt többféle, egymástól teljesen eltérő szót jelentett. Végül rájöttek, hogy utóbbi esetek nem kivételesen, hanem szabályszerűen fordulnak elő.

A felfedezést teljes összevisszaság és tanácstalanság követte.

A többértelműség őserdejében lehetetlenségnek tűnt utat vágni. Kivált Rawlinsonnak nyilvánosságra hozott felfedezései (amelyeket azzal a határozott véleménnyel toldott meg, hogy a fennálló tények ellenére is lehetségesnek tartja a megoldást) váltottak ki nagy izgalmat a tudósok világában, a laikusokéban pedig a felháborodás viharát. Hivatottak és nem hivatottak egyaránt bekapcsolódtak a vitába. Az újságok tudományos és irodalmi rovataiban ismert és ismeretlen szerzők, szakmabeliek és laikusok szólaltak fel, és azt kérdezték: lehetséges-e, hogy egy ilyen, teljesen zavaros írás valóban létezett. És ha igen, hogyan tarthatják lehetségesnek még el is olvasni ? Sokan minden kertelés nélkül kijelentették, hogy azok a kutatók - Rawlinsonnal az élükön -, akik ilyesmit állítanak, legyenek szívesek, hagyjanak fel az ilyen „tudományhoz méltatlan tréfákkal".

Egy olyan részből, amelyet bonyolultsága miatt itt nem mutathatunk be, szemléltetés céljából kiszakítottuk ezt a példát: az „r" betűt hatféle jellel fejezik ki, aszerint, hogy „ra", „ri", „ru", „ar", „ir" vagy „ur" szótagokban foglal-e helyet. Ha ezekhez a szótagokhoz még egy mássalhangzó is járul, akkor két-két

jel összetételéből külön jeleket kap a „ram", „mar" stb. szótag. A többértelműség azon alapszik, hogy a csoportokba tömörített jelek, éppen az egyesítés kapcsán, eredeti hangzási értéküket elveszítve, egy bizonyos fogalmat vagy nevet fejeznek ki. így az a jelcsoport, amely a híres Nabukodonozor király nevét rögzíti, helyesen olvasva Nebukudurriussur. Ha ellenben a jelek közönséges hangzási értékét tekintjük, ilyen eredményre jutunk: „an-pa-sa-dus-sis".

Azokban a napokban, amikor a kívülállók úgy látták, hogy a zűrzavar tetőfokára hágott, Kujundzsiknál - ahol már Botta is kutatott - egy munkás ásatás közben egy föld alatti szobában egymás után mintegy száz cserép táblára bukkant. Ezek a táblák, mint később megállapították, a VII. század derekán készültek. Nyilván az ékírást tanulók számára készíttették, és tartalmazták az egyes ékjelek különféle értékeit és jelentését, szembeállítva a betűírással.

Sumér idiomával	Ékjel	Semita idiomával
ad		abu (apa)
gir		kirr (olvasztó kemence)
udun		utunn (kemence)
gu		alpu (szarvasmarha)
ama		rimu (vadbika)
ulu		ullu (ujjongás)
ulu		albu (örömujjongás)
du		asámu (odainduló)

29. ábra

Ilyenek voltak i. e. a VII. száadban az ékírást tanulók segédkönyvei. Kujundzsikban találtak rá, és ami egykor az iskolásokat segítette, kétezer esztendő elmúltával a tudósok munkáját is megkönnyítette

A kiásott táblák tudományos értéke szinte felbecsülhetetlen volt. Kétségkívül szótárak voltak, melyek akkor válhattak szükségessé az ékírás-ábécé tanulói számára, amikor a nyelv az ősi kép- és szótagírásról a betűírásra kezdett áttérni, vagyis amikor modernizálódott. Egymás után találtak egész „tankönyveket" kezdőknek és haladóknak, majd szótárakat, amelyekben sumér szavak mellett az azonos semita fogalmakat is feltüntették. Végül egy gyakorlati lexikonfélére bukkantak, amelyben egymás mellett sorolták fel a mindennapi élet összefüggő tárgyait, és az első oszlop ismét a sumér (csak a vallási életben és jogtudományban használatos), a második pedig a semita elnevezéseket tartalmazta.

Világos azonban, hogy ez a nagy jelentőségű lelet sem nyújthatott többet fontos támpontoknál eredendő fogyatékossága miatt. Csak a szakembernek van tudomása azokról a kerülő- és tévutakról, amelyeken a kutatóknak át kellett vergődniök, amíg végre az első kézzelfogható eredményeket nyilvánosságra hozhatták, és azt mondhatták: Igen, most már ott tartunk, hogy a többértelműség ellenére is képesek vagyunk a legbonyolultabb ékírást elolvasni!

Amikor Rawlinson a teljes zűrzavar idején (méltatlan és becsmérlő támadások közepette, amit nyilván egyetlen tudományág úttörője sem kerülhetett el), éppen ennek az állításnak bizonyítékait készült nyilvánosságra hozni, a londoni Ázsiai Társaság szokatlan és a tudományok történetében párját ritkító lépésre határozta el magát.

Egy újonnan felfedezett, terjedelmes asszír ékírásos szöveget négy lepecsételt borítékban elküldött a kor legjelentősebb négy ékírás-szakértőjének, egyszerre - anélkül azonban, hogy egyik a másikról tudott volna - azzal a kéréssel, hogy fejtsék meg!

A négy tudós, az angol Rawlinson, az ugyancsak angol Talbot, az ír Hincks és a német-francia Oppert volt. Egy időben láttak munkához. Egyik sem sejtette, hogy rajta kívül más ugyanilyen megbízást kapott. Mindegyik saját, egyéni módszerével dolgozott, majd munkájuk eredményét lepecsételt borítékban ismét visszaküldték, hogy az erre kijelölt bizottság felülvizsgálja. S amiben nemrég oly kitartóan és hangoskodva kételkedtek az emberek, az most fényesen igazolódott, az a felismerés, hogy valóban lehetséges még a legzűrzavarosabb szótagírás elolvasása is. A lényeges pontokban ugyanis mind a négy dolgozat szövege egyezett!

A szokatlan kísérlet bizonyára sok kutatót keserített el. Kijátszottnak érezhették magukat az ilyen, a nyilvánosság tetszésére alapozott, de a tudományhoz méltatlan felülvizsgálati módszer miatt.

A kitűzött célt azonban mégiscsak elérték. 1857-ben megjelenhetett Londonban: ,,Asszíria királyának, Tiglatpileszárnak egyik felirata. Fordította Rawlinson, Talbot, dr. Hincks és Oppert." Legragyogóbb és legmeggyőzőbb bizonyítéka volt ez annak, hogy a legnehezebb tudományos célkitűzések is megoldhatók egymástól teljesen eltérő utakon.

A fejlődés tovább haladt. Tíz évvel később már megjelentek az első asszír nyelvű grammatikák. Túl az íráson, most már a nyelv titkaiba is behatolt a tudomány. Ma már számos kutató olvassa az ékírást. Ezen a téren alig akad egyéb nehézség, mint az írásjelek esetleges elmosódottsága, a szövegtáblák hiányossága, egyszóval külső természetű akadályok, amit háromezer év szele, esője homokja, iszapja okozott agyagtáblákon, palotákon és ősi városokon.

22. FEJEZET

PALOTÁK NIMRUD DOMBJA ALATT

Ezernyolcszázötvennégyben a Hyde-parkbeli Kristálypalotát, amelyben három évvel korábban a világkiállítás zajlott le, Londonból Sydenhambe költöztették át és múzeumnak rendezték be.

Itt csodálkoztak rá először Európa nyugati zónájának lakosai az elsüllyedt metropolisok fényére és pompájára, azokéra, melyeket a Biblia annyi átokkal sújtott, bűnök tanyájának és romlás helyének nevezett. Két roppant óasszir terem épült fel itt, gigászi palotahomlokzatot rekonstruáltak. Az emberek végre fogalmat és közvetlen benyomást kaphattak az addig legfeljebb mondákból, legendákból, kétes hitelű antik leírásokból vagy vallásos könyvekből ismert csodálatos építőművészetről.

Fogadótermeket, királyi lakószobákat, szárnyas emberállatokat mutattak ott be. (Lásd a XVI. táblát.) Ott állt az oroszlánfojtogató Gilgames, a „győztes vitéz" és az „ország ura". Idáig még más építőművészetnél nem tapasztalt, színes mázú téglákból építették a falakat. Izgalmas vadászjelenetek és a nagy Asszurnaszirpal király huszonhét évszázad előtti csatáit ábrázolták a domborműveken.

Henry Austen Layard érdeme, hogy erre a kiállításra sor kerülhetett. Layard 1839-ben mint szegény ördög, egyetlen szál kísérővel érkezett lóháton a Tigris-menti Moszulba. Ám abban az esztendőben, amikor a Sydenham-i Múzeum az általa kiásott kincseket bemutatta, a „szegény ördög" már helyettes államtitkári rangban ült az angol külügyminisztériumban.

Layard életpályája Bottáéhoz és Rawlinsonéhoz hasonlatos. Mindhárom szíve mélyén kalandor és mégis nagy ember, tekintélyes tudós és mégis a gyakorlati élet minden terén járatos egyéniség.

Layard francia családból származott, mely régen megtelepedett Angliában. Életútját a következő évszámok jelzik: 1817-ben, Párizsban született. Ifjúságának egy részét Olaszországban töltötte atyjával. 1833-ban visszatért Londonba, ahol jogot tanult. Az 1839-es esztendő már Keleten találja, s az ezt követő időkben Konstantinápoly angol követségén dolgozik. 1845-ben kezd ásatni a két folyam országában. 1852 és 1861 között két ízben helyettes államtitkár, 1865-

ben az állami építkezések minisztere és 1869-ben Anglia meghatalmazott minisztere Madridban.

Vágyakozása a Kelet, a távoli Bagdad, Damaszkusz és Perzsia után gyermekkori álma volt. Huszonkét éves korában még egyhangú életet élt. London egyik dohos ügyvédi irodájában dolgozott, amikor hirtelen áttörte akkori életviszonyainak szűk korlátját és megindult álmai útján.

Pályafutása a megfordítottja Heinrich Schliemannénak. Mindkettő gyermekkori vágyálommal kezdődik, amelyet Schliemann-nál Homéros, Layard-nál az „1001 éjszaka" olvasása váltott ki. De míg Schliemann szigorú következetességgel előbb külső sikereket keres, világszerte összeköttetésekkel rendelkező milliomosként lép álmai ösvényére, Layard nem tud várni. A lelkes fiatalember szegényen vág neki álmai országának, ahol többet talál, mint amennyit valaha is elképzelt. Hírre, dicsőségre tesz szert s így fokról fokra emelkedve ér el a siker magaslatára.

De akadnak közös vonásai is Schliemann-nal. Schliemann amsterdami padlásszobájában idegen nyelveket sajátít el, hogy valóra váltsa álmait, Layard is korán megtanult mindent, amiről úgy gondolta, hogy álmai országában egykor hasznát veheti. A jogtudománytól teljesen távol álló, viszont igen célszerű, gyakorlatias dolgokkal foglalkozott; megtanulta az iránytű, a szextáns használatát, valamint mindenfajta földrajzi mérőkészülék és műszer gyakorlati alkalmazását. De a trópusi betegségek kezelésének s a sebészeti elsősegélynyújtásnak hasznos tudnivalóiról sem feledkezett meg. Végül a perzsa nyelvből és Irak, meg Trán népeiről is megtanult egyet-mást.

1839-ben búcsút mondott irodája négy szürke falának. Elindult első keleti útjára. Nemsokára kitűnt kiváló képessége, mellyel kevés vele hasonló tudományos szakmában dolgozó pályatársa rendelkezett. Nem csupán nagy kutatónak bizonyult, hanem cselekedetei és kalandjai remek krónikásának: kitűnő írónak is.

Hagyjuk őt magát szóhoz jutni ebben a lerövidített idézetben:

„1839 őszén és 1840 telén bebarangoltam Kisázsiát és Szíriát. Kísérőm legalább oly tanulni vágyó volt, mint jómagam. Semmiféle veszéllyel nem törődtünk. Magunkban lovagoltunk, egyedüli védelmünk fegyverünk volt, ruhatárunkat pedig a nyereg mögötti iszákban hordoztuk. Ha egy-egy turkomán falu vagy egy-egy arab sátor vendégszeretete nem mentett fel minket ez alól - lovainkat is magunk ápoltuk. Így keveredtünk a nép közé.

Élvezettel gondolok vissza azokra a boldog napokra, amikor hajnali derengésben elhagytuk a szerény kunyhót vagy a meghitt sátrat. Kedvünk szerinti vándorlás után naplemente idején valami ősrégi romnál kötöttünk ki, amelyben egy arab ütötte fel tanyáját, vagy valami omladozó, de nagyon ismerősen csengő nevű falunál . . .

Ellenállhatatlan vágy hajtott az Eufráteszen túli vidék felé, melyet a nyugati bölcsesség szülőhelyének tart a történelem és hagyomány. Ismeri ezt a vágyat a legtöbb utazó: a nagy folyót átlépni, majd Aleppótól a Tigris partjáig

húzódó s a szíriai határtól a térképen óriási fehér folttal elválasztott területet átkutatni. Asszíriát, Babilóniai és Kaldeát még sűrű homály borítja. Az e nevekhez szorosan láncolódó nagy nemzeteket, nagy városokat a történelem sötét árnyai takarják. Sivatagok kellős közepén döbbenetes kőmaradványok - sivárak és alaktalanok - merednek gúnyos titokzatossággal az utasra. Nagy néptörzsek késői ivadékai - ahogyan azt a próféták megjósolták - még ma is vándorolnak azokon az országokon, pusztaságokon keresztül, amelyeket a zsidók és pogányok törzsük bölcsőjének tartanak.

Március 18-án kísérőmmel együtt elhagytam Aleppót. Még mindig vezető és szolga nélkül utaztunk. Április 10-én Moszulba érkeztünk. Itt-tartózkodásunk alatt megtekintettük a folyó keleti partján magasodó Ninive romjainak tartott nagy kőhegyeket. Kilovagoltunk a sivatagba is, hogy a Kalah Shergat dombot megvizsgáljuk. Ez a roppant kőhegy a Tigris partján fekszik, - ötven kilométernyire attól a helytől, ahol a Tigris a Záb folyóval egyesül. Oda vezető utunkon egy Hamun Ali nevű kis faluban pihentünk meg éjszakára, melynek környékén ókori város nyomai találhatók. Egy mesterséges magaslat ormáról hatalmas síkságot pillantottunk meg, melytől csak a folyó választott el. Tekintélyes dombok sorozata határolta kelet felől a síkságot. Egyik közülük piramis alakú volt és magasságban valamennyit túlszárnyalta. Mögöttük a Záb vizeinek folyását csak bizonytalanul lehetett megállapítani. A gúla formájú dombot viszont fekvéséből minden bizonyossággal azonosítani tudtuk: ez volt a Xenophóntól leírt piramis, amely körül a »tízezer« táborozott!* A görög hadvezér is ugyanezeket a romokat pillantotta meg huszonkét évszázaddal ezelőtt, s ezek a romok már akkor is egy ősi város maradványai voltak. Bár Xenophón az ottaai idegen nyelvű lakosság által említett helységnevet összetévesztette a görög nyelv számára ismerősebb hangzásúval: Larissának nevezi, a hagyományok vissza vezérelnek a város eredetéhez. Ezek szerint a város, amelyet Nimród alapított - a romok még mindig az ő nevét viselik - azonos az emberiség első letelepülésével."

Layard, ha mindjárt nem is tudta a múlttal terhes, titokzatos dombokat átvizsgálni, erősen a hatásuk alá került. Mint a pénzsóvár az arannyal telt kincsesládát, úgy kerülgette, éppoly vágyódással szemlélte azokat. Útleírásaiban állandóan vissza-visszatér hozzájuk, hogy más és más szavakkal szóljon róluk:

„Most fűvel benőtt, formátlan, roppant tömeg ez a dombvonulat, amelyen emberi kéz nyoma sehol nem található, csak egyes, a téli esőzések által kivájt és ezáltal hozzáférhetővé vált függőleges szakadékokban." Majd egy lappal tovább „A kopár formátlan domboknak, amelyeket az utas megpillant, lehetetlen az alakját meghatározni."

A Szíriában látott tájakkal és romokkal pedig így hasonlította össze: „Gaz-

* Xenophón, a hadvezér és történetíró részt vett az ifjabb Kyros hadjáratában, bátyja Artaxerxés ellen, s amikor a trónkövetelő királyfi a kunaxai ütközetben elesett, mesteri ügyességgel vezette vissza tízezer görög zsoldosát Görögországba. Legnevezetesebb műve az *Anabasis,* ennek a híres hadivállalkozásnak a leírása.

dag faragású, dús növényzettel félig befedett párkányok és oszlopfők helyén itt alaktalan, sötét földhányások foglalják el, amelyek dombokként emelkednek a napégette pusztaság fölé."

Noha sietve vissza kellett fordulnia, Layard végül is nem bírta fékezni kíváncsiságát. „Az arabok között az a szóbeszéd járja, hogy a romok fekete kőből faragott, különös alakokat takarnak. Ezért a nap legnagyobb részében a Tigris jobb partján húzódó föld- és agyagdombok átvizsgálásával foglalkoztunk, de hiába, - a fekete szobrokat mégsem találtuk meg."

Végül is így foglalta össze személyes tapasztalatait: „Asszíriának ezek az irdatlan dombjai erősebben hatottak rám, mélyebb elmélkedésre, komolyabb meggondolásra késztettek, mint Baalbek templomai és Iónia színházai."

Különösen az egyik domb izgatta, nagysága, kiterjedése és a lábánál elterülő község neve miatt. Jól ismerte ezt a nevet, mely kapcsolatban állt az „emberiség bölcsője" elnevezéssel - ahogy ő maga meg is írta - és Nimróddal, akiről a Biblia mesél.

Mózes I. könyvének 10. fejezetében van megírva, hogy Khus, Noé fiának, Khámnak a fia, - aki a nagy özönvíz után három fiával, azoknak feleségeivel és mindenfajta tiszta és tisztátalan állattal újból elkezdte az emberiség szaporítását, - ez a Khus nemzette Nimródot.

„Ez hatalmas vadász vala az Úr előtt, ezért mondják: Hatalmas vadász az Ür előtt, mint Nimród. Az ő birodalmának kezdete volt Bábel, Erekh, Akkád és Kálnéh a Sineár földén. E földről ment aztán Asszíriába. És építé Ninivét, Rekhóboth városát és Kaláht. És Reszent Ninive között és Kaláh között: Ez az a nagy város."

De Layard-nak vissza kellett fordulnia. Utazásra szánt kevéske pénze elfogyott. Konstantinápolyba ment. Itt megismerkedett Sir Stratford Canninggel, az angol követtel. Mindennap mesélt neki a Moszul körüli titokzatos dombokról, egyre élénkebben és meggyőzőbben. Közben azonban a világ már felfigyelt Botta chorsabadi ásatásaira, és Layard lelkesedéstől izzó előadásai sem maradtak a követre hatás nélkül. Egy szép napon - közben öt egész esztendő telt el Layard első útja óta, és Botta chorsabadi sikereinek tetőfokán állott - Sir Canning hatvan fontot ajándékozott az akkor huszonnyolc éves Layard-nak. Hatvan font! Édeskevés ahhoz, amit Layard tervezett, mert ő többre vágyott annál is, amit Botta elért, Botta, aki mögött a francia kormány segítsége állt, akinek hivatalos állása volt Mosulban!

1845. november 8-án Layard tutajon utazott a Tigrisen lefelé, hogy megkezdje ásatásait Nimrud dombjai körül.

De nemcsak az anyagiak hiánya akadályozta. Egészen más természetű nehézségek is adódtak. Öt év múlt el azóta, hogy itt járt. Amikor most tutajáról partra tette lábát: forradalomtól lángoló ország földjére lépett!

Kétfolyam köze török uralom alatt állott. Új helytartót neveztek ki. Minden helytartó magatartásához, úgy látszik, szervesen hozzátartozik az is (erről

a legérdekesebb történeteket a római ókor szolgáltatja), hogy az általa kormányzandó területet csupán a kizsákmányolás szempontjából nézi.

A moszuli kormányzó módszerei ázsiai méreteket öltöttek. Leírások tanúskodnak róla. Mintha csak valamilyen mesekönyvből lépett volna elő a gonoszság e megtestesítője. Már külsőleg is ijesztő volt: fél szeme, fél füle hiányzott. Alacsony termetű és elhízott. De, hogy gazfickós külseje tökéletesen hátborzongató legyen, ábrázatát himlőhelyek rútították. A hangja ijesztő, mozdulatai otrombák, ugrásszerűen hirtelenek és alattomosak voltak, mint aki cselvetések elleni védelemre áll szakadatlanul készen. Leleményes szadista volt és hajmeresztő humorral rendelkezett. Hivatalába lépve egyik első intézkedései közé tartozott a „fogak adójának"' bevezetése. Ez a fajta adó a Nyugat legfondorlatosabb „sóadóit" is messze túlszárnyalta. Mint mondta: így kárpótolja magát saját fogai romlásáért és kihúzásáért, amit szerinte ennek az országnak „förtelmes" eledelei okoztak.

Ám ez csupán apró és szeszélyes előjátéka volt mindannak, ami ezután következett. Reszketett tőle a nép. Büntető eljárásai rablóhadjáratokká fajultak. Kifosztotta a városokat, megsarcolta a falvakat.

A zsarnokság velejárója a titkos hírterjesztés is: a gyöngék suttogó hírszolgálata. Egy nap néhány ember Moszulban elhíresztelte, hogy Allah megkönyörült a népen és a pasát eltávolítják állásából. Pár órával később már a kormányzó fülébe jutott a beszéd, s a pasának régi olasz elbeszélésekre emlékeztető ötlete támadt. Boccacciónál fordult elő hasonló történet, csak persze kellemesebb kísérő körülményekkel.

Egyik legközelebbi sétakocsizása közben rosszullétet színlelt a kormányzó. Sürgősen visszavitték palotájába, ahová látszólag élettelenül érkezett meg. A szemtanúk híradása a reménység villámgyors szárnyain járta be az utcákat. Másnap zárva maradtak a palota kapui. Amikor pedig a falak mögül felhangzott a testőrök és eunuchok egyhangú jajveszékelése, a nép örömzsivajgásba tört ki: „Dicsőség Allahnak, a pasa meghalt!" Mire a kurjongató és a zsarnokot ordítva átkozó tömeg a palota előtt gyülekezett, egyszeribe szétnyíltak a kapuk. Ott állt előttük a pasa. Aprón, kövéren, undorítóan, kötéssel az egyik üres szemgödrén; himlőtől szétmart ábrázatával, vigyorogva . . .

Egy intés - és a katonák rárontottak a meglepetéstől bénult lakosságra. Borzalmas bosszúhadjárat kezdődött. Fejek gurultak szerteszét. Amellett a pasa szadizmusába némi üzleti érzék is vegyült. Elfogatta az összes „lázítót" és egyidejűleg - kellő indokolással persze - mindazokat, akiknek javaihoz addig nem férhetett hozzá. „A fennálló hatalom ellen ártalmas híreket terjesztettek" - ez volt az indok.

És ekkor felkelt az ország. Felkeltek a törzsek, a Moszul körüli sivatagok lakói. Persze a maguk módja szerint. Szervezett lázadásra képtelenek voltak, de fosztogatásra fosztogatással feleltek. Nem volt többé biztos az út. és minden idegennek veszélyben forgott az élete. Ezekben a napokban kötött ki Layard, azzal a szándékkal, hogy kiássa Nimrud dombját.

Layard hamarosan világosan látta a helyzetet. Néhány órával partra szállása után tisztában volt vele, hogy Moszulban egy szót sem szabad szólnia terveiről. Vásárolt tehát egy nehéz puskát, egy rövid lándzsát, és mindenkivel - akit ez érdekelt - közölte, hogy vaddisznóvadászatra készül a folyó völgyébe.

Pár nap múlva lovat bérelt és elszáguldott Nimrud irányába, - vagyis egy rabló beduin falu felé.

Ami ezután történt, az egész valószínűtlen: mire az est leszállt, szoros barátságot kötött Avaddal, a Nimrud domb közvetlen szomszédságában táborozó törzsek egyik vezérével. Sőt, mi több, percek alatt hat bennszülött állott rendelkezésére. Ezek szerény bér ellenében már másnap reggel munkába álltak, hogy segítsenek felderíteni, vajon mit is rejt magában „a hegy gyomra".

Amikor e nap estéjén a huszonnyolc esztendős Layard végre visszavonult sátrába, nyilván nem aludt mindjárt el. Álmatlanul forgolódva találgatta, mit hoz számára a holnap. Mert holnap dől el, vajon a szerencse tovább is kitart-e mellette vagy sem. Már holnap? Talán csak néhány hónap múlva . . . Hát nem ásott-e Botta egy egész éven át hiába?

Huszonnégy órával később két elsüllyedt asszír palota falaiba ütközött Layard ásója.

A felkelő nap a dombon találta. Ahogy körben kutatgatott, mindenütt pecsétszerű feliratos téglákat talált. Avad, új barátja, a beduin vezető, figyelmeztette őt egy alabástrom lapnak a földből csak kevéssé kiálló darabjára. Ez a lelet egyszeriben megoldotta a fogas kérdést, hogy hol is kezdjenek neki az ásatásnak.

Két ember nekivágott a munkának, és kutatóárkot vágott a dombba. Először - már néhány óra múlva - függőleges helyzetben levő kőlapokat találtak. Kiderült, hogy ezek úgynevezett orthosztátok, azaz a falak alját díszítő dombormművű kőlapok. Tehát egy helyiség falburkolatának részeit találták meg. Ily gazdag díszítés pedig csak palotákhoz illett!

Layard megosztotta kis csapatát. Abbeli félelmében, hogy egy még gazdagabb lelőhelyet elkerülhetne, valamint abban a reményben, hogy tökéletesen ép falakra is találhat (az előbbieken égés nyomai látszottak), három emberével a dombnak egész más oldalán kezdett ásni. Layard ásója ismét a varázspálca biztonságával működött. Azonnal egy domborműlapokkal borított falra bukkant. A domborműveket feliratokból álló szegélydíszek választották el egymástól. Immár egy másik palota sarkára talált!

Hogy tisztán láthassuk, milyenek is voltak azok a leletek, amelyeket Layard még november folyamán felszínre hozott, olvassuk el, hogyan ír az egyik ilyen domborművű kőlapról.

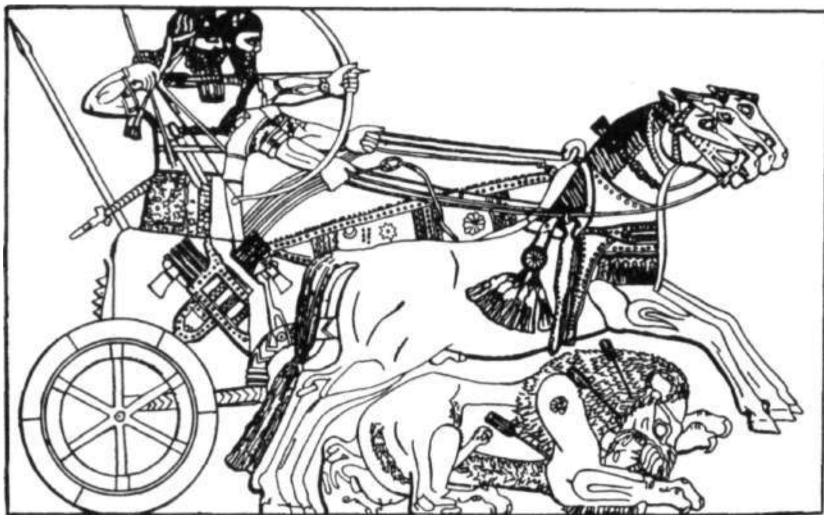
„Csatajelenet, amely két kocsit ábrázol. A kocsikat vágtató lovak húzzák. Mindkettőn három-három harcosból álló csoport, közülük a szakálltalan főszemély - nyilván kasztrált - tetőtől talpig ércpikkelyes vértet visel. Fején hegyes sisak, fejdísze a régi normannokéra emlékeztet. Bal kezében kifeszített íj, jobbjával az íj húrját húzza meg a kilövésre kész nyílvesszővel. Kardja benn a

hüvelyében, amelynek két végét oroszlán alakja díszíti. Ugyanebben a kocsiban a kocsit hajtó személy gyeplővel és ostorral ösztökéli a lovakat, míg a pajzshordozó színaranyból vert kör alakú pajzzsal tartja fel az ellenség nyílvesszeit. Elcsodálkoztam a díszítések gazdagságán és eleganciáján, az emberek és lovak végtagjainak, izomzatának hű és finom ábrázolásán. Az alakok elrendezése, az egész kompozíció pedig fejlett művészi készségre vall."

Hasonló domborműveket ma már Európa és Amerika valamennyi múzeumában találunk. A néző, rövid rátekintés után, többnyire sietve elhalad mellettük. Pedig ezek a domborművek megérdemlik, hogy alaposan szemügyre vegyük. Annyira részletekbe menően, reálisan ábrázolják a tartalmat - a stílus realizmusáról csak egyes korszakoknál beszélhetünk -, hogy néhány tucatnyi dombormű gondos tanulmányozása már elegendő ahhoz, hogy bepillanthassunk az akkori emberek életmódjába. Elsősorban az uralkodókéba, akikről a Biblia annyi retteneteset mesél.

Ma, a fényképezés korszakában már az iskolás gyermek is fogalmat alkothat magának ezekről a domborművekről. Akkor azonban, mikor Layard a sivatag homokjában maroknyi csapata élén kutatott, még csak Botta küldött néhány hasonlót Párizsba. A leletek újak és igen érdekesek voltak, főként azok számára, akik frissen a földből emelték ki és évezredek porrétegétől tisztogatták meg.

Érdekes manapság visszatekinteni arra, hogy Európa előtt micsoda gyorsasággal foszlott szét a „Két folyam országá"-t borító sötétség: 1843-ban Rawlinson Bagdadban vesződik a behisztuni felirat kibetűzésével. Ugyanebben az évben kezdi kutatásait Kujundzsiknál és Chorsabadnál Botta, 1845-ben pedig

30. ábra
Asszir főemberek oroszlánvadászaton

XIV. tábla.

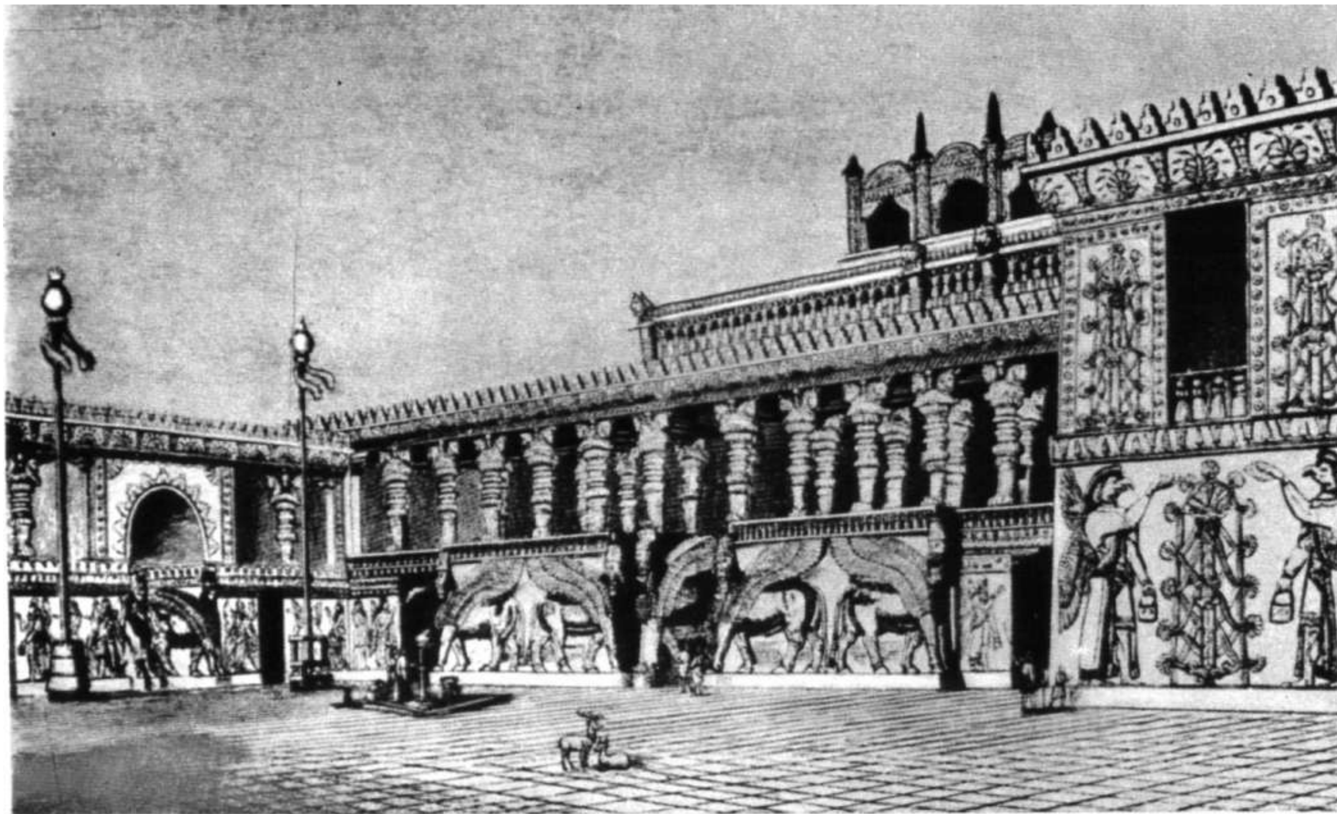
Tudományos bizottság jelenlétében kezdi meg dr. Derry anatómus a Tut-ench-Amun múmia burkának felmetszését

<
cr

Baltól: a későbbi „Nagy" jelzővel ellátott II. Ramses múmiájának feje. Jobbról: Tut-ench-Amun feje

A chorsabadi palota északi szárnyának rekonstrukciója. Az épület homlokzatának egész hosszában felismerhetők az óriási, szárnyas emberállatok, melyeket előbb Botta, majd Layard ásott ki. Az ilyen rekonstrukciók egyéni benyomások alapján készülnek, s ezért részleteikben még akkor is eltérnek egymástól, ha a tárgy ugyanaz. (Múlt századbeli rajz.)

X < H-I & cr

A babiloni Naram-Szin sztéléje. A király valószínűleg ötvenöt évig uralkodott, és az Agade-dinasztiához tartozott (i. e. 2630-2470 körül). Az 1899-ben Susában kiásott sztélé két méter magas. A királyt lázadó hegyi népek - főleg a lulubeusok - felett győzedelmeskedve mutatja be. Érdemes az ilyen régi domborművet figyelmesen szemügyre venni; aki erre időt fordít, a történelem sok tanulságos, apró epizódját találhatja meg rajta

Nimrudnál Layard. Ez a három esztendő hihetetlen gyorsasággal vitte előre a régészet tudományát. Egyedül a behisztuni felirat pontosabb adatokkal szolgált a perzsa uralkodókat illetően, mint az ókori írók együttvéve. Ma már minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Asszíria és Babilónia történelméről, Babilon és Ninive város virágzásáról és bukásáról többet tudunk, mint az egész „klasszikus" ókor, mint valamennyi görög és római történetíró, noha ők e távoli időkhöz több mint kétezer évvel közelebb állottak! . . .

Persze az arabok, akik naponta látták Layard rajongó elragadtatását, az ócska, ütött-kopott kőlapok vizsgálatakor, őrültnek tartották gazdájukat. De amíg fizetett, készségesen segítettek és derekasan ástak neki. A régészet úttörői közül azonban senkinek sem sikerült még zavartalanul befejeznie munkáját. Kaland és kutatás, veszély és tudomány, csalárd beavatkozás és önzetlen áldozat - úgy látszik - egy fán teremnek. Layard-nál sem történt másképpen. Csakhogy Layard ügyes ember volt.

Egyik napon - az ásatás már javában előrehaladt -, mikor már minden a legvérmesebb reményekre biztatott, és Layard a legrövidebb munkaszünetet is elvesztegetett időnek minősítette - Avad, a vezér és barát, félrehívta a kutatót. Cinkos egyetértéssel hunyorgott szemével, miközben piszkos ujjai között jelentőségteljesen forgatott egy lemezarany bevonás nyomait mutató szobrocskát. Körülményes szóáradat és a prófétára való többszöri hivatkozás után közölte, hogy ő nagyon is jól tudja, mi az, ami után az igen tisztelt frank kutat. Kívánja neki ehhez a legnagyobb szerencsét és a domb gyomrában rejtőzködő összes aranyat. (Nem hagyott azonban kétséget afelől sem, hogy érdekeiket közösnek tekinti.) A legmesszebbmenő óvatosságra van szükség. Az ostoba munkások nem tudják a szájukat befogni, pedig feltétlen elkerülendő, hogy Layard sikereinek híre a pasa hosszú füléhez Moszulba eljusson. És Avad, kinyújtott karjával mindjárt szemléltette is a pasafül rendkívüli hosszúságát.

Ám a zsarnoknak nemcsak egy, hanem ezer hosszú füle van. Érzékszervei megsokszorozódnak mindazon tömegek érzékszerveivel, amelyek szemében ő - isten, akit boldogan szolgálnak. Nem telt el sok idő ez után a beszélgetés után, és a pasa máris elkezdett foglalkozni Layard-ral. Egy százados jelent meg néhány katonával. Csak éppen a forma kedvéért, megtekintették Layard futóárkait, a kiásott szobrászati műveket, az itt-ott mutatkozó aranynyomokkal pedig a jelek szerint már úgyis tisztában voltak. Végül a kapitány ünnepélyesen átnyújtotta az ásatások folytatását eltiltó végzést.

Elképzelhető, hogy ez a tilalom hogyan hatott Layard-ra, akit - óriási kezdeti sikereire való tekintettel - a legcsekélyebb időveszteség is felizgatott. Lóra pattant - akárcsak falkavadászatról lett volna szó - és Moszulba száguldott. Ott azonnali kihallgatást kért a pasától.

Megkapta. A pasa rimánkodva emelte égnek mindkét kezét: ő természetesen mindent, de mindent megtenne, hogy Layard-nak segítségére lehessen. A franknak, akit csodál, akinek népét tiszteli és akinek barátságáért esedezik. Ma, holnap, sőt élete végéig, ameddig csak Allah el nem szólítja. De hát, ott

továbbásni? Lehetetlenség. Hiszen ez a terület ősi mohamedán temető. Ha a frank körülnéz, megtalálhatja a sírköveket. Layard további működése minden igazhitű szemében szentségtörésnek számítana. Az igazhitűek fellázadnának a frank ellen. De még ő ellene, a pasa ellen is, aki akkor már nem tudná többé védőszárnyait kiterjeszteni messzi idegenből jött barátja fölé . . .

A látogatás lealázó volt. Amellett semmi célra nem vezetett. Layard este a kunyhója előtt üldögélve, tisztán látta a tényeket. Egész munkája kockán forgott. Mikor a pasától eljött, azonnal visszalovagolt a dombhoz, hogy meggyőződjék róla, igaz-e, amit a zsarnok helytartó az ottani mohamedán sírokról mondott. Igaz volt! Egy eléggé eldugott helyen megtalált egy követ és erre beszüntette a további keresést, rosszkedvűen visszafordult. Hogy nyugodtan végiggondolhassa, mitévő legyen, azt hitte, legjobb, ha a takarója alá bújik. Ezt pedig nagyon rosszul cselekedte. Vizsgálta volna meg inkább pontosabban a sírköveket, amire különben már a pasánál tett látogatása előtt is elég alkalom kínálkozott. De már azért sem lett volna szabad pokróca alá bújnia, mert ezzel valami nagyon tanulságosat mulasztott el. Olyan látványtól fosztotta meg magát immár másodízben, melynek pedig a pasával folytatott beszélgetésénél kitűnő hasznát vehette volna. Mindkét éjszakán át megfigyelhette volna ugyanis, miként nyomulnak titokzatos alakok rejtett ösvényeken, lábujjhegyen Nimrud dombja felé, anélkül persze, hogy minden neszt el tudtak volna fojtani. Kettesével jöttek, kettesével tűntek ismét el. Vajon rablók lehettek, mint Egyiptomban? De ha rablók voltak, ugyan mit vihettek el innen, ahol a zsákmány csupán mázsás súlyú kőemlékekből állt.

Layard valóban rendkívül megnyerő személyiség lehetett és nyilván egészen mesterien tudott bánni az emberekkel. Amikor másnap reggel a dombhoz lovagolt, találkozott azzal a századossal, aki az ásatást betiltó írást hozta neki. Beszélgetésbe elegyedett vele és - ezt másképpen nem lehet kifejezni - megnyerte a szívét. A százados bizalmasan közölte Layard-ral négyszemközt, hogy ő és emberei a pasa parancsára két éjszakán keresztül nehéz munkával cipelték el a környező falvak sírköveit ide, Nimrud dombjaira.

„És hogy hamis sírköveket állítsunk fel, az igazhitűeknek sokkal több valódi sírját romboltuk le, mint amennyit te Záb és Selemijah között meg tudnál szentségteleníteni. Halálra hajszoltuk sajátmagunkat és lovainkat az átkozott kövek ide-oda szállításával!"

Még mielőtt Layard ezt a meglepő újdonságot - amelyet, ha kicsit jobban odafigyel, már előbb megtud - kellőképpen hasznára fordíthatta volna, a nehézségek egészen más és teljesen váratlan módon oldódtak meg. Röviddel ezután a beszélgetés után ugyanis Layard a börtönben látogathatta meg a pasát. Igen, ő a pasát és - nem megfordítva!

A jó sors, amely kevés despotának engedélyezi a hosszú életű garázdálkodást, gondoskodott a pasa leváltásáról, sőt arról is, hogy cselekedeteit számon kérjék tőle. Így került azután börtönbe. Layard egy sötét lyukban találta őt, ahová még az eső is beesett. „Ilyenek ezek a kutyák" - kiáltott fel a pasa -

„tegnap még a lábamat csókolgatták, ma mindent rám zúdítanak" - itt felpillantott a tetőre - „még az esőt is!"

A zsarnok bukásával a szabad munkalehetőség napjai virradtak Layard-ra. Egyik reggelen, a második kutatási helyről, a domb északnyugati sarkáról izgatott munkások rohantak elő. Csákányaikat lengetve ugráltak, táncoltak. Viselkedésükben furcsamód öröm és félelem keveredett. „Siess, ó bey" - kiáltották. - „Allah nagy, és Mohamed az ő prófétája! Megtaláltuk Nimródot! Nimródot magát! Saját szemünkkel láttuk őt!"

Layard sietve indult oda. Lépteinek szárnyat adott a reménység. Egy percig sem képzelt olyasmit, amit a bennszülöttek állítottak, hogy a törmelékből Nimród képe emelkedett volna ki. De reményeit Bottá sikerei táplálták. Talán előkerült egy olyan csodás emberállat, amilyent Bottá talált?

És akkor megpillantott egy hatalmas szobortorzót! Egy szárnyas oroszlánnak alabástromból kifaragott óriási fejét. „Bámulatosan jó állapotban maradt fenn. Kifejezése nyugodt és méltóságteljes. A fej körvonalai és vonásai olyan művészi szabadságot, könnyedséget mutattak, amely ilyen korai periódustól aligha várható."

Ma már tudjuk, hogy az asszír világistenek egyikének első nagy képmása volt ez. (A világ négy sarkának istenei: Marduk, a szárnyas bika, Nebo, az ember, Nergál, a szárnyas oroszlán, Ninurta, a sas.)

Layard mélyen megilletődve így ír erről:

„Órákig nézegettem ezeket a titokzatos szoboralakokat, elgondolkoztam jelentőségük és történetük felett. Meghonosíthatott-e a nép ennél nemesebb formákat isteneik templomaiban? A természetnek vajon milyen kifejezőbb alakjait használhatták volna fel azok, akik kinyilatkoztatott vallási tételek híján bölcsességet, hatalmat s egy legmagasabb lény mindenütt jelen valóságát akarták megszemélyesíteni? Észt és tudást emberi fő, a test erejét oroszlán, s a mindenütt jelen valóságot egy madár szárnycsapása képében ábrázolták. Ezek a szárnyas, emberfejű oroszlánok nem jelentőség nélküli alkotások, nem csupán a fantázia szüleményei. Alakjuk beszédesen fejezi ki, hogy mit jelentenek. Háromezer év előtt élt, viruló nemzedékek sorát tanították és töltötték el tisztelettel, hódolattal. A kapukon át, melyeket ők őriztek, királyok, papok, harcosok vitték áldozataikat oltáruk elé, sokkalta előbb, mint ahogy a Kelet bölcsessége Görögországba eljutott, előbb, mint ahogy a görögök mitológiájukat megalkották olyan jelképekből, melyeket az asszír beavatottak réges-rég ismertek. Az Örök város alapításakor már régen a földben porladtak, létük ismeretlenségbe süllyedt. Két és fél ezer esztendővel ezelőtt tűntek el minden emberi szem elől, s íme most teljes, ősi méltóságukban feltámadtak. Körülöttük a színtér alaposan megváltozott. Egy hatalmas birodalom fényűzése és civilizációja félvad törzsek szegényes világának és tudatlanságának adta át a helyét. Templomok pompáját, meseszerű városok gazdagságát romok és alaktalan földhányások temették be. A tágas csarnokok felett eke szántotta fel a földet, s felettük gabonatenger hullámzott. Egyiptom sem szűkölködik csodálatos műalkotások-

ban, de azok évszázadokon keresztül szabadon állva hirdették országuk régi dicsőségét és hatalmát. Ezek itt csak az imént jelentek meg, hogy bizonyságot tegyenek a próféta szaváról: egykor »Asszur, mint a libanoni cédrus, olyan volt. Ágai szépek, lombjai dúsak, koronája vastag ágaival magasba ívelt. . .» "

Szofóniás második részében a 13-15. vers így fejezi be a rettenetes jóslatot:

„És kinyújtá kezét észak felé és elveszti Asszíriát,
Ninivét pusztasággá teszi,
Kietlenné mint egy sivatag.

És nyájak heverésznek bensejében, mindenféle állatok serege:
Bölömbikák és sündisznók hálnak párkányain,
Az ablakban azoknak szava hangzik,
A küszöbön omladék lészen, mert lefosztatott a cédrus!

Ímé, a víg város, a bátorságban lakozó,
Amely ezt mondja vala szívében:
Én vagyok és nincs kívülem más!
Milyen pusztasággá lőn, vadak tanyájává,
Aki átmegy rajta, mind süvöltöz
És csapkodja kezét."

A jóslat teljesült. Már sok-sok évszázad előtt. És most Layard felszínre hozta, ami megmaradt.

A lelet híre, mely a bennszülöttekre többé-kevésbé ijesztően hatott, hamarosan elterjedt. Közelből és távolból odasergelettek a beduinok, egy sejk fele törzsével együtt érkezett, és valamennyien díszsortüzet adtak. Fényes ünnepséget rendeztek az ősidők óta elsüllyedt világ tiszteletére. Egészen az árok széléig lovagoltak, ott egy pillantást vetettek az évezredek vasfogától elhalványult óriásfőre, majd karjukat égnek emelve Allahhoz kiáltottak.

Csak hosszabb rábeszélésre sikerült a sejket rábírni, hogy a kiásott gödörbe leszálljon. Győződjék végre meg, hogy onnan sem ijesztő kísértet, sem gonosz dzsin, de még csak Allah sem készül előjönni. Odalenn a sejk így kiáltott fel: „Ez nem emberi kéz műve, hanem azoké a hihetetlen óriásoké, akikről a próféta - béke legyen vele - mondotta, hogy nagyobbak voltak a legmagasabb datolyafánál. Bálvány kép ez, egyike azoknak, amelyeket Noé - béke legyen vele - a vízözön előtt elátkozott."

Közben azonban az egyik arab, aki az óriásfejet először pillantotta meg, rémüldözve és szerszámait eldobálva elszáguldott. Moszulig meg sem állt, ahol azzal a hírrel, hogy a nagy Nimród kiszállt sírjából, nem kis izgalmat okozott a piactéren.

A kádi is beleavatkozott. Kihallgatta a jövevényt. Mit találtak? A csontokat, Nimród földi maradványait? Vagy csak emberi kéztől származó szobrát?

A kádi a muftitól is tanácsot kért. Utóbbit főleg teológiai szempontból érdekelte az ügy, és annak megállapítására törekedett, hogy Nimród igazhitűnek, avagy hitetlen kutyának számít-e ?

Az új kormányzó, a régi despota utóda, salamoni ítéletet hozott. Azt ajánlotta Layard-nak, hogy a „maradványokat" mindenesetre kezelje a legmélyebb tisztelettel, egyelőre pedig minden ásatást szüntessen be.

Nem ez volt az első tilalom, amelyet nekiszegeztek Layard-nak. Megbeszélést eszközölt ki, és sikerült a pasát meggyőznie, hogy a további ásatások semmiképpen sem sérthetik az igazhitűek érzelmeit. Azonfelül megérkezett a szultán fermánja is Konstantinápolyból, amely egyszer s mindenkorra magszabadította Layard-t a helyi hatóságok zaklatásaitól, valamint az arabok vallási aggodalmaitól.

Szobor szobor után került most már felszínre. Gyors egymásutánban tizenhárom pár szárnyasoroszlán és bika lépett elő a földből. A díszes palota, amelyet Layard a Nimrud-domb északnyugati sarkán lassan megszabadított sok évezred földrétegétől, s amelynek kiásása felfedezői hírnevét Bottáénál magasabbra emelte, II. Asszurnaszirpal (i. e. 884 - 859) palotájának bizonyult. Ő volt az a király, aki székhelyét Asszurból ide, Kalhuba helyezte át. Mint ősei és utódai, Nimród szellemében élt, aki mint a Biblia mondja: „Hatalmas vadász vala az Ür előtt." Ebből a palotából hozta felszínre Layard azokat a vadász-domborműveket és állatképeket, amelyeknek naturalizmusa - miután Európa-szerte ismertté váltak - a modern festők egész generációit ihlette meg. Vadászat volt az asszír nemesember napi elfoglaltsága. Ezt mutatja valamennyi dombormű, kép és felirat. Állatkerteket tartottak, „paradicsomokat", a mi állatkertjeink előfutárait, védett, szabad területen pedig gazellákat és oroszlánokat. Hajtóvadászatokat rendeztek és egy bizonyos fajta hálóval való vadászatot, amely ma már sehol a világon nem ismeretes.

Layard-nak komoly gondot okozott, hogy is szállíthatna néhány szárnyas szoborkolosszust Londonba. A nyár rossz termést hozott, és várható volt, hogy fosztogató hordák a főváros környékét végigportyázzák. Noha Layard sok jó barátot szerzett, mégis sürgősnek vélte a kincsek biztonságba helyezését.

Egy napon arabok kis csapata nyüzsgött Moszul korhadozó hajóhídján. Húzták, tolták, vonszolták azt a gigantikus otromba járművet, egy óriáskocsit, amelyet az elébe fogott hatalmas bivalyok alig bírták megmozdítani. Layard lázas sietséggel itt, Moszulban ácsoltatta össze ezt a kocsi-szörnyeteget. Elsőnek egy bikát és egy oroszlánt szállított el, a két legépebb példányt. Azonkívül ezek voltak a legismertebbek is. A rendelkezésre álló silány segédeszközök miatt a vállalkozás eléggé kockázatosnak látszott.

A lelőhelytől a domb széléig harminc méter hosszú, öt méter széles és hét méter mély árkot kellett ásni ahhoz, hogy a törmelékhegyből egyetlen bikát kiszabadíthassanak. Mialatt Layard majd megszakadt a gondoktól, az arabok számára ez a vállalkozás valóságos népünnepélyt jelentett. Míg a fellahok gyász-

menetben, panaszos énekkel kísérték halott királyaikat, akiket Brugsch szöktetett el a Níluson lefelé Kairóba, addig ezek fülsiketítő örömujjongásra láttak itt pompás alkalmat. Ilyen lelkes harci zsivaj közepette gurították ki hengereken a kolosszust.

Mikor Layard az első sikeres munkanap után hazalovagolt, Abd-el-Rahman sejk kísérte el. Layard feljegyezte a sejk beszédét, amelynek egy részét már fejezetünk élén mottóként közöltük, mint az arab csodálat számunkra humoros fajtáját. De álljon itt a kissé megmosolyogtató beszéd további részlete is.

„Csodás! Csodás! Csak egy Isten létezik és Mohamed az ő prófétája! A Legdicsőbbnek nevében, mondd ó Bey, mit akarsz ezekkel a kövekkel csinálni? Annyi sok pénzes zacskót ilyesmire elkölteni! Lehetséges, hogy amint te mondod, néped bölcsességet tanul belőlük ? Vagy amint őtiszteletreméltósága, a kádi mondja, a királynő palotájába kerülnek, aki a többi hitetlennel együtt imádja majd ezt a bálványképet ? Mert, ami a bölcsességet illeti, ezek a figurák nem tanítanak meg benneteket jobb késeket, ollókat és egyéb tarka holmit csinálni, amiben ti angolok amúgy is nagy bölcsességet tanúsítotok. De Isten nagy! Íme a kövek, amelyek a szent Noé - béke legyen vele - ideje óta itt voltak eltemetve. Talán már az özönvíz előtt is a föld alatt nyugodtak.

Évekig éltem ebben az országban. Atyám és az én atyámnak atyja itt ütötte fel előttem sátrát, de soha még ezekről a szoboralakokról nem hallottam. Tizenkét évszázada annak, hogy az igazhívők - akik, Istennek légyen dicsőség, egyedüli birtokosai a valódi bölcsességnek - ezen a vidéken megtelepedtek. Közülük egyik sem hallott föld alatti palotákról, sem azok, akik előttünk jártak itt.

És lám csak, innen több napi utazásra levő távoli hazájából ide érkezik egy frank, megáll egy helyen, majd egy pálcával ide meg oda vonalakat húz a homokban. »Itt van - mondja - a palota, ott meg - mondja - a kapu«, és megmutatja nekünk azt, ami egész életünkön át a lábunk alatt feküdt, aminek jelenlétéről azonban soha sejtelmünk nem volt.

Csodálatos! Csodálatos! Könyvekből tudod te ezt, avagy varázslat által, avagy prófétáitoktól? Beszélj, ó Bey! Mondd el nékem a bölcsesség titkát!"

Leszállt az éj és Nimrud dombja még mindig kiáltozástól, lármától volt hangos. Tánccal, muzsikával, citerapengetéssel ünnepelték a munka sikeres eredményét, míg a szárnyasbika hatalmasan terpeszkedett a kocsin és bámult bele a megváltozott világba . . .

Másnap megindult a szállítmány a folyóhoz. A vontatóbivalyok nem bírva a roppant terhet, felmondták a szolgálatot. Layard segítséget kért. A sejk embereket és hajóköteleket bocsátott rendelkezésére, majd Layard mellett elöl lovagolt, hogy az utat mutassa. Mögöttük hangszereikkel a lehető legharsányabb zajt csapva, dobosok és síposok táncoltak. „Utánuk a kocsi következett, amelyet háromszáz, torkaszakadtából üvöltő ember húzott, akiket viszont felügyelők és hajcsárok noszogattak, hajszoltak. Asszonyok serege zárta le a felvonulást; ők éles sivalkodással lelkesítették az arabokat. Abd-el-Rahman lovasai

látványos mutatványokat végeztek közben a menet körül - hol előre, hol hátra ugratva, hol bajvívást színlelve."

De még így sem hárult el minden nehézség. A kocsi kétszer elakadt. Layard a rémülettől verejtékezett, miközben a tutajra felrakodtak. A korábban hazaszállított, sokkalta könnyebb kő relieflapok betutajozása korántsem ment ilyen nehezen. Azokat Moszulból Bagdadba, onnan a Perzsa-öböl menti Basrába szállították. Ott a rakodás a tengeri hajóra - tekintettel a rendelkezésre álló technikai segédeszközökre - már gyerekjáték volt. A borzalmas súlyú szárnyasállatokkal Layard ki akarta kerülni Bagdadot, ahol ő nem lehetett jelen, s így nem ellenőrizhette volna az átrakodást.

Moszuli hajósok még soha életükben nem utaztak le Basráig. Kezüket tördelve, kétségbeesetten utasították vissza ezt a feladatot. Csupán a véletlennek köszönhette Layard, hogy bár nehéz anyagi áldozatok árán, de sikerült a behajózást lebonyolítania, anélkül, hogy úgy járt volna mint Botta, akinek jó néhány szobra a Tigrisbe veszett. A véletlen ezúttal egy bagdadi hajós személyében jelentkezett, akit az adósok börtöne fenyegetett.

Huszonnyolc évszázados pihenőjük után így indultak el tehát útjukra a szárnyas emberállatok. Ezer kilométert tettek meg tutajon, a Tigris sodra mentén lefelé, kerek húszezer kilométert pedig Afrika körül és két óceánon keresztül (a Szuezi-csatorna csak 1869-ben nyílt meg) egészen Londonig. Új otthonra a British Museumban találtak.

Mielőtt ásatásait Layard egy időre megszakította, jegyzetkönyvével kezében még egy utolsó őrjáratot végzett kutatásai színhelyén. Erre vonatkozik a néhány év múltán híressé vált „Niniveh and its remains" című könyvének egyik részlete, melyet itt közlünk:

„Megyünk a mesterséges dombon föl, de még nem látunk egyetlen követ sem, ami a talajból kiemelkednék, csak széles, lapos fennsíkot. A földet vagy dús árpavetés takarja, vagy sárga, kiszáradt és szegényes tevetövis bokrokon kívül nincs rajta növény. Néhol alacsony, fekete halmokat pillantunk meg. Közepükből vékony füstsáv kígyózik az ég felé. Arabok sátrai ezek. Körülöttük szánalmas vénasszonyok őgyelegnek. Egy-két biztos lépésű, egyenes tartású fiatal leányt is láthatunk vállukon vizeskorsóval, vagy fejükön rőzsecsomóval, amint a domb csúcsa felé haladnak.

A domboldalon lobogó hajú, rövid, bő fehér ingbe öltözött, vad külsejű alakok tűnnek elő a mélyből. Egyesek ugrándozva, bohóckodva, de valamenynyien bolondok módjára futnak ide meg oda. Mindegyiknél kosár, amelyet kiürítenek, amikor a törmelékhalom szélére érnek. Porfelleg marad utánuk. Aztán ahogy lábuk bírja, futnak vissza, táncolva, kiabálva, kosarukat a fejük fölött ide-oda lengetve, és ahogy jöttek, tűnnek el ismét a mélységben. A munkások ezek, akik a törmeléket hordják ki a romokból.

Most pedig egy földbe vájt lépcsőn ereszkedjünk le a legjobban sikerült futóárokba. Húszlábnyi mélységben, kaput alkotó két emberfejű szárnyas-

oroszlán között találjuk magunkat. A föld alatti labirintusban nyugtalanság és zűrzavar honol. Arabok rohannak különböző irányba; egyesek földdel telt kosarakat visznek felfelé, mások vízzel telt korsókat hoznak lefelé bajtársaik részére. Csíkos ruhájú kaldeusok, sajátságos, kúp alakú sapkával fejükön, csákánnyal hasítják a kemény talajt, minden csapásnál finom porfelhőt kavarva maguk körül. Olykor egy távoli dombról kurd muzsika vad melódiája hangzik ide, és valahányszor a dolgozó arabok fülét a zeneszó üti meg, kórusban tör ki belőlük csatakiáltásuk, és megújult erővel látnak munkához.

A kőoroszlánok között ellépve a főcsarnok romjaihoz érünk. Mindkét oldalon gigászi szárnyasalakokat látunk. Egyesek sas-, mások emberfejeket viselnek és kezükben titokzatos jelképeket tartanak. Balról újabb kapu, ezt is szárnyasoroszlánok őrzik. Egyikük keresztben a bejárat elé esett, s alig találunk helyet, hogy alatta átmászhassunk. Ezen a kapun túl egy szárnyas alak és két domborművű kőlap áll, de annyira sérültek, hogy alig lehet meghatározni, mit ábrázolnak.

Továbbhaladva nem találunk falak nyomaira, bár az árok kiásása itt is folytatódott. A csarnok túlsó oldala is eltűnt, csupán egy magas földfal látható. A pontosabb vizsgálat azonban falépítkezés maradványait fedezheti fel, de a vályogtégla, amiből egykor készült, már réges-rég eggyé vált a környező földdel

A leesett alabástrom lapokat ismét felállítottuk. Így beléphettünk a kis reliefek labirintusába, amelyek kocsikat, lovasokat, csatákat, ostromot ábrázoltak. Ha a munkások először állítanak fel egy ilyen alabástrom lapot, türelmetlen kíváncsisággal várjuk, vajon az asszír történelemnek melyik új, fontos eseményét, avagy melyik még ismeretlen szokását, vallásos szertartását tárja elénk.

Mikor már vagy száz lábnyira elkalandoztunk ennek az ősi történelemnek és kultúrának romjai között, sárga mészkőből faragott roppant szárnyasbika alakokból képzett kapubejárathoz érünk. Az egyik még egészben van, de a másik eltört. Óriási emberfeje lábunk előtt hever.

Továbbmegyünk. Újabb szárnyas alakot látunk, kezében kecses virággal, amelyet valószínűleg mint áldozati ajándékot, a szárnyasbikának nyújt át. Mellette nyolc szép domborművet találunk. Egyiken a király vadászik, éppen oroszlánt és vadbikát győz le, egy másikon várat ostromolnak faltörő kossal. Elérkeztünk a csarnok végébe. Rendkívül szépen megmunkált szobor elé jutunk. Szárnyas alakok kíséretében két király áll a legmagasabb istenség jelvénye előtt, közöttük a szent fa. E dombormű előtt kőemelvényt látunk. Ezen állhatott egykor az asszír uralkodók trónszéke, amikor elfogott ellenségeiket vagy udvaroncaikat fogadták.

Balról két oroszlán jelzi a negyedik kijáratot. Amikor átmegyünk rajta, mély szakadék szélén állunk. Észak felől lenyűgözőn, méltóságteljesen magasodnak a romok. A szakadék menti falnálhadifoglyok szobrai állnak, amint váltságdíj gyanánt fülbevalókat, karkötőket, majmokat hoznak. A szakadéknak majdnem a szélénél két óriás bika és két szárnyas - tizennégy lábnál magasabb - szobor hever.

Mivel ezen az oldalon a romokat szakadék határolja, vissza kell térnünk a sárga bikához. Rögtön, amikor ezen a bejáraton átmegyünk, sasfejű szobrokkal benépesített lakosztályba lépünk. Egyik végében levő kapuja előtt két pap vagy istenség áll őrt, középen a másik kapu, amelynek két oldalán egy-egy szárnyas-bika áll. Most bármilyen irányban indulunk is el, mindenfelé szobrok, termek sorozatát találjuk. Helyismeret nélkül bizonyára eltévednénk. Miután a felhalmozott törmelék a szobák közepén maradt, tulajdonképpen az egész ásatási terület szűk folyosók tömegéből áll. A kiásott folyosók egyik oldalát alabástrom lapok szegélyezik, míg a másik oldalon magas földtöltés emelkedik. Utóbbiban itt-ott egy-egy eltört váza vagy fénylő, mázas tégla látszik félig betemetve. Két órán keresztül is barangolhatunk a galériában és nézegethetjük a csodálatos szobrokat, meg a sok feliratot. Királyok papjaik és eunuchjaik kíséretében, majd szárnyas szobrok hosszú sora következik. Előbbiek fenyőtobozt és vallásos jelvényeket viselnek és a szent fa előtt hódolnak.

Újabb bejáratok - ugyancsak oroszlán- és bikapárokból kifaragott díszekkel - újabb szobákhoz vezetnek. Mindegyikben talál az ember csodálatra méltó tárgyakat. Elfáradva megyünk keresztül egy árkon - ellentétes oldalán annak, amelyen beléptünk -, és kijutunk a betemetett palotából, vissza a kopár fennsíkra."

És Layard, saját maga is mély benyomások hatása alatt, még hozzáteszi:

„Hiába nézünk körül, hiába keressük az imént látott nagyszerű maradványok nyomait. Félig-meddig az az érzésünk: álmot láttunk vagy keleti mesét hallgattunk. Akik egyszer talán idejönnek, később, amikor a fű újra benövi az asszír paloták romjait, gyanút foghatnak, hogy nem valóságról, csupán látomásról írtam."

23. FEJEZET

GEORGE SMITH GOMBOSTŰT KERES A SZÉNAKAZALBAN

Layard ásatásai Nimrud dombján nemcsak gazdag, hanem váratlanul nagyszerű eredménnyel jártak, és még Botta chorsabadi sikereit is túlszárnyalták. Ilyen feltűnő siker után nem szokta az ember kockára tenni hírnevét holmi fölösleges kísérletezéssel, amely előreláthatólag amúgy is balul üt ki.

Ám a téglákkal borított földhányások további kutatásra csábították Layard-t, aki a rendelkezésére álló választékból most a Kujundzsik-dombot szemelte ki magának, ugyanazt a dombot, amelyen Botta egy esztendeig ásott hiába, s már-már a kétségbeesés határáig jutott.

Ez a látszólag kilátástalan elhatározás azt bizonyítja, hogy Layard sokkal több volt, mint jó csillaga által vezérelt, szerencsés felfedező. Mutatja, hogy előző ásatásai folyamán szerzett tapasztalatait hasznára fordította, és a földhányások felületeit szakértelemmel bírálva el, még a legcsekélyebb jelből is helyesen és biztosan következtetett.

Róla is, mint Schliemannról - amikor a volt nagykereskedő és milliomos Tróját kiásta, s hozzálátott a mykénéi Oroszlán kapu feltárásához - azt hitte a világ, hogy első nagy felfedezését csak szerencsés véletlennek köszönhette. Lehetetlennek tartották, hogy az első átütő sikert másik, talán még nagyobb is követheti. De mindkét kutató hamarosan megkapta a megérdemelt elégtételt. Ország-világ megtanulhatta, hogy az első sikerek nem a végső eredményt, hanem csupán az első bepillantást jelentették abba a réges-rég elsüllyedt múltba, amely igazi kincseit csak ezután tárta fel a modern tudománynak.

Layard 1849 őszén Moszullal szemközt, a Tigris túlsó partján kezdte meg újabb ásatásait és ott talált rá Ninive egyik legnagyobb palotájára!

Függőleges aknát vágatott a hegybe és húszlábnyi mélységben téglarétegre bukkant. Onnan kiindulva azután különböző irányban, függőlegesen folyosókat ásatott. Először egy csarnokra s egy szárnyasbikákkal díszített kapura talált. Négyheti munka eredményeként kilenc szobát fedett fel, az asszír birodalom egyik leghatalmasabb és legvérengzőbb uralkodója, Szanhérib (i. e. 704-681) palotájának szobáit.

Egyik felirat a másik után került napvilágra. Képek, domborművek és szobrok, fénymázas téglákból, mozaikokból rakott pompás falak, türkizkék alapon fehér feliratok váltak láthatókká. És mindez valami sajátságos hideg és sötét

színpompában játszott, amelyben főként a fekete, sárga és sötétkék szín uralkodott. A szobrok és domborművek élénk kifejezőereje, s az apró részletek naturalizmusa túltett a Nimrud-dombi leleteken.

Kujundzsikból való a gyönyörű (valószínűleg Asszurbanipal idejében készült) halálra sebzett nőstény oroszlán reliefje. Gerincén megsebezve, bénultan nyúlik el a földön, de a fejét még egyszer, egy utolsó ordításra fölemeli. Az ábrázolás olyan megkapó és közvetlen, annyira lenyűgöző, hogy a Nyugat bármely korból származó legjobb alkotásaival egyenrangúnak tekinthető.

Fogalmaink tehát a rettenetes, de egyben nagy és tiszteletet parancsoló városról - amelyet a Biblia hol dicsőít, hol ócsárol, hol elátkoz - nem szorítkoztak immár néhány próféta szavára. Layard ásója nyomán életre kelt Ninive.

Nintől, a „Két folyam országá"-nak nagy istennőjétől kapta nevét az ősrégi város. Már Hammurapi, a törvényhozó, megemlíti i. e. 1930-ban* az Istar-templomot, amely köré egykor Ninive épült. De mezőváros maradt még akkor is, amikor Asszur és Kalah már főváros volt.

Ninivét Szanhérib emelte fővárossá, hogy elkerülje Asszurt, mely atyja székhelye volt. Annak az országnak lett fővárosává, amely magában foglalva egész Babilont, Szíriáig és Palesztináig terjedt, keletre pedig a vad és tartósan meg nem hódítható hegyi népek vidékéig.

Asszurbanipal alatt érte el Ninive fénykorát; „ahol a kereskedők a mennybolt csillagainál is számosabbak", egyaránt központja a politikai és gazdasági életnek, a kultúrának, a tudományoknak és a művészeteknek is. A császári idők Rómájához hasonlítható csupán. De már Asszurbanipal fia, Szinszáriskun idején - aki csak hét évig uralkodott - megjelent falai előtt Kyaxarés, a médek királya. Perzsa és babiloni erősítésekkel érkezett, megostromolta és bevette a várost, feldúlta a palotákat, lerombolta a falakat, és romhalmaznál egyebet nem hagyott maga után.

Ez i. e. 612-ben történt. Ninive mindössze kilencven évig volt főváros. De micsoda kilencven esztendő lehetett ez! Az események micsoda szédületes sorozatát zárhatta magába, hogy a város hírnevét huszonöt évszázadon keresztül fenntartotta: nagyság és borzalom, elpuhultság és civilizáció, káprázatos fellendülés és gyors pusztulás, gonosz bűnözésnek és igazságos büntetésnek örök jelképeként!

Ma már sok mindent tudunk. Kutatók és ékírás-szakértők feltárták a két uralkodónak, Szanhéribnek és Asszurbanipalnak (valamint elődeiknek és utódaiknak) életét.

Ninive az emberiség tudatában egyet jelent gyilkossággal, fosztogatással elnyomatással, gyengék meggyalázásával, a háborúskodásnak és rémületnek minden fajtájával, véres kezű uralkodók sorozatával, akik csak zsarnoksággal

A modern kutatás Hammurapi uralkodását későbbre (i. e. 1728—1686) teszi.

maradhattak hatalmon, akiknek ritkán maradt idejük természetes halálra, s akiket mindig még sokkal rosszabbak követtek.

Szanhérib az első félőrült uralkodó az első civilizált világváros trónján. Akárcsak - sokkal későbben - Néró Róma trónján. Ninive az asszír Róma. Teljhatalmat élvező város, nagyváros, világváros. Óriás paloták, óriás terek, óriás utak városa. Új és még soha nem hallott technikai csodák városa. Vékony uralkodó réteg városa. Egyre megy, hogy ez a kivételezett réteg származása, pénze, erőszakossága vagy mindezeknek tudatosan kifinomult vegyüléke révén érvényesíti-e hatalmát és előjogait. De városa annak a meggyötört, minden jogától megfosztott szürke tömegnek is, amely csak dolgozik és csak rabszolga, még ha nemegyszer megadják is neki a szabadság látszatát. Persze, ügyes jelszavak kíséretében:" munka a közös jólétért, háború a nép jólétéért. Ide-oda hánykolódó massza ez, örök imbolygásban forrongások és langyos szolgaság között, húszévenként megismétlődő időszakos változásokkal. Vakon, hiszékenyen és áldozatra készen állnak, mint a letaglózásra váró barmok ezeknek a városoknak udvaraiban. A városokban, amelyek már nem is egy, hanem több istennek, gyakran idegenből ide hozott, régi erejükből kivetkezett isteneknek tulajdonai. Hazugság és propaganda színhelyei, ahol a politika nem egyéb csalárd mesterkedésnél.

Ilyen város volt Ninive.

Ott állott büszkén. Messzire hivalkodó fényes palotasorait visszatükrözte a Tigris vize. Külső fal vette körül, majd egy másik nagy fal, „amelynek rettenetes ragyogása térdre kényszerítette az ellenséget". Hatalmas terméskő alapzaton emelkedett ez a fal. Szélessége negyventéglányi, azaz tíz méter, magassága száztéglányi. azaz huszonöt méter volt. Tizenöt kapu törte meg. Körös-körül negyvenkét méter széles városárok futott, amelyet a „kertkapunál" az akkori építőművészet csodájának számító kőhíd ívelt át.

Nyugati részében állott Szanhérib díszlaka, az a palota, „amelynek nem volt mása". (Ez az uralkodó az új építészeti terveit akadályozó összes régi épületet könyörtelenül leromboltatta. Mint amikor Augustus a tégla-Róma helyébe márvány-Rómát épített.)

Szanhérib építkezési őrülete Asszurban, az Asszur isten temploma előtt érte el tetőfokát. A templomot környező tizenhatezer négyzetméternyi területen, körös-körül lyukakat fúratott a sziklákba. Ezeket föld alatti csatornahálózattal köttette össze, és az egészet földdel töltette meg. Kertet óhajtott látni ott az uralkodó!

Uralkodását Szanhérib azzal kezdte, hogy családfáját korrigálta. Atyját, Sargont megtagadta, és származását az özönvíz előtti királyokra és félistenekre - Adapára és Gilgamesre - vezette vissza. (Az effajta becsvágyra is találunk párhuzamot a történelemben: Róma cézárjai önmagukat koronázták istenné, és valamennyi tartományukban emlékműveket állítottak saját személyüknek.) És vajon a modern idők első nyugati diktátorai nem igényelték-e Isten dicsőségét, amikor csalhatatlannak minősítették magukat?

„Szanhérib minden tekintetben különös egyéniség, rendkívüli tehetség, aki egyaránt lelkesedett a sportért, a művészetért és a tudományért, de főleg a technikáért. Ám minden jó tulajdonságát elhomályosította erőszakos, hirtelen haragú természete: mit sem törődve terveinek kivitelezési lehetőségeivel, konokul tört előre meghatározott célja felé. Ezért a jó államférfiúnak pontos ellentéte." (Meissner)

Uralkodása örök háborúskodás volt. Csatázott Babilonban, hadba vonult a kaldeusok és kussuk ellen, 701-ben Tyros, Sidón, Askalón, Ekron ellen, és Juda királya, Hiszkia ellen is, akinek tanácsadója Ézsaiás próféta volt. Noha Szanhérib azzal hivalkodott, hogy a zsidók országában negyvenhat várat és számtalan falvat meghódított, Jeruzsálem előtt mégis átélte a maga teutoburgi csatáját. Ézsaiás kijelentette:

„Nem jő be a városba, nyilat sem lő reá és nem szállja meg pajzzsal azt és sáncot sem készít ellene."

„Akkor kijött az Úrnak angyala és levágott az asszír táborban száznyolcvanöt-ezret, és midőn reggel az emberek fölkeltek, ímé azok mindnyájan holt hullák valának!"

A pestis (ma már tudjuk, hogy a trópusi malária) elpusztította Szanhérib hadseregét.

Katonai sétakirándulásokat szervezett Arméniába. Újra meg újra csatázott Babilonnal, amely nem tűrte kegyetlen helytartóit. Flottával vonult a Perzsa-öbölig. „Sáskahad módjára" lepte el seregeivel az országokat. Saját hőstetteire vonatkozó híradásai túláradóak, és ami a számadatokat illeti, azok légből kapottak. Hangnemük pedig pontosan egyezik a modern diktátorok népeikhez és hadseregükhöz szónokló hangnemével, telve biztonsággal, hogy a többség hisz bennük. Vigasztalásul szolgálhat-e nekünk, kései utódoknak, hogy Babilon romjai alatt egyik régészünk olyan cseréptáblácskát talált, amelyen az a rövid mondat állott: „Ha jól megnézed, az emberek mindannyian ostobák!"

Nem keresve keresett, mesterkélten szerkesztett párhuzamok ezek, hanem szinte maguktól kínálkoznak, ha a történelmi korokat nemcsak egymás után, hanem egymás mellett, összefüggésükben vizsgáljuk meg.

Szanhérib féktelen despotizmusa 689-ben érte el csúcspontját, amikor elszánta magát, hogy az ismételten lázongó Bábelt eltörli a föld színéről. Mégpedig olyan alapossággal pusztította el, amelyre a második világháború idején a modern Nyugat az „ausradieren" („letörölni") kifejezést feltalálta. Egymás után gyilkolták le a város lakóit, amíg csak az utcákat hullahegyek nem torlaszolták el. A magánházakat lerombolták, az E-sagila-templomot tornyostul az Arachtu-csatornába döntötték, majd vízzel árasztották el a várost úgy, hogy utcák, házak és terek síksággá változtak. De Szanhérib dühe még mindig nem tombolta ki magát. A város megsemmisítése nem volt neki elég, jelképesen is el akarta pusztítani. Bábel földjét hajókra rakatta. Tilmunig vontatta, majd ott szétszóratta a szélben.

Úgy látszott, ezek után lesz egy kis nyugalma, s foglalkozhat belpolitikai

ügyeivel. Nakija nevű kegyencnője kedvéért egyik ifjabbik fiát, Asszarhaddont nevezte ki trónörökösnek. Megfelelő hatalmi eszközökkel gondoskodott róla, hogy az isteni jövendőmondás helyeselje választását. Azután Asszarhaddon idősebb fivérei, az asszír hivatalnokok és a nép tömegeinek részvételével országgyűlésfélét rendezett. Beleegyezésüket kérte. Igent kiáltottak. Ám az idősebb fivérek 681-ben meggyilkolták atyjukat, amikor Ninive templomában istenéhez imádkozott. így fejezte be életét Szanhérib.

Asszíria véres eseményekkel teli történelmének ezt a részletét Layard ásója fedte fel. Egy másik részlete csak akkor került napvilágra, amikor Layard egész könyvtárat talált két olyan teremben, amelyek nyilván utólag épültek Szanhérib palotájához.

A „könyvtár" kifejezés helyénvaló, és számszerűség szempontjából nem is túlzott. Harmincezer kötetből álló könyvtár: cseréptáblákból!

Asszurbanipal (i. e. 668-626), akit nagyanyja, Szanhérib egykori kegyencnője, Nakija segített a trónra, tökéletes ellentéte volt Szanhéribnek. Feliratai elődeihez hasonlóan, gyakran túláradóak, viszont békességhez és nyugalmas jóléthez való hajlandóságot árulnak el. Ez nem jelenti azt, hogy ne háborúskodott volna. Fivérei - kivált a Bábelbe királyként beültetett Samassumukin - sok gondot okoztak neki. (Egy másik fivére, a Hold-istenség főpapja, rendkívül hosszú neve miatt érdemel figyelmet: Asszur-etil-same-irsziti-ubalitsunak hívták!) Asszurbanipal elpusztította a lázongó Elámot, meghódította Bábelt, melyet közvetlen elődje épített fel újra. De nem rombolta le, mint Szanhérib, hanem megkegyelmezett a városnak. (A két évig tartó ostrom ideje alatt Bábelben zugkereskedelem virult. Kialakult a feketepiac-rendszer, amely kétezerötszáz évvel később, a két "világháború után Nyugaton is ismeretessé vált, és amelyet a mai század emberei úgy tekintettek, mint a gazdasági összeomlás és ziláltság vadonatúj, modern formáját... A bábeli rokon helyzetről így értesülünk: Három sila gabona - azaz két és fél liter - egy sékel, tehát 8,4 gramm ezüstbe került. Ennyi pénzért rendezett viszonyok között a hatvanszorosát lehetett vásárolni.)

Asszurbanipalról pedig olyan dicsérő szavakat ír a költő, amilyeneket Szanhéribről nyilván nem tudott volna:

„A lázongók fegyverei pihentek,
Kifogták méneiket a harckocsit hajtók,
A hegyes dárdák többé nem repültek,
Lazává váltak a megfeszült íjak;
Megfékezetté az erőszaktevők,
Kik ellenségeikkel annyit viaskodtak.

A város és a házak belsejében
Senki javait veszély nem érte,

A messzi szép vidékeken
Ember fia kárt nem szenvedett.

Ki ment a maga útján egyedül,
Bármerre járt, biztonsággal haladt,
Nem ragadták meg vérontó kezek,
Rabló erőszak már sehol sem érte.

Az otthon nyugalma uralt
Itt minden vidéket,
Mint frissen sajtolt olaj,
Ragyogott a négy világtáj."

Asszurbanipal nevének dicsőségét minden időkre biztosította a könyvtár, amelyet „saját szórakoztatására" gyűjtött össze. Layard utolsó nagy régészeti diadala a könyvtár tábláinak megtalálása volt. Ezután másoknak adta át helyét mint kutató, s ő maga visszatért Angliába, hogy politikai pályafutását megkezdje.

Ez a könyvtár volt a kulcs az egész asszír-babiloni kultúra megismeréséhez. Annak idején módszeresen állították össze. A táblák egy része magántulajdonból került a király birtokába, a nagyobbik rész pedig olyan másolatokból állt, amelyeket országának minden kerületében külön készíttetett a király. Sadanut, egyik hivatalnokát, a következő utasítással küldte Babilonba:

„Azon a napon, amikor levelemet megkapod, vedd magad mellé Shumát, fivérét Beletirt, Aplát és Borszippa* művészeit, akiket te ismersz, és hozd el az összes, házaikban levő táblákat, valamint az Ezida templomban találhatókat is, mind együtt."

Ezt a levelét így fejezi be: „Keressétek meg és hozzátok el nekem azokat az értékes táblákat, amelyeknek másolatai Asszíriában nem találhatók! Most írtam a templomfelügyelőnek és Borszippa polgármesterének is. Te, Sadanu, őrizd a táblákat saját raktáradban, és senki ne tartson vissza tőled táblákat. Ha valamilyen tábláról vagy szertartási szövegről úgy gondolod, hogy a palotába illik, keresd meg azt, vedd el és küldd ide!"

Ezenkívül tudósoknak és „íróművészeknek egész gyülekezete" dolgozott számára. így gyűjtötte össze azt a könyvtárat, amely az akkori idők minden ismert tudományát felölelte. Mivel pedig ezek a tudományok a mágia, a sötét babonahit s a varázslatok erős hatása alatt állottak, ezért a könyvtár túlnyomó része előjelek magyarázatával, ráolvasási, jóslási és rituális előírásokkal foglalkozik. Nem hiányoznak az orvosi könyvek sem - persze, kuruzslással és varázslattal vegyes orvostudomány ez -, és a filozófia, asztronómia, matematika, filológia is bőven van képviselve. (Kujundzsik dombjának romhalmazában találta

* Babilon egyik külvárosa az Eufrátesz jobb partján.

meg Layard a behisztuni felirat III. oszlopának kibetűzéséhez oly fontos „tanulótáblákat".)

Királyok listája, történelmi feljegyzések, jegyzetek a palota politikai eseményeiről, sőt költői művek is akadnak, eposzok, legendás elbeszélések, énekek, himnuszok.

Itt találták meg azokat a cseréptáblákat is, amelyekre az ókori Mezopotámia legjelentősebb irodalmi művét vésték, a világtörténelem első nagy eposzát, a felségesen-rettenetes Gilgamesről szóló mondát. Gilgamesről, aki - kétharmad részében isten, egyharmad részében ember volt!

Az utóbbi táblákat azonban már nem Layard találta meg, hanem valaki más, akit röviddel azelőtt egy expedíció szabadított ki két évig tartó gyötrelmes abesszíniai fogságából. Ha még ezeket is Layard fedezte volna fel, ez dicsősége mérlegét talán túlontúl megterhelte volna. Mert a Gilgames-eposz nem csupán irodalmi szempontokból érdekes. Előfordul benne egy olyan elbeszélés, amely egészen meglepő világításba helyezi régebbi múltunkat, s amelyet Európa valamennyi gyermeke még ma is tanul az iskolákban, anélkül azonban, hogy a kujundzsiki felfedezések előtt bárki is sejthette volna, hogy honnan származik.

Hormuzd Rassam Layard mellett segédkezett. Mikor Layard miniszterséget vállalt, a British Museum megbízásából Rassam lett az utódja.

Rassam keresztény kaldeus volt, és a Tigris-parti Moszulban született 1826-ban. 1847-ben kezdte meg tanulmányait Oxfordban. 1854-ben az angol miniszteri helytartó tolmácsa Adenben, hamarosan pedig - alig harmincéves korában - helyettes kormányzó. 1864-ben egy küldöttséggel Theodor királyhoz utazott Abesszíniába. Theodor, az önkényes fekete király, igazi királyi gesztussal - elfogatta. Hormuzd Rassam két évet töltött Abesszínia börtöneiben, míg végre Napier expedíciója kiszabadította. Röviddel ezután megkezdte ninivei ásatásait.

Rassam eredményei tulajdonképpen nem sokkal kisebbek Layard-éinál - de két dolog hiányzott nála, ami Layard-nak a hírnevet megszerezte. Hiányzott a szerencse, hogy első lehessen, s így felfedezése szenzációként hasson, és hiányzott a leendő diplomatának, a világfinak az a képessége, hogy felfedezéseiről színes előadásban, ragyogó megfogalmazásban, merész távlatokban tájékoztassa a nagyközönséget és a tudományos világot.

Milyen pompásan tudta volna „tálalni" Layard, ha a már keresztül-kasul feltúrt és feltárt Nimrud-domb gyomrában, még egy ötven méter hosszú, harminc méternyi széles templomra akad . . . Micsoda színekkel ecsetelte volna annak a munkáslázadásnak leverését, amelyet Rassam vaskézzel erőszakolt ki, amikor északi irányban tizennégy kilométerre Nimrudtól, Balawatnál, nemcsak Asszurnaszirpal egyik templomát, hanem egy teraszváros maradványait is megtalálta. Számtalan más egyéb között egy közel hét méter magas bronz szárnyaskaput is talált, mint odáig egyetlen bizonyítékát az ilyen ajtók és kapuk létezésének a „Kétfolyam országá"-ban. És milyen káprázatosan szerény stílusban, áhítatos kifejezésekkel adta volna elő Layard a Gilgames-eposz felfedezését,

még akkor is, ha azon nyomban éppoly kevéssé tudta volna értékét felmérni, mint Hormuzd Rassam.

A Gilgames-eposz értékének felismerése csak évek múltával történt meg. Ma már természetesen valamennyi világirodalom-történet az első oldalon említi. Ám a modern szerzők könnyen intézik el a dolgot. Tíz sort idéznek belőle, majd irodalmilag értékelik. Utalnak rá, mint minden epikus elbeszélő művészet ősforrására, de nem törődnek az egész mű *tartalmával.* Hogy ennek a forrásnak nyomára jöttek, az annak az embernek az érdeme, aki négy évvel felfedezése után már meg is halt, s akinek nagyon is mindennapi nevét az archeológia története - teljesen igazságtalanul - csupán lábjegyzetekben örökíti meg.

George Smith volt ez az ember. Ismét egy kívülálló az archeológia területén, bankjegynyomdai vésnök, aki a London melletti Chelseaben született 1840. március 26-án. Minden előzetes szakmai képzettség nélkül, autodidakta módra, viszont szenvedélyes buzgalommal tanulmányozta kis szobájában esténként az asszirológiára vonatkozó első kiadványokat. Huszonhat éves korában néhány rövid értekezést írt egyes, akkor még kétséges ékírásjelekről. Korán, harminchat esztendős korában halt meg. Addig vagy egy tucat könyve jelent meg, és neve igen jelentékeny felfedezésekkel került kapcsolatba.

Ez a hajdani vésnök szenvedélyesen mélyedt bele 1872-ben azoknak a tábláknak a kibetűzésébe, melyeket Hormuzd Rassam küldött a múzeumnak.

Ez idő tájt még senki sem tudott olyan babiloni-asszíriai szépirodalom létezéséről, amely a későbbi irodalmak kiugró teljesítményei között is helyt állhatott volna. De a tudományt 'buzgóságból és nyilván lelkesedésből űző Smitht sem ez érdekelte, őt mindjárt, amikor a megfejtés munkáját megkezdte, maga a tartalom ragadta meg. Nem az hogy „hogyan" írták meg, hanem hogy „mit" írtak meg benne. És minél tovább jutott a kibetűzésben, annál inkább izgatta az, amit ott, csak mellékesen, a végén közöltek . . .

Smith szorgosan követte a vitéz Gilgames dicső tetteit. Olvasott Enkiduról, az erdei emberről, akit egy templomi hetéra hozott a városba, hogy Gilgamest,a felfuvalkodottat legyőzze. Ama hősi küzdelem eldöntetlenül végződött. Gilgames és Enkidu szoros barátságot kötöttek, és közös erővel hatalmas cselekedeteket hajtottak végre. Megölték Humbabát, a cédruserdő rettegett urát, és még az isteneket is kihívták maguk ellen, amikor Istart - aki isteni szerelmét Gilgamesnek felkínálta - durván megsértették.

Smith a fáradságos olvasmányban egyre tovább jutott. Olvasta, hogyan halt meg borzalmas betegségben Enkidu, hogyan siratta meg Gilgames, aki, hogy maga ezt a sorsot elkerülhesse, elindult megkeresni a halhatatlanságot. Utnapistimhez, minden emberek őséhez vándorolt el. Mert amikor az istenek az emberiséget nagy büntetéssel sújtották, csak egyedül Utnapistim menekült meg családostul és ezáltal halhatatlanná vált.

Utnapistim, az ős elmondja Gilgamesnek menekülésének csodálatos történetét. Smith lázban égő szemekkel olvasta. De amikor izgalma már-már a felfedezés biztonságának adott volna helyet, éppen akkor bukkantak fel mind

nagyobb és nagyobb hézagok a Rassam-táblák szövegében. Smithnek be kellett látnia, hogy a feliratoknak csak egy része van birtokában. A számára legfontosabbik rész, a nagy eposz befejezése, Utnapistim elbeszélése, csak töredékeiben volt meg.

Amit azonban addig a Gilgames-eposzból kiolvasott, nem hagyta nyugton. Nem tudott hallgatni. Erre a szigorúan bibliahívő Anglia lázba jött. A legelterjedtebb napilapok egyike George Smith segítségére sietett. A londoni *Daily Telegraph* hírül adta, hogy ezer guineat bocsát annak rendelkezésére, aki a Gilgames-eposz hiányzó részeit előteremti, illetve elmegy Kujundzsikba és azokat onnan elhozza.

Az ötlet alig látszott megvalósíthatónak.

George Smith, a British Museum asszisztense, azonban elfogadta az ajánlatot. Amit tőle kértek, nem volt sem több, sem kevesebb, mint hogy utazzék el a Londontól sok ezer kilométerre fekvő Mezopotámiába, s ott egy roppant törmelékdombban - amelyen nagyságához képest az addigi munkálatok alig hagytak nyomot - keresgéljen bizonyos fajtájú cseréptáblák után! Ez szinte olyan feladat, mint egy meghatározott vízibolhát a tóból kihasználni, vagy azt a bizonyos gombostűt megtalálni, amely a szénakazalban elveszett.

George Smith vállalta a megbízást.

És most ismét csoda történt az archeológia történetében. Smith megtalálta a Gilgames-eposz hiányzó részeit!

Háromszáznyolcvannégy cseréptábla töredéket hozott haza, közöttük Utnapistim történetének - amely már olvasásának kezdetén olyan lázas izgalomba hozta - kiegészítő darabjait. Ez a történet pedig az özönvíz leírása volt! Nem a majd minden nép korai mitológiájában előforduló vízi katasztrófa egyikéé, nem, hanem azé az egy bizonyos özönvízé, amelyről sokkal később a Biblia beszél. Mert Utnapistim Noé volt! íme az idevonatkozó szöveg (az Emberszerető Ea isten védencét, Utnaplstimet álmában figyelmeztette az istenek büntető szándékára; és Utnapistim hajót épített):

„Mindent magammal vittem, mit életem munkája szerzett,
bevittem bárkámba s vele családot s minden rokont,
állatokat a rétről, barmot a legelőről és kézműveseit
az iparnak,
mind behajóztam őket.
Majd a bárkába én is beléptem, lezártam az ajtót. . .
Amint a másnap ragyogóan virradt,
fekete felhő szállt fel a láthatár szélén . . .
Hirtelen aztán éjbe borulnak a nappali fények,
testvér a testvért nem látja már ennyi sötétben,
a mennyek népe sem ismer egymásra többé.
A szörnyű vízárt az istenek rettegve látták,
felszöktek, elmenekültek, fel, Anu messzi egébe,

s mint ebek, úgy kuporogtak csendben a falnak lapulva . . .
Hat napon át, hat éjen keresztül
tombolt a vihar, dagadt az ár, s a földön orkán uralkodott
A hetedik nap hajnalán a zivatar elült.
Megcsendesült az ár, mely harci seregként dühöngött.
A hullámok megszelídültek, elcsendesült a szélvész,
az áradat megállt.
Szétnéztem a messzi vizén, elnémult a zúgás,
agyaggá vált a sok ember!
Sűrű iszap lepte el a házakat mind a tetőig! . . .
A földet kerestem végig a tengeri láthatáron,
s egy kis sziget tűnt a szemembe egy távoli ponton.
Bárkámmal arra tartva, megálltam Nissir hegyénél,
hol megfeneklett a jármű lehorgonyzott hajóként. . .
A hetedik nap delén már
galambot küldtem a szabadba, könnyű szárnyra bocsájtva,
elszállt, de vissza is tért hozzám, az én galambom,
mert nem talált helyet, ahol meg is pihenhet,
azért szállt vissza hozzám.
Utána fecskét küldtem, hogy messzire repüljön.
elszállt, de vissza is tért hozzám az én fecském,
mert nem talált helyet, ahol meg is pihenhet,
azért szállt vissza hozzám.
Egy hollót küldtem aztán, hogy messzire repüljön,
elszállt és látta már, a víztükör hogy süllyed;
táplálékot talál és vígan szállong körbe,
károg és vissza nem tér."

Kétséges lehet-e még, hogy a bibliai özönvíz-legenda ősformájára akadtak itt rá? Nem csupán az egész esemény hasonlósága elképesztő, de az egyes kis részletek hasonlósága is, melyek a Bibliában ismét felbukkantak. Találkozhatunk itt galambbal meg hollóval, amelyeket Noé is felrepít.

A Gilgames-eposz ékírásos szövege George Smith korának feladta a megdöbbentő kérdést: vajon a Biblia igazsága többé nem a legrégibb igazság?

Az ásatások segítségével a kutatás ismét mérföldes ugrást tett a múltba. Ez alkalommal azonban új távlatok nyíltak meg: lehetséges volna, hogy Utnapistim története a bibliai mondának egy még régebbi mondán keresztül való igazolása? És még röviddel ez előtt nem tartottak-e mindent egyszerűen mondának, amit a Biblia erről a csodálatosan gazdag országról, a „Kétfolyam országáéról hirdetett? És nem derült-e ki, nem bizonyosodott-e már be, hogy mindezek a mondák igazságon alapulnak?

A nagy özönvízről szóló történet is több volna tehát legendánál?

És ha tovább gondolkodunk: az ősidőknek vajon micsoda távlatába vezethet vissza a „két folyam országá"-nak történelme?

Amire idáig mint áthatolhatatlan falra tekintettek, mely mögött már csak történelem előtti sötétség honol; pusztán függönynek bizonyult egy még régebbi világszínpad előtt!

Néhány évvel George Smith felfedezése után De Sarzec - ismét egy francia, ismét egy konzulátusi ügynök - 1880-ban a babilóniai Tellónál egy kis szobrot ásott ki a homokból, amelynek művészi megmunkálása egészen más volt, mint a „Két folyam országá"-ban addig fellelt szobroké. Noha emlékeztetett a korábban felfedezettekre, azoknál sokkal archaisztikusabb és monumentálisabb volt. A Teliónál kiásott szobrocska a gyermekcipőben járó emberi kultúra legkorábbi művészi alkotása volt - még az egyiptominál is sokkal régebbi, melyet pedig addig a legrégibbnek tartottak.

Ennek az ősi kultúrrétegnek, ennek az ősi népnek a felkutatása a tudósok egyik szokatlanul merész feltételezésének gyümölcse. De Sarzec véletlen lelete fényesen igazolta ezt a feltételezést.

Ez a történet már századunknak a húszas éveibe nyúlik. Sőt, csúcspontját talán éppen napjainkban éri el. miután-ami még a múlt században eszeveszett képtelenség számba ment volna - 1949-ben egy török paraszt jelentése alapján három expedíció kerekedett fel, hogy az Ararát hegyén, a legkomolyabban, Noé bárkájának maradékai után kutasson.

Előzőleg azonban, még a századforduló táján, egy német tudós hozzákezdett Bábel feltárásához.

24. FEJEZET

KOLDEWEY GOLYÓZÁPORBAN

Ezernyolcszázhetvennyolcban a huszonegy éves Francis H. Bacon, bostoni építész, Clarke nevű barátjával görög- és törökországi utazásra indult. Clarke a dór építészet történelmén dolgozott, és Bacon akarta a hozzávaló rajzokat elkészíteni. A bostoni építészeti társulat csekély hozzájárulásán kívül mindegyiknek ötszáz dollár megtakarított pénze volt.

,,Angliába való átkelésünkkor - írja később Bacon - költségvetést csináltunk, és úgy találtuk, nincs elég pénzünk ahhoz, hogy ezt az utazást a szokásos módon tegyük meg. Elhatároztuk, hogy Angliában olyan csónakot veszünk, amelyben lakhatunk is, átvitorlázunk a Csatornán, fel a Rajnán, le a Dunán a Fekete-tengerig, azután Konstantinápolyba látogatunk el, majd a Dardanellákon keresztül a szigetek világába, hogy ott a régi görög városokat felkeressük. - Ezt a tervünket végre is hajtottuk."

Három évvel később a vállalkozó szellemű két archeológus immár második útjára indult. Ezúttal nagyobb munkatársi segédlettel, Tróas déli partjára, az assosi ásatásokhoz. Tudósok voltak, de fiatalok és vidámak.

,,1881. április 4-én - írja Bacon -, hosszas alkudozások után nyolc fontért csónakot vettünk. Szmirna kikötőjében azt a gőzös után kötöttük, és a baksiséhes népet a parton hagyva Mytilénébe hajókáztunk." Északi ellenszél tartóztatta fel őket. „Ezalatt megtisztítottuk és újramázoltuk csónakunkat, vitáztunk afelett, hogy milyen nevet adjunk neki. Miután »Arión«, »Sapphó« vagy más klasszikus hangzású névben nem tudtunk megegyezni, »Metsitrá«-nak, azaz »Friss sajt«-nak neveztük el!"

1882. április 1-én ezekhez a jókedvű fiatalemberekhez egy nagyon is hozzájuk illő harmadik csatlakozott, a német Robert Koldewey, aki húsz évvel később már századunk legszerencsésebb archeológusai közé számított. (Lásd a XVIII. táblát.)

Huszonhét éves voltakkor. 1882. április 27-én Bacon így ír róla: „Koldewey csak nyer azzal, ha valaki közelebbről megismeri, és pontosan az az ember, aki Clarke-hez és hozzám illik." Ez az első jellemzés, amit egy kolléga adott Koldeweyről. És mert olyan ember tollából származik, aki csöpp hajócskáján Európán keresztül a Földközi-tengerre csónakázott és apró vízi járművét „Friss sajt"-ra keresztelte, de amellett komoly tudós volt, - álljon hát itt ez

a jellemzés. Azonban elbúcsúzunk Clarke-től és Bacontól is, mert ők a nagy régészek ranglistáján jóval Koldewey mögött sorakoznak, akit egykor oly barátian fogadtak be expedíciójukba.

Robert Koldewey 1855-ben a németországi Blankenburgban született. Berlinben, Münchenben és Bécsben tanult építészetet, régészetet és művészettörténetet. Mielőtt harmincadik életévét betöltötte, Assosban és Lesbos szigetén ásott. 1887-ben már a babilóniai Surgulban és El Hibbában, később Szíriában, Dél-Olaszországban és Szicíliában, majd 1894-ben ismét Szíriában. Negyventől negyvenhárom éves koráig Görlitzben, egy építészeti iskolában tanított, majd 1898-ban, negyvenhárom éves korában megkezdte bábeli ásatásait.

Koldewey tehetséges ember volt. Szaktársai köréből mint tudós is kivált. Az archeológiához - amelyet a szaktudósok értekezéseikben általában nagyon is szárazon tárgyalnak - gyengéd szeretet fűzte, de ez a szeretetteljes elkötelezettség nem akadályozta abban, hogy nyitott szemmel figyelje az embereket és országokat, a mindennapok ezer baját, de vidámságát és kedvességét is. És minden helyzetben megőrizte frissen sziporkázó kedélyét.

Koldewey, az archeológus, verseket is írogatott. Vidáman csengő rímeiből jó kedély sugárzik, aforizmáiból pedig bölcs humor. Nem diák, hanem világhírű, ötvenhat éves professzor volt már, amikor nem átallotta ezt az újévi köszöntőt nyilvánosságra hozni:

„Kétes sorsot rejt az élet,
Szeszélyes jócsillagom,
Mielőtt ágyamba térek,
Konyakomat megiszom."

Számtalan olyan levelet írt, amely csapongó hányavetiségével a halálosan komoly szokvány-tudósban nemcsak bizalmatlanságot, hanem méltatlankodást is keltett.

Egy olaszországi útjáról így ír: „Az ásatáson kívül most semmi nem történik Selinusban,* bezzeg egykor annál fékevesztettebb élet folyt itt. Elképzelhető, miért: ameddig a szem ellát, gabonát, gyümölcsöt és bort termett a hullámos partvidék. Mindez a görögöké volt, akik ezt néhány száz évig szakértelemmel és békésen élvezték. Ez 409-ig tartott, amikor a segestaiakkal való veszekedés miatt a karthagóiak benyomultak, és Hannibal Giskón** faltörő kosaival a megrémült selinusiak falai ellen támadt, ami már azért is igen aljas művelet volt, mert röviddel előtte még a selinusiak nyújtottak segítséget a karthagóiaknak. De Hannibal lerohanta az omladozó falakat, és kilencnapi borzalmas utcai harc után - amelyben részt vettek a város asszonyai is - tizenhatezer halott

* Selinus - gyarmat. Szicíliának legnyugatibb görög városa.
** Nem tévesztendő össze a nagy Hanniballal, Hamilkar Barkas fiával!

feküdt az utcákon. A karthagói barbárok raboltak, fosztogattak, szent és profán területeken gázoltak át, és öveiket levágott kezekkel meg más förtelmes dolgokkal díszítették. Ezt Selinus soha többé nem heverte ki, ezért szaladgál annyi házinyúl utcáin, hogy itt-ott mi is vacsorázhatunk belőlük. Gioffri úr lelövöldözi őket, s mire esténként kutatástól fáradt testünket a tenger örökké mozgó, zajló hullámaiba mártjuk - már meg is süti a nyúlpecsenyét."

Az operák és tenorok országából ezt írja: „Van itt az embereknek hangjuk, annyi bizonyos, és azt az embert, akinek a magas C némi nehézséget okoz, egyszerűen nyomoréknak tekintik" - és már a következő sorokban igen komolyan i. e. V. századbeli templomok számbavételébe csap át, egészen addig, amíg az olasz karabinierikre nem terelődik át a figyelme: „. . . ha az ember előtt sűrűn zsinórozott frakkjukban és háromszögkalapjukban ellovagolnak, lovasított admirálisoknak gondolhatnók őket. Így vonulnak a kongó ürességű utakon át és - fenntartják a rendet."

Nagy örömére a régi Akragasban egy antik csatornarendszert fedezett fel. „A műszaki emberek itt már kezdettől fogva igen fontos szerepet játszottak. Agrigentum első zsarnoka, a rettenetes Phalaris, építész és építkezési vállalkozó volt. Amikor a várban templomot emelt, mindjárt falat is húzott és megcsináltatta a »Phalaris bikáját« is, s az emberáldozatok közben azt mondogatta: Phalaris vagyok, Akragas zsarnoka.* Ez a Krisztus előtti 550. évben történt. Phalaris utódai manapság ritkán futnak be ilyen karriert." - Akkor még Koldewey mit sem sejthetett arról a félig-meddig szaktársról, aki 1933-tól kezdve egész Európát megrázkódtatta . . .

Himera temploma a következő levélre ihlette: „De hát mi is lett a hatalmas Himerából? . . . Lenn, szorosan a vasút mellett állnak a pompás templom nyomorúságos maradványai, és néhány oszlopát egy modern tehénistállóba építették be. Igen: tehénistállóba - és a tehenek az oszlopok vájataihoz dörzsölgetik testüket - egyáltalán nem viselkednek úgy, ahogy egy ókori templomhoz illenék és kellene. Az egyetlen, amit az ember az ilyen helyzetben tehet az, hogy sajnálja a templomot és irigyli a teheneket. Mert mit nem adna ezért számos német régiségkutató, ha egy antik templomban éjszakázhatna!"

Akkoriban az olasz utak még nem voltak biztonságosak. Koldewey azonban csalódottnak érzi magát. Nincs sok reménye arra, hogy rablókkal találkozzék. Egyszer az úton mégis egy látszólag szörnyen veszélyes „rablóval" akadt össze, aki fenyegető terpeszállásba vetette magát, szeme villogott sötétbronz arcában, míg vad calabriai fejrevalója és minden egyéb, amit magán viselt, káprázatos színekben pompázott. „Gyorsan betértünk egy közeli söntésbe, de ő követett minket. Mikor a hosszan lengedező és kifejezésteli fülönfüggőt viselő kocsmárosnéval ártatlan beszélgetésbe kezdtünk arról, hogy vajon hányat is

* A kegyetlen Phalaris az athéni Perillosszal vasbikát készíttetett, amelynek üres belsejébe zárták a büntetésre szánt áldozatot, akit azután a bika alá rakott tűzön lassan megsütöttek. Egy belső szerkezet bikabömbölést utánzott, amely elvegyült a szerencsétlenek jajgatásával.

ütött az óra, a rabló közbeszólt, szó szerint így: »,S'ischt no' a Viertelstund bis fienf!« - (»még egy fertályóra hibádzik öthöz«). Velencei volt, sok ideig dolgozott Ausztriában és Bajorországban, és nem is volt rabló!"

És ugyanez az ember, ez a Robert Koldewey 1897. október 2-án „titoktartás pecsétje alatt" közli egyik barátjával, hogy babilóniai utazásra készül. Az ügy azonban halasztást szenvedett. 1898. augusztus 2-án ugyanennek a barátjának ír a berlini múzeumok főigazgatójánál, Richard Schönénél tartott megbeszéléséről: „Babilonban fogok ásatni!!" - és két felkiáltójelet tesz utána. „Most az expedíció számára készülő utasítások összeállításán dolgozom. A vállalkozást egyelőre egy évre tervezik. Én Babilonért ötszázezer márkát kértem - ötévi munka -, s az első évre száznegyvenezer márkát." Szeptember huszonegyedikén ezt írja: „Én vagyok az ásatások vezetője, és havi hatszáz márkát kapok ... A bőrömből szeretnék kiugrani örömömben . . . mert ha valaki tizenhat évvel ezelőtt azt mondta volna, hogy én ásom ki Babilont, őrültnek néztem volna."

„Az angolok Babilonban és Asszíriában többnyire aknában és alagutakban ástak, közülük némelyik még járható - bár nehezen és kényelmetlenül; - én először mindig beléjük lövöldözök, hogy az állatokat elkergessem. A baglyok, hiénák rémültükben nem tudják, hogy felfalják-e az embert vagy sem."

Koldewey leveleiben hemzsegnek az ilyen és hasonló megjegyzések. Széljegyzetei éppúgy, mint a fenti idézetek, beszámolnak arról az ezernyi apró nehézségről, amely az archeológiai kutatásnak állandóan útjában áll. Tudományos értekezésekben, abban a könyvben, amely mint hosszú évek munkájának gyümölcse kerül a szakemberek elé, semmit sem olvashatunk ezekről. E tudós könyvek nem írnak a klímáról, a betegségekről, a különböző nehézségekről, sem a szűk látókörű helyi hatóságokkal, a rendőrséggel való vesződésről.

De Koldewey leveleiből sok mindenről értesültünk. Amikor Asszurban egy közbeeső ásatást vezet, ezeket írja: „Szeptember 25-én fizetési nap volt. Szerencsésen elértük a munkásoknál a kilencvenes létszámot. Ebből huszonnyolc a fizetésnél beszüntette a munkát, mert érdes és bütykös lett a kezük a nehéz munkától, keveselték a fizetést, béremelést kértek. Hagytam őket menni, mondván, hogy ez így most kedvemre történt, mert látom, úgysem bízhatom bennük. Ez váratlanul érte őket. Néhányan közülük másnap visszajöttek és dolgozni akartak, erre én megmondtam nekik, hogy ez így nem megy. Aki menni akar, azt ebben meg nem akadályozom, de aki egyszer elment, az munkát többé nem kap. Ekkor Homadi nevű sejkjük vezetésével könyörgésre fogták a dolgot. Homadi azt állította, hogy emberei híján vannak az értelemnek, amit én helyben hagytam. Végül megígértem neki, hogy embereit hétfőn ismét felfogadom, így ma visszajöttek, miután mindegyikük, saját felfújt birkabőrén átúszta a Tigrist. A folyó túlsó oldalán laknak, és úszótömlőjüket ugyanolyan szabályosan hordozzák magukkal, mint a hamburgiak az esernyőjüket."

Gyakran számol be az utak bizonytalanságáról, a Sammar-törzsbeli rablók-

ról, a kurd jezidákról. Nádból font gyékényt, cukrot, lámpát nem lehetett szerezni, mert a karavánvezetők, éppen az útonállások miatt, szédületes árakat kértek. Munkatársait fegyveres őrséggel kellett kísértetnie. Humorát mégsem vesztette el. „Tegnapelőtt Beni Hedseim emberei jöttek a mi környékünkre, hogy elrablott birkákat - kissé harcias módon - követeljenek vissza. Erre tegnap a mi embereink elégtételt szereztek maguknak a támadásért. Kétszáz puskás, élükön sejkjeikkel, Muhameddel, Abuddal, Mis'ellel és húsz lovassal Cherchére vonult fel. Ott azután sor került a közkedveltségnek örvendő, lövöldözésekkel tarkított verekedésre, ami Beni Hedseiméknál egy ember halálát és egy puska elvesztését eredményezte. A mi oldalunkon egyik munkás altesti lövést kapott és néhány buzogánycsapást a koponyájára, egyik őrünknek pedig, akinek persze szintén jelen kellett lennie, átlőtték a felső combját. Az őr viszont hősiesen leterítette ellenfelét, és elzsákmányolta puskáját. így hát a veszteség körülbelül egyenlő: itt két sebesült, ott egy halott és egy puska. Estére Deibel apró termetű, barátságos fickó, nem egész tiszta inggel - rózsás hangulatban ült az őrházában. Övéi körülvették és dicsőítették.

Ismét egy közbeeső ásatásról - ezúttal Farából - visszajövet, egy fülledt éjszakán hazafelé lovagolt Babilonba.

„Körülbelül két órával Muradieh után, az úttól jobb oldalra eső faluból tüzet kaptunk. A derék út menti lakosság nyilván rablóknak tartott bennünket, és ilyen esetben nincs hosszas tárgyalásnak helye. Hogy tévedésükről meggyőzzük őket, lassan belovagoltunk a tűzbe, míg a sörétek nyergünk bőrén pattogtak.

A minket védő két katona egyre kiabált: „asker, asker" - katonák! -, hogy ártalmatlan voltunkat igazolják. De ez az igazolás beleveszett a fegyvertűz ropogásába, a férfiak üvöltésébe és az asszonyok trillázó sivalkodásába. Utóbbiak ezzel a módszerrel ösztökélik még nagyobb harci kedvre férjeiket.

Sötétben, hosszú csatárláncban, előttünk vagy száz méterre álltak az emberek. A puskalövéseknek vakító és körös-körül felvillanó tüze a különben nem sötét éjszakát a valóságnál áthatolhatatlanabbá tette. Szakácsinasunk, Abdallah, aki éppen nyaralni utazott Hilleh felé, a málhás ló mögött keresett fedezéket. Kétségbeesetten, védekezőn tartotta maga elé a kabátja csücskét „cher Allah"-kiáltással a többiek nagy mulatságára, akik az út hátralevő részén nem győzték csúfolni.

Végre észre tértek és beszüntették a lövöldözést. Vagy kétszáz félmezítelen barna fickó táncolt körül minket. Ócska mordályaikkal vadul ugrándoztak, és ellenvetés nélkül tűrték a rájuk zúdított szidalmakat: „Ti baglyok! Mik vagytok ti? Sakálok? Hát nem látjátok, hogy itt katonák jönnek, és a farai bég meg a posztadzsi? Micsoda szemtelenség, összevissza lövöldözni, mintha az egész sivatag egyedül a tiétek lenne!" - „Milyen könnyen a fűbe haraphat így az ember" - írja Koldewey és még hozzáteszi: „Ezek a lövöldözések szép kis zűrzavart okoznak ezen a vidéken "

25. FEJEZET

ETEMENANKI - BÁBEL TORNYA

Amikor Ninive mezővárosból fővárosi rangra emelkedett, s ezzel együtt a történelem színpadára lépett, Babilon akkor már tizenhárom évszázados fővárosi múltra tekinthetett vissza, és ezerkétszáz esztendeje volt annak, hogy Hammurapi, a törvényhozó uralma alatt elérte tündöklésének és hatalmának csúcspontját.

Ninive pusztulása után (ami nem olyan volt, mint Babiloné, melyet leromboltak s aztán újból felépítettek, hanem olyan, hogy Lukianos* azt mondatja róla Hermésszel Charónnak: „Ninivét, én jó révészem, úgy megsemmisítették, hogy nem maradt nyoma sem, és senki meg nem mondaná, hol állott valaha") Bábelben Nabupolasszár generális új babiloni birodalmat alapított, amelyet fia, II. Nabukodonozor erőssé és dicsőségessé tett. Ez az új Babilon hetvenhárom esztendővel élte túl Ninivét, s azután esett áldozatul a perzsa Kyros hódításának.

Koldewey 1899. március 26-án kezdte meg a bábeli vár, a ,,Kasr" keleti oldalán Bábel tornyának kiásását, *ö* már akkor - nem úgy, mint Botta meg Layard - nagyjából tisztában volt azzal a történelmi múlttal, amit a törmeléktömeg itt eltakart. A Chorsabadnál, Nimrudnál, Kujundzsiknál lefolyt ásatások, de legfőképpen Asszurbanipal óriás könyvtára jóvoltából szerezte ismereteit. Utóbbi, amely nagyrészt babiloni másolatokat, ezenkívül sokkal régebbi, eredeti babiloni feliratokat tartalmazott a két nagy folyam torkolatának vidékéről, annak történelméről, népeiről és uralkodóiról bőven szolgáltatott adatokat. De az ásó nyomán vajon melyik Babilon kel majd életre? Amurru tizenegy királyból álló dinasztiájának: Hammurapinak ősrégi Babilonja ? Vagy a későbbi, Szanhérib szörnyű rombolása után újra felépült Babilon ?

Koldewey nyilván már 1898 januárjában sejtette a későbbi fejleményeket, amikor még el sem döntötték, hogy őt bízzák meg az ásatásokkal, a különféle romterületeket éppen csak átvizsgálta, és a berlini Királyi Múzeumoknak jelentéseit elküldte. „Ott főleg Nabukodonozor művei találhatók" - írja Babilonról ebben az időben Bagdadból.

A látszat az volt, hogy Koldewey túlzott várakozással néz a dolgok elébe.

* Római kori (II. század) görög író. Az idézet a „Charón" c. dialógusból való. (23. fej.)

De örömujjongása, amikor végre megkapta a megbízatást, ellene szólt ennek. És rövidesen minden kétségnek el kellett oszlania - az eredmények láttán.

1899. április elsején így ír: „Tizennégy napja, hogy ások, és az egész vállalkozás tökéletesen sikerült!"

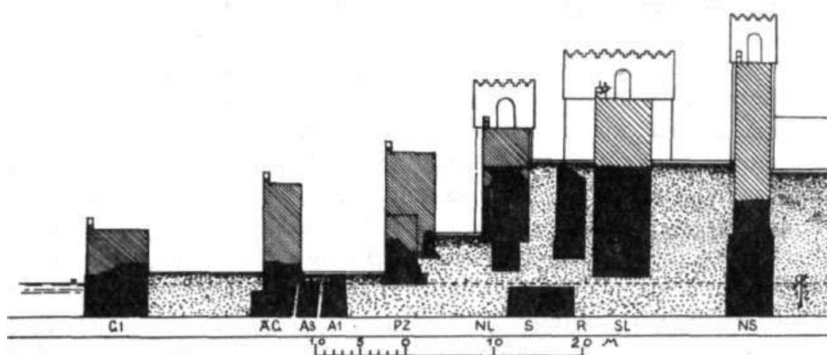
Elsőnek mindjárt rábukkant a hatalmas babiloni falra. A falak mentén domborművek maradványait találta. Egyelőre csak töredékeket: oroszlánsörényt, oroszlánfogakat, farkat, karmokat, szemet; vékony lábú állatok - valószínűleg gazellák - lábait, vaddisznófogakat; emberi lábakat, szakállt, szemet. Csupán nyolcméternyi falvonulaton vagy ezer ilyen töredékre akadt. Mivel a domborművek hosszát háromszáz méternyire becsüli, levelében ezt írja: „Legalább 37 000 töredékre számítok!"

Ilyenek voltak a kilátások tizennégy napi ásatás után!

Babilonról a legszemléltetőbb leírásokat Hérodotosnak, a „történetírás atyjának" és Ktésiasnak, II. Artaxerxés görög háziorvosának köszönhetjük. Ők a városfalat valóságos csodának tekintették. Hérodotos közléseit ennek a falnak méreteiről kétezer éven keresztül mint afféle világutazói túlzást bírálták el. A szájhagyomány szerint a fal olyan széles volt, hogy két egymással szemben találkozó négyesfogat is elfért rajta.

Koldewey tüstént rábukkant erre a falra. Munkáját nagyon megnehezítették a körülmények, amelyek itt mostohábbak voltak, mint a világ bármely ásatási területén. Míg másutt a két-, három- vagy hatméternyi magasságot nem haladta túl a lelőhelyet borító törmeléktömeg, addig itt tizenkét, sőt gyakran huszonnégy méter vastagságú földmassza várt eltakarításra. Kétszáznál több munkással ásott Koldewey, télen és nyáron, másfél évtizeden keresztül. . .

Akkor ünnepelte első diadalát, amikor bebizonyította, hogy Hérodotos feljegyzései nem túlzottak. (Csaknem valamennyi sikeres kutatóval megtörtént ugyanez: Schliemann Homéros és Pausanias igazát bizonyította be, Evans a

31. ábra

A Babilon déli várától északra fekvő erődfalak keresztmetszete. A középső, külön oromzattal védett falra egy har cos alakját rajzolták, ami fogalmat ad a méretekről. A1 és A 3 = Nabupolas szár falai; G1 — Ingur-Bel árokfala; SL, = déli vályogfal; S = Sargon-fal

Minótauros-legendák magvának valóságát, Layard pedig a Biblia egyes szakaszainak szó szerinti értelmét.)

Koldewey hét méter vastagságú vályogtégla falat ásott ki. Ettől tizenkét méternyi távolságra egy másik, 7,80 m vastag fal emelkedett égetett téglából egy ugyancsak égetett kövekből épült 3,30 m vastag árokfal kíséretében. Nyilván árok húzódott alatta, amelyet sárgán hömpölygő vízzel töltöttek meg, ha külső veszély fenyegetett.

A falak közötti térség földdel lehetett megtöltve, valószínűleg egészen a külső fal magasságáig. Itt fértek el a négyesfogatok! A falra egymástól ötven méternyi távolságban őrtornyokat építettek. Számukat a belső falon háromszázhatvanra becsülte Koldewey. A külsőn kétszázötvenet számolt meg Ktésias, ami ezek után teljesen hihető.

Ezzel a fallal a világ legnagyobb városerődítményét ásta ki Koldewey. És ez a fal azt is elárulta, hogy Babilon volt az egész Kelet legnagyobb városa, még Ninivénél is nagyobb. Ha pedig a „város" fogalmát a szó középkori értelmében, mint „fallal körülbástyázott lakótelepülést" fogjuk fel, akkor Babilon mindmáig a legnagyobb város, amelyet valaha emberi kéz épített.

Nabukodonozor ezt írja: „. . . hatalmas fallal vétettem körül Babilon keleti oldalát. Árkot ástam, amelynek oldalát szurokkal és téglákkal raktam ki. Partján hegymagasságú falat húztam, abba széles kapukat vágtam, cédrusfából készült, rézzel bevont kapuszárnyakkal. Hogy gonosz szándékú ellenség Babilon falain erőt ne vehessen, a tenger hullámáradatához hasonló vízárral vettem körül a várost. Morajlása olyan volt, akár a sós vizű tengeré. Földhányást emeltettem és téglákkal burkolt parti falakat, hogy a víz áttörését megakadályozzam. A bástyákat mesterien megszilárdítottam s ezzel Babilon városát erőddé építettem ki."

Akkoriban egy ilyen erődítmény bevehetetlennek látszott. Hogyan történhetett mégis, hogy Bábelt elfoglalták ? A válasz magától adódik: az ellenség nem kívülről, hanem belülről győzött. Nyilván, amikor az ellenség a falak előtt állott a város belpolitikájában zűrzavar uralkodott és hiányzott az egyetértés. Voltak pártok, amelyek - ma okkal, holnap ok nélkül - felszabadítóként várták az ellenséget. Így esett el a földkerekség akkoriban bevehetetlennek hirdetett vára.

Koldewey tehát Nabukodonozor Babilonjára talált. Nabukodonozoréra, akit a bibliai Dániel „királyok királyának" és „arany fejnek" nevezett, és aki a város monumentális újjáépítését megkezdte. Felépítette a várbeli E-mah-templomot, az E-sagilát, a Ninurta-templomot és Merkesben a régi Istar-templomot. Megújította az Arachtu-falat, megalkotta az első kőhidat az Eufráteszen és a Libilhigalla-csatornán, kiépítette a déli várat a palotákkal, és az Istar-kaput a zománcfestészet remekeivel, a kék alapon különféle sárgával megfestett állatreliefekkel díszítette.

Míg Nabukodonozor elődei napon szárított vályogtéglából építkeztek, melyet a szél és eső hamar kikezdett, addig ő - kivált az erődítményekhez - nagyrészt valódi égetett téglákat használt. Az építőanyag silányságán múlott, hogy a „Kétfolyam országá"-ban a régi építkezésekből csak óriási, alaktalan

agyagdombok maradtak fenn. Sajnos, a szilárdabb anyag ellenére Nakukodonozor építkezéseiből sem maradt több az utókorra; ez a népek évszázadokon keresztül űzött rablógazdálkodásának következménye. Az történt itt is, mint a középkori pápák idejében Róma pogány templomaival. A modern Hilleh városa és a környék számos falva Nabukodonozor tégláiból épült. (Pontosan tudjuk, hiszen a téglákon rajta van a király pecsétje.) Még az Eufrátesz vizét a Hindijje-csatornától elválasztó modern duzzasztógátat is azokból a téglákból készítették, melyeken hajdan a babiloniak lépkedtek. Ha egykor ez a duzzasztógát is a múlté lesz s a jövő archeológusai kiássák, joggal feltételezik, hogy Nabukodonozor egyik védőbástyáját fedezték fel.

A királyi palota tulajdonképpen nem egyetlen épület, hanem valóságos palotakomplexum, óriási kiterjedésű palotaváros volt. A sohasem nyugvó Nabukodonozor - „mint a királyi felség méltóságához elégtelent" - állandóan továbbfejlesztette a palotát, mely valóságos csodaszámba ment. Pazar díszítésével, gyönyörű zománcfestéses, tarkán csillogó tégladomborműveivel, egy idegen, barbár, hideg pompa csodája volt! (Nabukodonozor állítása szerint tizenöt nap alatt épült az egész! Ezt a dicsekvő állítást a hagyomány sok évszázadon keresztül hűségesen továbbadta.)

32. ábra

Az. I. ház alaprajza Babilonban. Az elülső homlokzat érdekes, fogazott alapvonalai arra magyarázhatók, hogy az építkezéshez egykor egymás fölé nyúló fagerendákat használtak. Az építkezésnek ezt a módját később, a kőépületeknél is fenntartották, bár ezeknél már minden értelmét elvesztette

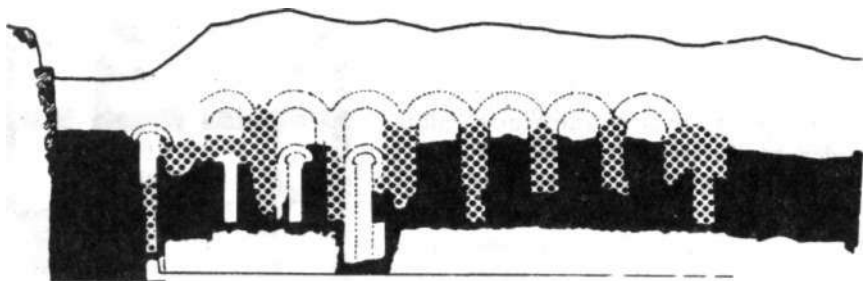
Koldewey ezenkívül három különleges dolgot talált, amelyre az egész világ felfigyelt: egy kertet, egy tornyot és egy utat. Mindhárom páratlan a földtekén.

Egy napon Koldewey a déli vár északkeleti sarkában szokatlan, mind az ideig egyedülálló boltíves építkezésre bukkant. Először is itt pillantotta meg az egyetlen pincehelyiségeket egész Bábelben. Másodszor: ehhez hasonló boltívépítkezést idáig nem láttak még a „Kétfolyam országá"-ban. Harmadszor: volt egy kút, amely három, egészen szokatlan elrendezésű aknákból állott. Csak hosszas tűnődés után - de még akkor sem teljes bizonyossággal - állapította meg Koldewey, hogy az öntözőkút lehetett - természetesen már nem működő - páternoszterszerű merítőszerkezettel. Negyedszer: a boltívek téglából és terméskőből készültek. Terméskövet pedig az eddigi tapasztalatok szerint Babilonban, a Kasr északi falát kivéve, sehol sem használtak.

E szokatlan építkezés sajátságait egybevetve, arra a következtetésre kellett

jutni, hogy az akkori időkhöz képest szokatlanul jól megépített létesítmény különleges célokat szolgálhatott.

Egy szerencsés pillanat Koldeweyt rávezette a dolog nyitjára. Babilonról, a „bűnös városról" szóló és rendelkezésre álló irodalomban, beleértve Josephus Flaviust, Diodórost, Ktésiast, Strabónt és az addig megfejtett ékírásokat is, csak két olyan helyet neveztek meg - mégpedig kifejezetten mint érdekességet - ahol terméskövet használtak: a Kasr északi falát (Koldewey itt meg is találta) és - „Semiramis függőkertjét".

33. ábra
A babiloni boltív-építkezés keresztmetszete. Koldewey szerint alighanem , volt egykor az alapzata

Rátalált volna Koldewey a mesés kertekre, amelyek szépségükkel annyira elbűvölték az ókor népeit, hogy a világ hét csodája közé sorolták és Semiramis legendás nevével fűzték egybe ?

Az ilyen lelet s a vele kapcsolatos, szerencsés ihletből született feltételezés izgalmas perceket okoz. A felhányt földet lázas izgalommal állják körül a résztvevők; élénk megbeszélések, tüzes szakmai viták hangzanak el, már ott a helyszínen. Mindenki tanúja akar lenni a nagy pillanatnak, amely esetleg évezredek rejtélyére vet világosságot.

Koldewey átvizsgálta az ókori írásokat. Mondatról mondatra, szóról szóra. Úgyszólván minden betűt mérlegre tett. Sőt, még az összehasonlító nyelvtudomány előtte ismeretlen területeire is elmerészkedett. Mindebből végül leszűrhette, hogy nem tévedett. Amit talált, nem lehetett más, mint azok a boltozatok, melyeken egykor a „függőkertek" nyugodtak, amelyek a kertet titokzatos módon látták el vízzel és biztosították az örökös virágzást.

A felfedezés elvette a kertektől a legendás fényt, és a csoda is összezsugorodott. Ha Koldewey feltételezései megfeleltek a valóságnak, akkor mik is voltak tulajdonképpen ezek a „függőkertek?" Bizonyára igen pompás, nagy hatású, bámulatot keltő kertek - egy arra a célra emelt épület tetőzetén! Mindenesetre az akkori műszaki tudásnak egyik kimagasló teljesítménye, de nem tűnik-e silánynak a babilóniaiak egyéb nagyszerű építkezéseihez képest, melyeket a görögök nem soroltak a világ hét csodája közé ?

Egyébként a legendás Semiramisról való értesüléseink kétségesek. Többnyire a túlzott fantáziával bíró Ktésiastól származnak, aki szerint Dareios behisztuni óriási szoborcsoportja Semiramist száz testőrétől körülvéve ábrázolja! Diodóros szerint Semiramist gyermekkorában kitették, és galambok táplálták. Majd egy udvari főemberhez ment feleségül, akitől a király magához vette. Olyan ruházatot viselt, „hogy senki nem ismerhette fel, férfi-e vagy nő", végül is, miután fiának átadta az uralmat, galamb alakjában kirepült a palotából - egyenesen a halhatatlanságba.)

Bábel tornya| (Lásd a XVIII. táblát.)

Ez az épület az, amelyről Mózes első könyvének 11. fejezete 3. és 4. versében a következő áll. „És mondának egymásnak: Jertek, vessünk téglát és égessük ki jól, és lőn nékik a tégla kő gyanánt, a szurok pedig ragasztó gyanánt. És mondának: Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget érje, és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész földnek színén."

Koldewey nem ásott ki egyebet belőle, mint roppant alapzatát. De feliratokból tudta, hogy egykor állt a torony. Az a torony, melyről a Biblia beszél (és amely kétségen kívül létezett), már nyilván Hammurapi ideje előtt elpusztult. Ám a régi emlékére, helyébe később másikat építettek. Nabupolasszár írta az utókor számára: „Abban az időben Marduk megparancsolta nekem, hogy Bábel tornyát, mely az én időm előtt meggyengült és beomlott, alapjaiban, a föld kebelében megerősítsem, míg csúcsa egek felé törekedjék." És fia, Nabukodonozor így folytatta: „Megkezdtem felrakni Etemenanki csúcsát, hogy az egekkel versenyre keljen."

Roppant teraszokon emelkedett a torony, Hérodotos nyolc egymásra épített, egyre kisebbedő toronyról számol be. (A valóságban csak hét volt.) A legkisebbiken, felhőkbe törő magasságban a szentély foglalt helyet. A torony a Sachn síkságból nőtt ki, ami szó szerint „serpenyőt" jelent. „A mi Sachnunk azonban - írja Koldewey - nem egyéb, mint mai alakja annak a régi, szent kerületnek, amelyen körfallal övezve az Etemenanki-zikkurat, égnek és földnek alapköve - a Bábel tornya - épült. A körfalhoz mindenféle, a vallási gyakorlattal összefüggő építkezés csatlakozott." (Zikkurat, zigura, ziggurah - a sumér-babiloni lépcsőpiramisokat vagy lépcsőzetes terasz-templomokat jelentő szó különböző formái.) (Lásd a XXL táblát.)

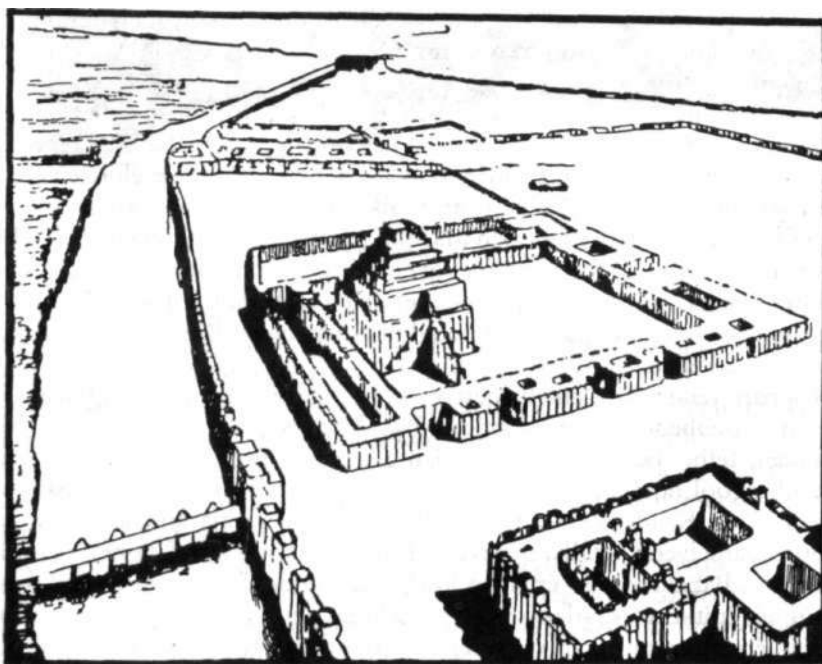
Kilencven méter volt a torony alapzatának szélessége és ugyancsak kilencven méter a torony magassága is. Harminchárom méter magas az első terasz tizennyolc a második, hat-hat méter magas a harmadik, negyedik, ötödik és hatodik, de ismét tizenöt méter magas a Marduk, Babilon istenének szentélye. Arannyal bevonva, kék téglákkal díszítve, messzire csillogva köszöntötte az utasokat.

„Mily sápadtak a fennmaradt jellemzések azokhoz az élénk és világos benyomásokhoz képest, melyeket közvetlenül a romoknál nyerhetünk, ha azok mégannyira feldúltak is!" - írja Koldewey. „A torony gigászi mérete - ame-

lyet a zsidók az emberi felfuvalkodottság jelképének tekintettek -, a papok büszke palotái, a tágas raktárházak a számtalan idegen szállás között, a fehér falak, a bronzajtók, körös-körül a fenyegető védőfalak hatalmas díszkapukkal és ezernyi torony erdejével - mindez a nagyság, hatalom és gazdagság olyan lenyűgöző hatását kelthette, amilyet kevés más dolog válthatott ki Babilon tágas birodalmában."

Valamennyi jelentősebb babiloni városnak megvolt a maga zikkuratja, de egyikük sem versenyezhetett „Bábel tornyával". Nyolcvanötmillió téglát használtak fel építéséhez, és óriás méreteivel távoli vidékek fölött tekintett a messziségbe.

Bábel tornya is rabszolgák munkája volt, itt is ugyanúgy csattogott a hajcsárok ostora, mint a piramisoknál, Egyiptomban. Mégis volt itt valami, ami

34. ábra
Bábel tornya: az Etemenanki, a hozza tartozó templomépületekkel és az Eufrátesz-híddal. - Rekonstrukció

egészen alapvetően más volt: a piramisokat egy-egy uralkodó építette, gyakran igen rövid tartalmú élete alatt, kizárólag *sajátmagának, saját* múmiájának, *saját* „Ka"-jának. A lépcsőzetes tornyokat pedig uralkodók egész nemzedékei építették. Amit a nagyapa elkezdett, folytatta az unoka. Ha Egyiptomban el pusztultak egyes piramisok, vagy fosztogatók dúlták fel és rabolták ki - soha

senki nem építette fel többé, senki nem töltötte meg új kincsekkel. Babilon zikkuratjait azonban - akár összeomlottak, akár elpusztultak - mindig újra építették, újra díszítették.

Mert a zikkuratot építő uralkodók nem maguknak építkeztek, hanem mindenki számára. A zikkurat szentség volt a nép szemében, ezrek zarándokhelye, mindazoké, akik Mardukot, mint legfőbb istenséget tisztelték. Micsoda látvány lehetett, amint az „alsó templomból" kiözönlöttek, ahol először áldoztak Marduknak, az isten szobra előtt, melynek súlya Hérodotos adatai szerint, trónust, zsámolyt, asztalt beleértve nyolcszáz talentum volt és - színaranyból készült. (A papság házában állott az „őstalentum", azaz egy 29,68 kiló súlyú kőkacsa.) Bevésett felirat szerint „az igazi talentum". Ezek után Marduk szobra a hozzávalókkal együtt kerek 23 700 kilót nyomott: színaranyban.

És micsoda látványos színjáték lehetett, amikor széles menetben felfelé vonultak a babiloni torony oldalán végighúzódó hatalmas kőlépcsőkön, melyek a harminchárom méter magas első teraszra vezettek. Közben a papság elérte a második teraszt, hogy azután titkos lépcsőkön a torony legfelső részét, Marduk szentélyét megközelíthesse.

Mélységes kék színben ragyogtak a szentély zománcozott téglái. Hérodotos i. e. 45 8-ban látta, tehát vagy százötven évvel az egész zikkurat elkészülése után, bizonyára még jó állapotban. Az alsó templommal ellentétben, ezt a magas templomot nem díszítették szobrok. Nem állt benne egyéb, mint egy kellőképpen elkészített étkező heverő, előtte aranyozott asztallal. (Az előkelő keletiek, mint még a görögök és a rómaiak is, az asztalnál fekve étkeztek.) Ebbe a legszentebb helyiségbe a nép nem léphetett be, mert ott maga Marduk jelent meg, akinek látását közönséges halandó el nem viselhette. Csak egy asszony maradt ott, egy kiválasztott. Éjszakáról éjszakára, az isten élvezetére szánva.

„Mondják még azt is - írja, ezúttal kissé kételkedve Hérodotos -, hogy az isten maga is látogatja templomát és megpihen az ott levő ágyon, de ez előttem hihetetlennek tűnik."

Körös-körül, fallal körülkerítve, házak állottak, amelyekben zarándokok laktak, ha nagy ünnepkor messziről idesereglettek, hogy a vallásos felvonulásra előkészüljenek. Itt álltak Marduk papjainak házai is, akik mint olyan istennek papjai, aki királyokat koronázott, kétségtelenül nagy hatalmat élveztek. Így ez az udvar, amelynek közepén Etemenanki emelkedett, tulajdonképpen a babiloni Vatikán szerepét töltötte be. Csak zordabb és gigantikusabb pompával.

Tukulti-Ninurta, Sargon és Asszurbanipal megostromolták Bábelt és feldúlták Marduk szentélyét; Etemenankit, Bábel tornyát is.

Nabupolasszár és Nabukodonozor újra felépítette. Kyros, a perzsa, aki Nabukodonozor halála után, i. e. 5 39-ben a várost elfoglalta, volt az első hódító, aki nem rombolt. Őt, a történelem szempontjából fiatalabbat, lenyűgözték a gigászi arányok. Annyira, hogy nem csupán a rombolást mellőzte, hanem önnönmaga síremlékéül a babiloni torony mintájára egy miniatűr zikkuratot, az Etemenanki kicsinyített mását készíttette el.

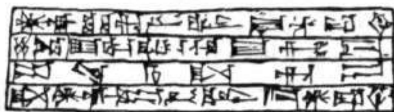
A tornyot azonban még egyszer elpusztították. A perzsa Xerxés nem hagyott maga után egyebet, mint romokat. Ezt látta meg Nagy Sándor, amikor Indiából erre vonult, ő is megbűvölten állott a hatalmas romok előtt. Két hónapon át, tízezer emberrel, végül egész hadseregével takaríttatta a törmeléket; Strabón hatszázezer napszámról beszél.

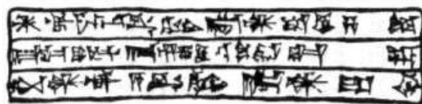
Huszonkét évszázaddal később egy nyugatról jött tudós állott ugyanazon a helyen. Nem hírnévre, hanem tudásra szomjazott. Nem tízezer, hanem csak kétszázötven embere volt. Tizenegy esztendei serény munka folyamán nyolcszázezer napszámot fizetett ki. Munkája nyomán kibontakozott, hogy milyen is volt valaha ez a páratlan építkezés!

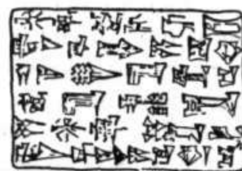
A „függőkerteket" csodaként dicsőítették a régiek, Bábel tornya még manapság is az emberi elbizakodottság fogalmával egyenlő. Koldewey a nagyváros egy másik olyan részét is kiásta, amely - noha a feliratok beszéltek róla - soha nem került az általános köztudatba.

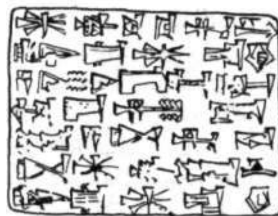
Csupán egy út volt ez. Miután Koldewey felfedte, kiderült róla, hogy a világ legpompázatosabb útja, a rómaiak, sőt még az Újvilág útjait is beleértve, ha a pompát nem hosszmérték szerint ítéljük meg. Nem közlekedési útnak építették (legalábbis nem elsősorban), hanem díszfelvonulási útnak a nagy Mardukhoz,akit mindenki szolgált Bábelben, maga Nabukodonozor is.

Negyvenhárom esztendeig tartó uralkodása alatt ez a király, úgy látszik, csaknem megszakítás nélkül építkezett. Erről az útról részletesen számol be: „Aibursabut, Babilon útját, a nagy Marduk-körmenetek tiszteletére magas töltéssel építettem ki. Turminabanda-kövekkel és Sadu-kövekkel tettem Aibursabut, az Illu-kaputól egészen az Istar-szakipat-tebisáig az ő istenségének körmenetéhez méltóvá. Összekötöttem az atyám által épített részekkel és fényesen elkészítettem az utat."

35. ábra

Nabukodonozor téglapecsétje. Szövege ismétlődik a király építkezéseihez felhasznált sok millió tégla mindegyikén. A szöveg így hangzik: „Nabukodonozor, Babilon királya, E-sagila és Egida istápolója, Nabupolasszár fia, Babilon királya"

Igen, vallásos felvonulási út Marduknak. De egyben a városvédelem megerősítésének egyik része. Mert ez az út lényegében roppant méretű mély úthoz

hasonlított. Se jobbra, se balra nem engedett szabad kilátást. Mindkét oldalról hét méter magas, erős falak szegélyezték. És mert az út a külvárostól ilyen formában vezetett el egészen az Istar-kapuig (a felirat Istar-szakipat-tebisájáig), amely a tulajdonképpeni Babilon bejáratául szolgált, a kaput ostromló ellenség kénytelen lett volna ezen az úton előrenyomulni. Ez pedig a halál útja lett volna számára.

Már az út szakadékszerűsége is minden támadóban nyilván szorongást ébresztett. S ezt a félelemérzést bizonyára még fokozhatta (tekintettel a kortársak gonosz szellemekkel és mesebeli szörnyekkel benépesített fantáziájára) a százhúsz oroszlán serege! A 2-2 m hosszú oroszlánok fénylően színes dombor-műként díszítették a falat, és úgy látszott, mintha egyenesen az ellenség elébe vonulnának. Pompásan és büszkén vonultak, világos és sötétkék alapon, fehér vagy sárga volt szőrzetük, sárga vagy vörös a sörényük, szélesre nyitott szájukból fenyegetően villantak ki fehér fogaik. Harminchárom méter széles volt az út.

Közepén aszfalttal bevont téglaalapzaton hatalmas mészkőtömbök feküdtek, több mint egy méternyi széles kvadrátok. Szegélyül feleakkora vörös és fehér erezésű breccialapok szolgáltak, melyeknek hegyes réseit szintén aszfalttal öntötték ki. Valamennyi kődarabba ugyanazt a feliratot vésték: „Nabukodonozor, Nabupolasszár fia, Babilon királya vagyok én. A Bábel-utat a nagy Marduk körmenetére Sadukőlapokkal rakattam ki. Marduk Urunk, adj örök életet!"

36. ábra

Marduk nagyúr, a legjobb isten. Lábánál fekszik szent állata, Babilon sárkánya, a Szirrus

Ehhez a felirathoz méltó volt a kapubejárat. Mindabból, ami Bábelből megmaradt, még ma is ez kelti a legnagyobb hatást tizenkét méternyi magas falával. Tulajdonképpen két hatalmas kapu volt ez, erősen előreugró tornyokkal. A belépő bárhova nézett is, mindenünnen a szent állatok villogtak felé. Ötszázra becsülte Koldewey a rémületet keltő állatok számát. Kék alapon, tündöklő tarkaságban ragyogva, döbbenetre kényszerítették a jövevényt, és tiszteletet keltettek a kapu mögött lakozó hatalom iránt.

Nem Istar istennő állata, az oroszlán díszítette a kaput, hanem Ramman (Adadnak is nevezték), a vihar istenének szent állata: a bika, és Szirrus, a sárkány, a kígyófejű griff. . . Ám ezek silány és elégtelen kifejezések annak a mesebeli lénynek a megjelölésére, amely az istenek és maga Marduk előtt is szentnek számított. Négy lábon járt, mégpedig négy magas lábon, hátsó talpa madárkarmokkal vértezve, teste pikkelyes, nyaka hosszú, lapos, nagyszemű kígyófején szarv, hasított nyelve kinyújtva ... Ez volt Babilon sárkánya!

Ismét levetette legendaburkát a Biblia egyik részlete. Dániel, aki itt Babilonban, az oroszlánok barlangjában élte meg Jehova csodáját, bebizonyította a sárkány tehetetlenségét az ő istenével, a hatalmasabbikkal szemben, aki később az eljövendő évezredek istenévé vált.

„Elképzelhető - mondja Koldewey -, hogy E-sagila papjai ott valami hasonló állatot tarthattak. Valami hüllőfélét, talán az ezen a vidéken előforduló arvalt és azt a templom félhomályában mint élő Szirrust mutatták be. Mindenesetre nem meglepő, ha ez azután a Dániel által, szőrből és aszfaltból készített kalácskát nem tudta megemészteni."

Milyen látvány lehetett Marduk útján az újévi nagy körmenet! Ennek szemléltetésére Koldewey egy hasonlattal kísérletezik:

„Láttam egyszer, amint Máriának fogadalmi ajándékokkal: gyűrűkkel, ékkövekkel, arannyal megrakott, életnagyságúnál nagyobb ezüstszobrát hordozható emelvényen negyven ember vitte. A siracusai dóm bejárata előbb jelent meg a nyüzsgő tömeg feje fölött, hogy azután ünnepélyes menetben, zsongó zene hangjai és az emberek buzgó imája közben a Latomiák kertjébe vigyék tovább. Ilyennek képzelem Marduk isten körmenetét, amikor az E-sagilából kijövet - talán keresztül a Periboloson - Babilon processziós útján diadalmenetét tartotta."

Ez a hasonlat azonban bizonyára halvány képét sem adja a valóságnak. Erőszakosabban, pompázatosabban, fényűzőbben, barbáribban játszódhatott le ez a processzió; rítusait elég jól ismerjük, amikor az isteneket elvitték az E-sagila templom „sors-terméből" az Eufrátesz partjáig háromnapos imádásra, majd diadalmasan vitték őket haza!

Időszámításunk fordulója körül, a parthusok uralma alatt kezdődött meg Bábel széthullása. A Szasszanidák korszakában (i. sz. 226-636) még álltak egyes lakóhelyek a hajdani paloták helyén. Az arab középkorban aztán már csak kunyhók - egészen a XII. századig. .

Manapság, ha elnézzük Babilont, melyet Koldewey keltett újból életre, csak romokat, csillogó töredékeket látunk, maradékait az egykori dicsőségnek. Hogyan is mondja Jeremiás próféta?

„Azért sakálok lakozzanak ott baglyokkal, és struccmadárnak fiai lakozzanak benne, és soha többé ne lakják azt, és ne legyenek lakosai nemzedékről nemzedékre!"

26. FEJEZET

AZ EZERÉVES KIRÁLYOK ÉS AZ ÖZÖNVÍZ

Ha manapság az úton keresztbe fut előttünk az a bizonyos fekete macska, s ha emiatt a babona visszafordulásra indít, gondolunk-e ilyenkor a régi babiloniakra? Vagy ha óránk tizenkét mezőre osztott lapjára tekintünk (mi, akik csak tizedes mértékrendszerben számolunk!), vagy ha a németek egy „Schock" tojást vesznek (pontosan hatvan darabot), vagy ha az égbolton éppen a mi sorsunkkal egybekötött csillagokat keressük ? Gondolunk-e ilyenkor reájuk ?

Kellene, hogy gondoljunk, mert gondolat- és érzésvilágunk egy része tőlük származik. Jobban mondva nem is tőlük, a babiloniaktól, hanem csak talán Babilóniából. . .

Az emberiség történelmével közelebbi kapcsolatban olykor egy-egv pillanatra megérint bennünket az örökkévalóság lehelete, amikor azt látjuk, hogy ötezer esztendő leforgása alatt, lényegében milyen kevés az, ami kárba veszett. Noha a jó meg a rossz gyakran összekeveredett, és ami helyes volt, meghamisítódott, hatóereje mégsem szűnt meg, akkor sem, ha ideig-óráig tudatunknak csak legmélyén élt is tovább. Olykor hirtelen és döbbenetesen hasít tudatunkba: mit is jelent embernek lenni, nemzedékek áradó sodrába ágyazva, elődök gondolatait és érzéseit elveszíthetetlen örökségképpen magunkban továbbhordani. Többnyire tudatán kívül vagyunk az örökség nagyságának, és így nem is tudunk helyesen sáfárkodni a hagyatékként átvett javakkal.

A kutatókat meglepte, hogy úgyszólván minden újabb ásócsapás egyre újabb és újabb bizonyítékát adta a múlttal való szoros összetartozásunknak. Kiderült, hogy tudatunkban és tudatunk alatt sok olyan érzés és gondolat rejtőzik, amit hajdan Babilonban is éreztek és gondoltak. De egyenesen megdöbbentette őket, amikor a jelek egyre inkább arra mutattak, hogy maga Babilon bölcsessége is már olyan néptől öröklött bölcsesség volt, amely még az egyiptomiaknál is sokkalta régibb.

Ennek a népnek cseréptáblákon fennmaradt okmányait Samuel Noah Kramer amerikai tudós 1946-ban kezdte publikálni. Huszonhat évi rendkívül alapos és fáradságos megfejtési munka után 1956-ban adta ki feltűnést keltő könyvét, melynek a „History begins at Sumer" („A történelem Sumerban kezdődik") merész címet adta. Ebben kutatásainak eredményeit tudományos

súlyuktól megszabadítva, szellemes humorral *elbeszélgetve* adja közre. Nem kevesebb, mint huszonhét „elsődlegességről" számol be, vagyis olyan dolgokról, tapasztalatokról vagy eseményekről, melyeket az emberiség történelmében először ez a nép jegyzett fel. És attól sem riadt vissza, hogy azokat modern fogalmakkal jelölje. Ügy véljük, rendkívül fontos tudnivalótól fosztanók meg olvasóinkat, ha nem sorolnánk fel mind a huszonhetet.

1. az első iskolák; 2. az „enyhe megvesztegetés" első esete; 3. a fiatalkorú bűnözés első esete; 4. az első „idegháború"; 5. az első politikai „kétkamarás országgyűlés"; 6. az első történetíró; 7. az első adótörlés; 8. törvénykönyvek: az első „Mózes"; 9. az első jogi „precedens"; 10. az első orvosi receptkönyv; 11. az első parasztnaptár; 12. az első kertgazdálkodási kísérlet; 13. az emberiség első kozmogóniája és kozmológiája (a világmindenség keletkezésének és fejlődésének tana); 14. az első erkölcsi törvények; 15. az első „Jób"; 16. az első közmondások; 17. az első állatmesék; 18. az első filozofikus „szőrszálhasogatások"; 19. az első „Paradicsom"; 20. az első „Noé"; 21. az első „feltámadás"; 22. az első „Szent György"; 23. Gilgames suméri mondahős volt; 24. az első „epikus költészet"; 25. az első szerelmi dal; 26. az első könyvtári katalógus; 27. a „béke első aranykora".

Ennek a listának olvasásakor nyilván bárki arra gyanakodna, hogy itt egy saját kutatási eredményein fellelkesült szerző kissé erőszakos módon olyan társadalmi jelenségekre alkalmazta modern terminológiánkat, melyek egész más égtájakon több ezer évvel ezelőtt játszódtak le (némelyikük valóban több mint négy évezreddel ezelőtt). De ha magunk is elolvassuk Kramer kitűnő szövegfordításait, eláll a lélegzetünk. Elég, ha szemügyre vesszük egy apa panaszait rosszul sikerült fia és általában a fiatalság elzüllése felett, melyeket 3700 évvel ezelőtt (ősformájukban azonban még sok évszázaddal előbb) 17 cseréptáblára jegyeztek fel, máris úgy látszik, mintha saját szomszédságunkban az imént lestük volna meg egy apa és fia párbeszédét. A szöveg az apa felelősségre vonó kérdésével kezdődik: „Hová mentél?" Válasz: „Nem mentem sehova!"

Ennek a népnek létezését a lehető legkülönösebb módon fedezték fel. És ez a felfedezés az emberi szellemnek egyik legfényesebb teljesítménye. Az ékírás megfejtőinek elképzelései alapján történt. Jobban mondva: e nép létezését „kiszámították".

Egyik nagy diadalát ünnepelte az asztronómia, amikor hosszas és bonyolult mérések alapján először állította nagy merészen, hogy egy bizonyos időben, egy bizonyos pályán egy még névtelen és emberszem nem látta csillagnak kell feltűnnie. A diadalmas perc elérkezett: a csillag az előre megjelölt helyen és időben megjelent.

Hasonló esemény volt az is, amikor Mengyelejev orosz tudós, az addig felfedezett elemekben titkos rendszert ismert fel, amelyet azután táblázatokba foglalt. Az elemek így nyert sorozatának hézagaiból következtetve megállapí-

totta bizonyos, addig még ismeretlen elemek létezését. Sőt, bizonyos sajátosságaikat is előre meghatározta.

Az antropológia területén sem történtek a dolgok másképpen: Haeckel tisztán elméleti alapon alkotta meg az általa Pithecanthropusnak nevezett, ember és majom közötti lényt, s ezután Eugéne Dubois 1892-ben, Jáva szigetén olyan csontmaradványra akadt, amely Haeckel elméletét igazolta.

Miután az ékírás megfejtésének nehézségeit Rawlinson követői végleg megoldották, a szakmabeliek figyelme most már az ékjelek származása, nyelvészeti összefüggései és az ékírással kapcsolatos egyéb kérdések felé fordult. Ezeknek az érdekes vizsgálatoknak kapcsán olyan elmélethez jutottak, amely egészen meglepő végeredményre vezetett.

Az asszír-babiloni ékírás többértelműsége csak így, egymagában nem magyarázható meg. Az írás egész módszerének bonyolultsága, a betűírásnak és képírásnak ez a zűrzavaros keveréke nem születhetett csak úgy egy csapásra, mindjárt akkor, amikor Babilon a történelem porondjára lépett. Ilyen bonyolult rendszerek hosszas fejlődés nyomait viselik magukon. Tehát: a babiloniak már másodkézből kaphatták. A szakszerű kutatás - főleg a nyelvészet területén - több száz részeredménye egymást kiegészítette, és végül arra a megállapításra juttatta a kutatókat, hogy az ékírást nem a semita babiloniak és asszírok, hanem egy másik nép találta fel. Ez a nép valószínűleg nem semita volt, hanem a Kelet hegyei közül jött, és létezését egyelőre a legcsekélyebb lelettel sem lehetett bizonyítani.

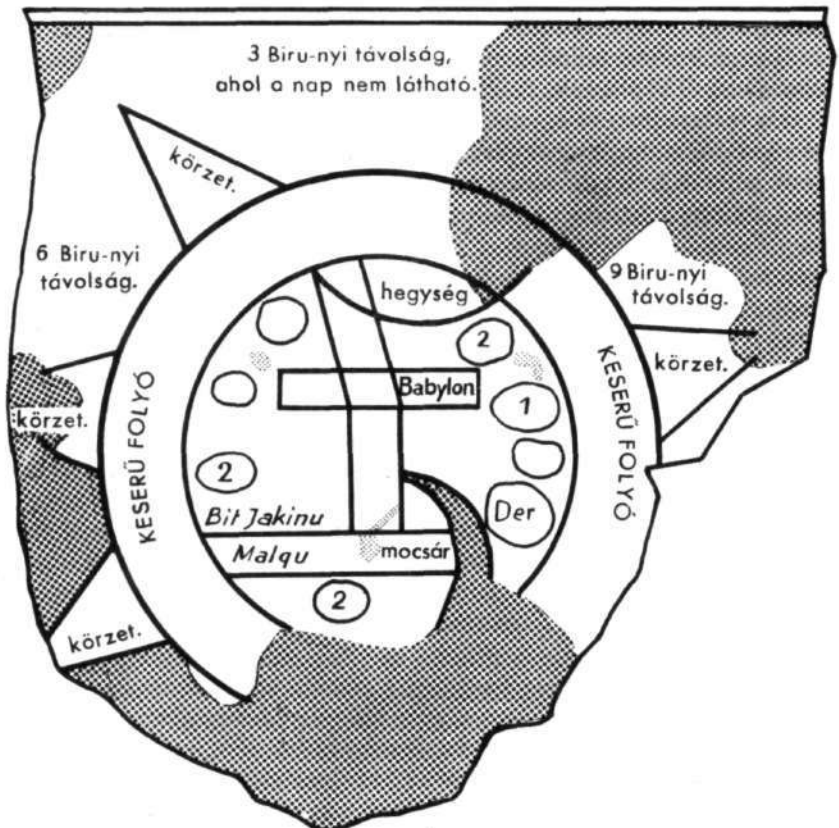
Igen merész feltételezés volt, de tudós szószólói annyira bíztak benne, hogy évek múltával az elképzelt népnek - amelynek létezését egyetlen felirat sem említette - még nevet is adtak. Akkadoknak nevezték egyesek, míg a német-francia Oppert sumérokról beszélt. Az utóbbi elnevezésnél maradtak, amit a „Kétfolyam országa" legdélibb vidékének legkoraibb uralkodóitól vettek „Sumér és Akkad királyaitól".

Ez a fontolgatásoknak, elméleteknek és állításoknak igen leegyszerűsített vázlata. És ugyanúgy, ahogy az előre kiszámított bolygó megjelent, az eleve megjelölt elemeket és a Pithecanthropust megtalálták, ugyanúgy nyomára jöttek egy napon annak a népnek is, amely Babilonnak és Asszíriának az írást ajándékozta. De nem csupán írást! Hamarosan felfedezték, hogy Bábel és Ninive majdnem minden kulturális teljesítménye a titokzatos sumér nép előmunkálataira vezethető vissza.

Már említettük Ernest de Satzecet a francia konzulátusi ügynököt, aki nemcsak hogy nem volt hivatásos régész, de míg Mezopotámia földjére nem lépett, az ásatás tudományának feladatait még hírből sem ismerte. Ám a „Kétfolyam országá"-nak romjai és dombjai az ő kíváncsiságát is felébresztették, akár Émile Bottáét negyven évvel ezelőtt. Kezdeti, nagyon is dilettáns vizsgálódásait rendkívüli szerencse kísérte, mert Tello dombjának lábánál egy addig soha nem látott alakú szobrot sikerült kiásnia. Ezen felbátorodva tovább ásott. Feliratokat talált és - az „előre megjósolt" népnek, a sumeroknak első látható nyomait!

Gudea papkirály vagy tartományi fejedelem kemény dioritból faragott és csodásan csiszolt szobra lett ásatásainak legpompásabb eredménye. A többi értékes darabbal együtt hajóra rakták és a párizsi Louvre-ba szállították. Micsoda izgalom támadt a tudósok körében! Még a leghiggadtabb és a történelmi számbűvöletbe soha nem eső asszirológusoknak is - a leletkörülmények és feliratok alapján - el kellett ismerniük, hogy az újonnan felfedezett kőtöredékek egyes darabjai i. e. 4000-3ooo-ből származnak, tehát még az egyiptominál is ősibb kultúrának emlékei. (Lásd a XX. táblát.)

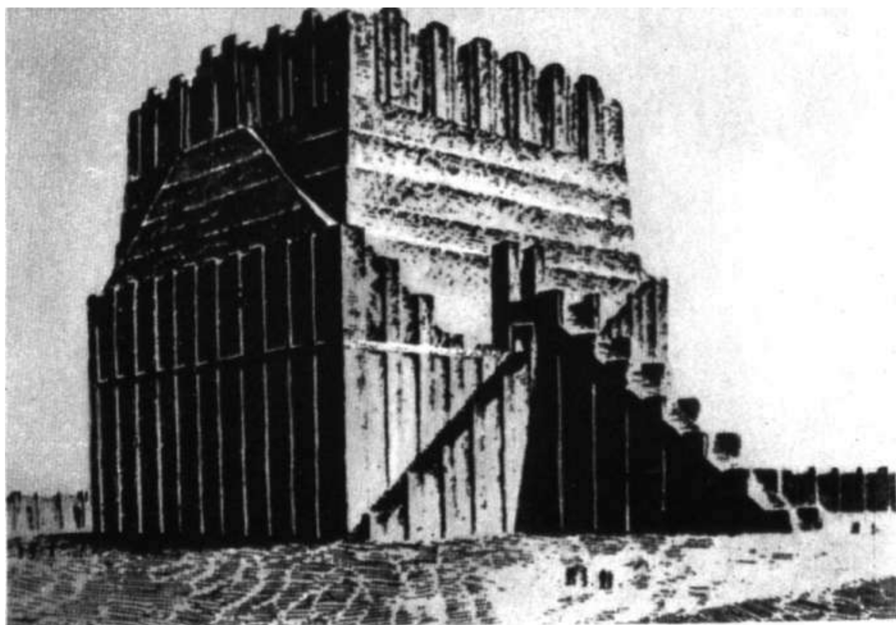
Négy évig ásott de Sarzec, 1877-től 1881-ig. 1888-tól 1900-ig az amerikai Hilprecht, Peters, Hayne és Fisher folytatott ásatásokat Farában és Nippurban. 1912-től 1913-ig a Német Keleti Társulat Erekhbenásott, és 1928 novemberében Erich F. Schmidt vezetésével az American School of Orientál Research expedíciója ismét Farában.

57- ábra

Babiloni térkép: 1 = Assziria; 2 — város. A „biru" = úimérték, amely egyik „kerület"-től a másikig megadja a távolsági mértéket. A „keserű folyó" - a talajvíz, tenger és „égi óceán" (eső) - körös-körül folyja a szárazföldet

Fent: Robert Koldeweyről készült babiloni felvétel. Lent: Bábel régi tornyának rekonstrukciója. Koldewey, miután megtalálta alapzatának maradványait, kiásta „Bábel tornyát" amelyet II. Nabukodonozor a régebbi, elpusztított torony romiainak helyére épített

Kőokirat. Alaposan megindokolt vélemény szerint Marduk-apaliddin babilóniai királyt ábrázolja (balról), amint egyik főemberét földbirtokkal jutalmazza. A felső képszegélyen négy istenjelkép látható

Hatalmas építkezések kerültek napvilágra. Lépcsőpiramisok, zikkuratok, amelyek ezekben a városokban ugyanolyan természetesen tartoztak össze, mint másutt a mecset a minarettel, a templom a toronnyal. Feliratokat találtak, amelyek bepillantást engedtek Mezopotámia ősi világába. Babilon megértéséhez éppoly fontos volt ennek az előző világnak feltárása, mint az antik görögség megértéséhez a kréta-mykénéi kultúra felfedezése.

Ez a sumér kultúra azonban távolabbra vezetett vissza, sokkalta távolabbra. Majdnem úgy tűnt, mintha kezdetei magával a teremtéssel, az emberiség eredetével fűződtek volna össze, de legalábbis - ahogy a Biblia írja - azokkal az emberekkel, akik az özönvíz után megmaradtak, melyet Isten küldött az emberiségre, s amelyet csak Noé élt túl. . .

Nem mesél-e a félisten Gilgamesről szóló eposz ilyen vízözönről ? Az az eposz, amelynek hiányzó részeit a British Museum számára George Smith Kujundzsik dombjának millió cserepe között kereste és találta meg.

Századunk húszas éveiben Leonard Woolley angol archeológus Urban - Kaldea bibliai Urjában, Ábrahám hazájában - kezdett el ásni, és nemcsak azt bizonyította be, hogy a Gilgames-eposz és a Biblia vízözöne azonos volt, hanem azt is, hogy ez a vízözön történelmi tény!

Ha a telített szivacsot a lehető legkisebbre nyomjuk össze, az ilyen préselés egyben ki is szárítja Ugyanez történne, ha mi most az egész babilon-asszír történelmet itt néhány oldalra zsugorítanók. Az ilyen rövid áttekintés azonban minden szárazsága ellenére hasznos lehet annak számára, aki nem történetekre, hanem magára a történelemre kíváncsi.

A „Kétfolyam országá"-nak történelme nem olyan egységes, mint Egyiptomé. Némi hasonlóság ellenben kínálkozik a görög-római kultúra keletkezésével. Jött egykor messzi idegenből egy nép, megtelepedett Tirynsben és Mykénében, és megteremtette saját kultúráját. Majd északról betörtek a barbár achájok és dórok - s néhány évszázad leforgása alatt e népek a tulajdonképpeni görögséggé olvadtak össze. Így jött be a sumérok idegen népe az Eufrátesz és Tigris delta-vidékére, kész kultúrát, írást, törvényeket hozva magával. Néhány száz esztendő alatt barbár népek kiirtották őket, de ebből a televény talajból, „Sumér és Akkad" birodalmából nőtt ki és virult fel Babilónia.

Vajon a Biblia nem beszél-e a Bábel tornyának építésénél kitört nyelvzavarról ? Tény és való, hogy Babilonnak két hivatalos nyelve volt: a sumér és a semita. (Később a sumér csupán a papok és jogászok nyelve lett.) A beözönlött amoriták, arameusok, elámiak, kassziták, majd Asszíriában a lulubeusok, mitanniak és hettiták is saját nyelvjárásukat beszélték.

Az első uralkodó, akinek nagy területet - Elámtól a Taurusig - sikerült jogara alatt egyesítenie, I.Sargon volt (i. e. 2637-2582). Születésének története ősregén alapszik, akár Kyrosé vagy Romulusé, Krishnáé, Mózesé vagy Perseusé. Leánytól született, aki aszfalttal vízhatlanított edényben a folyó árjára bízta a gyermeket. Akki, a vízhordó, kertésznek nevelte, Istar istennő pedig királlyá emelte. Sokáig nem is hittek Sarrukin („jog szerinti király", Sargon)

létezésében. Történelmi szerepe - amely igen jelentős volt - ma már minden kétségen felül beigazolódott.

Dinasztiája kétszáz esztendeig állott fenn. Aztán kihalt. (A babilon-asszír történelmet is dinasztiákra osztjuk, mint az egyiptomit. Mezopotámia fejlődéséről ez a beosztás nem tájékoztat oly világosan, mint Egyiptom történelméről. Beözönlő hegyi népek, főleg a gutik pusztítottak az országban. Város királyságok viaskodtak az elsőségért, papkirályok, mint Ur-Bau és Gudea jutottak egy időre Urban és Lagasban hatalmas befolyáshoz. A politikai zűrzavarok ellenére azonban ezekben az időkben nagy fejlődésnek indult itt a művészet és tudomány, teljesen a sumér örökségre támaszkodva. Ezen örökség hatása oly nagy volt, hogy az egész utána következő emberi történelmet négyezer évre megtermékenyítette.

38. ábra
Gudea pecséthengerének legöngyblítése. A lagasi Gudea a korai babiloni idők egyik leghatalmasabb tartományi fejedelme volt

A babiloni Hammurapi. (i. e. 1700 körül) politikai és katonai erőszak érvényesítésével egyesítette a szétzilált országot. De most már olyan országot és kultúrát teremtett, amely az akkori világban egyedül tarthatott igényt vezető szerepre. Hammurapi több volt, mint katona. Miután a hatalmat megszerezte, huszonöt esztendőt tudott várni, amíg legveszélyesebb ellenfele, a larszai Rim-Sin annyira kiöregedett, hogy biztosra vehette legyőzését. Azonkívül Hammurapi a történelem egyik legnagyobb törvényhozója volt. „Hogy erős a gyöngének ne árthasson, hogy árva és özvegy helyesen vezéreltessék, azért ő Babilonban, mégpedig az E-sagila templomban... kincset érő szavait kőtáblára írta és odaállította a saját szobra elé, amely őt mint az igazság istenét ábrázolta." (Már előtte is voltak kisebb törvényfeljegyzések, írásba foglalt törvények Iszin királynőjétől és Sulgitól, Ur III. dinasztiabeli királyától. Amikor pedig 1947-ben Francis Steele amerikai régész négy Nippurban talált ékírástöredéket összeillesztett, Lipit-Istar király törvénykönyvét olvashatta, amely másfél évszázaddal előzte meg Hammurapi „kódex"-ét. (Hammurapi király nagy érdeme azonban a helyi jognak és előírásoknak összeegyeztetése olyan általános törvénykönyvvé, amelynek kerek háromszáz cikkelye még akkor is elevenen tovább hatott, amikor a babiloni birodalom már réges-rég romokban hevert.)

Ez a hatalmas fellendülés hosszú időre kimerítette a sumér-babiloni kultúra termékenységét. A birodalom politikai ereje szétforgácsolódott, gazdasági ereje összeomlott. (Egykor viruló gazdasági életéről - amely I. Kadasman-Enlil és II. Burnaburias alatt az összes határterületeken keresztül egész Egyiptomig terjedt - tanúskodik az a fennmaradt levelezés, amelyet i. e. 1370-ben III. és

IV. Amenóphisszel folytattak.) A kasszita idegen uralom megtörése után arameus beduinok és északról beáradó asszírok gondoskodtak arról, hogy új „birodalom" egyelőre ki ne alakulhasson.

Itt ismét a görög-római kultúra fejlődésével adódik párhuzam. Athénnek végig kellett néznie, mint morzsolódik szét hatalma, vallása, művészete, tudománya, mint olvad be egész kultúrája a feltörő, az újgazdag Róma mechanizáltabb civilizációjába. Éppígy kellett végignéznie Babilonnak, amikor kultúrája az újgazdag Asszíriában feltámadását ünnepelte: Ninive alakjában létrejött az a város, mely Bábellel szemben nem volt más, mint Róma Athénnel szemben.

I. Tukulti-Ninurta (i. e. 1250 körül) volt az első asszír, aki egy babiloni királyt foglyul ejtett. I. Tiglatpileszár (i. e. 1100 körül) alatt Asszíria „nagyhatalommá" lett, de nem bizonyult szilárdnak, mert a gyenge utódok alatt a nomád arameusok nemcsak hogy betörtek az országba, hanem ott meg is telepedtek. Asszurnaszirpal (i. e. 884-860) és IV. Szalmanasszár (i. e. 781-772) hozta újra rendbe a birodalmat, előnyomultak a Földközi-tengerig, meghódították egész Szíriát és még a föníciai városoktól is sarcot szedtek. Asszurnaszirpalnak köszönhette Kalah főváros gyönyörű királyi palotáját, és Ninive az Istartemplomot. Négy évig uralkodott „Semiramis" (Sa-ammu-ramat). Fia, III. Adad-nirari (i. e. 805-782) „egy misét megérő" ügyes politikai sakkhúzással Bábel istenségeit próbálta Asszíriában meghonosítani. De csak III. Tiglatpileszár a (Bibliában Phul néven ismeretes), a ritka erőszakos trónbitorló, tette Asszíriát újból világhatalommá. Uralma alatt (i. e. 745-727) birodalmának határai a Földközi-tengertől a Perzsa-öbölig terjedtek. Benyomult Arméniába és Perzsiába, mindenkinek ellenálló vad népeket igázott le, meghódította Damaszkuszt és Észak-Izraelből nagy területeket vont asszír közigazgatás alá.

Ezek között az uralkodók között még számos olyan van, akiknek nevét és adatait ismerjük, de cselekedeteiket és jelentőségüket nem tartjuk elég fontosnak ahhoz, hogy ebbe a rövid összefoglalóba besoroljuk.

Így a következő, akit megemlítünk, II. Sargon (i. e. 722-705), a hettiták legyőzője Karkemisnél. Uralma alatt volt talán Asszíria politikailag a legegységesebb, ö volt az apja Szanhéribnek (i. e. 705-681), Babilon őrült szétrombolójának, nagyapja Asszarhaddonnak (i. e. 681 -669), aki viszont Babilont újból felépítette. Ö verte meg a kimmereket északon, majd i. e. 671-ben az egyiptomi Memphisi hódította meg, és fosztotta ki Ninive javára. Végül dédapja volt Asszurbanipalnak (i. e. 668-626), akitől az egyiptomi meghódított területeket I. Psammétichos fáraó ismét elvette. Lázadó fivérét viszont, Saosdukint, Babilon uralkodóját Asszurbanipal legyőzte, sőt intrikákkal öngyilkosságba kergette ; az ókor legnagyobb könyvtárát alapította Ninivében (egyedül Alexandria papiruszkincsei múlták felül) és számos háborúja ellenére is inkább béke-király volt mint harcos.

Az ezután következő királyok közül Szinszáriskun (i. e. 625-606) már nem tudta a birodalom gyeplőjét kézben tartani. A médek mind erősebb nyomásával szemben képtelen volt helytállni, s ráadásul hadvezére, a kaldeus Nabupolasszár

személyében árulót ajándékozott meg bizalmával. Mialatt a médek a meghódított Ninive utcáit rohamozták, összes asszonyával és kincseivel együtt elégettette magát. (Diodóros szerint, aki Ktésiasra hivatkozik, négyszáz láb magas máglyán százötven arany nyugágy, ugyanannyi aranyasztal, tízmillió talentum arany-, százmillió talentum ezüst- és bíborholmik tömege égett el.)

Ezzel befejeződött vajon az asszír-babilon történelem? Ismét trónbitorló uralkodott Babilonban, a hűtlen Nabupolasszár generális, és előkészítette az utat idősebbik fia, II. Nabukodonozor (i. e. 604-562), a ,,Kétfolyam országa"-nak „Cézárja" számára.

II. Nabukodonozor Babilonjának pompája, hivalkodása, hatalmaskodása, nemcsak ennek a városnak szelleméből, hagyományaiból, ősrégi kultúrájából fakadt. Külsőségekben ragaszkodtak a régi kultuszokhoz, a régi szokásokhoz, a régi társadalmi formákhoz. Mindez azonban nem vezethet félre bennünket: „az újbabilóniai birodalom" (ahogyan ma nevezzük) hanyatló civilizáció volt ős kultúrtalajon.

"Nabukodonozor alkotásai a civilizációt szolgálták. Műszaki érdemeit dicsőítik csatornaépítkezései, kertjei, duzzasztógátjai és a számtalan vallási és világi célra készült épület.

Ám éppen a civilizáció magas fokán szokott jelentkezni a hanyatlás. Halála után hat évvel palotaforradalom pusztította el az uralkodóházat. Nabunaid (i. e. 555 - 539), az utolsó király - avult hagyományokhoz ragaszkodó álszent - elégett a királyi vár bevételénél, amelyet árulók Kyros perzsa király kezére játszottak. Nabukodonozor uralma alatt adta ki utolsó leheletét a „Két folyam országá"-nak kultúrája.

Winifred Fontana asszony, az akkori brit konzul felesége 1911-ben három fiatal archeológust fogadott vendégül. Festőnő volt, ennek megfelelően ezt írta naplójába: „. . . mindhárom fiatalember igen szép modell lenne egy festőnő számára ..."

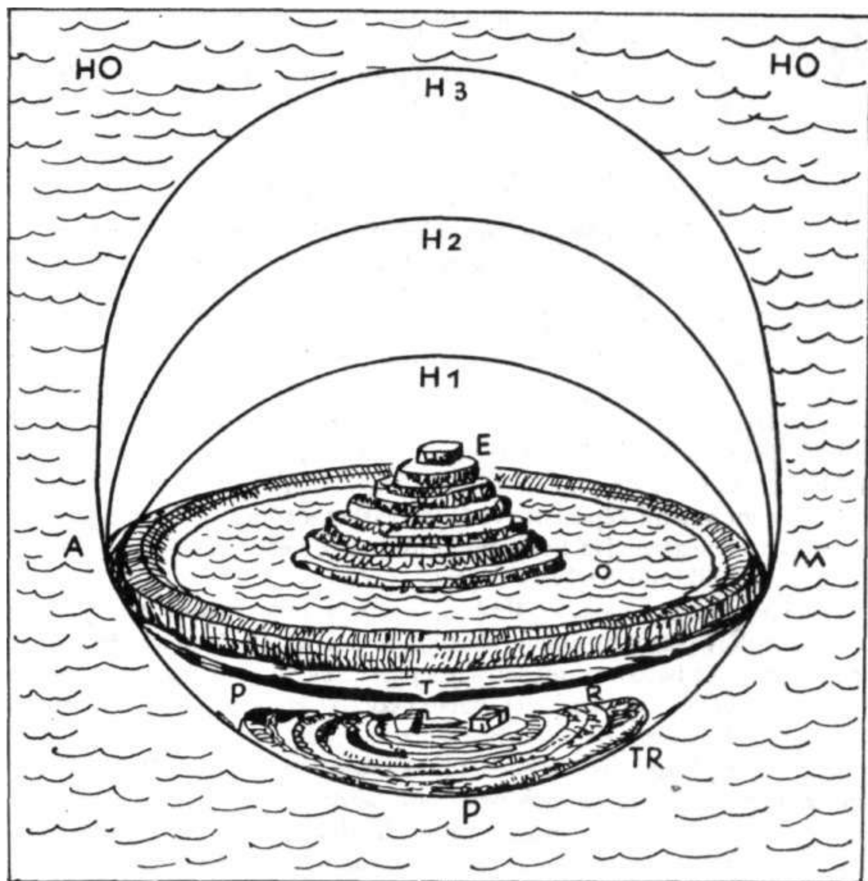
A három archeológus David Hogarth, T. E. Lawrence és Leonard Woolley volt. Közülük egyik alig néhány év után világhírre tett szert, - de nem mint régész. Ö volt Lawrence ezredes, aki az első világháborúban az arab felkelést vezette. A harmadik nem szerzett ilyen hírnevet a nagy nyilvánosság előtt, ám annál nagyobbra nőtt régész kollégái szemében. Természetes, hogy Winifred Fontana asszony, akit később faggattak egykori vendégei felől, a közben történelmi sikereket elért Lawrence ezredes hírnevének hatása alatt így felelt a kérdezőknek: „. . . Lawrence mindig újra meg újra magára vonta figyelmemet. . ."

Egy szíriai viszont, aki akkor a konzul házában szintén mint vendég jelent meg, Fontana asszonnyal ellentétben így nyilatkozott: „Milyen ellentét van a fiatal Lawrence és Monsieur Woolley között! Ez utóbbi igazi nagyvilági ember és parfait gentilhomme."

Ez a „parfait gentilhomme", csak sokkal később, 1927-ben és 1928-ban negyvenkét éves korában kezdte meg ásatásait az Eufrátesz menti Ur városánál,

Ábrahám legendás szülőföldjén. Hamarosan szokatlanul gazdag sumér leletanyagra bukkant. Felfedezte az „űrbeli királysírokat", értékes kincseket talált. De a talált aranynál is fontosabb volt, hogy ismereteinket számtalan értékes részlettel gazdagította Babilon történelem előtti idejéről, így az emberi kultúrának ez a korai fejezete egyszeriben színt és életet kapott.

Rengeteg leletének (amelyeket itt fel nem sorolhatunk) két darabja különösen figyelemre méltó: egy sumér királynő parókadísze és az úgynevezett „űrbeli mozaikzászló". Legjelentősebb azonban az emberiség ősi történelme szempontjából az a felfedezése, amely a Bibliának egyik leghatásosabb elbeszélését történelmi igazsággá avatja. Hátborzongató viszont az ötezer év előtti

39. ábra

Babiloni világkép. E — föld; H1, H2, H3 = 1., 2. és 3. égbolt; HO = égi óceán; O = földi óceán; T = a földi óceán mélysége; A = nyugat, napnyugati hegységek; M = kelet, napkeleti hegységek; TR — a halál birodalmának hét fala és palotája (P)

temetési szertartások felfedezése. Gondolni sem mertünk volna arra, hogy ilyesfajta dolgok léteztek.

Woolley megásta a szokásos árkot a dombba, hiszen minden régészeti kutatás így kezdődik. Tizenkét méter mélységben hamuréteget talált, szétesett téglákat, agyagcserepeket és szemetet. Ebbe a dombba ástak királyaiknak sírt Ur lakói. Egyik uralkodónő sírjában gazdag ékszereket, aranyedényeket találtak és két kis - hatvan centiméteres - csónakot, egyik rézből, másik ezüstből volt. Ott találták meg a királynő fej díszét is: vastagon párnázott parókán háromszoros füzér lapislazuliból és vöröskarneolból. A legalsó füzéren aranygyűrűk lógtak, a másodikon arany bükklevelek, a harmadikon aranyvirágok és fűzfalevelek. Felette aranyvirágokkal és lapislazulival díszített ötágú fésű. A halántékokat díszítő arany spiráldrótokon félhold alakú súlyos arany fülönfüggők lógtak. Catherine Woolley megkísérelte egy abból a korból származó koponya alapján annak a királynőnek fejét megmintázni, aki egykor a fejdíszt viselte. Terrakották tájékoztatták őt az akkori hajviseletről, az arany spiráldrótok pedig a paróka méreteiről. Ez a modell, mely most a Philadelphia University Museumban áll, és amelynek igazsághűségében nem kételkedhetünk, bizonyítja a nemesfémek megmunkálásának s a művészi ízlés ötezer év előtti magas fejlettségét. Az Ur királysírjaiban felfedezett ékszerkincsek között sok olyan akad, amely miatt ma Párizsban Cartiernek sem kellene szégyenkeznie.

Igen tanulságos felfedezés az úgynevezett „mozaikzászló" (Woolley szerint i. e. 3500-ból való). Ez a lobogó két 55 centiméter hosszú és 22,5 centiméter széles táblából állt, két kiegészítő háromszöggel. Feltételezhető, hogy ezeket a táblákat rúdra erősítve körmenetek és felvonulások élén hordozták.

A táblákat lapislazuli alapon számtalan apró gyöngyház- és kagylófigura díszítette. Ha nem is olyan részletesen tájékoztatták a nézőt, mint ahogyan egykor Mariette-et az egyiptomi életről a gazdag Ti sírjában talált falfestmények, Woolley, mint valami képeskönyvből leolvashatta róluk egy ötezer éve letűnt életforma mozzanatait. Ha korát tekintjük, akkor ez a „mozaikzászló", mint afféle kulcs, rendkívüli értéket képvisel.

A zászló ünnepi menetet ábrázol (amely a ruházatot és a szerszámokat mutatja), leölésre szánt állatokat (ebből az akkor tartott háziállatokat ismerjük meg), foglyok és harcosok menetét (ez fegyverekről és háborús felszerelésről tájékoztat) és végül harci kocsikat. A harci kocsik azt mutatják, hogy a sumérok vezették be a hadtörténelembe a negyedik évezred végén a kocsi-hadosztályokat. Ezek a harci kocsi seregek kovácsolták össze vagy verték szét a babilóniaiak, asszírok, perzsák és makedónok óriás birodalmait.

Nem sokkal később azonban rettenetes felfedezésre jutott Woolley. Ur királysírjai nemcsak uralkodók és uralkodónők tetemeit rejtették.

Ezekben a sírokban tömegmészárlások áldozatai voltak elhantolva. Egyik sírban testőrök feküdtek, koponyájuk mellett rézsisakjuk, kezük mellett fegyverük. Agyonverték őket! A sírkamrák egyikének végében kilenc udvarhölgy feküdt, még azzal a pompás fejdísszel, melyet nyilván a temetési ünnepségeken

viseltek. A bejárattal szemben két nehéz kocsi, bennük a kocsisok csontjai. Elöl a vontató ökrök csontvázai mellett a szolgák csontjai. Őket is lemészárolták!

Sub-ad királynő (lásd címlap előtti képet) sírjában két sorban feküdtek a leölt udvarhölgyek, utolsónak egy férfi, a hárfás. Karcsontjai a drága intarziás hangszert ölelték; azután érte a halálos csapás. Szorosan a ravatal mellett, amelyen a királynő feküdt, két csontváz kuporgott olyan helyzetben, mintha ütés sújtott volna le reájuk.

Mit jelenthetett ez a felfedezés ?

Csak egyet: itt halandó embereknek emberi életet áldoztak, az emberek között létező legnagyobb áldozatot hozták. Woolley tudatos emberáldozattal állt szemközt, ami nyilván fanatikus papok műve volt, akik itt valami isten-királyságot tartottak fent. Mind a tetemek helyzetéből, mind az összes leletkörülményekből meg lehetett ítélni, hogy ezek az udvari emberek, szolgák és katonák, nem önként követték uralkodójukat a halálba, nem mint halott férjüket önként máglyára követő hindu özvegyek. Mészárlássá vált itt az áldozat! Véres kivégzés a halott király tiszteletére!

Milyen tanulságot vont le a tudomány ebből a felfedezésből? „Semmilyen hasonló emberáldozatra vonatkozó feljegyzést nem ismerünk - mondja Woolley - és az archeológia sem jutott még soha ilyen nyomokra. Ha ezek az áldozatok ... az első királyok istenítésével függnek össze, akkor azzal válaszolunk, hogy történelmi időkben még a leghatalmasabb istenek sem követeltek meg ilyen szertartást, mindez tehát az Ur-beli királysírok rendkívüli régi voltát bizonyítja."

Az ősi sumér kultúrához Woolley még egy lépéssel közelebb került.

Mikor módszeresen, egyre mélyebben kezdett ásni, a sírok alatt tizenkét

40. ábra

A „mozaikzászló" Ur városából. Leonard Woolley egyik legérdekesebb lelete. A rajz nem mutatja eléggé híven a mű gazdag megmunkálását. Eredetije viszont valóságos „képeskönyv" a sumerok a figyelmes néző számára

méter mélységben agyagrétegre akadt. Ez a réteg teljesen tiszta volt, cserepektől, szeméttől mentes, és két és fél méter vastag.

Ilyen természetes hordalék jelenlétére az egyetlen elképzelhető magyarázatot a geológus még nagyobb biztonsággal tudná megadni, mint az archeológus; Sumérban egykor szörnyű árvízkatasztrófa pusztíthatott. Ha két és fél méter vastagságú agyagréteg rakódhatott le, akkor az ár a tengerből és az ég minden sarkából zúdulhatott. Egy napon a völgyekből és a hegyekből jött; hogy a bibliai Mózes 1. könyve 4. fejezetét idézzük: „felfakadának ezen a napon a nagy mélység minden forrásai és az ég csatornái megnyilatkozának. És esett az eső negyven nap és negyven éjjel ... És erőt vevének a vizek a földön százötven napig!"

Woolley óriási horderejű következtetés előtt állott.

Ha a bibliai történetnek a sokkal régibb Gilgames-eposszal való egyezésére gondolt, ha az úgynevezett sumér „királylistát" hívta segítségül („akkor jött az ár és az ár után ismét a királyság ereszkedett le az égből"), ha még ezen kívül mindazt tekintetbe vette, amit a „Kétfolyam országa" ásatásai a régi legendák s a Biblia igazáról bizonyítottak, valóban nem lehetett kétség afelől, hogy az itt igazolódott óriási vízáradat csakis az - özönvíz lehetett.

Természetesen a mitikus özönvíz alapjául szolgáló vízáradat nem irtotta ki az egész emberiséget, azt nem egyedül Utnapistim - Noé - és családja élte túl. Azoknak az árvizeknek egyike lehetett - kétségtelenül egy egész szokatlanul nagyarányú -, amelyek az Eufrátesz és Tigris deltájának árterületén kisebb arányokban állandóan előfordulnak. A vízözön előtti és utáni legrégibb sumér királyokról maradt feljegyzések nyomán megállapítható, hogy elsősorban a sumér telepesek élték túl a nagy árvízkatasztrófát. Egyszerűen azért, mert ellentétben a bennszülött, még barbár semitákkal, ők már fallal körülzárt, mesterséges alapozású talajra épített városokban laktak. És nincs kizárva, hogy Utnapistim, a sumér Noé: valóságos történelmi alak, telepes, aki Akkad területén élve, másoknál hamarább ismerte fel a vízár növekedését és még időben megtette a szükséges óvintézkedéseket. Az Utnapistimnek szóló isteni figyelmeztetést pedig, hogy „szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet" a megmaradt sumér telepesek szó szerint megszívlelték. A régészek még ma is csodálják hihetetlen akaraterejüket, amellyel a vízözöntől elpusztított vidéken ismét virágzó kultúrát honosítottak meg.

Woolley i. e. a IV. évezredbe helyezi Ur királysírjainak leleteit. Amíg ő ezeket fel nem fedte, ismereteink erről az időről pusztán legendákra és ősregékre támaszkodtak. Woolley szolgáltatta a történelmi hitelességet.

Egykor a sumér nép létezését tudományos következtetések alapján állapították meg. Ma már senki nem kételkedik az egykori megállapítás helyességében, mert művészetüknek és iparuknak számtalan bizonyítékát őrzik múzeumaink. A nép származásáról azonban, amely e dolgokat létrehozta, úgyszólván semmit nem tudunk. Így állításainknál megint csak következtetésekre támaszkodhatunk.

Kétségtelen a következő: a nem sémita, sötét hajú - a feliratokban „fekete fejűeknek" nevezett - sumérok jöttek utolsónak az Eufrátesz és Tigris deltájába. Előttük (valószínűleg) kétféle semita törzs telepedett már ide. De a sumérok magasabb, sőt egyes területeken már teljesen kifejlett kultúrát hoztak magukkal, amelyet a félbarbár semitáknak is átadtak.

Hol fejlesztették ki kultúrájukat? - ez egyike az archeológia nagy és még megoldatlan kérdéseinek. Nyelvük- az egyes kutatók szerint - a régi törökhöz (turáni) hasonló. A további megállapítások feltételesek. Olyan emberek lehettek, akik isteneiket hegyormokon szerették látni és imádni. Ezért mesterséges hegyeket, zikkuratokat építettek isteneiknek, még számukra idegen sík tájon is. Semmi esetre sem származhattak tehát a nagy síkságokról. Az Iráni fennsíkról jöttek talán, vagy még messzebbről, Ázsia magas hegyvidékeiről? Ezeket a feltételezéseket az a tény támogatja, hogy a „Két folyam országá"-ban kiásott korábbi sumér építkezés faszerkezetes hagyományokon alapszik. Ez az építkezési mód pedig csak dús erdőkkel borított vidékről eredhetett.

De ez még a legkevésbé sem bizonyos. Mert ennek az elméletnek ellene mond egy olyan népről regélő ősi sumér legenda, amely a tenger felől jött a „Két folyam országá"-ba. Itt is lehet következtetni.

Egy napon az angol Arthur Keith kijelentette: „A régi sumérok arcvonásai ma már csak Keleten: Afganisztán és Beludzsisztán lakói közt az Indus völgyéig - vagy kétezernégyszáz kilométernyi távolságra - találhatók meg."

Alighogy ez a kijelentés elhangzott, az Indus völgyében való ásatásoknál, egy igen fejlett régi kultúra felfedezése közben, különös négyszögű pecsétnyomókat találtak. Alakjukban, vésésük stílusa és feliratai tekintetében hajszálra egyeztek a suméroknál találtakkal!

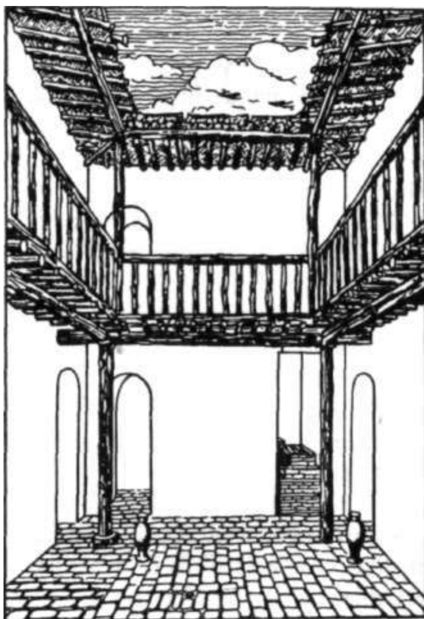
De még mindig nyitva marad a kérdés, honnan jött ez a titokzatos nép ? Ne legyünk türelmetlenek. Gondoljunk arra, milyen távoli, homályos múltba vezet vissza az is, hogy a fekete fejűek létezését bebizonyították. Az úgynevezett „királylista" pedig még szélesebb, még messzibb távlatokat nyit meg előttünk.

A régi Babilonban mindent az elmúlt esztendő egyik kimagasló eseményétől kelteztek. De már Iszin I. dinasztiájának idejében (i. e. 2100 körül) elkészült a múltnak első kronologikus rögzítése. Ebből fennmaradt a „Királyok listájának" néhány másolata, sematikus, de számunkra igen értékes tabellák. Sokkal későbbi időkből (i. e. III. és IV. századból) származik Bérössosnak, a babiloni papnak, görög nyelven írt történeti műve.

E listák szerint a sumérok történelme az ember teremtéséig nyúlik vissza. Ádámtól, az első embertől, egészen az özönvízig, tíz „ősatyát" ismer a Biblia. A sumerok ezeket „őskirályoknak" nevezik, és szintén tízet tartanak nyilván. Már az izraelita ősapák is valószínűtlenül hosszú életkorral dicsekedtek. Ádám, aki százharminc éves korában nemzette első fiát, ezután még nyolcszáz évig élt. Matuzsálem kora pedig mai szókincsünknek is egyik tartozéka. A régi sumerok életkora egyenesen fantasztikus. Az egyik felirat szerint (amely csak nyolc ural-

kodót sorol fel) az „őskirályok" összesen 241 200 évig uralkodtak, egy másik szerint, amely mind a tízet felsorolja: 456 000 évig.

Akkor jött az özönvíz, majd az emberi nem újjászületése Utnapistim törzséből. A királyokat, akiket most név szerint ismerünk, a babiloni bölcsek, akik krónikáikat i. e. 2100 körül írták, történelmi személyekként emlegetik. Ezek között az uralkodók között nem egy olyan akadt, aki a korabeli legendákban mint isten vagy félisten élt. Sőt a vízözön utáni első dinasztia azt állítja önmagáról, hogy huszonhárom királya összesen 24 510 évig, három hónapig és 3 és fél napig uralkodott. Nem csoda tehát, ha a kutatók eleinte nem adtak hitelt a „királylistáknak".

41. ábra
Magánház Ur városában. - Rekonstrukció

A kutatók kétkedése azért is érthető, mert századunkig a régészek egyetlen olyan király nyomát sem tudták megtalálni, melynek viselője a vízözön utáni nyolcadik dinasztia előtt uralkodott volna.

Amikor azonban Woolley szeme láttára tűntek elő a legősibb kultúrának egyre ősibb rétegei, egyszeriben megnövekedett bizalma a régi listákban. Hasonló bizakodással, hasonló körülmények között állott ott, mint egykor Schliemann Homérosa és Pausaniasa előtt. És őt is szerencsés véletlen segítette megerősítő bizonyítékhoz!

Kaldeában, az Ur melletti El-Obeid domb belsejében találta meg Leonard Woolley Nin-churszag anyaistennő templomát. Lépcsők, teraszok, előcsarnokok, rézzel berakott faoszlopok, gazdag mozaikok, szarvas- és oroszlánszobrok díszítették a templomot. A világ legrégibb épülete volt ez, amely a nagyságot és a művészi megmunkálást párosította. Sok értékes és sok értéktelen tárgy között Woolley egy arany nyakéket is talált a templomban.

A nyakék felirata adott hírt Leonard Woolleynek a templom építőjéről. Világosan, olvashatóan állott rajta a név: A-anni-padda!

Woolley egy mészkőtáblát is talált. Ez még az arany nyakéknél is többet árult el. Fejlett ékírással jegyezték rá, hogy a templomot „A-anni-padda", Ur királya, Mes-anni-padda, Ur királyának fia avatta fel.

Mes-anni-padda a királylistán, mint a vízözön utáni III. dinasztia, az úgynevezett I. Ur-dinasztia megalapítója szerepelt. Tehát azoknak a királyoknak volt egyike, akiknek történelmi létezésében addig kételkedtek.

Fekete macskával „Schock"-kal, tizenkettes beosztású óralappal kezdtük el a sumér nép felfedezésének ezt a fejezetét, s ezzel is fejezzük be.

Egyenes vonal vezet a sumeroktól hozzánk, csak ezt a vonalat itt-ott prizmatikusan megtörik a közbeeső időkben kialakult és elpusztult kultúrák. A sumér kultúrának rendkívüli teremtő ereje minden területen éreztette hatását. Minden, ami Babilonban és Ninivében gazdagon kivirult, sumér talajból fakadt. Felsorolunk néhány példát arra, hogy Babilon kultúrája milyen mértékben támaszkodott a sumér örökségre, és hogy teljesítményeit mint lehetett beilleszteni későbbi kultúránk ranglistájába.

A Susában talált nagy törvénytábla, amely Hammurapi kódexét őrizte meg, az ósumér alapvető jogok és szokások összefoglalása. Ami számunkra ebben a gyűjteményben meglepő, mert „modern", világos bűntudat kidolgozása és tisztán jogi szempontok hangsúlyozása (vallási parancsolatok korlátozása mellett). Például a vérbosszút - amely a későbbi kultúrákban élt, sőt Európa egyes részeiben századunkig pusztított - Hammurapi törvényei eltiltották.

A jogsérelem megtorlója az *állam* - és ez a „legmodernebb" a susai törvénytáblán - és nem az *egyén.* Az igazságszolgáltatás kemény volt, és a testi büntetések durvasága magán viselte a keleti zsarnokság jeleit. Lényegében Hammurapi törvényei egészen Justinianus kódexéig és a Code Napoléonig hatottak.

Babilónia mágiával szorosan egybekötött gyógyító tudománya - a római nyelvben a „babiloni" vagy „kaldeus" gyakran egyet jelentett a „mágussal" - ugyancsak sumér eredetű. Babilonnak állami orvosi iskolái voltak. Az orvos mesterségét gyakran vallásos előírások irányították. Más esetekben az államnak volt felelős, sőt gyakran az igazságügyi szerveknek. A Hammurapi-féle törvények 218. cikkelye szerint a műhibát elkövető orvost következőképpen büntették: „Ha az orvos valakinél bronzkéssel való súlyosabb beavatkozásra határozza el magát, és a betegnek ezzel halálát okozza, vagy bronzkéssel valakinek hályogját felnyitja, s ezáltal szemét tönkreteszi - vágassék le a keze!" Az asztrológiában hivő sumérok vallását és istenét más nevekkel és gyakran csak enyhe változásokkal megtaláljuk Babilonban és Asszíriában, majd sokkal később Athénban, sőt Rómában is. (A sumér történelem és legendakör közvetlen hatását a Bibliára már ismerjük.)

Az égboltozatnak és az égitestek mozgásának vizsgálása elérte az egzakt tudomány fokát. Alapjául szolgált a csillagászati világképnek, naptárnak és az idő fogalmának. A zikkuratok templomtornyai egyben csillagvizsgálók is voltak. Babilónia papjai pontosabban kiszámították a Merkur bolygó pályáját, mint később Hipparchos és Ptolemaios. Sőt, sikerült nekik a Hold keringési útját is kiszámítaniuk. A technika legkitűnőbb segédeszközeivel felszerelt modern csillagászat eredményei csupán 0,4 másodperccel térnek el számításaiktól!

A babiloni matematika a sumérok hatvanas számrendszerén alapult, amit a semiták a maguk tízes rendszerével kereszteztek. Ez a kettősség megnehezítette a számolást, amin számolótáblákkal könnyítettek. (Az antik logarléccel!) Ezzel a módszerrel elképesztően magas számértékekhez jutottak el Babilonban.

A görögöknél, akiktől a matematika-asztronómia terén is sokat átvettünk, már a tízezres szám is a „számtalan" fogalmával kapcsolódott össze s a „millió" fogalmát Európában csak a XIX. század honosította meg. Egy Kujundzsik dombjáról való ékírásszöveg azonban olyan matematikai sorozatot ad meg, amelynek végösszege a mi számolási rendszerünkben 195 255 200 000 000-nek felel meg. Ilyen nagy szám Descartes és Leibniz idejében szóba sem jöhetett volna.

Kártékony volt azonban az, hogy minden tudomány keveredett az asztrológiával és a jövendöléssel. A sok jó mellett, amit a suméroktól és babilóniaiaktól kaptunk, van igen rossz is, a babonákban való hit, amely a legjelentéktelenebb dolgokat is titokzatos vonatkozásokkal kapcsolta össze. Ez azután vallási mániával - kivált a boszorkányőrülettel - összebonyolódva, hátborzongató színjátékokra vezetett. A későbbi Rómán és a mór Arabian keresztül ez is megtalálta a nyugati országokba vezető utat. A „Malleus maleficarum" („Boszorkánypöröly"), a nyugati országok könyvei között a legintelligensebben megírt „ostoba" könyv, nem egyéb, mint késői utódja az „Elégetés" című ékírásos szövegnek.

Leonard Woolley, akitől többet tudtunk meg a „fekete fejűek" titokzatos népéről, az építészet területén mutatta be, hogy egy sumér alkotás hogyan hatott évezredeken át. „Az európai építészetben a boltív csak Nagy Sándor hódító hadjáratain keresztül vált ismeretessé. A görög építészek mohón kaptak rajta, és mint új építkezési formát bevezették ... a nyugati világba ... A görögök szerepét azután a rómaiak vették át. Babilonban általánosan elterjedt volt a boltív. Nabukodonozor Babilon újjáépítésénél használta i. e. 600-ban. Urban még ma is áll egy ív Kuri-Galzu templomában. (Kuri-Galzu Babilon egyik királya volt i. e. 1400-ban.) Ur városában i. e. 2000 körül a sumér polgárok lakóházaiban a kapuboltozat téglából készült, és valódi ív alakjában rakták fel. Nippurnak egy boltozattal átívelt lefolyó csatornája i. e. 3000-re tehető. Urban, a királysírok tetőzeténél is találtunk boltíveket. Ez a lelet további négy- vagy ötszáz évvel vezeti vissza az építészeti formát. Íme egy világosan követhető vonal a sumér kultúra hajnalhasadásától egészen a modern időkig."

Végül is így foglalja össze Woolley: „Ha az emberek erőfeszítését kizárólag elért sikereik szerint ítéljük meg, akkor a rangsorban a sumerok ... ha nem is kimagasló, de mindenesetre tiszteletre méltó helyet érdemelnek. Ám, ha a történelem fejlődésére gyakorolt befolyásuk után ítéljük meg őket, akkor élére kerülnek a ranglistának. Kultúrájuk, amely még a sötét barbárság állapotában levő emberiségre sugárzott fényt, a világnak egyik első ösztönző ereje volt.

Mi olyan időkben nőttünk fel, amikor minden művészet forrását Görögországra vezették vissza és azt hitték, hogy maga Görögország is, mint Pallas, az olymposi Zeus fejéből pattant ki. Később azonban meglátttuk, hogy a kultúrának ez a világa a lydiaiaktól és a hettitáktól, Föníciából, Krétából, Babilonból és Egyiptombólszívta életerejét. És a gyökerek még messzibbre ágaznak: mindezek mögött a népek mögött a sumérok állnak."

Ha a régésszel együtt kalandozva követjük életünknek ezeket a nyomait, vissza a „Kétfolyam országá"-ba, az özönvíz és az őskirályok hazájába, ilyenkor megcsap bennünket az évezredek lehelete. Sok mindent látunk, ami jó vagy rossz irányban, de már éppúgy, ötezer év előtt is hatott - s elmondhatjuk, hogy mint egyetlen nap, úgy múlt el a sok évezred.

Idáig olyan földrajzi területen követtük az archeológust, mely csak kevéssé tért el a Földközi-tenger határsávjaitól. Most, bár földrajzi távlatokban mérföldes ugrást teszünk, időbeliekben azonban rövidet. Az ásó embereivel olyan világba szállunk alá, amely csak alig néhány évszázad előtt süllyedt el és mégis, az imént megismert világoknál idegenebbnek, barbárabbnak, ijesztőbbnek és gyakran érthetetlenebbnek tűnik előttünk.

Mexikó és Yucatán őserdeinek világába indulunk.

XX. tábla.

Balról: sumér uralkodónőt ábrázoló szobrocska, alighanem az i. e. harmadik évezredből. Jobbról: Gudea tartományi fejedelem vagy lagasi papkirály szobra. Az Ernest de Sarzec által talált egyik Gudeaszobor vezetett bennünket a sumérok nyomára!

27. FEJEZET

II. MONTEZUMA KINCSE

Még alig virradt, a spanyolok parancsnoka máris talpon volt. A sereg dobogó szívvel sorakozott zászlai alá, mialatt a trombita vérpezsdítően harsant vizek és erdők felett, hogy azután a hegyek távoli visszhangjában lassan elhaljon. A számos teocalli*, a piramistemplomok oltárán lángoló szent tüzek, a hajnali köd szürke fátylán homályosan átszűrődve, csak épp hogy jelezték a főváros fekvését. Később a keleti hegyláncok mögül előtört a nap, és sugarai bevilágították a szépséges völgyet, a templomokat, tornyokat, palotákat 1519. november nyolcadika volt, fénylő napja a történelemnek: európai emberek ekkor léptek először a nyugati világ fővárosába."

Így írja le a múlt század egyik történetírója, W. H. Prescott (akivel hamarosan közelebbről is megismerkedünk) azt a világtörténelmi pillanatot, amikor Hernando Cortez, a spanyol kalandor (leveleiben Cortésnek írta magát alá), négyszáz főnyi serege élén először pillantotta meg az azték birodalom fővárosát, Mexikót.

Amikor Cortez csapatai - a spanyolokat még vagy hatezer bennszülött követte, főleg tlaskalánok, az aztékok esküdt ellenségei - a szárazföldet a szigetvárossal összekötő töltésen meneteltek, egy nagy felvonóhídon kellett átkelniük. Minden spanyol harcos számot vetett azzal, hogy most kezére adta magát egy fejedelemnek, akinek hatalmát egyrészt a körülötte hemzsegő harcosok serege és építkezéseinek óriási arányai érzékeltették, másrészt a bennszülöttek elbeszélései is bizonyították.

A spanyolok mégis habozás nélkül, döngő léptekkel meneteltek tovább.

Mikor a város széles főútjára értek, csillogó díszbe öltözött emberek csapata közeledett feléjük. A menet élén három államhivatalnok aranybotot lengetett, mögöttük nemesemberek következtek, akik vállukon aranyos gyaloghintót hordoztak. Ezüst keretbe foglalt mennyezetét tarka tollakból készült kézimunka és drágakövek borították. A trónust hordozó nemesek mezítláb, kimérten és lesütött szemmel lépkedtek. Azután illő távolságban megállt a menet, s a gyaloghintóból egy negyven év körüli, magas, karcsú férfi szállt ki. Arcszíne halványabb mint a többié, haja sima fekete, rövid, gyér szakálla volt. Gyön-

* „Isten háza"; a régi México több emeletes gúla alakú temploma.

gyökkel és drágakövekkel hímzett köpenyének csücskeit nyakán csomóba kötötte. Lábán aranypántokkal bokájához erősített aranyszandált viselt. Amikor két nemesemberére támaszkodva közeledett, a szolgák gyapotszőnyegeket teregettek elébe, nehogy lábát beszennyezze. Így jelent meg II. Montezuma, az azték birodalom császára, Cortez előtt.

Cortez leszállt lováról, és szintén két nemesemberére támaszkodva közeledett az uralkodó felé.

Bertal Diaz, a hódító egyik kísérője, ötven évvel később így ír erről a találkozásról: „Soha nem felejtem el ezt a jelenetet. Ennyi esztendő után is oly elevennek tűnik, mintha tegnap történt volna."

A két férfi egymás szemébe nézett, szavakban biztosították egymást barátságukról, de a valóság mást mutatott. Két világ, két korszak nézett egymással farkasszemet.

A felfedezések változatos történetében, amelyekről ez a könyv beszél, először fordult elő, hogy Európa emberének nem romjaiból kellett kiásnia egy idegen, gazdag kultúrát, hanem elevenen és kézzelfoghatóan került elébe. Cortez és Montezuma találkozása éppen olyan, mintha Der-el-Bahri völgyében Brugsch Bey a Nagy Ramsesszel találkozott volna, vagy mintha Babilon „függőkertjeiben" a sétálgató Nabukodonozorral válthatott volna szót Koldewey.

Cortez azonban hódító volt és nem kutató. A szépséget csak akkor becsülte, ha értékes volt, a nagyságot pedig csak akkor, ha mérhető volt. Nála elsősorban a nyereség számított: saját maga és őfelsége a spanyol király részére. No meg a keresztény vallás terjesztésére - de semmiképpen sem a tudás. (Hacsak földrajzi kutató ösztönét nem tekintjük tudásszomjnak.) Egy évvel a nagy találkozás után Montezuma halott. Nem sokkal azután romjaiban hevert a virágzó México. Csak México, csak a város? Nem, nemcsak az.

Korunk egyik kultúrtörténészének, Spenglernek idézzük erre vonatkozó szavait. „Erőszakos halállal múlt ki ez a kultúra. Nem sorvadt el, nem igázták le és nem szorították béklyóba, hanem virágja teljében egyszerűen meggyilkolták. Úgy pusztult el mint a napraforgó, amelynek egy járókelő leüti a fejét."

Az események megértéséhez szükséges, hogy visszapillantsunk a „konkvisztádorok korszaka" néven ismeretes esztendőkre, a keresztény-európai történelem egyik tűztől és vértől izzó, csuháktól feketéllő, fegyvercsörgéstől hangos időszakára.

1492-ben fedezte fel Cristóbal Colón, genovai kapitány - akit később Kolumbus Kristófnak neveztek - India felé hajózva a Közép-Amerika előtt fekvő Guanahani, Kuba és Haiti szigeteket. Későbbi útjain pedig Dominikát, Guadeloupe-ot, Puerto Ricót, Jamaicát, végül pedig a dél-amerikai és közép-amerikai partvidéket. Ugyanebben az időben Vasco da Gama megtalálta az India felé vezető „igazi", azaz legközelebbi hajóutat, Hojeda, Vespucci és Fernáo Magalháes pedig az Újvilág déli partjait kutatták fel. John Cabot utazása és Magalháes Föld körüli vitorlázása után az összefüggő amerikai földrész,

Labradortól egészen a Tűzföldig ismeretessé vált. Amikor a nagy felfedezőkre általában jellemző ünnepélyességgel Nunez de Balboa teljes fegyverzetben a Csendes-óceán vizére szállt, hogy azt „minden időkre" tulajdonába vegye, amikor Pizarro és Almagro a nyugati partoktól az inkák birodalmába, a mai Peruba betört - egyetlen emberöltő rést nyitott a legnagyobb európai kaland számára! A felfedezést kutatás követhette, a kutatást pedig hódítás. Az új világ elképzelhetetlen kincseket rejtett, mégpedig kettős értelemben: egyrészt a kereskedelem újonnan fakadó forrását, másrészt a szabadon kifosztható kincsesbányát jelentette.

Nem nehéz megállapítani, hogy az utóbbi lehetőség gyakorolta a nagyobb vonzóerőt. Többnyire ez sarkallt egy-egy maroknyi embert mindig újabb és újabb vakmerő tettekre, ma már csak folyóinkon használatos csöpp hajókon. Mégis igazságtalan lenne, ha Eldorado csillogó aranyában látnánk az egyedüli hajtóerőt. Nem kizárólag kalandvággyal párosult kapzsiságuk volt elszántságuk rugója. Kutatók és hódítók nem csupán a saját maguk meg Izabella és Ferdinánd, majd V. Károly javára járták a tengereket; a pápa kedvéért is cselekedték, VI. Sándorért, a Borgiáért, aki 1493-ban a térképen egyetlen választóvonallal Portugália és Spanyolország között osztotta fel a világot. Ő Apostoli Felségéért vonultak messzi tájra a Szűz lobogója alatt, hitterjesztőként a pogányok ellen. Egyik hajóról sem hiányzott a keresztet idegen földbe ültető pap.

A kutatók és konkvisztádorok amerikai kalandozásai révén alakult ki először az emberiség történelmében átfogó világkép. A csillagos ég ismerete, s a földrajz és e két tudomány eredményei alapján a navigáció szolgáltatta az eszközöket a hódító európai országnak, amelyben „soha nem nyugodott le a nap". A vallási fanatizmus szent zászlaja alá sorakoztathatta a kalandorokat, mert a hidalgók szíve megunva a tétlen álmodozást - tettekre vágyott.

Elbeszélésünk céljának megfelel e rövid történelmi vázlat. Nemegyszer említettünk már olyan mellékkörülményeket, amelyek döntően befolyásolták elsüllyedt kultúrákat kutató tudományunk történetét. Hernando Cortez, aki a konkvisztádorok közül most leginkább érdekel bennünket, mert ő volt az aztékok felfedezője, tulajdonképpen ügyvédnek készült. Hajlamai azonban másfelé vonták. Első menekülési kísérlete a gyűlölt ügyvédi pályáról megfeneklett. Kolumbus utóda, Nicolas de Ovando ugyanis expedíciót szervezett. Erre az expedícióra Cortez is jelentkezett. Indulás előtt baleset érte. A szeretett hölgy szobájához vezető magas fal kövei meglazultak, s őt maguk alá temették. Don Juan-i kalandja - első kalandja, amelyről tudunk - alkalmából szerzett sérülései ágyhoz kötötték Cortezt és közben Ovando flottája kifutott a tengerre. Felmerül a kérdés, vajon mennyiben változott volna meg az Újvilág történelme, ha az a bizonyos fal még magasabb lett volna . . .

Mindenesetre, még olyan férfiak is, mint Cortez, pótolhatók - ha az idő szava ilyenek után kiált.

Cortez páratlan harci lendülettel rohamozta meg Mexikót. Tizenhat évvel korábban, amikor mint tizenkilenc éves ifjú Hispaniolában szállt partra, gőgösen jelentette ki a helytartó írnokának, aki számára földet akart kiutalni: „Azért jöttem, hogy aranyat szerezzek magamnak, nem pedig azért, hogy a földet szántsam, mint valami paraszt." Ám annak akkor még nem jött el az ideje. Huszonnégy éves korában Veazquez vezetése alatt részt vett Kuba meghódításában. Kitüntette magát, de mert az új helytartó ellenfeleinek pártjára állt, börtönbe vetették. Megszökött, elfogták, majd újra megszökött; végül sikerült kibékülnie a helytartóval. Gazdálkodott földjén, elsőnek vezette be Kubában a szarvasmarhát, aranybányákat aknázott ki és jelentékeny, két-háromezer castellanóra rugó tőkét sikerült összegyűjtenie. Las Casas püspök, az Újvilág kevés indiánbarátainak egyike, erről így nyilatkozott: „Isten, aki egyedül tudja, hogy ez az összeg hány indián árán gyűlt össze, számadást követel majd róla."

E vagyon döntően befolyásolta Cortez további életpályáját. Most, hogy pénzügyileg mindenfajta fegyverkezési és felszerelési előkészületben részt vehetett, sikerült megszereznie a hadiflotta főparancsnokságát. A hadiflottát azután Velazquezzel közösen szerelték fel, hogy végre megrohamozhassák annak a mesebeli országnak partjait, amelyről a bennszülöttek annyi csábító dolgot regéltek. Utolsó pillanatban ismét fellángolt ellenségeskedése a helytartóval. Mikor Cortez a flottával - melybe nemcsak saját vagyonát, hanem barátaiét is beleölte - már a kubai Trinidadnál járt, Velazquez letartóztatási parancsot adott ki ellene. Csakhogy Cortez az a fajta parancsnok volt, akiért katonái tűzbe mentek. A parancs teljesítése a katonák lázadását idézte volna elő. Így Cortez tizenegy hajójával - száztonnásnál nagyobb nem akadt köztük - megindult legjelentősebb kalandja felé.

Ebben az időpontban egész hadereje - amellyel egy előtte teljesen ismeretlen ország meghódítására vonult fel - száztíz tengerészből, ötszázötvenhárom katonából (közöttük harminckét íjász és tizenhárom mordálylövész), tíz nehéz ágyúból, négy könnyű tábori ágyúból és tizenhat lóból állott.

Arannyal hímzett fekete bársonylobogóján vörös kereszt és latinul ez a felirat állott: „Barátaim, kövessük a keresztet, és e jelben, ha hisszük, győzni fogunk." Hadseregéhez intézett beszédét, melyet ez alatt a zászló alatt mondott el, megőrizték az utókor számára. „Kevesen vagytok számban, de erősek az elszántságban, és ha ebben meg nem inogtok, ne kételkedjetek, hogy a Mindenható, aki a spanyolt a hitetlenek elleni harcban még soha el nagy hagyta, megvéd benneteket. Megvéd még akkor is, ha körül venne az ellenség, mert a ti ügyetek *igaz ügy* és ti a keresztes lobogó alatt harcoltok. Előre tehát vidáman, bátran és bizalommal. Vigyétek az ügyet, amely oly üdvös kilátásokkal kezdődött, dicsőséges befejezésre!"

Cortez 1519. augusztus 16-án indult el a későbbi Veracruz melletti partvidékről Mexikó meghódítására. Azt hitte, törzseket kell majd legyőznie, most azonban látta, hogy egy óriási *birodalmat* kell meghódítania. Úgy képzelte, hogy barbár *vadakkal* kell erejét összemérnie, most megtudta, hogy fejlett

civilizációval áll harcban. Azt várta, hogy útjában falvakat és településeket talál, most a síkságon óriási városok emelkedtek előtte. Ezek után még mindig nem riadt vissza attól az elhatározástól, hogy ezt az országot hatalmába kerítse! Azok közé a férfiak közé tartozott, akiket az utókor csak akkor átkoz el, ha vállalkozásaik nem járnak sikerrel.

Az eszeveszett hódítás részletei, melynek során három hónap leforgása alatt Montezuma fővárosába jutott Cortez, nem kaphatnak helyet ebben a könyvben. A vidék, az éghajlat és az ismeretlen betegségek akadályait sorra leküzdötte. Harminc-, negyven-, ötvenezer indián ellen harcolt és - győzött. Verhetetlenségének híre városról városra megelőzte. Vezetésében a legpontosabb hadművészet a legvadabb vérengzéssel egyesült. Bölcs politikai meggondolással Montezuma egyre-másra megjelenő követeit minden esetben ajándékokkal megrakodva bocsátotta útjukra, miközben az azték császár vazallusait ügyesen kijátszotta egymás ellen. Az aztékok ellenségeit, a tlaskalánokat egyik napról a másikra megnyerte. Céltudatosan haladt előre, nem tartották vissza Montezuma félmegoldásokat kínáló ajánlatai, aki végül arra *kérte* Cortezt (ő, aki százezer harcos felett rendelkezett), hogy ne lépjen be birodalmának fővárosába!

A győzelmeknek és sikereknek ez a sorozata aligha magyarázható. Cortez ereje legendás hírnevében, fölényes szervezőképességében és fegyelmezett hadviselési tudományában rejlett. Itt ismét - ahogy az egyik történész mondja - görögök állottak perzsákkal szemben. Ez esetben a „görögök" fegyelmezettsége erősítést kapott: tűzfegyvereikben. Üj és ijesztő harci eszközök. És volt még valamijük, amivel mindig újra és újra döbbenetet keltettek az indiánokban: lovaik. Az azték nép iszonyatos ősállatokat sejtett bennük. Az embert lovával összenőve képzelték el, és babonás félelmük akkor sem múlt el, amikor valamelyik királyi vezérük lovat zsákmányolt, azt darabokra vágatta és a birodalom minden egyes városába szétküldette.

Feltartóztathatatlanul érkezett el a főváros meghódításának napja, 1519. november 8. - de ez a hódítás már nem volt egyéb megszállásnál. A *kincs,* amit Cortez a mexikói metropolisban talált, amely már tizenkilenc éves korában ott lebegett képzeletében, sok bajnak vált okozójává. Ez és az azték istenek templomaiban túlzott sietséggel felállított kereszt, olyan bonyodalmak sorozatához vezetett, amelyek Cortezt és spanyoljait hajszál híján megfosztották hódításuk minden gyümölcsétől.

A fővárosba való bevonulása utáni harmadik napon - 1519. november 10-én - Cortez engedélyt kért az azték császártól, hogy az ő és emberei rendelkezésére bocsátott paloták egyikében kápolnát rendezhessen be. Az engedélyt haladéktalanul megkapta, sőt Montezuma azték munkásokat is adott segítségül.

A spanyolok azonban maguk is körülnéztek. Észrevettek egy még nagyon is frissnek látszó vakolási felületet a régi falban. A gyakori harácsolás során szerzett bőséges tapasztalat alapján ajtót sejtettek mögötte. Bár egyelőre még vendégként laktak a császári palotában, ez korántsem zavarta őket. Minden lelki-

ismeret-furdalás nélkül feltörték a falat. A feltételezett ajtó tényleg ott volt, azonnal fel is nyitották, majd - mentek Cortezért.

Cortez, amikor bepillantott a feltört helyiségbe, be kellett hogy hunyja a szemét. A feltáruló csarnokban a legszebb, a legdrágább ékszerek, kelmék, a legértékesebb használati tárgyak, a legkáprázatosabb holmik voltak felhalmozva. Arany és ezüst pedig nem csupán remekbe készült dísztárgyak alakjában, hanem egymásra tornyozott rudakban! Bertal Diaz, a krónikás, aki Cortez vállán át nézegetett be, így ír: „Fiatal ember voltam még és úgy tűnt nekem, mintha a világ minden gazdagságát ebben az egyetlen helyiségben zsúfolták volna össze!"

Montezuma kincsével állottak szemközt. Jobban mondva apjáéval, amit fia még megtetézett.

Cortez rendkívül okossággal járt el. Tüstént újból befalaztatta az ajtót. Nem élt a fellegekben, tudta, hogy egy minden percben kitöréssel fenyegető kráter szélén áll. Ha meggondoljuk, milyen esélyei lehettek a parányi spanyol csapatnak ebben az óriásvárosban - hatvanötezer házra becsülték -, még ma is eláll a lélegzetünk ekkora vakmerőség láttára.

Valójában milyenek is voltak az esélyeik ? Hogyan folytatják majd ezt a kalandot ? Kínálkozott-e vajon a legcsekélyebb kilátás is arra, hogy a kézzelfoghatóvá vált kincseket valaha is elszállíthatják a fővárosból ? A császár és megszámlálhatatlan harcosainak szeme láttára? Feltételezhették, hogy a hatalmat magukhoz ragadhatják ebben a birodalomban? Hogy azt gazdaságilag minden időkre ugyanúgy kizsákmányolhatják, mint ahogyan az Újvilág vad szigetein ezt olyan sikerrel cselekedték ?

Valóban ilyen elvakultak voltak! De elvakultságuk, melyet Cortez féken tartott, nem haladta túl a reális lehetőségeket, jóllehet az ilyenfajta politika számunkra ma már mindenképpen irreálisnak tűnik. Csupán egyetlen elképzelhető mód kínálkozott arra, hogy maguknak a főváros közepén hatalmi helyzetet teremthessenek. Olyan lehetőség, amelyet csak kalandorok agyaihatnak ki és csak konkvisztádorok hajthatnak végre. Corteznek bőségesen volt alkalma megfigyelni Montezuma személyének szinte szentségszámba menő jelentőségét. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy egyedül azzal képes féken tartani a lakosság minden ellenséges megmozdulását, ha a császár személyét a hatalmába keríti. Kellő idő eltelte után meghívta Montezumát, költözzön át az ő palotájába, hogy ezáltal a császári lakónegyedet az övével egyesítse. Ezt olyan ügyes érvekkel kevert udvarias felkérés és rejtett fenyegetés formájában terjesztette elő - miközben az ajtó előtt teljes fegyverzetben legjobb lovagjai állottak őrt -, hogy Montezuma egy szánalmasan gyenge pillanatában engedett neki. Ennek a napnak estéjén történt, hogy az újonnan berendezett kápolnában páter Olmedo és páter Diaz misét mondtak. Az istentisztelet alatt a kápolnától balra eső helyiségben hevert a kincs, amelyet az imádkozó spanyolok mindegyike részben a magáénak érzett. A jobbra esőben pedig a kincs tulajdonosa tartózkodott: a császár. Saját birodalmának kellős közepén - immár nem volt egyéb, mint

túsz, néhány ember kezében. Méltatlan helyzetében hű nemeseivel vigasztaltatta magát. Bertal Diaz ez alkalommal feljegyezte, hogy a misén valamennyi spanyol komolyan és példaszerűen viselkedett, „részint az ügy érdekében, részint pedig a sötétségben tévelygő pogányokra ható példamutatás végett."

Cortez sikereinek sorozatában még nem állott be a nagy fordulat. Még úgy tűnt, mintha minden cselvetése szerencsével járna. Ám rövid egymásutánban három olyan esemény következett be, amely megváltoztatta a helyzetet.

Az első egyenetlenkedés a spanyolok táborában ütötte fel fejét. Montezuma fogságba ejtése után Cortez már nem látott többé okot arra, hogy a kincset érintetlenül hagyja. (A szerencsétlen császár, hogy méltóságát valahogy megőrizhesse, az egész kincset Cortez távoli nagy uralkodójának, a Spanyol Felségnek adományozta. Ezt hűbéresi esküjével kötötte össze, melynek helyzetére való tekintettel nem kell túlzott jelentőséget tulajdonítani.) Cortez a kincset a nagy csarnokok egyikébe hozntta, hogy értékét ott megállapíthassák. (Mérleget és súlyokat a spanyoloknak maguknak kellett készíteniök, mert ilyesmit a nagy számolóművész aztékok nem ismertek.) Az összérték 162 000 aranypezóra rúgott, ami a múlt század egyik számítása szerint 6 millió 300 ezer dollárral egyenlő. Ez a XVI. században akkora pénzösszeget jelentett, amekkorát úgy hisszük, azokban az időkben egyetlen európai uralkodó sem látott még együtt kincstárában. Csoda-e hát, hogy a katonák, egyenlő részesedésük nagyságának tudatában megvadultak ?

Kiderült azonban, hogy Cortez másképpen gondolta az elosztást. És vajon nem volt-e igaza ? Nem a Spanyol Felség megbízásából utazott-e, aki ezek után joggal várhatja részesedését? És ki szerelte fel a hajókat, vajon ki adósodott ebben el, ha nem ő, Cortez, akinek ezekért az adósságokért egy napon fizetnie kell ? Cortez tehát így rendelkezett: a kincs egyötöde Spanyolország királyáé, második ötöde saját magáé, harmadik ötöde Velazquezé (akit mint helytartót - kinek parancsaira Cortez fittyet hányt és akit összes hajóival együtt faképnél hagyott - meg kellett békítenie), a negyedik ötöd pedig jutalomként a nemeseket, a tüzérséget, a lövészeket és íjászokat és a Veracruzban visszamaradt parti helyőrséget illeti. Marad a szétosztásra kerülő utolsó ötöd. Minden katonára száz aranypezo esik! Silány alamizsna ahhoz képest, amit teljesítettek, csekély borravaló azok számára, akik az egész kincset látták!

Cortez hadserege zendülés előtt állott. Véres párbajokat vívtak. Cortez ekkor közbelépett: nem szigorral, hanem szép szóval. „Mézesmázos szavakkal, melyekből minden szükséges eshetőségre bő készletet tartott" - mondja egyik harcosa. A katonák pedig beadták derekukat. Fantáziájuk kárpitjára Cortez sokkal gazdagabb jutalmakat festett, mint amilyenekről valaha is álmodtak volna.

De melyik kincs került valójában szétosztásra? Csakis az az egyötöd, amelyből mindenki egyenlő arányban részesült. No meg a nemesek, a tüzérség,

a lövészek és a parti helyőrség másik ötöde. A király, Cortez és a helytartó ötödei jól őrzötten pihentek a palotában . . .

Ami azonban néhány hónappal később történt, az sokkalta súlyosabb volt. Partvidéken hagyott kapitányától megtudta Cortez, hogy a dühöngő helytartó megbízásából egy bizonyos Narváez parancsnoksága alatt álló flotta szállott partra Veracruznál. Feladata pedig nem egyéb, mint hogy őt, Cortezt állásától felmentse, valamint nyílt lázadás és a rendelkezések megszegése miatt fogolyként Kubába szállítsa. Cortez rendkívül érdekes részletekről szerzett tudomást: Narváez tizennyolc hajója kilencszáz embert, nyolcvan lovast, nyolcvan lövészt és százötven íjászt s ezeken felül még nagyszámú nehézlöveget rejteget! A Mexikó puskaporos hordóján táncoló Cortez, íme, most saját honfitársaiból álló hadsereget lát ellenségként felvonulni. Egy olyan hadsereget, amely mellett nem csupán a sajátja törpül el, de amely egymagában is a legnagyobb haderőt képviseli, amit valaha is az Újvilág földjén harcba vetettek.

Ekkor valami rendkívüli dolog történt. Ennek alapján meg kellett hogy változzék a véleménye annak is, aki eddig Cortez sikereit pusztán szerencséjének, kalandon vakmerőségének és a rosszul felfegyverzett indiánok gyengeségének tulajdonította.

Cortez elhatározta, hogy elébe vonul Narváeznak és lesújt reá.

De vajon hogyan?

Megkockáztatja, hogy egyik főemberét, Pedro de Alvaradót, csapatának kétharmadával együtt Mexikó megszállására és a kezükben oly értékes zálogot képviselő Montezuma őrzésére visszahagyja. Ö maga pedig a megmaradt egyharmaddal - hetven katonával! - Narváez elébe veti magát. Mielőtt távozott a fővárosból, sikerült Montezumát meggyőznie a rettenetes büntetéseknek iszonyatos sorozatáról, amellyel a saját népéből támadt lázadókra kell lesújtania. Ezeket oly hátborzongató színekkel ecsetelte, hogy az ingatag természetű uralkodó a legrosszabbakat várta a spanyolok visszatértétől. Tanácsadói számára pedig - akik ezekben a kedvező órákban fel szerették volna őt rázni - süket maradt. Sőt, igyekezett Cortezt lecsillapítani s őt gyaloghintóján (Alvarado biztos felügyelete alatt) egészen a töltésig kísérte. Ott átölelte és jókívánságaival bocsátotta útjára!

Cortez hadseregével - vagyis az indián megerősítéssel kétszázhatvan lélekre növekedett kis csapatával - levonult a síkságra, a Tierra calientére. Ömlött az eső, tombolt a vihar. Felderítők révén Cortez tudta, hogy Narváez elérte Cempoallát. Már csak a folyó választotta el ellenfelétől.

Közben Narváez, a hadviselésben jártas vezér, este a folyóhoz vonult, hogy ott Cortezt megállítsa. A borzalmas időjárás azonban nem volt ínyére a katonáknak, és ő hallgatott rájuk. Különben is meg volt győződve róla, hogy ezen az éjszakán Cortez már amúgy sem várható, és bízva fegyvereinek fölényében, visszament a városba és nyugovóra tért.

De Cortez átkelt a folyón. Rajtaütött az ellenfél őrszemein. Az 1520-as esztendő pünkösd éjszakáján „Espiritu Santo" csatakiáltással tört be hiányosan

felfegyverzett, szegényes kis csapata élén Narváez katonáktól és fegyverektől zsúfolt táborába.

A meglepetés tökéletesen sikerült. Rövid, de iszonyatos, itt-ott ágyútűz villámlásaitól - ezek csak egyetlenegyszer jutottak szóhoz - megvilágított éjszakai harc után elfoglalták a tábort. Narváez az egyik templomtorony csúcsán védekezett. Egy lándzsa kiütötte bal szemét. Jajkiáltására Cortez ujjongó „Victoria" ordítása felelt.

Későbbi híradások szerint a cocuyók - szokatlanul nagy, világító bogarak - jöttek Cortez igaz ügyének védelmére. Hirtelenében feltűnt hatalmas tömegük elhitette a védekezőkkel, hogy gyújtókanóccal felszerelt hadsereg közeledik ! A győzelem azonban egyedül és kizárólagosan Cortez győzelme volt. Teljes jelentősége pedig akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a legyőzöttek többsége késznek mutatkozott hűségesküt fogadni Corteznek. Cortez szemlét tartott a lövegekből, fegyverekből és lovakból álló gazdag zsákmánya felett, és megállapíthatta, hogy Mexikó ellen viselt hadjáratának történetében most először rendelkezik erős nagy csapattal.

Amíg azonban Cortez szegényes kis csapatainak eddig minden oly csodálatosan sikerült - erős csapatait cserbenhagyta a szerencse.

28. FEJEZET

A LEFEJEZETT KULTÚRA

A kereszt zászlaja alatt meneteltek a spanyolok, s az „Espiritu Santó"-val, a Szentlélek segítségül hívásával vívták ki legjelentősebb ütközeteiket. Keresztek, később templomok jelezték hódító útjaikat. Papok gyóntatták a harcosokat, mielőtt ütközetbe indultak, papok mondtak ünnepi misét, amikor győztesen tértek vissza, és közben az azték népek megtérítésén szorgoskodtak.

Nem feladatunk a missziós munka jelentőségének és jogosultságának mérlegelése. A spanyolok az azték birodalomba való bevonulásukkor nem *vadakra* bukkantak, akiknél a vallás könnyen leszerelhető rítusokból és szokásokból, primitív lélekhitből - animizmusból -, barbár természet- és szellemimádásból állt. Itt kultúrvallásra találtak, amely általánosságban többistenhiten alapult, de a két főisten - Huitzilopochtli és Quetzalcouatl - már egyistenhívő irányzatot sejtetett. Vallási kultúrájuk a mindent szabályozó naptártudománnyal szoros kapcsolatban olyan jellegzetes volt, mint az eddig ismert vallások között a megváltó- és világvallások.

A spanyolok és papjaik ott hibáztak, hogy ezt a tényt túlságosan elkésve vették észre.

De észrevehették-e egyáltalán ? Gondoljuk el az egyház jelentőségét a XVI. században. Abban az esztendőben, amikor Cortez Mexikót rohamozta, Luther Márton nem volt egyéb lázadó szerzetesnél, aki néhány felforgató szellemű írásművet hozott forgalomba. Kopernikusz új világképe még nem került nyilvánosságra, és Galileo Galilei meg Giordano Bruno - a nagy kételkedők - meg sem születtek. Sem művészet, sem tudomány, sem élet nem létezhetett az egyháztól függetlenül. Az európai világnézet *keresztény* volt. Ennek a világnézetnek a dogmatikussága, az örök fennállásába, megváltó erejébe vetett rendületlen hit hozta létre - természetes folyamat gyanánt - a vallási türelmetlenséget. Eszerint minden, ami nem keresztény, az pogány; mindenki, aki nem azonos világnézetet vall, barbár.

A XVI. század embereinek ez az alapvető nézete végleg megakadályozta őket abban, hogy *egyenrangú* műveltséget az esetben is egyenrangúnak ismerjenek el, ha az *másfajta,* mert más világnézetből született. Ez a gondolkodásmód akkor sem ingott meg, amikor a hódítók Mexikóban világosan tagolt és rendkívül fejlett társadalmi élet jeleit látták, megismerték az iskola és nevelési

rendszer magas szintjét s az azték papok csodálatra méltó csillagászati tudását.

Az azték civilizáció, amely városaik elrendezésében, közlekedési és hírszolgálati szervezettségükben, pompás világi és vallásos építkezéseikben első tekintetre megnyilvánult, világossá tette, hogy a spanyoloknak itt korántsem térítésre szoruló vadakkal van dolguk, ök azonban az egész gazdag Mexikóban, lagúnáiban, töltéseiben, gyönyörű útjaiban, úszó virágszigeteiben (a „Chinampák"-ban, melyekben később még Alexander von Humboldt is gyönyörködött) nem láttak egyebet, mint az ördög káprázatát. . .

Sajnálatosképpen az azték vallásnak valóban volt egy olyan sajátossága, amely mindenkit, aki ennek nyomára jutott, irtózattal és felháborodással tölthetett el, s az ördög művét sejtethette benne. Az emberáldozás - a papok elevenen tépték ki az áldozatok szívét - egész hihetetlen méreteket öltött. Viszont ma már talán jogosan emlékeztetjük éppen a spanyolokat - akik olyan szenvedélyesen háborodtak fel ennek láttán - saját inkvizíciójuk áldozataira, akiknek húsa máglyák tüzén pörkölődött. Igaz viszont, hogy az azték vallásnak ez a rítusa felülmúlt kegyetlenségben minden ismert vallási szertartást. (Lásd a XXII. táblát.)

42. ábra
Emberáldozat. Azték rajz

Az azték civilizációban magas műveltség keveredett barbár szokásokkal. E kettősséget nem voltak képesek összeegyeztetni a vakbuzgók. Így nem fogták fel azt sem, hogy az aztékok mások, mint azok a vadak, akikkel Kolumbusnak, Vespuccinak, Cabralnak volt dolga. Nem értették meg, hogy az aztékokat nem szabad vallási meggyőződésükben megalázni. Nem ismerték fel, hogy félemlet keltő fegyvereik védelme alatt minden kegyetlenséget, szégyent, borzalmat büntetlenül elkövethettek ellenük, kivéve egyet: templomaik és isteneik meggyalázását. És éppen ezt tették.

Ez okozta a balfogásokat, amelyek Cortezt mind katonai, mind politikai hódításainak csaknem minden gyümölcsétól mégfosztották.

Érdekes az, hogy Cortez környezetében nem a papok képviselték a vakbuzgóságot. Diaz és Olmedo páter (kivált az utóbbi) óvatosan és politikusan látta el tisztségét.

A feljegyzések szerint Cortez volt az - talán valami tudatalatti önigazolási szándékból -, aki először kísérletezett Montezuma megtérítésével. A császár udvariasan meghallgatta, és amikor a konkvisztádor szembeállította a véres emberáldozást a katolikus mise tiszta és egyszerű ünnepélyességével, Montezuma éreztette, hogy ő kevésbé borzalmasnak tartja embereket áldozni, mint az

isten tulajdon testét és vérét elfogyasztani. Nem tudjuk, hogy Cortez ennek az álláspontnak megvitatására rendelkezett-e megfelelő felkészültséggel.

Cortez továbbment. Engedélyt kért az egyik nagy templom megtekintésére. Montezuma papjaival tanácskozásra ült össze, s hosszabb huzavona után az engedélyt megadták. Cortez tüstént felment a lakhelyéhez közel fekvő és a főváros közepén álló nagy teocalliba. Amikor figyelmeztette páter Olmedót, hogy ez volna a legalkalmasabb hely a kereszt felállítására, a pap lebeszélte őt erről. Megálltak a jáspistömbnél, amelyen az áldozatokat obszidián kőből való késsel gyilkolták meg. Megtekintették Huitzilopochtli isten képmását, mely rettenetet ébresztő vonásaival a spanyolok szemében csakis az ő egyházuk ábrázolásaiból ismert ördöggel volt azonosítható. Gyöngyökkel és drágakövekkel díszített hatalmas kígyó tekeredett az undorító isten testére. A jelenlevő Diaz elfordította tekintetét, ám még borzalmasabb dolgot pillantott meg: a templom oldalfalain véges-végig megalvadt embervér nyomait! „Az émelyítő szag - írja - elviselhetetlenebb volt, mint Kasztília vágóhídján." Ezután az oltárkőre nézett: három emberi szív feküdt rajta, amelyet képzelete még vérzőnek látott. (Lásd a XXII. táblát.)

Nem sokkal azután, hogy lejöttek a lépcsőn, egy földhányáson nagy, rekeszekre osztott épületre lettek figyelmesek. Megvizsgálták. Szabályos sorokba rakva egészen fel a tetőig: áldozatok koponyáit tartalmazta. Egy katona 136 000 darab koponyát számolt össze.

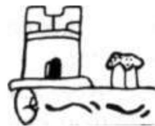
Ezek után a türelmi idő lejárt. A kérések fenyegetésekkel alátámasztott kurta követelésekké alakultak át. Cortez katonái megszállták a nagy teocalli egyik tornyát. A toronyban tett első látogatás után Cortez meggondolatlanul és kemény szavakkal kárhoztatta, amit ott látott. Ezt Montezuma megütközéssel hallgatta. A császár ezúttal ingerültté vált, és először utalt arra, hogy népe ezt nem fogja eltűrni. Cortez konokul elrendelte a templom kitakarítását. Oltárt emeltetett, felállíttatta a keresztet és a Szűz Mária képét. Az aranyakat és drágaköveket eltávolították (nem kérdezzük hova), és a falakat virágokkal díszítették. Amikor a hosszú lépcsősoron és a teocalli teraszán egybegyűlt spanyolok előtt felhangzott az első tedeum - így szól a krónika -, a spanyolok örömkönnyeket ontottak a kereszt győzelme feletti boldogságukban.

Most már csak egy lépés hiányzott ahhoz, hogy a nép türelme végleg kifogyjon.

Az esemény kevés szóval elmondható. Mialatt Cortez a fővárostól távol tartózkodott, hogy Narváezzel dicsőséges harcát megvívja, helyetteséhez, Alvaradóhoz kéréssel fordult az aztékok papi testülete. Engedélyért folyamodtak, hogy a nagy teocalliban (amelynek egyik tornyában már a spanyol kápolna foglalt helyet) Huitzilopochtli tiszteletére megrendezhessék vallásos táncok és énekek kíséretében az évenként ismétlődő tömjénáldozati ünnepséget.

Alvarado két feltételt szabott: az aztékoknak nem szabad embert áldozniuk, és fegyver nélkül kell megjelenniük.

Vagy hatszáz azték vonult fel az ünnepségre (az erre vonatkozó számadatok nem egészen pontosak), a legelőkelőbb nemesi családok hozzátartozói. Fegyver nélkül jöttek, de legpompásabb ruháikat, legdrágább ékszereiket viselték. Megkezdődött a díszes szertartás. Rövidesen egy csomó, talpig felfegyverzett spanyol keveredett közéjük, s megbeszélt jelre, az ünnepség tetőpontján, a védtelen hívőket mind egy szálig lekaszabolta.

43- ábra
A „teocaltitlan" szó (templomosok; teo-cal-li: isten háza) azték hieroglifaírásban. H.Jensen értelmezése szerint: balra lent az „ajak" szót jelentő képpel (te-n-tli), tőle jobbra lábnyomokkal érzékeltetett „út" (o-tli), fölötte ház (cal-li), jobbra ettől a „fogak"-átjelző kép (tlan-tli)

Érthetetlen, hogy miért tették ezt. Történelmileg sem derült reá soha világosság, mert ez a cselekedet semmivel sem magyarázható. Egyik szemtanú szerint: „Patakokban ömlött a vér, mint a víztömeg zápores ő idején!"

Mikor győzelme után, erős seregével Cortez ismét visszatért Mexikóba, tökéletesen megváltozott városba került. Az alattomosan végrehajtott vérfürdő nyomán az azték nép egy emberként felkelt. Az elfogott Montezuma helyetteséül annak egyik fivérét, Cuitlahuacot választották meg, és a templombeli mészárlás óta csaknem szünet nélkül ostromolták a palotát, ahova Alvarado elsáncolta magát. Cortez éppen idejében érkezett meg, hogy Alvaradót seregével felmentse. De a felmentés ebben az esetben azzal járt együtt, hogy maga Cortez is csapdába került.

Minden kirohanás, amelyet Cortez szervezett, győzelemmel végződött, de - pyrrhusi győzelemmel! Lerombolt háromszáz épületet - az aztékok viszont lerombolták összes visszavonulási hídjait. Felégette a nagy teocallit - az aztékok újult dühvel támadták fedezékeit. A kétségtelenül vitéz hadi múlttal rendelkező - állítólag kilenc háborúban mint harcos vett részt - és az azték birodalmat a legvirágzóbb hatalommá fejlesztő Montezuma pedig Cortezzel szemben teljesen érthetetlen magatartást tanúsított. Ez a spanyolok bevonulásának pillanatától kezdve akaratlan bábbá vált uralkodó békítő közbejárónak ajánlkozott fel. Teljes császári ornátusban beszédet intézett népéhez. És a nép - ítélkezett felette: megkövezte. 1520. június 30-án halt meg II. Montezuma, az aztékok egykori nagy császára, utóbb a spanyolok foglya.

Úgy látszott, hogy ezzel betetőződött a spanyol sereget fenyegető veszedelem. Utolsó ütőkártyájuk, az élő császár személye, már nem szerepelhetett a Mexikóért folyó játékban. Elérkezett Cortez legrettenetesebb éjszakája, a szomorú éjszaka, amelyről „noche triste" néven emlékezik meg a spanyol történelem.

44 ábra
Azték hieroglifajelek. A koponya a halált, a könnyező szem pedig az özvegységet fejezi ki

Montezuma kincsének felosztásánál kis híján zendülésre került sor . . .

A „noche triste" előestéjén Cortez kiadta a parancsot a városból való kivonulásra. Kétségbeesett parancs volt ez, ha meggondoljuk, hogy harcosok tízezrei között kellett a maroknyi csapatnak keresztültörnie. Cortez szétteregette a kincseket, és csak úgy félvállról kijelentette: „vegyetek belőle, amennyit akartok ..." Figyelmeztetésként még hozzátette: „Vigyázzatok, hogy túl ne terheljétek magatokat. Aki sötét éjszakán legkönnyebben utazik, az utazik a legbiztosabban!" Csupán legfelsőbb Urának járó ötödét helyezte el gondosan a menet közepén, mert tudta, hogy vereség esetén egyedül ezzel nyerhet kegyelmet.

Régi katonái jól tudták, hogy tanácsa aranyat ér, és ezért csak keveset vettek magukhoz a kincsből. A Narváez seregéből való jövevények még nem tudták. Teleaggatták magukat ékszerekkel, derekuk köré, testükre súlyos drágaköves holmikat kötöztek; övüket, csizmáikat aranyrudakkal tömték tele. Már az első fél óra után lihegve maradtak egyre hátrább, egészen a hátvédek vonaláig. (És még így is a kincs nagyobbik része a palotában maradt!)

1520. július 1-e éjszakáján az első fél órában sikerült a spanyoloknak észrevétlenül a halott városon átvonulni és a töltés útját elérni. (Az aztékok furcsa módon idegenkedtek az éjjeli harctól.) Akkor azonban felhangzottak az őrszemek riasztójelzései és a teocallik dobpergései. Erre elszabadult a pokol.

Szörnyű zűrzavar támadt. Saját maguk ácsolta, hordozható hídjuk segítségével a spanyolok keresztülvergődtek a töltés első átvágásán. Ekkor zuhogni kezdett az eső. A patakokban ömlő zápor zuhatagába közeledő harci csónakok evezőcsapásai vegyültek. A csúszós talajon alig bírtak előrehaladni a spanyolok. Kétségbeesett kiáltozásaik közé az aztékok harci füttyszava vegyült. Kövek és nyilak röpködtek. Majd az első azték harcosok, akiket az éjszaka sötétje s az eső sűrű fátyla eddig eltakart, nekiugrottak a spanyoloknak. Vaskeménységű, obszidián darabokkal borított buzogányukat spanyol fejeken csattogtatták.

Hol maradt a hordozható híd, mire a spanyolok elővédéi a második szétrombolt csatorna-átmenethez érkeztek? A hátvédek szörnyű hírt közöltek: a híd a rajta keresztül zúduló teher alatt mind mélyebbre süppedt, és annyira lesüllyedt a felpuhult talajba, hogy nem lehetett többé elmozdítani. Ami addig még szervezett visszavonulás volt, az fejvesztett meneküléssé fajult. Ami addig hadsereg volt, külön csoportokra bomlott és élethalálharcot vívott. Gyalogosan és lóháton vetették bele magukat a spanyolok az árokba, hogy a túlsó partot elérhessék. A zsákmány mind odaveszett az éjszaka sötétjében.

Nem térünk ki az eszeveszett viaskodás részleteire. Elég annyi, hogy egyetlen spanyol nem került ki sértetlenül a csatából, Cortezt sem kivéve - aki a tudósítások szerint csodálatosan bátor volt.

Amikor a reggel szürkén és esősen beköszöntött, Cortezék végre is átjutottak a töltésen, és az aztékok több figyelmet fordítottak a hátramaradt óriási zsákmányra, mint ellenségeik üldözésére és elpusztítására. A parancsnok hadiszemlét tartott. Ennek az éjszakának veszteségeit illetően a kortársak adatai eltérőek. Ha a középarányt fogadjuk el, akkor a spanyolok létszáma egyharma-

dára, a szövetséges tlaskalánoké pedig egynegyedére vagy ötödére zsugorodott. Ezenkívül teljes egészükben odavesztek a tűz- és lőfegyverek, az íjak egy része s a lovak többsége. Cortez csapata csak árnyéka volt annak a kis seregnek, amellyel háromnegyed éve a fővárosba vonult.

De a szenvedésnek útja még mindig nem ért véget. Nyolc napig tartó csatározások közepette a spanyolok, amilyen gyorsan csak tudtak (ez nem lehetett valami nagy gyorsaság, tekintettel elgyötört és most már kiéhezett állapotukra) tlaskalán területre igyekeztek, szövetségeseik területére, akik az aztékok ősi ellenségei voltak. 1520. július 8-án az Otumba völgyét körülzáró hegygerincre felérkezve, a megvert csapatot riasztó látvány fogadta. Úgy látszott, hogy a spanyolok sorsa végérvényesen megpecsételődött.

Ameddig a szem ellátott, a völgy - egyetlen átjárásuk - azték harcosoktól hemzsegett. Sokkal jobban szervezettek voltak, mint ahogy ezt náluk korábban megfigyelhették. Tagolt hadoszlopaik élén ott állottak vezérlő hercegeik, csillogóan tarka tollköpenyeikben. Az egyszerű harcosok tömegéből úgy villantak elő, mint tarka madarak a hómezőn.

Kétségbeejtő volt a helyzet, de a spanyoloknak nem lehettek semmiféle meggondolásaik. Mert mit tehettek egyebet? Vissza nem fordulhattak, tehát előre kellett menniük. Nem akartak - mint az összes hadifoglyok - az azték istenek legyilkolt áldozataivá válni, akiket az istenek ínyére előbb faketrecben hizlalnak fel. A halált úgyis megtalálhatják, ha egyszerűen továbbmennek. Más választásuk nem akadt.

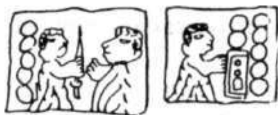
A teljes reménytelenség pillanataiban (az aztékok számát kétszázezerre becsülték, míg a spanyoloknak még az első győzelmeikben oly nagy szerepet játszó fegyvereik is hiányoztak), ebben a kilátástalan helyzetben csoda történt!

Három csoportban, élükön a lovasság maradványával, húsz lóval tör be Cortez az azték tengerbe, amely mindhárom csoport fölött összecsapódni látszik. Az utca, amit a húsz lovas úgy hasít magának, akár az ekevas a száraz szántóföldet, mint hajlékony gaz csukódik mögöttük össze, s az aztékok hátulról igyekeznek a lovakat megtámadni. A legelső vonalban küzdő Cortez elveszti lovát, másikra száll, egy fejére mért ütéstől megsebesül, majd tovább viaskodik. Az ellenség légiója beláthatatlan. A vad közelharc közepette, egy apró emelkedésen, feltűnően pompás öltözékű harcosok kis csoportját pillantja meg Cortez. Gyaloghintót állnak körül. Ott az ellenség fővezére, Cihuacu. Felismeri hátára erősített botjáról, amelynek hegyére zászlóként és hadvezéri jelvényként aranyháló van tűzve. Ekkor történik a csoda. Nem a Szűz és a szentek, hanem Hernando Cortez csodája, amely méltó arra, hogy szájról szájra adják a katonák tábortüzeinél. A sebesült Cortez megsarkantyúzza lovát, és két-három leghívebb emberétől követve lándzsával és karddal, szúrva és vágva, keresztültör az aztékok csatársorán. Az elébe kerülő harcosok csoportjait elsöpri. Néhány perces mindent legázoló száguldással eléri az azték hadvezért, keresztüldöfi lándzsájával, elszedi tőle az aranyzászlót, és meglengeti a hullámzó tömeg felett!

Hadielmélet szerint e csata veszve volt, de gyakorlatban a spanyolok meg-

nyerték. Az aztékok, győzelmi jelvényüket a fehér hódító kezében látva, ész nélkül menekültek. Valóban, isteneiknél is hatalmasabbnak tűnhetett szemükben Cortez. Abban a pillanatban veszett el México, tűnt el az utolsó Montezuma birodalma, amikor Hernando Cortez az aranylobogót meglengette.

A fejezet végén adjuk át a szót a történelemírónak: „Bármi legyen is véleményünk erkölcsi szempontból erről a hódításról, mint haditett csodálattal kell hogy eltöltsön bennünket. Gyöngén felfegyverzett és felszerelt maroknyi kalandor szállt ki a tüzes és harcias törzs hatalmas birodalmának partjain ... a nyelv és az ország ismerete nélkül. . . teljes bizonytalanságban afelől, hogy ellenséges nép közé vagy puszta sivatagba kerülnek-e . . . Noha a lakossággal való első összeütközéseiknél csaknem rajtavesztettek, feltartóztathatatlanul vonultak tovább a birodalom fővárosa felé és . . . ahelyett, hogy az ott tapasztalt pompa és hatalom megfélemlítette volna őket, kitartottak eredeti elhatározásuk mellett. A császárt hatalmukba kerítették, minisztereiket alattvalói szeme láttára kivégeztették, és amikor nagy veszteségek után a városból kikergették őket, szétszórt harci felszerelésük maradványait összegyűjtve, okosan és vakmerően keresztülvitt tervük szerint, a fővárost leigázták és benne hatalmukat megerősítették . . . Mindezt egy maroknyi ágrólszakadt kalandor vitte véghez! Csodával határos történet ez, amely még a hőskölteményektől megkívánt valószínűséget sem éri el, és példa nélkül áll a történelemben."

45. ábra
Azték képírás a keresztség felvétele után. Az ötödik és hetedik parancsolat ábrázolása

Csak az áttekintés és a teljesség kedvéért említjük meg, hogy letűnése előtt (az otumbai csata utáni hónapokban) az azték nép, helyes vezetés mellett még egyszer annyira felemelkedett, ahogy Montezuma alatt senki sem hitte volna. Négyhónapi uralom után Cuitlahuac himlőben elpusztult. A trónon Quauhtemoc követte, akit huszonöt éves korában választottak meg császárnak. Olyan vitézül védelmezte országának fővárosát a megerősített és jól felfegyverzett Cortez ellen, hogy súlyosabb veszteségeket okozott neki, mint addig a többi azték hadvezér. Az átmeneti sikerek után azonban Mexikót végül elpusztították, házait felégették, isteneit ledöntötték, lagúnák befedték (México már nem „Velence" többé!), Quauhtemocot fogságba vetették és kínvallatások után felakasztották.

Újra kezdődött az ország térítése és gyarmatosítása. A teocalliból, amelynek meredek lépcsőjéről az utolsó ostromkor a spanyolok Quauhtemoc papjai kezébe került honfitársaikat látták lezuhanni, szívüktől megfosztottan, felhasított mellkassal, most Szent Ferenc messzire világító alapítványi temploma lett. A házakat újból felépítették. Néhány év múltán kétezer spanyol (közöttük félvérek is) és harmincezer indián család élt a régi azték főváros területén. Köröskörül a vidéket az úgynevezett „repartimientok" elvei alapján osztották fel, ami az egykori azték birodalomhoz tartozó népek számára (és mindazok számára,

akik a további hódításoknak estek áldozatul) rabszolgaságot jelentett. Csak a tlaskalánokkal - akiknek Cortez oly sokat köszönhetett- tettek kivételt egy időre. (De vajon ki várta volna, hogy örökre szabadok maradjanak?)

Míg ez a fellendülés a távoli Spanyolországot szolgálta, addig a hódítóknak némi keserűséget is hozott. Montezuma kincse odaveszett. Amit a „noche triste" sötétjében nem tudtak elcipelni, remélték, hogy Méxicóba való második bevonulásukkor újból megtalálják. De a kincs szőrén-szálán eltűnt, és mind a mai napig sem került elő. Cortez kínpadra feszítette Quauhtemocot, mielőtt felakasztatta. Nem kapott felvilágosítást. A lagúnákat, csatornákat búvárokkal kutattatta át. Hosszas keresgélés után csupán maradványokat találtak itt-ott. Összértékük nem tett ki többet 130 000 aranycastellánónál. Éppen annyi, hogy a megígért egyötödöt elküdhették a spanyol udvarnak. Aki a spanyol hódításoknak ezzel a részével foglalkozott, némi elégtételt fog érezni, ha elmondjuk a kincsmaradvány további sorsát. Cortez 1522. május 15-én levélben jelentette be a kincs útnak indítását. Ez meg is történt, de a hajót, amely szállította, a spanyolokkal hadiállapotban levő franciák elzsákmányolták. Végül nem V. Károly, hanem I. Ferenc francia király került legnagyobb meglepetésére a megmaradt azték kincsek birtokába.

Egy lélegzetvételnyi elmélkedésre meg kell állnunk. Mert könyvünk nem a földrajzi felfedezések története, sem a katonai és politikai hódításoké. Mi, akiket a régi kultúrák felfedezése érdekel, végre fel kell hogy tegyük a kérdést: Közép-Amerika régi kultúráival kapcsolatban vajon mit is jelent Cortez hódítása?

Cortez megérkezésekor Mexikóban fejlett kultúra létezett; ez az eddig közöltek alapján nem lehet vitás. Nézzük Cortezt a mi szempontunkból, nem mint konkvisztádort, hanem mint egy olyan kultúra szerencsés megtalálóját, amely a XVII. század számára már meghalt és számunkra is éppen olyan halott, mint az egyéb ősi kultúrák, amelyekről ebben a könyvben olvastunk. Érdekel tehát bennünket, hogy mit tartott Cortez és kortársai s mit az utókor erről a kultúráról.

Érdekes dolgot figyelhetünk meg. Cortez éppúgy, mint a korabeli szemtanúk, soha nem mulasztotta el, hogy rámutasson az általa leigázott nép hatalmára és jelentőségére. Hiszen ha ezt elmulasztja, nyilván csökkent volna teljesítményének értéke kritikus kortársainak szemében. Azonban nem csupán egy barbár és pogány birodalmat pusztított el, hanem, hogy a már egyszer használt idézettel újra éljünk, „úgy fejezett le egy kultúrát, mint a járókelő a napraforgót". Erről a tényről viszont soha nem vett tudomást. Ez figyelemre méltó, de annak az időnek szellemével és világnézetével magyarázható, amely csak krónikásokat termelt ki, de történelemírókat még nem. Érthetetlen és példátlan, hogy a XVI. század elején meghódított aztékokat, a róluk szerzett gazdag ismeretekkel együtt, de még a régi aztékok létezését is, az utókor úgyszólván újból *elfelejtette.* Míg az Újvilág egyre szorosabban bekapcsolódott Európa gazdasági és politikai vérkeringésébe, egyes, egészen rendkívüli amerikai kultúrák egykori létezése teljesen kikerült a köztudatból. Annyira, hogy kevéssel ezelőtt

még a tudomány sem érezte szükségét annak, hogy ezt a régi világot úgy vizsgálja, amint az megérdemli. Ezt a mulasztást nemcsak saját hiányos ismereteink bizonyítják, hanem az a számos enciklopédia, meg világtörténelmi gyűjteményes kiadvány, amely a toltékokat, mayákat és aztékokat vagy egyáltalán nem említi, vagy csak éppen futólag érinti.

Az az indokolás, hogy ezek a kultúrák nem állanak velünk olyan bensőséges fejlődéstörténeti kapcsolatban, mint a babiloni, egyiptomi vagy görögországi, nem helytálló. Mert a számunkra szintén idegen kínai és indiai kultúra sokkal elevenebben él tudatunkban, mint a régi amerikai. Pedig annak ellenére, hogy szárazföld köt össze velük, gazdasági és politikai forgalom tekintetében mégis sokkalta távolabb esnek, mint a négy évszázad óta elspanyolosodott és közben az amerikai kontinens hatókörébe belevont Mexikó. (Jellemző, hogy az első jelentős, 1879-ben alapított Amerikai Archeológiai Intézet évtizedeken keresztül teljes munkaerejét európai ásatásokra fordította. És azok a rendkívüli összegek, amelyeket amerikai intézmények régészeti kutatások céljaira áldoztak, még ma is csak *elenyésző* részben jutnak azok kezére, akik hazai talajból kinőtt kultúrák felkutatásán fáradoznak.)

Az azték kultúránál tehát nem csupán letűnt, hanem - és ezt nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk - felfedezése után ismét elfelejtett kultúrával van dolgunk.

Miután az aztékok kultúrájának nagyságát és erőteljességét oly gyakran emlegettük, itt az ideje, hogy túlbecsülésében megálljunk. Azért hoztuk annyira előtérbe, mert elsőnek fedezték fel, és ez a könyv a kutatás kronológiája szerint halad. Látjuk majd, hogy más, még jelentősebb kultúrák is léteztek, s lényegében az azték kultúra nem volt egyéb, mint civilizációs visszfénye egy nálánál még sokkalta magasabb, sokkalta ősibb kultúrának.

Ezzel megint belekerülünk elbeszélésünk sodrába. Elérkeztünk a régi Amerika *második* felfedezéséhez és ezzel együtt két rendkívüli ember ismertetéséhez. Közülük az egyik anélkül, hogy dolgozószobájának küszöbét átlépte volna, újból felfedezte a régi aztékokat. A másik pedig a dzsungelon késsel verekedte át magát és újból felfedezte azt a még sokkal régebbi népet, amelyre Cortez egyik kísérője bukkant elsőnek.

Ezúttal azonban a letűnt nagyságnak kijáró mélységes áhítattal, amilyenre csak a XIX. század volt képes. (Érdekes, hogy még a *második,* felfedezés sem volt elegendő ahhoz, hogy Amerika őslakói a kultúrák történetében az őket megillető helyre kerüljenek. *Harmadik* felfedezés is kellett hozzá, amely csak most, napjainkban éri el csúcspontját. Ezen azonban ráérünk majd csodálkozni egvik későbbi fejezetünk folyamán.)

29. FEJEZET

MR. STEPHENS VÁROST VÁSÁROL

Az 1839-es esztendő egyik kora reggelén egy kis társaság lovagolt a Honduras és Guatemala határán fekvő Camotán-völgyön keresztül. Az élen két fehér ember haladt, kiket indiánok követtek. Noha fegyvert viseltek, békés szándék vezette őket erre a vidékre. Azonban sem békés terveik hangoztatása, sem fegyvereik nem akadályozhatták meg, hogy még aznap este egy kis városnak „tanácsházában" mint elfogott rabok, lakat alá ne kerüljenek. Egész éjszakán át részegen duhajkodó és vadul lövöldöző katonaság őrizte őket.

Ezzel a kellemetlen bevezetéssel indult neki nagy kutatóútjának John Lloyd Stephens aki a régi Amerikát újból felfedezte.

Stephens a New York állambeli Shrewsburyben született 1805. november 28-án. Jogot tanult és nyolc esztendeig New York város bíróságain tevékenykedett. Magánéletét régészet iránti szenvedélyes érdeklődése töltötte ki. Minden idők, minden régi nép fennmaradt nyoma érdekelte. Amire előző fejezetünkben utaltunk, nála is beteljesedett. Ő, Amerika fia, nem az ősi Amerika ősi népeinek nyomai után vetette magát, nem Közép-Amerika felé fordult, ahol számtalan régiség hevert gazdátlanul - mégpedig azért nem, mert egyszerűen nem tudott róluk. Egyiptomba, Arábiába, s a Szentföldre utazott, majd a következő évben Görög- és Törökországba. Csak harminchárom éves korában, miután már két útleírást kiadott, került kezébe az a jelentés, amely fantáziáját valósággal felcsigázta és érdeklődését egészen új irányba terelte.

Ezt a beszámolót egy bizonyos Garlindo nevű ezredes írta a közép-amerikai hatóságok megbízásából, az ottani bennszülöttek közt szerzett tapasztalatai alapján. A hivatalos jelentést saját észrevételeivel bővítette. Sajátságos és igen régi eredetű építőművészetről számolt be, amelynek maradványai Yucatán és Közép-Amerika erdőségeiben találhatók.

A száraz katonai jelentés rendkívüli hatást tett Stephensre. Egyéb idevonatkozó adatok után kutatva, ráakadt Juarrosnak, Guatemala történetírójának könyvére, aki művében viszont egy bizonyos Fuentest idéz. Ez a Fuentes azt állította, hogy az ő idejében, 1700 körül, a hondurasi Copán területén egy régi épületcsoport - amelyet ő maga cirkusznak nevez - még igen jó állapotban volt.

Stephensre döntően hatottak ezek a hiányos értesülések. Hihetetlennek

tűnik, hogy semmi közelebbit nem tudott meg. A konkvisztádori idők forrásaival alig törődött. Igaz, hogy mint említettük, a spanyol hódítóknak a régi kultúrakat illető felfedezései teljesen elvesztek a köztudat számára. Stephens azt sem sejthette, hogy amikor ő Közép-Amerikába indul, tőle nem messzire egy másik, szintén amerikai férfiú, pontosan ugyanakkor Közép-Amerika egyik régi népéről gyűjti egybe az összes fellelhető adatot. Ez a férfiú, aki dolgozószobájából ki sem mozdult, nemcsak bőségesen tájékoztathatta volna e régi népek felől, de még azt is meg tudta volna mondani, hogy körülbelül mit fog találni! . . .

Stephens kísérőt keresett. Meg is találta, mégpedig angol barátjának, Frederick Catherwood rajzolónak személyében, aki itt hasonló szerepre vállalkozott, mint egykor Vivant Denon, aki lerajzolta mindazt, amit az Egyiptomi Társulat Napóleon számára gyűjtött, vagy mint Eugéne Flandin, aki a Ninive romjaiból kiásott, porladozó szobrokat rajzolta le Botta munkatársaként.

Már mindketten utazásuk előkészületeivel foglalatoskodtak, amikor alkalom adódott rá, hogy vállalkozásuk pénzügyi terheit nagyrészt az Egyesült Államokra hárítsák. Közép-Amerika gazdaságilag az USA érdekkörébe került. Amikor pedig az addigi ügyvivő hirtelen meghalt, Stephensnek sikerült az elhunyt örökébe lépnie. Ebben Martin van Buren volt segítségére, az Egyesült Államok elnöke, akit a törvényszéken eltöltött évekből ismert, amikor az még New York kormányzója volt. Így történt, hogy számos ajánlólevele mellett a jóhangzású „Encargado de los negocios de los Estados Unidos del Norte" (az Északamerikai Egyesült Államok megbízott ügyvivője) címével indulhatott útjára. (A régészet úttörői között már mennyi diplomatát találtunk!)

Hangzatos címe mit sem segített rajta, mikor megérkezése után részeg katonák csoportja őt és útitársait megrohanta. Az történt vele is 1839-ben Közép-Amerikában, ami hat évvel később Mezopotámiában, a Tigris partján, Layard-ral. Mind a ketten olyan országba csöppentek, amelyben éppen forradalmi események zajlottak.

Három nagy párt uralkodott akkor Közép-Amerikában. San Salvadorban Morazáné, a volt elnöké, Hondurasban a mulatt Ferreráé és Guatemalában az indián Carreráé. Ez az indián, híveivel együtt - akiket nem éppen barátságosan ,,cachurecos"-nak („hamis pénz") becéztek - fegyverben állott. Morazán és Ferrera San Salvadornál csatát vívtak. Morazán generális megsebesült, de győzött, és a lakosság éppen az ő érkezését várta Guatemalába. Ugyanazon az úton, amerről a generálist várták - menetelt John Lloyd Stephens kis karavánja.

Az ország szétzüllött. Operettgenerálisok és banditafőnökök váltották egymást az inkább fosztogatókból, mint harcosokból álló csapatok és csapatocskák vezéri tisztében. Indiánok, négerek, néhány kalandra szomjas európai tiszt és Napóleon olaszországi hadseregéből elszökött katonák voltak ezeknek a csapatoknak tagjai. A falvakat kifosztották, a lakosság éhezett. „No hay" - semmi sincs -, hangzott a megszokott válasz Stephens érdeklődésére, amikor élelmiszert akart vásárolni.

Amikor egyik városka „tanácsházába" beszállásolták magukat, az ezüst-

gombos bottal - méltóságának jelvényével - felszerelt elöljáró, vagy huszonöt emberrel együtt betört a hálóterembe. A csoportot Carrera egyik párthíve, egy tiszt vezette, akit Stephens, kalandjai leírásában csak „a fénylő kalapos úr"-nak nevez. A magyarázkodás kissé hevesen folyt le. Stephens Augustin nevű szolgája, aki egy elsietett bárdcsapástól megsérült a fején, elkiáltotta magát: „Tüzelni, sir, tüzelni!" Erre Stephens lobogó fáklyafény mellett kiteregette útleveleit és Cascara generális pecsétjét is megmutatta. Cascara, a napóleoni hadsereg egyik szökött tisztje, elég fontos szerepet játszott itt az országban, ajánlását is azért vette igénybe Stephens. Catherwood viszont a nemzetközi jogról és diplomáciai kiváltságokról tartott tudományos előadást. Ám ez még annyira sem érdekelte az ittas bandát, mint a dokumentek. A helyzet egyrészt a „Fra Diavolo" egyik jelenetéhez hasonlított, másrészt, ha tekintetbe vesszük, hogy három mordály már Stephens mellének szegeződött, véresen komoly fordulatot vehetett volna.

Némi haladékot okozott egy második tiszt felbukkanása. Ő láthatólag magasabb rangú volt, mert fején még gondosabban fényesített kalapot viselt az előbbinél. Az útlevelet újból átvizsgálták. A tiszt minden erőszak alkalmazását megtiltotta, viszont saját személyében tette felelőssé az elöljárót, hogy a foglyok biztos őrizetben maradjanak. Stephens közben sebtiben levelet írt Cascara generálisnak és le is pecsételte - a nagyobb hatás kedvéért, egy féldollárossal. „A sas kiterjesztette szárnyait, a csillagok felragyogtak a gyantafáklyák fényében, és valamennyien odatolongtak, hogy a hatásos pecsétet megszemléljék."

Stephens kis csoportjának szemére nem jött álom. Szállásuk előtt katonák ütöttek tábort; kurjongattak, üvöltöztek és mérhetetlen tömegű szeszt fogyasztottak. Majd ismét megjelent az elöljáró, mögötte az egész részeg bandával. Kezében tartotta a Cascarának szóló levelet. Tehát nem küldte el. Ekkor Stephens hangot változtatott. Most már erélyesebben lépett fel. És lám: amit sem az útlevelek, sem Catherwood tudós beszéde nem értek el, azt elérte - az új hang. Az elöljáró az egyik indiánt a levéllel útnak indította és kíséretével visszavonult. Stephens hosszas várakozási időre készült fel, amikor a helyzet magától jóra fordult.

Magasan állt a nap, mikor a kijózanodott elöljáró megjelent hivatalos, békítő látogatásra. A katonák pedig, még a hajnali szürkületben, valami új parancsnak engedelmeskedve, nagy hirtelen elvonultak.

Copán Honduras államban, a hasonló nevű folyó partján fekszik, amely a Montaguába ömlik, majd a hondurasi öbölbe. (Nem tévesztendő össze a Rio Coban vagy Cahabon menti Coban városával, amely északnyugatra esik Copántól és már Guatemala területén fekszik.)

Ezen az útszakaszon menetelt egykor Cortez, amikor az azték birodalom meghódítása után, 1525-ben Hondurasba vonult, hogy egy árulót megbüntessen. Ezernél több kilométert tett meg hegyeken és őserdőkön keresztül.

Stephens, Catherwood s az indián vezetők és teherhordók is útnak indultak. Alighogy olyan erdőségekbe kerültek, amelyek mint zöld tenger csapód-

tak össze mögöttük, már sejteni kezdték, miért is járt előttük errefelé oly kevés utas és kutató. „A lombsátor - írta háromszáz évvel ezelőtt Cortez - olyan sűrű árnyékot vetett, hogy a katonák nem látták, hová lépnek." Az öszvérek hasig süppedtek a mocsárba, és ha Stephens és Catherwood leszálltak segíteni, arcukat és kezüket szúrós növények tépték véresre. A fülledt meleg legyengítette őket, s az ingoványból felszálló szúnyograjok lázt okoztak. „Ez az éghajlat - írták Stephens előtt száz évvel Don Juan és Ulloa spanyol utazók a tropikus völgykatlanok klímájáról - kiszívja a férfierőt, és megöli a gyermekágyas asszonyokat. A barmokról leszárad a hús, a tehénből kiszárad a tej, a tyúk nem tojik . . ." Cortez és a két spanyol óta nem változott a természet. Az ország zűrzavaros katonai eseményei lehetetlenné tettek minden diplomáciai feladatot, ezért Stephens, egyéb elfoglaltság híján, kedvére követhette kutató szenvedélyét. Ha ez nem így történt volna - talán visszafordul.

Különben is azok közé tartozott, akikre az új és ismeretlen varázsa még megpróbáltatások árán sem veszti el vonzerejét. Ez az erdő, mely lépten-nyomon újabb akadályokat gördített útjukba, amint sűrűjébe mind mélyebbre hatoltak, nemcsak idegeiket, hanem szagló-, látó- és hallószerveiket is próbára tette. A lapályokról dohos pára tört fel. Mahagónifák terpeszkedtek, sárga és kék fák. A corozo-pálma tizenkét méter hosszú legyezőit tetőként teregette ki fejük felett. Orchideát is talált a kutató szem. Az őserdei fák törzsein, mint virágcserepek, virítottak a broméliák. És este, mikor a dzsungel ébred - bőgőmajmok kiáltozása, papagájok rikácsolása, tompa ordítás, majd elfojtott iajszavak hallatszottak, a megrohant és kínlódó állatok hangjai.

Álmukban sem látott tájakon küzdöttek magukat keresztül Stephens és Catherwood. Vérezve, iszaposán, gyulladt szemmel törtettek előre. Itt, ebben az ősidők óta érintetlennek látszó, elátkozott világban, itt lennének azok a koépítkezések ? Azok a nagy építkezések, amelyeket emlegettek ? . . .

Stephens becsületesen beismerte később, hogy minél mélyebbre hatolt a zöld birodalomba, annál hitetlenebbé vált. „Be kell vallanom, hogy mindketten, én is, Catherwood is, kissé kételkedtünk, és Copánhoz legföljebb reménykedéssel, nem pedig csodákat várva közeledtünk."

A csodához mégis elérkeztek.

Valahol, egy idegen erdő mélyén régmúlt életről regélő öreg falakra bukkanni igen érdekes és elmélkedésre késztető dolog, de csodának azért még nem nevezhető. Gondoljunk arra, hogy Stephens fél Keletet bejárta, és csaknem valamennyi ókori nép romvárosait ismerte. Vajon elképzelhető-e, hogy ez a csekély reménnyel és nem nagy várakozással érkező ember (aki egyiptomi méretekhez szokott) olyasmit lásson meg, ami az első percben elnémítja, ami csodával határosnak tűnik előtte, ha arra gondol, hogy felfedezése micsoda következményeket vonhat maga után tudományos téren ? . . .

Rio Copánig jutottak előre. Érintették a kis falut, hol a környék bennszülött lakosságával, csupa megkeresztelt meszticcel és indiánnal, jó kapcsolatokat

teremtettek. Majd továbbmentek előre a dzsungelben, amíg egyszerre csak terméskövekből épített, jól összeillesztett, jókarban levő fal előtt állottak. Lépcsők vezettek fel egy teraszhoz, amelyet azonban már annyira ellepett a növényzet, hogy méreteit nem lehetett becsléssel megállapítani.

Bár a látvány nagy hatást tett rájuk, örömüket fékezte az a gyanú, hogy az egész nem egyéb régi spanyol erődítménynél. Az útról letérve, vezetőjüket pillantották meg, amint erős csapásokkal egy folyondár vastag fonalait vágta szét. Majd, mintha csak színpad előtt állt volna, a folyondárfüggönyt félrehúzta, és várakozásteljesen, büszkén mutatott egy kimagasló, sötét kőtömegre, mintha csak saját művét mutatná a kritikusoknak.

Stephens és Catherwood most már késükkel maguknak is utat és kilátást vagdalva, egy sztélé előtt állottak, magas szobor előtt, amilyet még soha nem láttak. A szobor olyan művészi volt, hogy hasonlót sem Európában, sem a Keleten még nem láttak, és itt Amerikában eszükbe sem jutott, hogy ehhez hasonlót akár csak el is képzeljenek.

A kőszobornak olyan pompás volt az ornamentikája, hogy leírása az első pillanatokban egyenesen lehetetlennek tűnt. Későbbi mérések szerint: 3,90 méter magasságú, 1,20 méter szélességű és 0,90 méter vastagságú, faragásokkal és díszítményekkel teljesen elborított négyszögletű oszlop. Hatalmasan és szürkén állott az őserdő mély zöldjében; rovátkáiban még azoknak a sötétragyogású színeknek maradékaival, melyekkel egykor befestették.

Elülső oldalán egy férfi erőteljesen megmintázott alakja; arca „ünnepélyesen szigorú és félelmet keltő". Oldalai rejtélyes hieroglifákkal borítva, háta faragásokkal díszítve - melyek „mindentől különböznek, amit valaha is láttunk". (Lásd a XXIV. és XXV. táblát.)

Stephenst elbűvölte a felfedezés, de vérbeli kutató lévén, még a legváratlanabb pillanatok sem ragadtatták elsietett következtetésekre. Éppen ezért először csak a következőt állapította meg, ezt azonban teljes bizonyossággal: „A váratlanul felfedezett műemlék arról győzött meg, hogy az általunk keresett tárgyak nem csupán mint egy ismeretlen nép felfedezett nyomai érdekesek, hanem művészi értéküknél fogva is. Ezek a műalkotások, mint újonnan felfedezett történelmi dokumentumok, bizonyítják, hogy az a nép, amely egykor Amerika kontinensét lakta, nem sorolható a vadak közé."

Catherwood kíséretében Stephens most már egyre tovább vágott utat késével az őserdő sűrűjében. És amikor egy második, harmadik, negyedik, összesen tizennégy ilyen faragott oszlopra bukkant - egyik tökéletesebb megmunkálású volt a másiknál -, következtetéseiben már lényegesen merészebbé vált. Ő, aki jól ismerte a Nílus menti ország műemlékeit, és jól tudta, hogy ilyen és ehhez hasonló alkotásokat csakis fejlett kultúrák termelhetnek ki magukból, azt mondotta néhány, a Copán őserdejében talált darabról, hogy „ízléses kidolgozás tekintetében felülmúlják a legszebb egyiptomi szobrokat, a többiek pedig mint művészi munkák, legalábbis egyenrangúak velük"! Képtelenségnek tűnt az akkori világban ez az állítás. Amikor levélben először adott hírt leletéről Ste-

phens, tudósításai nemcsak hitetlenséget, de közderültséget is keltettek. Tudja-e vajon bizonyítani mindazt, amit állít?

„Hogyan kezdjen hozzá az ember?" - kérdezte önmagától is Stephens, a szobrok nagyságát és az áthatolhatatlan zöld növényfalakat méregetve. „Ez a vállalkozás csaknem reménytelen. Az erdő tele van rejtett romokkal. Itt van ugyan a folyó, amely ugyanabba a tengerbe ömlik, melynek partján New York áll, igen ám, de ez a folyó egyes szakaszain zuhatagos. Egyetlen lehetőség marad: egyik bálványt kísérlet céljából szét kell vágni és darabokban el kell szállítani, a többiekről pedig lenyomatokat készíteni."

De ettől a tervétől eltért Stephens. Hiszen ott volt Catherwood. Sürgette, kezdjen már hozzá a rajzok készítéséhez. Catherwood azonban, aki egyiptomi műemlékekről gyönyörű rajzgyűjteményt adott ki, húzódozott. Tétován és kedvetlenül tapogatta az eltorzult kőarcokat, az érthetetlen hieroglifákat, a bonyolult ornamentikát. Ismételten vizsgálgatta a világítást, a mély árnyékokat a csodás reliefeken, és fejét rázta . . .

Stephens tovább nyomozott: visszaküldte a vezetőt a faluba, tüzetesen kikérdeztette az embereket, hogy tud-e valaki valamit a titokzatos szobrokról ? Senki nem tudott semmit. Vajon ki hozhatott ilyen művészi alkotásokat létre ? „Quien sabe?" - („Ki tudja?") volt az állandóan megismétlődő válasz.

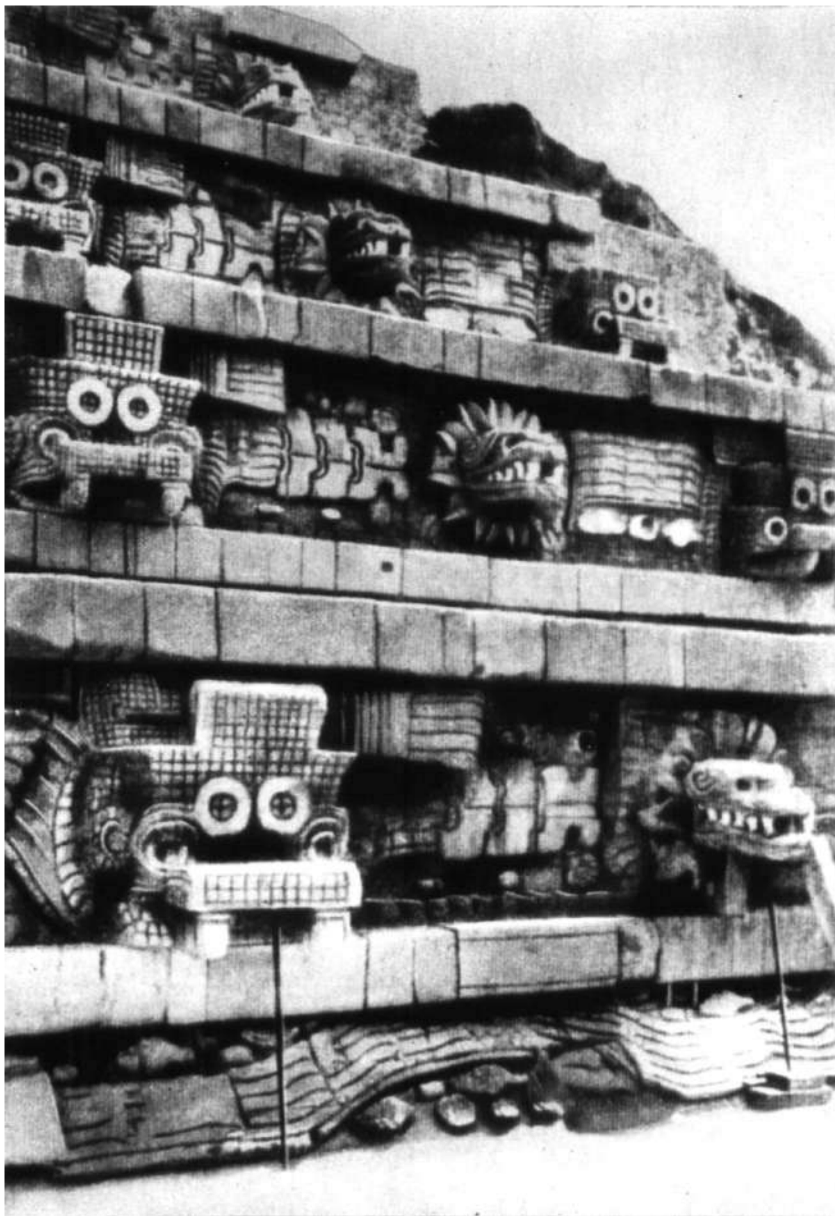
Stephens a falu szabójával, egy Bruno nevű meszticcel hatolt most egyre mélyebbre a dzsungelben. Mindig újabb és újabb szobrokat talált, újabb falakat, újabb lépcsőket és teraszokat. A szobrok egyikét „óriási gyökerek húzták le talapzatáról, egy másikat a fák ágai szorosan körülgyűrűztek s a talajból csaknem kiemelték. Megint egy másik a földön hevert, kúszónövényzet elképesztően vastag fonatai tartották fogva. Végül egy oltárszerű emelvény mögött ott állott előtte egy újabb szobor, fáktól körülvéve, melyek mintha beárnyékolni, szentségként őrizni akarnák. Az erdőség ünnepi csöndjében elveszett népét gyászoló istenségnek látszott."

Mire Stephens Catherwooddal ismét találkozott, *ötven* lerajzolandó modellt jelentett be neki. Ám Catherwood, a gyakorlott rajzoló, továbbra is a fejét rázta. Itt nem megy a rajzolás. Itt világosságot kell teremteni. Ebben a félhomályban elmosódnak az árnyékok és eltakarják a körvonalakat.

A következő reggelre halasztották munkájukat. Segítségre volt szükségük. A falunak kell munkaerőt adni. Egyszer csak egy mesztic közeledett feléjük, valamivel díszesebben és tarkábban öltözve, mint saját málhahordozóik és a többi bennszülött, akikkel eddig találkoztak. Talán ő hozza a várt segítséget ? De nem, a barna férfiú egyenesen hozzájuk lépett, meglepetésszerűen bemutatkozott mint Don José Maria, és elébük tárta a Copán folyó menti terület tulajdonjogáról szóló iratait.

Stephens elnevette magát. Az, hogy ezek a dzsungelben heverő romok „valakié" legyenek, képtelen ötletnek tűnt fel előtte. Mikor pedig kérdéseire

XXIII. tábla.

A Quetzalcouatl-piramis díszítményei Teotihuacanban. A piramis már akkor ősrégi volt - pontos korát még ma sem ismerjük -, amikor Cortez, a spanyol hódító mellette elvonult. Hat szakaszra osztva emelkedett egykor a magasba, széles lépcsőzet vezetett lábától egészen a csúcsáig

XXV. tábla.

Modern fényképfelvétel a XXIV. tábla kőoszlopáról. Ez az összehasonlítás alkalmat nyújt arra, hogy - ami a művészetet illeti - egy pillanatra kételkedjünk a technika haladásában

Don José Maria kijelentette, hogy ilyen szobrok létezéséről hallott már egyszer . . . akkor Stephens egyszerűen szavába vágott és hazaküldte.

Este, kunyhójában fekve azonban elgondolkodott Stephens a dolgon. Tulajdonképpen ki is ezeknek a romoknak tulajdonosa? Félálomban úgy döntött: „Senki más, mint mi, akik felfedeztük. És noha még azt sem tudtam, hogy hamarosan nem tessékelnek-e ki bennünket innen, elhatároztam, hogy mégis a mieink lesznek. S míg lelki szemeim előtt a hírnév és dicsőség ködös fantáziaképei vonultak végig, takarómat magamra húztam, és álomba merültem.

Másnap éles balták rövid csattanásai verték fel a dzsungel csöndjét. Az indiánok ledöntötték vagy egy tucat fát. Ha valamelyik fa végre kidőlt, megbomlott a kúszónövények, folyondárok s levelek összekuszált szövevénye is.

Stephens figyelte az indiánokat. Arckifejezésükben egyre annak a teremtő erőnek nyomait kereste, amely ezeket a szobrászati műremekeket képes volt megalkotni. Azt az idegenszerű jellegzetes, groteszkül kegyetlen, de mégis mesteri formákban megnyilatkozó erőt, amely nem törhetett hirtelen elő a homályból - térség kellett hozzá -, azon is csak lassan növekedhetett. Ám az indiánok arckifejezése nem árult el számára semmit.

Mialatt Catherwood rajztábláját felállította, hogy kihasználhassa az első, nehezen nyert világosságot, Stephens ismét behatolt a dzsungelbe. Rátalált a folyó menti falra. Sokkal magasabb volt, mint amilyennek első látásra becsülte. Főleg jóval nagyobb területet foglalt el. Tövises folyondárral annyira be volt nőve, hogy úgy látszott, mintha ormára roppant növényi kalpagot tűztek volna. Majomsivalkodás csattant föl, amikor Stephens a meszticcel együtt belefúrta magát ebbe a kusza folyondárba. „Itt találkoztunk először ezekkel az embereket majmoló furcsa élőlényekkel. A csodálatos műemlékek közepette úgy hatottak ránk, mint letűnt néptörzsek vándorszellemei, akik most egykori lakóhelyük romjait őrzik."

Stephens szemei előtt piramis alakú építmény bontakozott ki. Nagy nehezen szabaddá tették egy széles lépcsőzet fokait, melyet a vadul burjánzó növények megrongáltak. A lépcső a tövisbozótok sötétjéből a már szellősebb levélkoronák világosságába vezetett, végül a ceibafák ormai felett ki egy teraszra, amely legalább harminc méter magasságban volt a földtől. Stephens szédült. Micsoda nép mesterkedett itt? Mikor halt ki? Hány száz év előtt építette ezt a piramist? Melyik korszakban, milyen eszközökkel, kinek a megbízásából és kinek a tiszteletére emelte a számtalan szobrot? Csupán az látszott bizonyosnak, hogy egyetlen város nem hozhatott létre ilyen alkotásokat és építményeket. Mögöttük egy nagy és hatalmas nép erejének kellett állnia. Elképzelte, hogy Honduras, Guatemala, Yucatán messzi őserdei még milyen sok, ismeretlen várost rejthetnek, és megborzongott feladatának nagyságától. Ezer kérdés meredt feléje, és ő egyikre sem tudott választ adni. Széttekintett a fák koronája fölött, melyek alól a szobrok sejtelmes szürkén csillámlottak.

„A romváros, mint szétzúzott bárka a tenger közepén, úgy hevert előttünk: árbocai elvesztek, neve eltűnt, legénysége alámerült. Senki sem tudja

többé megmondani, honnan jött, kié volt, meddig hányódott, mi okból pusztult el. Azt, hogy legénysége kikből állott, csupán az egykori vízi jármű szerkezetében sejthető hasonlóság révén találgathatjuk, de bizonyosan talán sohasem fogjuk megtudni."

Amikor Stephens Catherwood munkájának első eredményeit meg akarta tekinteni, furcsa látvány fogadta. A rajzoló az elsőnek felfedezett oszlop előtt állott. Körülötte a földön egész halom papír feküdt szétszórva. Ö maga, tetőtől talpig mocskos volt, lábai az ingoványba süppedtek, a rázúduló moszkítósereg miatt szeméig beburkolta fejét. Kezén kesztyű volt, és azzal a bizonyos sötét és konok eltökéltséggel dolgozott, amely a felmerülő nehézségeket minden áron le akarja küzdeni. Kiderült, hogy Catherwood - az utolsó nagy grafikusok egyike, akinek művészi hatása csupán néhány angol rézmetszetben élt tovább egészen a századfordulóig, majd a formalizmus útvesztőiben eltűnt - ezúttal számára csaknem megoldhatatlan feladattal találkozott.

Az elébe táruló formák világa kívül esett az addig ismert formavilágon, rajzolóirónja úgyszólván felmondta a szolgálatot. Az arányokat nem ismerte fel, a perspektívák eltolódtak szemei előtt, és sem ,,camera lucidával" (abban az időben használatos segédeszköz), sem anélkül nem érte el az igényeinek megfelelő célt. Megzavarta az, amit papírra kellett vetnie. Vajon az ott díszítmény-e, vagy emberi testrész ? Az pedig amott emberi szemet vagy napot, vagy valami jelképet ábrázol ? Ez meg egy állatnak a feje volna ? Ha igen, hát hol létezhetnek ilyen állatok ? A fantáziának milyen talajából burjánzottak elő ilyen rettenetes fejek ? A díszítések gazdagsága folytán a kövek olyan alakokat öltöttek, amelyek páratlanul álltak a világon. „Mintha - állapítja meg Stephens - »a bálvány« gúnyt űzött volna Catherwood művészetéből, a szomszéd fa tetején pedig mintha két majom gúnyos kacajjal kísérte volna fáradozásait."

Catherwood reggeltől estig vitézül próbálkozott, és végre elérkezett az a nap, amely meghozta az első sikerült rajzot. Ez a rajz rövidesen nagy feltűnést keltett szerte a világon.

Ekkor érdekes dolog történt. Stephens, mivel segítségre volt szüksége, közelebbi érintkezést keresett a falu lakosságával. Az ismerkedés barátságos úton indult meg, mert a kölcsönösségi elv alapján ő is tudott a maga módján segítséget nyújtani; orvossággal és jó tanáccsal. Ám kisebb kellemetlenségek is adódtak. Mégpedig Don José Maria személyében, aki egyre-másra felbukkant, hogy újra meg újra, csökönyösen felmutassa birtoklevelét. A részletesebb tárgyalások során kiderült, hogy az ő szemében a romterület értéktelen, nem érdekli őt sem most, sem a jövőben, a „bálványképek" iránt is teljesen közömbös - csak a tulajdonos sértett önérzete nem hagyta nyugodni.

Tekintettel az ország zilált politikai viszonyaira, Stephens a környező lakossággal mindenáron fenn akarta tartani a jó viszonyt. Bolondos ötlete támadt. Röviden és velősen megkérdezte Don José Mariát: „Mennyi pénzt akar a romvárosért ?"

„Úgy hiszem - írja Stephens -, Don José Maria akkor sem lepődött volna meg jobban, ha szegény öreg feleségét, a mi reumás páciensnőnket kérem tőle megvételre . . . Nem tudta hirtelen, hogy kettőnk közül melyikünk vesztette el az eszét. Annyira értéktelennek tartotta saját birtokát, hogy ajánlatom gyanakvást keltett benne."

Stephensnek tehát be kellett bizonyítania becsületes szándékát a gyanakvó Don José előtt. Ebből a célból bemutatta neki iratait, amelyek őt jellembelileg kifogástalan egyénnek, utazó tudósnak s a nagy és hatalmas Egyesült Államok ügyvivőjének tüntették fel. A nyelv- és írástudó Miguel olvasta mindezt fel. A derék Don José ezalatt egyik lábáról a másikra állt, majd azt mondta, hogy meggondolja a dolgot, és azután visszatér.

Ez még egyszer megismétlődött. Miguel újból felolvasta az iratokat, de ezúttal sem mutatkozott eredmény. Akkor Stephens, aki már csak az ősi város megvásárlásától remélt békét és nyugalmat, a dzsungelfalu észjárását ismerve, bohózatba illő rábeszélési jelenetet rögtönzött.

Odacipelte utazóbőröndjét és előszedte belőle diplomata egyenruháját. Ha már diplomáciai feladatait nem intézhette el itt Közép-Amerikában, legalább az uniformis ne maradjon viseletlen. Stephens, az Egyesült Államok ügyvivője, ünnepélyes mozdulatokkal öltötte magára díszkabátját a bámuló mesztic José előtt. Igaz, hogy esőtől puhára ázott panamakalapot, kockás inget és térdig csatakos fehér nadrágot viselt hozzá. Igaz, hogy az egésznapos eső következtében nagy vízcseppek potyogtak a faágakról, és az ingoványos talajon pocsolyák terpeszkedtek. Néhány odatévedt napsugár azonban megcsillant a sasos díszgombokon, és olyan hatásosan világította meg az aranysujtásokat, hogy a látvány a Föld más szélességi körén sem tévesztette volna el hatását.

Hogyan maradt volna hatástalan Don José Mariára? Ellenállásának egyszeriben vége szakadt. John Lloyd Stephens pedig, aki saját bevallása szerint olyan furcsa jelenség volt, „mint az a bizonyos néger király, aki az angol tisztek küldöttségét fejére csapott kalapban, katonazubbonyban és kimondhatatlan ruhanemű nélkül fogadta" - megvásárolta Copán régi városát.

Később még hozzátette:

„Az olvasót talán érdekli, hogy Közép-Amerikában hogyan vásárol régi várost az ember. Mint minden egyéb áru, ez is a piaci kereslethez és kínálathoz igazodik. Egy város azonban nem tömegcikk, mint a pamut vagy az indigó, tehát nincs kialakult árfolyama. Ezen a téren az irányzat épp akkor igen lanyha volt. Tudja meg hát az olvasó, hogy én Copánért ötven dollárt fizettem. Az ár körül semmiféle vita nem támadt. Felajánlottam az összeget, és Don José Maria azt olyan fantasztikusan magasnak tartotta, hogy bizonyára tisztára bolondnak nézett miatta. Ha többet ajánlok fel, nem is tudom, minek vélt volna." (Lásd a XXVI. táblát.)

Világos, hogy ezt a jelentős és rendkívüli eseményt - noha a falu nem tanúsított különösebb érdeklődést iránta - méltóképpen meg kellett ünnepelni. Stephens hivatalos fogadást rendezett, amelyre díszmenetben vonult fel az

egész falu. Idős hölgyek feltűnően nagy számban jelentek meg. A fogadáson szivarokat kínáltak körül. („Cigarró"-t a hölgyeknek és „Puró"-t a férfiaknak.) Majd Gatherwood rajzait csodálták meg, végül a romokat és emlékműveket. Valóban csodálkoztak, mert amint kiderült, még senki az itt élők közül nem látta ezeket a romokat és szobrokat. Soha nem jutott eszükbe, hogy a lázt okozó, egészségtelen kipárolgású dzsungelbe behatoljanak. Még Don Gregoriónak, a helység legtekintélyesebb emberének fiai sem tették ezt, akik pedig bátraknak és az erdők legjobb ismerőinek számítottak.

Pedig a falu lakossága közül a tisztavérű indiánok még ugyanabból a törzsből származtak, és még pontosan ugyanazt a nyelvet beszélték, mint a kőszobrok, piramisok, lépcsők és teraszok réges-rég elporladt építőmesterei!

Amikor 1842-ben New Yorkban Stephens „Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan" című könyve, és kevéssel utána Gatherwood rajzai is megjelentek, a sajtóban óriási vihar támadt. A nyilvános viták egymást követték. A történészek idáig felállított világképük felborítását látták benne, a laikusok pedig a legvakmerőbb következtetéseket vonták le belőle. Közben Stephens és Catherwood számtalan megpróbáltatás között továbbment Copánból. Behatoltak Guatemalába; átvonultak Chiapason és Yucatánon. Útjukban mindenütt a mayák emlékműveire bukkantak. Szóban és képekben adott híradásaik a kérdések özönét vetették fel. Egyszeriben visszanyúltak a spanyol forrásokig. Yucatán felfedezőjéről és meghódítójáról, Hernandez de Cordova és Francisco de Montejo tetteiről szóló művekben rátaláltak e sajátságos népről szóló legkoraibb utalásokra. Sőt, hirtelenében egy másik könyv is a viták forgatagába került, mely négy évvel korábban jelent meg Párizsban, és ugyanarról a témáról szólt, mint Stephens „Üti benyomásai", de idáig senki nem törődött vele.

Első pillanatban különösnek látszik ez a dolog. Stephens műve feltűnést keltett, gyors egymásutánban több kiadást ért el, megjelenése után azonnal több nyelvre lefordították, röviden: közkézen forgott. Ezzel ellentétben, von Waldeck úr „Romantikus régészeti utazás Yucatánban" című munkáját figyelmen kívül hagyták, és ma már úgyszólván nem is tudnak róla. Bizonyos, hogy Stephens könyve alaposabb és olyan ragyogóan van megírva, hogy még ma is élvezetes olvasmány. Azonkívül Waldeck mögött nem állott egy Catherwood, akinek a rajzai művészi értékük mellett még tökéletesen pontosak is (a fényképek haloványabbak és elmosódottabbak Catherwood rajzainál). E rajzok még ma is dokumentációs értékei az archeológiának, annál is inkább, mert időközben sok minden, amit Catherwood még látott és lerajzolt, szétmállott, elporladt, tönkrement vagy benőtte újból a vadul burjánzó őserdő.

A két könyv sikere közti különbség fő oka mégis az, hogy amikor Waldeck könyve megjelent, Franciaország egy másik ősi kultúra felfedezéséért lelkesült, amelyhez a közelmúlt nemzeti eseményei is fűződtek. Még éltek Napóleon egyiptomi expedíciójának résztvevői, még javában foglalkoztatta a közvéle-

ményt a hieroglifák megfejtésének nagy jelentősége. Franciaország, és vele egész Európa, de még Amerika is (mert vajon hová utazott Stephens legelőször?) Egyiptom felé tekintett! Hathatós beavatkozás kellett ahhoz, hogy az érdeklődés más irányba terelődjék. Bizonyos találgatások most sem maradtak el, amikor a mayák az érdeklődés középpontjába kerültek. Ezek még minden új felfedezésnek nyomába szegődtek. Egy volt bizonyos Stephens tudósításai után, hogy a maya nép kultúrája egyanrangú volt a régmúlt nagy kultúráival. (Egyelőre csupán építkezéseik alapján állapították meg a szakemberek ezt a tényt, mert a mayák igen fejlett matematikai tudását csak sokkal később ismerték fel.)

Honnan jött ez a nép ? Ugyanahhoz az indián törzshöz tartozott-e, mint a többi indián népek, amelyek északon és délen éltek, és soha nem emelkedtek ki a nomád sorból ? És ha így van, akkor közülük miért éppen a mayák érték el a fejlettségnek ezt a magas fokát? Mi ösztönözte őket? Lehetséges-e egyáltalában, hogy elvágva az antik világ nagy kulturáramlatától, az amerikai kontinensen egy teljesen önálló, egyéni kultúra keletkezett?

Az első merész következtetések az utóbbi kérdés nyomán bukkantak fel: nem, ez lehetetlen - mondták. Nyilván a régi Keletről vándoroltak be, még a történelem előtti időkben. De vajon milyen úton? Valószínűleg a magas északon a dilúviumi korszakban létező szárazföldi úton keresztül! Mások felháborodtak ezen a feltevésen: egyenlítő környéki népeket a sarkvidéken át egy másik földrészre telepíteni - teljes lehetetlenség! . . . Ők inkább úgy döntöttek, hogy a mayák a mondabeli Atlantis-sziget életbenmaradottjai... És mivel egyik magyarázat sem tűnt eléggé kielégítőnek, olyanok is akadtak, akik Izrael törzséből származtatták a mayákat.

Catherwood rajzai révén az egész világ megismerkedhetett az újonnan felfedezett szobrokkal. Ezek közül egynéhány nem hasonlított-e feltűnően az indusok istenalakjaira ? Persze, mondták mások, de a piramisok inkább Egyiptomra utalnak . . . Egyes kutatók szerint a spanyol leírások világosan utaltak arra, hogy a maya mitológiában erős keresztény vonások tapasztalhatók. Megtalálható benne a kereszt jelképe, és több mozzanatból arra lehet következtetni, hogy a mayáknál nem volt ismeretlen az özönvíz fogalma sem. Kukulkan nevű istenük Messiáshoz hasonló szerepet töltött be - vagvis mindez a keleti Szentföldre mutat. . .

A viták még hevesen dúltak (elárulhatjuk, hogy ma már szilárdabb alapokon folynak, de még távolról sem zárultak le), amikor megjelent egy könyv, amelynek szerzője nem kutató volt, mint Stephens, hanem szobatudós. Ez a csaknem teljesen vak ember, dolgozószobája magányából pusztán elméleti alapon tört át a dzsungelen, ahogy Stephens - késével. Stephens Hondurasban, Guatemalában és Yucatánban fedezte fel a régi maya kultúrát, ez a tudós közben Mexikóban az azték birodalmat, Montezuma birodalmát fedezte fel másodszor. A kavarodás még teljesebbé vált.

A szaktudós, William Hickling Prescott Új-Anglia egyik puritán családjá-

ból származott. 1796. május 4-én született Salemben. 1811-1814-ig jogot tanult a Harvard Egyetemen. Néhány évvel később a nagy reményekkel induló jogászt különös írótábla mellett találjuk. Ez az úgynevezett „noctograph", Wedgewood találmánya volt. Palatáblához hasonlított, amelyen a vonalakat vízszintesen kifeszített rézrudacskák helyettesítették. Miután a kiálló rézvonalak biztosan vezették a kezet, a táblákon csukott szemmel is lehetett írni. Tollat tintába mártani nem kellett, mert a rudacskák alatt levő szénpapír a hegyes írószer nyomását átengedte. Tehát: ezen a táblán még az is írhatott, aki vak volt.

William Prescott pedig majdnem vak volt. Bal szemét szerencsétlen baleset folytán vesztette el még a kollégiumban, 1813-ban. Jobb szeme viszont az állandó tanulás következtében annyira elromlott, hogy a leghíresebb európai szemorvosok - két évet töltött emiatt Európában - sem tudták látását visszaadni. Jogászi pályafutásának ez a fogyatékosság hirtelen véget vetett.

Prescott ezután hihetetlen önfegyelemmel történetírói munkára vetette magát. Noctographon készült el „History of the Conquest of Mexikó" című műve. Lélegzetállítóan izgalmas elbeszélése ez Cortez hódításainak. De még ennél is több. Mert emberfeletti szorgalommal, a konkvisztádorok kortársainak a legapróbb, legrejtettebb feljegyzéseit is összegyűjtötte, hogy a hódítás előtti és utáni azték birodalomról teljes képet adhasson. A mű 1843-ban jelent meg. Az éppen felfedezett maya kultúra mellett a nem kevésbé titokzatos azték civilizáció rejtélye is az érdeklődés középpontjába került.

A kutatások eredményeként kiderült, hogy az aztékok és mayák egymással kapcsolatban voltak. Vallásuk igen sok tekintetben egyezett; építkezéseik, templomaik és palotáik ugyanolyan elgondolás alapján készültek. De hasonló volt-e a két nép nyelve, és korbán hogyan illeszkedtek egymáshoz ? Már a felületes vizsgálat is megállapíthatta, hogy az aztékok és mayák különböző nyelven beszéltek. Cortez az aztékokat virágzásuk idején „fejezte le", a mayák viszont évszázadokkal túlélték kulturális és politikai fénykorukat. Nyilván utolsókat vonaglottak már, amikor partjaikon a spanyolok kikötöttek.

Prescott azonban néhány olyan széljegyzettel egészítette ki könyvét, amely újabb rejtélyek forrása lett a közép-amerikai kultúrák keletkezését illetően.

Így például Prescott megszakítja az iszonyú ,,noche triste" leírását, amikor megvert csapatával Cortez Mexikóból elmenekül. Az izgalmas menekülés közepette megáll a történész, hogy megtekintse azt a romterületet, amelynek az üldözött spanyolok nyilván nem sok figyelmet szentelhettek. Ezen a területen emelkednek többek között a Teotihuacan-piramisok, azaz a Nap- és Hold-piramisok. Roppant építmények, amelyek a fáraók síremlékeivel is kiállják a versenyt. (A Nap-piramis hatvan méternél magasabb, és alapzatának oldalszélessége kétszáz méter.)

Ez a gigászi templomféle alig egynapi járásra (ma egyórai vonattávolságra) esik Mexikótól, tehát az azték birodalom szívében fekszik. Prescottot azonban nem befolyásolták a földrajzi tényezők, hanem követte az indián hagyományokat. Azt állította, hogy ezeket a romokat az aztékok már ott *találták,* amikor az

országba egykor mint hódítók betörtek. Ez annyit jelent, hogy az aztékok, sőt még a mayák előtt, egy sokkal régebbi *harmadik* kultúrnép is élt és tevékenykedett Közép-Amerikában és Mexikóban.

Prescott ezt írja: „Milyen gondolatok tölthetik el az utast. . ., amikor az óriás építkezések alkotóinak porai felett lépdel ? E romok a homályfedte ókorba vezetnek vissza. Kik voltak az építők? A regebeli olmékok, akiknek történelme, mint a régi titánoké, a mondák ködébe nyúlik vissza? Vagy, amint azt általában hiszik, a békés és szorgalmas toltékok, akikről bizonytalan szájhagyományokon kívül semmit sem tudunk ? És mi lett vajon azokból a néptörzsekből, akik itt építkeztek? Hazájukban maradtak, és elkeveredtek az őket követő vad aztékokkal ? . . . Vagy továbbvonultak délnek, ahol tág teret találtak kultúrájuk elterjesztésére, amint azt Közép-Amerika és Yucatán távoli vidékeinek nagyszerű építkezés-maradványai mutatják ?"

Egymást érték az ilyen és hasonló utalások - mi az egyszerűség kedvéért csak Prescottból idézünk. Ha Prescott azt állítja: „Áthatolhatatlan fátyolt borított az idő ezekre a titkokra . . . " - és ha még hozzáteszi: „. . . s ezt a fátylat halandó kéz fel nem lebbentheti" -, akkor bármennyit hozott is fel a múlt sötétjéből a napvilágra, túlontúl kishitűnek bizonyult. Mert halandó kezek még ma is ásnak, és máris sok olyan dologra derítettek világosságot, amely száz esztendővel ezelőtt megfejthetetlen titoknak tűnt. Jogosan remélhetjük, hogy egyszer azt is megfejtik, ami számunkra ma még rejtély és titok.

30. FEJEZET

KÖZJÁTÉK

Kerek húsz esztendővel később, 1863-ban, a madridi Királyi Könyvtár egyik látogatója szétnézett az Állami Történelmi Archívumban. Nézelődés közben egy nagyon öreg, láthatóan soha nem használt, megsárgult kéziratra akadt. Címe: „Relación de las cosas de Yucatan", „Jelentés a yucatáni dolgokról" volt, és 1566-ban írták. Néhány egészen különös és első tekintetre érthetetlen rajzvázlat tartozott hozzá. A kézirat szerzőjeként Diego de Landa szerepelt.

Minden átlagos látogató a kéziratot visszarakta volna a helyére, mint ahogyan azt bizonyára már sokan meg is tették. De az, akinek ezúttal kezébe került, véletlenül tíz évig működött Mexikóban, mint az ottani francia követség beosztott lelkésze. 1855 óta pedig Guatemala salamái kerületében, Rabinal nevű indián faluban volt pap. Emellett komoly tanulmányokat folytatott az ottani ősi kultúra maradványaival és az indián nyelvjárásokkal kapcsolatban. (Ez az indián hittérítő és tudós, Etienne Charles de Ravensberg álnév alatt egész sor történelmi regényt és elbeszélést is írt; ezt csak azért említjük, hogy fogalmat alkothassunk széles körű érdeklődéséről.)

Charles Etienne Brasseur de Bourbourg (1814-től 1874-ig élt) Diego de Landa elsárgult kis könyvét nem dobta félre, hanem alaposan átvizsgálta, és a közép-amerikai kultúrák tanulmányozása szempontjából igen fontos felfedezésre jutott.

William Prescott kilenc évvel volt idősebb Stephensnél, Brasseur de Bourbourg pedig kilenc évvel fiatalabb. És noha Brasseur de Bourbourg felfedezése csak 1863-ban történt, hármuk munkája mégis együvé tartozik. Stephens a maya emlékeket ásta ki. Prescott addig gyűjtötte az adatokat, amíg megírhatta az azték történelem első összefüggő fejezetét. (És egyszersmind az utolsót.) Brasseur de Bourbourg szállította viszont egy egész sereg mindaddig érthetetlen díszítmény és hieroglifa - ha még nem is teljesen tökéletes, de már jó nyomon haladó - megfejtését. Mielőtt ennek a felfedezésnek fontosságáról beszélnénk, tisztán kell látnunk a régészek helyzetét, mely egészen másképp alakult az amerikai problémával, mint az antik világ problémáival kapcsolatban.

Mikor a kínaiak i. e. három évezreddel az ottani nagy vízözön után birodalommá szervezkedtek, két legnagyobb folyójuk, a Huangho és a Jangce men-

tén vetették meg birodalmuk alapját. Az indiaiak először az Indus és Gangesz mentén telepedtek meg. Miután a sumerok bevonultak Mezopotámiába, az Eufrátesz és Tigris közében települtek meg, és itt fejlődött ki a babilon-asszír kultúra. Az egyiptomiak kultúrája nemcsak a Nílusnál, hanem egyenesen a Nílusból virult ki. Amit ezeknek a népeknek a folyók jelentettek, azt jelentette a régi görögök számára a szűk Égei-tenger. A régmúlt idők kultúrái tehát *folyami* kultúrák voltak, így az archeológia megszokta, hogy a folyam jelenlétét egy kultúra keletkezése szempontjából előfeltételnek tekintse. Nos - az amerikai kultúrák *nem* folyami kultúrák voltak. Virulásukban, fejlettségükben mégsem kételkedhetünk. (Peru fennsíkján az inka kultúra sem folyami kultúra: erről majd később beszélünk, mert nem áll közvetlen kapcsolatban a középamerikai kultúrákkal.)

A fejlődés további feltételének a népek földműveléshez, állattenyésztéshez, háziállatok neveléséhez való hajlamát és rátermettségét tekintették. A mayák megművelték a földet. (Noha egész sajátságos módon.) De állattenyésztés? A maya kultúra az egyetlen házi- és málhásállat nélküli kultúra, mely ennélfogva a kocsit sem ismerte.

De ez még nem minden, ami a mayáknak olyan különálló helyzetet biztosított a történelemben. Az antik világ legtöbb kultúrnépe kihalt és úgyszólván nyomtalanul eltűnt a föld színéről. És velük a nyelvük is. Ezek a „holt nyelvek", melyeket gyakran csak hosszas és fáradságos munkával sajátíthatunk el. Ám a mayák még ma is élnek, számuk csaknem egy millió; testalkatuk ugyanaz maradt, életmódjuk alig és ruházatuk csak jelentéktelen apróságokban változott. A kutató, aki indián kísérője felé fordul, ugyanazt az arcot láthatja, melyet éppen az imént másolt le egy régi maya domborműről. 1947-ben a *Life* és az *Illustrated London News* folyóiratok újabb ásatásokról közöltek fényképeket. Egy-egy régi relief előtt maya férfi és maya nő áll: mintha egyenesen az ő arcukról mintázták volna egykor a domborművet! Ha a reliefen megmintázott fejek még meg is szólalnának - hajszálra azt a nyelvet beszélnék, mint amelyen a maya szolga bérét kéri a kutatótól.

Azt hinnénk, ez különösen megkönnyíti a régészet munkáját. De ez csak a látszat. Mert - és ebben is különbözik az ókori világ többi kultúrájától - a maya kultúra nem két- vagy háromezer éve, hanem csak négyszázötven éve halott, felkutatásának lehetőségei mégis csekélyebbek bármely régi kultúráénál.

Babilóniáról és Egyiptomról, Ázsiának, Kisázsiának és Görögországnak régi népeiről mindig voltak értesüléseink. Ha közülük sok veszendőbe ment is, igen sok írásbeli vagy szájhagyományként mégis fennmaradt. Bizonyos, hogy ezek a népek réges-rég kihaltak, de még halálukban is tovább tudták adni azt, amit teremtettek - és halódásuk nagyon sokáig tartott. Az amerikai kultúrákat viszont, amint már mondtuk - „lefejezték". A talpig felfegyverzett spanyol lovasokat papok sorai követték, és azok a képek, írások, amelyek számunkra felvilágosításokat nyújthattak volna, máglyák tüzében hamvadtak el. Don Juan de Zumárraga, Mexikó első érseke, gigantikus autodafé keretében minden el-

érhető iratot megsemmisített. Példáját követték a püspökök és papok, s ami még megmaradt, azt - éppoly buzgalommal - a katonák pusztították el. Amikor 1848-ban Lord Kingsborough a régi aztékok még fennmaradt írásbeli emlékanyagából összeállított gyűjteményét lezárta, egyetlen spanyol eredetű darab nem volt közötte! Milyen dokumentumok maradtak reánk a mayáknak a konkvisztádorokat megelőző idejéből? Három kézirat csupán.

Az egyik kézirat Drezdában, a másik Párizsban és két összetartozó darab Spanyolország két különböző városában található: a „Codex Dresdensis" (a legrégibb), a „Codex Peresianus", továbbá a „Troano" és „Cortesianus"-kódex.

Ha már a nehézségek felsorolásánál tartunk, rá kell mutatnunk a közvetlen tudakozódás nehézségeire is. Görögországban és Olaszországban civilizált területen utazik az archeológus. Az egyiptomi kutató a lehető legkényelmesebb klímában dolgozik. Az viszont, aki a múlt században a mayák és aztékok nyomainak felkutatására szánta magát, teljesen civilizálatlan világba került és pokoli éghajlattal kellett megbirkóznia. (Még mostanáig, a hatvanas évek közepéig hiányzik például egy turisták számára járható szárazföldi út a legjelentősebb ásatások színhelyére, a guatemalai Tikálba, ahol a Pennsylvania Egyetem régészei William Coe vezetésével egy évtized során több mint háromszáz, részben óriási méretű épületet tártak fel. Repülőgépen viszont Guatemala-Cityből bárki egy óra alatt Tikálba látogathat és ott a hangulatos „Dzsungel vendégfogadóban" amerikai módra lakhat és étkezhet.)

Három akadály állott tehát a közép-amerikai kutatás előtt: először, ezeknek a kultúráknak sajátos, csaknem megválaszolhatatlan kérdései. Másodszor: az összehasonlítások és a következtetések lehetetlensége, mely az adatok hiányosságából eredt. Romokon kívül alig akadt valami. Harmadszor: az az akadály, melyet maga a vidék támasztott minden újabb kutatással szemben.

Csoda-e tehát, ha Stephens és Prescott nagyszerű újrafelfedezése után a mayák és aztékok ismét eltűntek a köztudatból? Hogy ezeknek a népeknek emlékét és ismeretét négy évtizeden keresztül csupán egynéhány tudós őrizte? Hogy az 1840 és 1880 közt eltelt esztendők számtalan apró-cseprő kutatási eredményen kívül egyetlen valóban nagy felfedezést sem mutattak fel? Hogy még Brasseur de Bourbourgnak Madrid archívumaiban végzett „ásatása" is csak egyes szakemberekben keltett érdeklődést?

Pedig Diego de Landa háromszáz éven át mindenki számára hozzáférhető és mégis használaton kívül heverő könyve varázsigét rejtett magában. Ennek segítségével - ha csak részben is - lehetségessé vált a kevés számú maya dokumentum és emlék rejtélyének megfejtése. Ám túlontúl kevés bizonyíték, túlontúl kevés kő, dombormű és szobor volt kéznél ahhoz, hogy a varázsigét kellőképpen hasznosítsák és hitelességét döntő jellegű összehasonlításokkal ellenőrizzék.

3i. FEJEZET

AZ ELHAGYOTT VÁROSOK TITKA

Ha vonalat húzunk északról délre a yucatáni Chichén Itzától a hondurasi Copánig, keletről nyugatra pedig a guatemalai Tikáltól és Ixkúntól, Guatemala városán keresztül Palenque-ig (Chiapas) - megkapjuk az egykori maya kultúra határvonalait. Egyben pedig azt a területet is, amelyet az angol Alfred Percival Maudslay az 1881 és 1894 közötti esztendőkben - tehát kereken negyven évvel Stephens után - beutazott.

Maudslay többet tett, mint Stephens. Megtette azt, ami időközben szükségessé vált ahhoz, hogy a kutatás parlagon ne heverjen. Nem kevesebbszer, mint hét ízben vonult dzsungelkutató útra. Kutatásairól nem csupán leírásokat és képeket hozott magával a tengerpartra, hanem eredeti leleteket is, tiszta és szemléltető pacskolatokat feliratokról, és gipszlenyomatokat domborművekről.

Gyűjteménye Londonba került s a Victoria és Albert Museumból a British Museumba vándorolt. Amikor a „Maudslay-Collection" az általános tanulmányozás céljára is hozzáférhetővé vált, anyaga lehetővé tette, hogy maguk a műemlékek szolgáljanak kellő felvilágosítással korukra és eredetükre vonatkozólag.

Ezzel pedig ismét elérkeztünk Diego de Landához. Yucatán második érsekében kettős lélek lakozott: a buzgó papnak és a tudományos felismerés felé törekvő, szinte már modern műértőnek lelke. Ez a kettős, állandóan ütköző hajlandóság viaskodott benne és nem bírt összhangra jutni. Sajnálatos, hogy a harcból végül a vakbuzgóság került ki győztesen. Mert Diego de Landa is egyike volt azoknak a püspököknek, akik a maya dokumentumok valamennyi fellelhető darabját, mint az ördög művét, elégették. A másik benne lakozó lélek ezek után már csak arra tudta őt rábírni, hogy az egyik életben maradt maya herceget Seherezádeként használja fel. De amit ez a Seherezáde neki elmondott, több volt mesénél. Így történt, hogy Diego de Landa nem csupán a mayák életkörülményeiről, működéséről, isteneiről és háborúskodásairól készített feljegyzéseket, hanem vázlatokat is közölt. Ezekből az is kiderült, hogy a mayák a napokat és hónapokat hogyan jelölték.

Semmi esetre sem lehet a dolog érdektelen - gondolhatják ma egyesek -, de miért éppen ez utóbbi feljegyzés érdemel különösebb figyelmet ?

Nos, már ez a néhány rajz is elegendő volt ahhoz, hogy a maya kőemlékek soha nem látott, idegenszerű díszítései megelevenedjenek, élettel teljenek meg.

A kutató most már kezében Diego de Landa rajzaival és rövidesen a mayák számjegyeinek ismeretében állhatott meg a lépcsők és templomok, oszlopok és frízek előtt. Az új alapokon végzett kutatás eredménye így foglalható össze:

A málhás állatok és kocsi nélkül összehordott, a dzsungelben egymásra halmozott köveken és a kőszerszámokkal kőbe vésett egész maya művészetben minden egyes díszítmény, dombormű, állatfríz vagy szobor közvetlen vonatkozásban állott bizonyos dátummal, keltezéssel. A mayák minden építkezése valóságos kőbe vésett kalendárium volt! Építő- és díszítőelemek elhelyezésében nem játszott szerepet a véletlen, s a matematika fölébe kerekedett az esztétikának. Azelőtt elcsodálkoztak a látszólag értelmetlenül ismétlődő vagy értelmetlenül megszakított borzalmas kőábrázatok sorozatán. Most megtudták, hogy mindegyikük valamely számot vagy naptári vonatkozást fejez ki. így például, ha Copán hieroglifdíszes lépcsőzetén a feljárás ornamentumai tizenöt ízben ismétlődtek, tudták, hogy ez az elmúlt, szökőnapos periódusok számát jelenti. És ha maga a lépcsőzet hetvenöt lépcsőfokból állott, ezzel az időszakok végén szereplő szökőnapok száma jutott kifejezésre (15x5). Ilyen, minden vonatkozásban a naptárnak alárendelt építészet és művészet nem akadt még egy a világon. Akadtak olyan tudósok, akik egész életüket a maya naptár tanulmányozására áldozták. S amikor mind mélyebbre hatoltak a kalendáriumi rejtélyekbe, a meglepetésekben gazdag maya kultúra újabb meglepetést tartogatott számukra.

46. ábra
A mayák hónapokat jelzö jegyei

A maya naptár - a világ legtökéletesebb naptára volt!

Másképpen épült fel, mint a többi, ismert naptár, pontosságban mégis felülmúlja azokat. Apró részletfinomságok (amelyek különben még ma sincsenek felderítve) figyelembevétele nélkül a maya naptár szerkezetét nagyjában a következőképpen vázolhatjuk: Ez a naptár húsznapos sorozatokkal dolgozik, melyek az 1-től 13-ig való számjegyekkel kombinálva kétszázhatvan napból álló sorozatot képeznek, az úgynevezett „Tzolkin"-t. (Aztékul: „Tonalamatl".) Másodszor, egy tizennyolc hónapjelből álló sorozatot használ, melynek mindegyike egy húsznapos szakaszt ölel fel, követve egy öt napot magába

zárójeltől. Ez a 365 napos maya év, az úgynevezett „Haab". Ezt aztán egy a „Tzolkin" (Tonalamatl) és a „Haab" összetételéből eredő időszámítás egészítette ki. Utóbbinak megjelölésére az egész tudományos világban immár érvényessé vált angol kifejezést, a „Calendarround"-ot használjuk. Ez az időszak 18 980 napot, vagyis 52, egyenként 365 napos évet foglalt magában, ami - ezt majd tapasztalhatjuk - igen fontos szerepet játszott a mayák életében. Végül is, az úgynevezett „long-count" rendszerrel számoltak, ami viszont egy bizonyos kiindulási dátummal kapcsolatos. Funkciójában a mayák kiindulási dátuma, a „4 ahau, 8 cumhu" - ha szabad e hasonlattal élnünk - a mi, Krisztus születését jelző dátumunknak felel meg. De csakis funkciójában, magában a keltezésben nem.

Ezzel az időszámítási rendszerükkel - amely annyira bonyolult, hogy részletes kimutatása külön könyvet töltene meg - érték el a mayák a világ minden egyéb naptárát felülmúló, pontos időszámításukat. Ma használatos naptárunkat jogosulatlanul tartjuk a legmegfelelőbb megoldásnak. Csupán közvetlen elődeihez viszonyítva mutat javulást. Így javította ki i. e. 239-ben Ptolemaios az óegyiptomi időszámítást; Julius Caesar átvette ezt a megoldást, amely Julián naptár elnevezés alatt érvényben maradt i. sz. 1582-ig, amikor is XIII. Gergely pápa újabb kiigazítások segítségével a róla elnevezett Gregorián naptárral helyettesítette. Ha összehasonlítjuk az eddig elfogadott naptári évek hosszúságát a csillagászatilag megállapított abszolút évhosszúsággal, észrevehetjük, hogy egyik sem közelíti meg annyira az abszolút értéket, mint a mayák naptára.

Íme az évhosszak összehasonlítása:

Julián naptár szerint:	365,250 000 nap
Gregorián naptár szerint:	365,242 500 nap
Maya naptár szerint:	365,242 129 nap
Asztronómiai számítás szerint:	365,242 198 nap

A mayák képesek voltak arra, hogy a legpontosabb csillagászati tudományt a matematika legbonyolultabb műveleteivel egyesítsék. Tehát rendkívül ésszerűen kellett hogy gondolkodjanak. Másfelől viszont a legsötétebb babonák bűvkörében éltek és cselekedtek. A mayák megalkották a világ legtökéletesebb naptárát és ugyanakkor *rabjaivá* váltak saját kalendáriumuknak.

A maya naptár titkainak felderítésén immár a szaktudósok harmadik nemzedéke dolgozik. A munka Landa utalásai nyomán indult meg és még ma is folyamatban van. Első sikereit a Maudslay-gyűjtemény anyagával érte el. Ha ebbe a munkába belevonjuk a képírások kibetűzését is, akkor a siker leginkább a következő nevekhez fűződik: E. W. Förstemann (hivatásos germanista filológus, aki elsőnek magyarázta a „Codex Dresdensist"), Eduard Seler (volt tanító, a berlini Néprajzi Múzeum vezetője, aki idevágó értekezéseiben a mayákról és aztékokról Maudslay után a leggazdagabb anyagot hordta össze),

Thompson, Goodman, Boas, Preuss, Ricketson, Walter Lehmann, Bowditch és Morley. Itt a nevek felemlítése tulajdonképpen igazságtalanságszámba megy azokkal szemben, akik akár a dzsungelben másolva, akár íróasztaluk mellett újabb részismereteket szereztek ugyanennek a célnak érdekében. A közép-amerikai kultúrák tudománya: közös munkásság eredménye. Közösségi alapon járták be azt a keservesen nehéz utat is, mely a naptártól egészen a történelmi kronológiához vezetett.

A naptártudománynak nem volt szabad öncélúvá válnia. A számok, hónapok, napok és időszakok ijesztő jelképei ott sorakoztak a templomok és paloták homlokzatán, oszlopain, szegélyein és lépcsőfeljáratain. Minden egyes építkezés homlokán viselte születésének időpontját. A kutatók dolga volt most már, hogy a műemlékeket időrendbe rakják, csoportosítsák, a csoportokat a kronológia szerint rendezzék és ezek alapján a stílus változásokat megállapítsák, a történelmet vegyék szemügyre.

47- ábra
A mayák napokat jelző jegyei

De vajon melyik történelmet?

Természetesen a maya történelmet. Bár a felelet kézenfekvő, a kérdés mégsem felesleges, mert minden ilyen alapon szerzett ismeretnek megvolt az a hátránya, hogy a kutató *csak* a maya történelmet, jobban mondva *csak* a maya dátumokat látta, a mi időszámításunkra való vonatkoztatás nélkül.

A kutatók itt ismét olyan kérdések előtt állottak, amilyeneket - legalábbis ennyire kiélezetten - az antik világ soha nem vetett fel. Hogy jobban megértsük a dolgokat, az újabb európai történelemből hozunk fel ideillő példát. Tegyük fel, hogy Angliának nem voltak történelmi kapcsolatai a kontinenssel és időszámítása egy számunkra teljesen ismeretlen időpontból indult ki. Egész történelmüket saját időszámításuk alapján jegyezték volna fel. Nos, a történészek átjönnek a kontinensről, pontosan megállapítják a viszonylagos történelmi folyamatot Oroszlánszívű Richárdtól egészen Viktória királynőig. És az időszámítás kiindulópontját nem ismerve, csak éppen azt nem tudják, hogy Oroszlánszívű Richárd vajon Nagy Károly, XIV. Lajos avagy Bismarck kortársa volt-e.

A dzsungel-műemlékeket tanulmányozva pontosan ilyen helyzetben voltak

a kutatók. Rövidesen sikerült megállapítaniuk, hogy Copán építkezései például hány esztendővel korábbiak Quiriguá épületeinél. De ugyanakkor még csak nem is gyanították, hogy az európai időszámításnak melyik évszázadában épülhetett ez a két város.

Világossá vált tehát, hogy következő feladatként meg kellett teremteni a kapcsolatot a maya és a mi időszámításunk között. Amikor azonban ez lényegében már megtörtént, a különálló időpontoknak egyre biztosabb rögzítésével kapcsolatosan újabb probléma vetődött fel. A nagy népek történelmének egyik legérthetetlenebb csodája: az elhagyott városok titka.

48. ábra
A mayák számjegyei

Túllépné könyvünk keretét és megzavarná mondanivalónk folyamatosságát, ha megkísérelnénk elmagyarázni azokat a módszereket, amelyek segítségével a két időszámítást sikerült hozzávetőlegesen összeegyeztetni.

Az egyik ide vonatkozó felfedezést azonban meg kell említenünk, noha ez az amúgy is bonyolult vonatkoztatási rendszert még bonyolultabbá tette. Említésre méltó ez a felfedezés azért is, mert a legkésőbbi maya történelem egyik eleven részletébe engedett közvetlen betekintést, s ezáltal kerülő utakon ismét csak a holt városok titkához vezetett.

Az elmúlt században Yucatán legkülönbözőbb helyein rátaláltak „Chilam Balam könyvei"-re. Konkvisztádori idők utáni feljegyzések voltak ezek, de színesek és telve politikai kalandok leírásával. Értékük főleg abban rejlett, hogy legalábbis részben, eredeti maya adatokon alapultak.

Chumayelben, a múlt század hatvanas éveiben találták meg a legfontosabb ilyen kéziratot. Crescencio Carillo y Ancona püspöknek és történésznek adták át. A Pennsylvania Egyetem később fényképet is közölt róla. A püspök halála után a kézirat a meridai Cepeda-könyvtárba került. Onnan azután 1916-ban titokzatos körülmények között nyomtalanul eltűnt. A róla készült fénykép fennmaradt. A könyv különben is egyedülálló ritkaság. Spanyol behatás alatt, latin betűkkel, maya nyelven írták. Ám a maya papok nem törődtek a latin szóelválasztással és az írásjelek alkalmazásával. Némely szót erőszakosan széttördeltek, másokat viszont tekin-

tet nélkül kezdetükre és végződésükre, soha nem ismert szószörnyeteggé képeztek. A spanyolban nem létező maya hangokat latin betűkapcsolatokkal igyekeztek kifejezni, melyek jelentőségét nem ismerjük. Ezek után természetes, hogy az amúgy is gyakran jóslatszerűen homályos szöveg kibetűzése rendkívül nehéz volt.

Az általános adathiány közepette nagy örömet keltő felfedezés sok fejtörést okozott. „Chilam Balam könyvei"-ben ugyanis az ősi mayák által még nem használt időszámítás, az úgynevezett „Katun-Count" szerepelt. Bár hamarosan kiderült, hogy itt csupán a „Long-Count" bizonyos leegyszerűsítéséről van szó, ez a tény mégis újabb bonyodalmat jelentett: azt, hogy most már nemcsak a „Long-Count" és a keresztény időszámítás között, hanem a kettő és a „Katun-Count" között is meg kell állapítani a kölcsönös vonatkozásokat.

Keserves feladatot jelentett ez az újabb kiegészítő munka. Valami azonban mégis megédesítette: minél inkább közeledtek a kutatók a megoldás felé, annál többet tudtak meg a maya történelem utolsó fejezetéről. Nemcsak hogy életre kelt előttük a mayáknak ez az időszaka, de keltezhetővé is vált. Addig a mayák idegenszerű építkezését ismerték csak. Most felfedezték, hogy történelmüknek legalábbis az utolsó szakasza nem különbözik a többi, ismert nép történelmétől. Támadásoknak, harcoknak, árulásnak, forradalmaknak szakadatlan sorozata, röviden - emberi történelem.

Megtudtuk, hogy a Xiu és az Itza család küzdött a hatalomért. A fényes Chichén Itza főváros csodás épületei, Dél-Yucatán ősibb városaihoz viszonyítva mind stílusuk, mind méreteik tekintetében valami különös, idegen befolyást árulnak el. Nagyvonalú egyszerűségében a régi birodalom reneszánszát képviseli Uxmal. (Lásd a XXVIII. táblát.) Mayapánban mindkét stílus összetalálkozott. Értesültünk arról, hogy Mayapán, Chichén Itza és Uxmal városok egymással szövetségre léptek. Ezt a szövetséget azonban árulás bontotta meg. Chichén Itza hadserege Mayapán ellen vonult. Ám a szövetségi főváros ura, Hunac Ceel tolték zsoldosokat fogadott, és elfoglalta Chichén Itzát. Hercegeit túszokként Mayapán udvarába hurcoltatta, később azonban alkirályi méltóságba emelte. A városok közötti szövetség később sorvadásnak indult. 1441-ben Uxmal Xiu dinasztiája megszervezte az elnyomottak felkelését: Mayapánt bevették. Ezzel nemcsak a látszólagos városszövetség omlott össze, hanem az egész Maya birodalom. A xiuk még alakítottak egy várost, amelynek neve Mani. Többek véleménye szerint ennek a szónak értelme az, hogy „elmúlt". Mindenesetre a bevonuló spanyolok számára könnyebb zsákmányt jelentett, mint Cortez számára Mexikó.

Az Újbirodalom dátumokkal ellátott történelme sok izgalmas percet eredményezett. Nehogy azonban hamis képet nyújtsunk a kutatás folyamatáról, a maya történelem e legtitokzatosabb fejezetének kutatásáról, még egyszer leszögezzük: az események nem mindjárt illeszkedtek bele következetesen azokba a leírásokba, melyeket itt iparkodunk bemutatni. Tehát semmiképpen sem úgy, hogy a tézist mindig antitézis követte. A „Chilam Balam könyvei"-t tanulmá-

nyozó kutatónak, hogy eredményt érhessen el, fel kellett használnia á korábbi munkák eredményeit is. Mindazt, amit tudós társai harminc esztendővel ezelőtt kiástak, vagy mások egy évtizeddel előbb mint nyelvészek vagy naptárkutatók elértek, figyelembe kellett vennie. Ez az elsüllyedt kultúrát visszahódító hadjárat soha nem hozott sorozatos és teljes sikert. Annyira jutott csak el, még napjainkban is, hogy a kép egyre *kerekebb* és *világosabb.*

Ilyenformán bontakozott ki annak a történelmi folyamatnak a képe, amely páratlan a maga nemében, és amelyet máig sem sikerült mindenki számára elfogadható módon magyarázni.

Először használtuk most az ,,új"- és az „ó"-birodalom megjelölését. Ezzel elébevágtunk az eseményeknek. Elmondtunk már egyet-mást Mayapánról, Chichén Itzáról és Uxmalról, hogy az Újbirodalomnak csak legnevezetesebb városait említsük. Kezdjünk most egy kérdés-felelet játékot azokkal a kutatókkal, akik a maya kronológiával foglalkoznak:

Miért nevezzük a Yucatán északi részén fekvő alapításokat „Újbirodalom"-nak?

Felelet: Mert igen későn keletkeztek, csak az i. sz. VII. és X. század közötti időkben. Ez az Újbirodalom minden jellegzetes megnyilvánulásában: építészetében, képzőművészetében és naptárrendszerében lényegesen eltér az óbirodalomtól.

Mit jelent ebben az esetben az „alapítás" ? Szokás szerint egy új birodalom mindig a régiből alakult ki.

Felelet: Ez a megszokott eset itt már annyiban sem állhat fenn, mert az Újbirodalom a dzsungel szűz talajára valóban újonnan épült fel. Ez annyit jelent, hogy itt teljesen új városoknak vetették meg alapjait. Az Óbirodalom Yucatán félszigetének déli részén terült el, a mai Honduras, Guatemala, Chiapas és Tabasco területén.

Így tehát az Újbirodalom az Óbirodalom telepes gyarmata volt?

Felelet: Éppenséggel nem. Hiszen a mayák egész népe alapította.

Azt akarják ezzel mondani - kérdjük mi most -, hogy egy szép napon a a mayák egész népe felkerekedett, és jól berendezett országát, erős városait elhagyta - azért, hogy ott fenn északon, az őserdők bizonytalanságának kiszolgáltatva új birodalmat építsen magának?

A kutatók ezúttal mosolyogva válaszolnak: Éppen ezt akartuk mondani. Magunk is jól tudjuk, hogy ez milyen hihetetlenül hangzik, de mégis ez a tényállás, mert. . .

És itt egy csomó dátumot teregetnek elénk. Most pedig emlékezzünk vissza arra, amiről egyszer már beszéltünk. Arra, hogy az a nép, amely a világ legjobb naptárát szerkesztette, saját naptárának rabjává vált. A mayák tudniillik nem akkor emelték óriási épületeiket, amikor azoknak szükségét látták, hanem akkor, amikor azt nekik naptáruk parancsolta. Ez annyit jelent, hogy minden ötödik, tizedik vagy huszadik esztendőben újabb építkezésbe fogtak, melyet születése dátumával láttak el. Néha egy már meglevő piramis közelében másikat

építettek, ha ezt egy újabb naptári fordulat így követelte. Évszázadokon keresztül cselekedték ezt, teljes szabályszerűséggel; ezt a kőbe vésett dátumok bizonyítják. A szabályszerűséget pedig csak egy nagy katasztrófa törhette meg. A kivándorlás.

Ha tehát azt látjuk, hogy bizonyos időpontban az építkezés egyik városban megszűnt, és körülbelül ugyanakkor egy másik városban újra kezdődött, ennek csak egyetlen oka lehetett, az, hogy a lakosság hirtelenében otthagyott egy várost, és másikat alapított.

Az ilyen helyi eseményekre, habár az a kérdések özönét indítja el, még találhatnánk magyarázatot, de az, ami i. sz. 610 körül lejátszódott, teljességgel megmagyarázhatatlan.

Ugyanis egy egész nemzet kerekedett fel, elhagyta biztonságos házait, utcáit, tereit és palotáit, hogy a távoli és vad északra vándoroljon. A kivándorlók közül egyetlenegy sem tért vissza. A városok kihaltak, a dzsungel behatolt az utcákba, gaz burjánzott lépcsőkön és küszöbökön. Erdők magvai keltek ki a résekben, amelyekbe földet hordott a szél. Vadhajtások nőttek nagyra, és széttördelték a falakat. Ember nem tette többé lábát az udvarok kövezetére, és a piramisok lépcsőin sem haladt többé fel senki.

Hogy ennek a folyamatnak teljes szörnyűségét és érthetetlenségét felfoghassuk, képzeljünk el valami hozzá hasonlót. Például azt, hogy az ezeréves múltra visszatekintő franciák, hirtelen elhatározással, zárt sorokban nekiindulnának Marokkónak, hogy ott a tengerparton egy új Franciaországot alapítsanak. Otthagynák székesegyházaikat, nagy városaikat. Marseille, Toulouse és Bordeaux, Lyon, Nantes és Párizs lakossága váratlanul egy szálig kivándorolna! S mindennek tetejébe - mert még az is hozzátartozik - ,Marokkóba megérkezve rögtön elkezdenék ugyanazt felépíteni, amit az imént elhagytak, ugyanolyan katedrálisokat és városokat.

Ez a mayáknál éppen olyan érthetetlen, mint amilyen a franciáknál lenne.

Amikor ennek az eseménynek nyomára jöttek, egymást érték a találgatások. A legtermészetesebb annak az érvnek elfogadása lett volna, hogy idegen betolakodók üldözték ki a mayákat. De miféle betolakodók lehettek azok? A mayák hatalmuk tetőpontján állottak, és hadierő szempontjából sem jöhetett számításba ellenük komoly vetélytárs. De ez a magyarázat különben sem helytálló. Az elhagyott városokban nyoma sincs idegen hódítók pusztításának.

Természeti katasztrófa adott okot netán a kivándorlásra ? Ismét meg kell kérdeznünk: hol van ennek nyoma? És miféle katasztrófa indíthat arra egy nemzetet, hogy új országot építsen fel, ahelyett, hogy a kényszerű menekülés után ismét visszatérjen ?

Valami szörnyű ragály pusztított talán ? Semmi jel sem mutat arra, hogy egy megtizedelt nemzet (mert csakis ebben az esetben szánja el magát kivándorlásra) kelt volna nagy útjára. Ellenkezőleg, az a nép, amely olyan városokat tudott felépíteni, mint Chichén Itza: erős volt.

Vagy az éghajlat változott meg hirtelenében ? Annyira, hogy minden to-

vábbi ottmaradást lehetetlenné tett volna? Nos, az Óbirodalomtól az Újbirodalom központjáig a távolság légvonalban nem több négyszáz kilométernél. Akkora klímaváltozás pedig (amire különben semmi támaszpontunk nincs), amely ennyire szét tud bomlasztani egy egész birodalmat, négyszáz kilométerre is érezteti hatását.

Milyen magyarázat marad még hátra?

Úgy látszik, hogy az igazira az utolsó évtizedek folyamán találtak rá. Valószínű, hogy ez a magyarázat meggyőzőbb az eddigieknél, mert egyre több kutató foglal mellette állást, közöttük az amerikai Sylvanus Griswold Morley professzor is síkra száll érte. Hogy ezt a magyarázatot érzékelhessük, vessünk egy pillantást a maya birodalom történelmére és társadalmi szerkezetére. Megéri a fáradságot, mert közben ennek a különös országnak megint újabb sajátosságával ismerkedhetünk meg. A világ összes fejlett kultúrája között ugyanis a mayáké az egyedüli eke nélküli kultúra!

Tételezzük fel a könnyebb áttekintés kedvéért, hogy a mayák úgynevezett Óbirodalma fejezetekre oszlik.

Óbirodalom

Az építkezési dátumoknak a keresztény időszámítással való, S. G. Morleytől származó egyeztetése alapján egy még nem keltezhető időponttól fogva i. sz. 610-ig tartott.

A legrégibb korszak

datálhatatlan, i. sz. 374-ig. Úgy tudjuk, hogy a legrégibb város Uaxactún (mindenesetre régebbit még nem találtak). Utána, tőle nem messze keletkezett Tikál és Naranjo. Közben a mai Hondurasban megalapították Copánt, később a Rio Usumacinta mellett Piedras Négrast.

A középső korszak

i. sz. 374-től 472-ig. Ez alatt a kerek száz esztendő alatt alapították Palenque-t (Chiapas és Tabasco határán fekszik; a legrégebbi s a középső korszak fordulóján épült; gyakran a legrégibb korszakhoz tartozónak tekintik), majd Menchét (Chiapasban), végül Quiriguát (Guatemalában).

A nagy korszak

i. sz. 472-től 610-ig. Sejbal, Ixkún, Flores és Benque Viejo városok keletkezése. A nagy korszak a kivándorlással zárul.

Ha a térképen a területet megnézzük, ahol az Óbirodalomnak ezek a városai épültek, láthatjuk, hogy ez a térség olyan háromszög, amelynek három sarka Uaxactún, Palenque és Copán. Észrevehetjük továbbá azt is, hogy a háromszög szélein Tikál, Naranjo és Piedras Négras városok emelkednek. Majd azt is tapasztalhatjuk, hogy (az egyetlen Benque Viejo kivételével) a háromszög *közepében* az utoljára épült és legrövidebb életű városok foglalnak helyet: Sejbal, Ixkún és Flores.

Mindez az emberiség történelmének egyik csodálatos folyamatára vet fényt. A mayák a világ egyetlen népe, amelyik kívülről befelé fejlesztette országát!

Kívülről a központ felé irányuló imperializmus! Fordított expanzió: a végtagoktól a szív felé. Mert ténylegesen növekedés volt és „terjeszkedés". Az országot nem idegen hatalom szorította össze - hiszen a mayákon kívül ott és akkor nem létezett hatalom -, hanem ez minden logikával és a történelem minden tapasztalatával ellenkező irányban, minden külső befolyás nélkül fejlődött így.

Nem akarjuk Kínát idézni (sem a kínai nagy falat), sem pedig azt a sápkóros pszichológiai feltevést előráncigálni, amely szerint fénykorának dekadenciájában egy nép már nem *akar* kifelé terjeszkedni. Inkább bevalljuk, hogy a maya történelemnek erre a csodálatos jelenségére semmi magyarázatot nem tudunk. Mivel ritkán fordul elő, hogy valamilyen történelmi probléma végérvényesen megoldatlan maradjon - hátha egy olvasónk megtalálja a rejtély kulcsát. Ez nem csupán udvarias szónoki kérdés. Mert a problémát egyedül a szaktudomány aligha oldja meg. A szaktudás ugyanis ebben a kérdésben mind ez ideig nem jutott eredményre.

A régészeti tudomány önmagában arra a kérdésre sem tudott kielégítő választ adni, hogy a mayák, fejlődésük csúcspontján, amikor városaik teljes pompájukban álltak, és hatalmuk tetőfokát érte el, miért hagyták el hirtelenében városaikat, és miért vándoroltak ki a kietlen észak vadonjába?

Azt mondottuk, hogy a mayák városlakók voltak. Csak abban az elhatárolt értelemben, ahogy ötszáz esztendő óta minden európai nép az volt. Az uralkodó osztályok (nemesség és papság) városokban összpontosultak. Hatalom, kultúra, szellemi élet és választékos életmód, mindez a városokból indult ki. Ám ezek a városok életképtelenek lettek volna a paraszt nélkül, az ország terményei nélkül. Kivált egy bizonyos főtermény nélkül, mely számunkra a kenyérgabona, a közép-amerikai népek számára pedig a tengeri volt.

A városokat és az uralkodó osztályokat a tengeri táplálta. Belőle és általa virágzott ki a kultúra. Még helyet is ő teremtett számára, hiszen azon a leégett dzsungelrészen épültek fel városaik, amelyen előzőleg tengeri termett.

Társadalmi berendezkedés szempontjából azonban a mayák élesebb ellentéteket mutatnak minden más ismert nemzetnél. Hasonlítsuk csak össze a maya várost a modern európai várossal. A modern városok lakosai között ha érezhető is a társadalmi különbség, mégis ezer és ezer közbeeső fokozat, apró szál fűzi össze és hozza közel őket egymáshoz. A maya városok viszont leplezetlenül kiélezve hangsúlyozták a lakosaik között fennálló társadalmi ellentétet. Többnyire dombtetőn pompáztak a papság és nemesség templomai és palotái. Zárt területet képeztek, erődítményszerű jelleggel. (Ezt a jellegüket nyilván több alkalommal be is kellett bizonyítaniok.) E körül a kőből épült „City" körül hevertek szanaszét minden közbeeső fokozat és átmenet nélkül az egyszerű nép lomb- és fakalyibái. A maya nép két részre oszlott. Az elenyészően kis számú uralkodó osztályra és az elnyomottak óriási tömegére.

A két osztály közötti tátongó szakadék a mi fogalmaink szerint elképzel-

hetetlenül nagy volt. A mayáknál a közvetítő szerepet játszó polgárság, úgy látszik, teljesen hiányzott. „Almehenoob"-nak nevezte magát a nemesség, ami annyit jelent, hogy „akiknek apjuk és anyjuk van", tehát, akik - családfát vezetnek. Ez a kaszt szigorú zárkózottságban élt. Közülük származtak a papok s az örökös herceg, a „hlach uinic", az „igaz ember". Ezeknek az „apákkal és anyákkal bíróknak" dolgozott az egész nemzet! Termésének egyharmadát a nemességnek adta a paraszt, a második harmadát a papságnak, és csak az utolsó harmadot tarthatta meg magának. (Gondoljunk arra, hogy Európa feudális társadalmi korszakában a „tized" leadása milyen elviselhetetlen terhet jelentett.) A vetés és aratás közötti időben pedig a parasztok az építkezéseknél a rabszolgákkal együtt dolgoztak. Kocsik és málhás állatok nélkül hurcolták kijelölt helyükre a kőtömböket. Vas, érc és bronz nélkül, csupán kőből készült szerszámokkal faragták ki a csodás szobrokat és domborműveket. A maya munkások teljesítménye semmivel sem csekélyebb az egyiptomi piramisok építőiénél, sőt valószínűleg nagyobb.

Ez az élesen elhatárolt kasztrendszer (amely a jelek szerint ezer év alatt semmit sem engedett merevségéből) magában hordozta a bomlás csíráját. A papok magas fokú kultúrája és tudománya egyre elvonatkozottabbá vált. Nem táplálták alulról gyökerek. A maya tudósok egyre kizárólagosabban a csillagok felé fordultak - és megfeledkeztek a termőföldekről, éppen arról, ami az erőt adja. Elfelejtettek segítőeszközt feltalálni, hogy a fenyegető katasztrófát elháríthassák. Csak a maya intelligencia példátlan szellemi gőgje adhat magyarázatot arra, hogy ez a jelentékeny tudományos és művészi teljesítményeket létrehozó nép nem tudta feltalálni az egyik legfontosabb és egyben legegyszerűbb szerszámot: az ekét.

Történelmi létük egész folyamata alatt a mayák olyan földművelést folytattak, mely kezdetlegesség tekintetében egyedülálló. Egész, úgynevezett „földművelésük" abból állott, hogy a dzsungelnek egy sávját - miután előzőleg az összes fát kidöntötték - a rönkök kiszáradása után és még az esős évszak beállta előtt felégették. Mindjárt az esős évszak elmúltával hosszú, hegyes karókkal lyukakat fúrtak a földbe, és minden lyukba néhány szem tengeri-vetőmagot dugtak. Ha a termést learatták, megint újabb erdősáv került sorra. Mivel nem trágyáztak (kivéve a közeli települések kevés, természetes trágyáját), minden learatott földnek hosszú idő kellett ahhoz, hogy ismét új termést hozhasson.

Most pedig elérkeztünk annak a rejtélynek egyedül elfogadható és helytálló magyarázatához, hogy mi lehetett az az ok, amely a mayákat hatalmas városaik hirtelen elhagyására *kényszerítette* ?

A termőföldek kimerültek. A földnek szükséges pihenési időszak, amíg ismét erdő nőhetett rajta, hogy azt ismét felperzselhessék, egyre hosszabbra nyúlt. Ennek természetes következménye az lett, hogy a maya paraszt, erdőtüzeket gyújtó irtási módszerével a dzsungelben egyre beljebb kényszerült. A várostól, amelyet ő táplált, és amely nélküle élni nem tudott, egyre inkább eltávolodott, A termőföld meg a város közé végül is sivár és kiégett pusztaság

ékelődött. A mayák Óbirodalmának nagy kultúrája azért szűnt meg, mert a parasztságon nyugvó életlehetőség kicsúszott alóla. Kultúrák virágozhatnak technika nélkül - de eke nélkül nem! Mikor már csak száraz fűvel borított szteppék kötötték össze az egyik várost a másikkal, éhínség köszöntött be. Ez az éhínség kergette a maya népet vándorútjára!

Felkerekedett, elhagyta városait és pusztasággá vált országát. S míg északon felépült az Újbirodalom, az elhagyott templomokba és palotákba lassacskán befészkelte magát a dzsungel. A pusztaság városa ismét erdőséggé lett. Az erdő azután át- meg átburjánzott az épületeken és egy évezredre elrejtette az emberek szeme elől. Alighanem ez az elhagyott városok titka!

32. FEJEZET

AZ ÁLDOZATI KÚT

Telihold világított a dzsungel felett. Másfél évezreddel azután, hogy a mayák elhagyták városaikat és északra költöztek, Edward Herbert Thompson amerikai kutató egy szál indián vezetővel járta be lóháton az Újbirodalmat, melyet a mayák építettek fel és melyet a spanyolok pusztítottak el. Thompson Chichén Itzát kereste, a hagyományok szerint legnagyobb, legszebb, leghatalmasabb és legpompázatosabb várost. Mindkét férfit, de lovaikat is alaposan kimerítette a dzsungelen való fáradságos áttörés. Thompson elcsigázottan horgasztotta le fejét, lovának botladozása minduntalan kibillentette egyensúlyából. Az indián vezető hirtelen felkiáltott, mire Thompson felegyenesedett a nyeregben és előrenézett. Mesevilágot pillantott meg.

A fák sötét koronái fölött domb emelkedett. Magasan és meredeken. A dombtetőn, a hold világának hideg csillogásában ezüstös fényben úszó templom állott. Mint egy indián Akropolis Parthenónja, úgy tekintett le az éjszakai csendben a faóriásokra. Ahogy közeledtek, egyre hatalmasabbnak látszott. Az indián leugrott lováról, lenyergelt és alvásra terítette ki a takarókat. Thompson azonban megbűvölten bámulta a valószínűtlennek tűnő építkezést. Ő is leszállt lováról, de míg kísérője aludni tért, ő továbbment. Fűvel és bozóttal benőtt, helyenként beomlott, meredek lépcső vezetett a domb lábától fel, egészen a templomig. Thompson jól ismerte az egyiptomi piramisok képeit és jelentőségét. Ám a mayáknak ez a piramisa nem sír volt mint az egyiptomi piramisok. Külsejében zikkuratra hasonlított. De a babiloni tornyoknál még sokkalta inkább azt a látszatot keltette, hogy csupán a lépcső hatalmas kőalapja, a roppant lépcsőé, mely merészen ívelt a magasba: Istenhez, a Naphoz és a Holdhoz.

Thompson felkapaszkodott a lépcsőn, közben bámulta a díszítéseket, a gazdagon faragott domborműveket. Fent - harminc méterre lehetett most a dzsungel talaja fölött - szétnézett a tájon. Egy, kettő, három . . . Hamarjában vagy egy tucat építményt, számolt össze, melyeket a hatalmas fák árnyéka eltakart, s csak a hold ezüstje világított meg.

Ez volt tehát Chichén Itza. A nagy kivándorlás kezdetén nyilván messzire előretolt erődítmény szerepé toltötte be. Később fényes metropolissá növekedett, a birodalom középpontjává. A következő napokban Thompson egyre a régi romokat járta. „Egyik reggel a templom tetején álltam, éppen akkor, ami-

kor a látóhatárt rózsaszínűre festették a nap első sugarai. Mély és békés kora reggeli csönd borult a tájra. Az éjszakai zajok már elpihentek, a nappaliak még szunnyadtak. Fenn az ég és lenn a föld, mintha csak lélegzetfojtva várt volna valamire. Azután ragyogva és lángolva kelt fel a nagy, kerek nap és egyszeriben dalba, zümmögésbe kezdett az egész világ. A fák ágain a madarak, és a földön a bogarak tedeumot énekeltek. Maga a természet nevelte az első embert arra, hogy napimádóvá legyen, és szíve mélyén még a mai ember is hajlik az ősi hagyományokra." Varázslat szállta meg Thompsont. Szeme elől eltűnt a dzsungel. Messzi távlatok nyíltak meg, processziók vonultak, muzsika hallatszott. Ünnepségektől visszhangoztak a paloták, könyörgő istentiszteletektől a templomok. Igézetéből magához térve Thompson tüzetesebben körültekintett, hogy a távolabbi vidék egyes részleteit is felismerhesse. Hirtelen megakadt valamin a szeme és egyszeriben szétoszlott körülötte a varázslat, a fantázia, a múlt idők látomásainak köde. A kutató most már tisztán látta maga előtt feladatát, mert egy haloványan megvilágított keskeny utat pillantott meg, azt, amely alighanem Chichén Itza legizgatóbb rejtélyéhez: a „Szent Kút-"hoz vezetett.

A mexikói és yucatáni felfedezések könyvéből ez ideig hiányzott egy Schliemann, egy Layard vagy egy Petrie-hez hasonlatos egyéniség. És hiányzik - John L. Stephens első útját kivéve - a kutatásnak és kalandnak, tudományos sikernek és kincskeresésnek az az izgalmas keveréke, az a regényes kapcsolata, mely akkor jött létre, amikor a tudományos célból földbe mélyeszteti ásó váratlanul aranyba ütközik.

Edward Herbert Thompson Yucatán Schliemannja volt. Ö is egy régi könyv hatása alatt vágott neki Chichén Itzának. Rajta kívül senki sem hitt ennek a könyvnek, mégis, Thompson ösztönös hite végül igazolódott, akár a bizakodó Schliemanné. És mint Layard, aki hatvan fonttal és egyetlen kísérővel vágott neki első felfedező útjának, ő is pontosan olyan szegényen járta a dzsungelt. Amikor pedig olyan nehézségekkel került szembe, melyek előtt mindenki más meghátrált volna, konok kitartással állta a sarat, mint hajdan Petrie.

Említettük már, hogy azoknak az izgalmas vitáknak során, melyeket Stephens első felfedezései váltottak ki, olyan nézetek is felmerültek, hogy a mayák esetleg az elsüllyedt Atlantis megmaradt népének leszármazottjai.

Thompsonnak kezdő régész korában első szereplése az volt, hogy ezt a kockázatos véleményt egy népszerű folyóirat hasábjain 1879-ben támogatta. A mayák származási problémája háttérbe szorul, amikor huszonöt éves korában az USA legifjabb konzuljaként (hányadik konzul vajon ő, akikkel a kutatók körében találkoztunk ?) 1885-ben Yucatánba megy. Itt már nem annyira elméletekkel, mint inkább magukkal a műemlékekkel foglalkozik.

Nem is ez a vitatható elmélet vitte őt Yucatánba, hanem a biztos hit, amely egykor Schliemannt Trójába vonzotta. Thompson elhitte Diego de Landa elbeszéléseit. A püspök könyvében talált rá először Chichén Itza „Szent Kút-jának a „Cenote"-nek történetére. Régi értesülések alapján de Landa azt állí-

totta, hogy szárazság idején a papok és a nép széles processziókban vonultak a kúthoz, az Esőisten haragjának kiengesztelésére. Hogy az istent jobb kedvre derítsék, áldozatokat is vittek magukkal: fiatal leányokat és ifjakat. Ünnepélyes szertartás után a leányokat a nedves és feneketlen mélységbe dobták, ahonnan soha többé nem kerültek elő.

Megy a leány a kútra . . . Csaknem valamennyi nemzet dalkincsében megtalálható ez a gyakran érzelmes elmélyedéssel, de mégis boldog életigenléssel megírt téma. Viszont az ifjú maya leányok útja a szent Cenote-hez: a halál útja volt. Legszebb díszükben, gazdagon felékesítve érkeztek a „Szent Kút"-hoz és csakhamar elhaló kiáltásuk hallatszott, amikor a lápos víz összecsapott felettük.

Mit jegyzett ezenkívül még fel Diego de Landa ? Azt, hogy az áldozatok után értékes ajándékokat is dobáltak: dísztárgyakat, ékszert, aranyat. Thompson ott olvasta, hogy ,,ha a mayák országának volt aranya, akkor annak legnagyobb része ebben a kútban található!" Thompson ezt szó szerint vette. Míg mások csupán régi hagyományok hangzatos eltúlzását látták benne, ő hitt neki és elszántan látott hozzá, hogy igazát bebizonyítsa. Amikor fenn a piramison megpillantotta a kúthoz vezető utat, nem sejtette még, hogy micsoda nehézségek várnak rá.

Néhány esztendő múlva Thompson másodízben állott a kút előtt. Akkor már mint tapasztalt dzsungelkutató, aki Yucatánt északtól délig keresztülkasul járta, és aki már helyesen ítélte meg a titkok feltárásának lehetőségeit. Most csakugyan Schliemannhoz hasonlított. Körülötte megvizsgálásra váró pompás épületek: csodás feladat a régész számára. Öt azonban csak a kút érdekelte, a kövekkel, iszappal és évszázadok mocskával telített sötét üreg. Még ha Diego de Landa jelentése tényeken alapulna is, elképzelhető-e, hogy ebben az áporodott levegőjű, bugyborékoló lyukban megtalálhat valaki is valamit. Méghozzá azoknak az ékszereknek maradványait, amelyeket a papok egykor áldozataik után dobáltak?

Milyen lehetőség volt egyáltalán a kútban való keresgélésre ? Thompsonnak erre is készen állt sajátos, kalandor terve: búvárként leszállni!

Thompson hazautazott, hogy az USA-ban részt vegyen egy tudományos kongresszuson. Ott pénzkölcsönt is kért vállalkozásához. Megkapta, bár mindenki, akinek terveit elmondta, bolondnak tartotta.

„Senki nem remélheti, hogy élve vissza is jön, aki annak az óriási kútnak ismeretlen mélységébe leszáll - mondották neki. - Ha már öngyilkos akarsz lenni, miért nem választasz rá kellemesebb módot!"

Thompson azonban vállalta a kockázatot és rendíthetetlenül megmaradt elhatározásánál.

„Következő lépésem az volt, hogy Bostonba mentem és leckéket vettem mélyvízi búvárkodásból. Tanítómesterem Captain Ephraim Nickerson volt Long Wharfból, aki már húsz esztendővel előbb nyugalomba vonult. Türelmes és szakértő vezetése mellett idővel, ha - amint azt később tapasztaltam - nem is egészen tökéletes, de mégis tűrhetően jó búvár vált belőlem. Ezután terveimnek

megfelelő, kötélre járó kotrókészüléket vásároltam, csörlővel, csigasorral és egy harminclábnyi emelőrúddal. Végül minden ládákba csomagolva készen állt arra, hogy levél- vagy sürgönyértesítésre elküldjék."

Nemsokára ismét a kút szélén állott Thompson. Két széle hetven méternyire esett egymástól. Thompson mérőónnal megállapította, hogy az iszapréteg huszonöt méternyi mélységben van. Úgy, ahogyan saját elképzelése szerint a leányokat egykor letaszították a mélybe, hogy eljegyezzék őket a rettenetes istennel, úgy dobott le ő is - ember alakú fabábokat. A művelet célja igen egyszerű volt: a keresgélést a kút fenekén helyhez igyekezett kötni. Csak ezután eresztette le első ízben a kotrószerkezetet. (Lásd a XXXI. táblát.)

„Leírhatatlan izgalom kerített hatalmába, amikor a bagger öt emberrel a csörlőnél és fékberendezésénél, nyitott acélmarkolójával a magasba lendült. Egy rövid percig még a sötét lyuk fölött imbolygott, majd lassú lendülettel lefelé siklott és csöndesen elmerült a vízben. Utána néhány perces feszült várakozás következett, míg az éles fogak az iszapos talajba haraptak ... A csörlő fölé hajolt munkások sötét bőre alatt megfeszültek az izmok, amikor az acélkábelek a felvontatott teher súlya alatt megremegtek.

A víz addig olyan volt, akár egy vörös obszidián tükör. De bugyborékolásba és valóságos forrásba kezdett, amikor a kotrókosár, melynek szorosan zárt karmaiból tiszta víz csepegett, lassan, de egyöntetű folyamatossággal a gödör peremének magasságáig emelkedett. Emelőrúdján himbálódzva, a deszkákkal fedett rakodóhelyre kocsirakományra való sötétbarna holmit: korhadt fadarabokat, öreg lombot, széttört gallyakat és egyéb limlomot halmozott fel. Majd visszalendült, hogy újabb rakományt szállítson . . . Egyszer a markolóiba szorítva, fatörzset hozott felszínre, amely olyan friss állapotban volt, mintha csak tegnap döntötte volna a vízbe valami vihar. Ez szombat este történt. Hétfőre a fatörzs oszlásnak indult s a kőrakáson, amelyre a kotró kitette, csupán néhány farost maradt belőle, faecetszerű sötét folt kíséretében. Máskor egy dzsungeltragédia néma tanúit rakta elénk a kotró: jaguárnak és őznek csontvázait."

Jött, ment a bagger és napról napra egyebet sem hozott fel, mint iszapot, mocskot, köveket, ágakat vagy szárazság idején vizet szimatoló és a kútba fulladt állatok csontvázát. A nap égetően ontotta sugarait, rothadás szaga áramlott a kútból, s a szélein egyre magasabbra tornyosuló iszapból.

„Így folyt a munka napokig. Mind idegesebbé váltam és éjszakánként került az álom. »Lehetséges - kérdezgettem magamban -, hogy barátaimat ilyen szörnyű kiadásba vertem, önmagamat nevetségessé tettem, csak azért, hogy azoknak legyen igaza, akik figyelmeztettek: a hagyományok minden tárgyi alapot nélkülöző régi mendemondák?«"

De egyik nap, amikor Thompson a felszínre hozott iszaptömeget szokása szerint átkutatta, két furcsa, gyantaszerű, sárgásfehér rög került a kezébe. Megszagolta, még meg is ízlelte. Majd hirtelen ötlettel tűz fölé tartotta a gyantás csomót, mire az egész környék kábító illattal telt meg. Thompson tehát rábuk-

kant a mayák tömjénjére, arra a füstölőgyantára, melyet akkor égettek el, amikor embert áldoztak.

Vajon elég bizonyíték volt ez arra, hogy Thompson helyes nyomon járt? Iszap- és töremelékhegyek mellett - két darabka füstölőgyanta ? Mások számára bajosan. De Thompson számára ez sokat jelentett: fantáziájának újabb szárnyakat adott. „Hetek óta először ezen az éjszakán aludtam soká és mélyen!"

És igaza lett. Gyors egymásutánban jött most már napvilágra mindaz, amit remélt: szerszámok és ékszerek, vázák és lándzsahegyek, obszidiánkések és jade-csészék. És végre - hosszú, kitartó munka után - az első leánycsontváz!

Diego de Landa igazat mondott!

Még mielőtt Thompson „a boszorkányos vállalkozásnak legboszorkányosabbik részéhez" nyúlt volna, a véletlen ismét egy ősi hagyomány magvának megértéséhez segítette. Diego de Landa, a püspök, megmutatta neki a kúthoz vezető utat. Don Diego Sarmiento de Figueroa viszont, aki 1579-ben Valladolid elöljárója volt, a kútnál végzett áldozati szertartásokba avatta őt be. Az idevonatkozó beszámoló, mely eleinte Thompson előtt zavarosnak és értelmetlennek tűnt, így hangzik:

„Az ország nemesei és előkelőségei azt a szokást gyakorolták, hogy hatvannapos böjt és önmegtartóztatás után, a hajnali órákban a kút nyílásához járultak és saját tulajdonukat képező indián nőket annak sötét mélységébe taszították. Ugyanekkor felszólították őket, hogy uruk számára - kívánságának megfelelő - szerencsés esztendőért könyörögjenek. A megkötözetlenül bedobott nők nagy lendülettel és zajjal zuhantak a vízbe. Késő délután, akik még bírták, hangosan kiáltozni kezdtek. Számukra köteleket engedtek le. Miután ezek a nők félholtan felérkeztek, körülöttük tüzeket gyújtottak és kopálgyantát égettek. Eszméletre térve elmondták, hogy népükhöz tartozó sok férfi és nő fogadta őket odalenn. Ha megkíséreltek felegyenesedni, hogy ezeket jobban láthassák, súlyos ütéseket kaptak fejükre. Ha meg fejüket lehajtották, a víz alatt hegyeket, völgyeket láthattak, és a kút népe a jó vagy rossz esztendőre vonatkozó kérdéseikre, uruk rendelése szerint válaszolt."

Ez a tisztára meseszerű ábrázolás Thompsonnak, aki mindenben a történelmi igazság magvát kereste, sok fejtörést okozott. Egy napon beült a későbbi búvár-vállalkozások céljaira szánt lapos fenekű csónakba. Hatvan vagy még több lábnyira az emelőkészülék helyétől, a csónakot végül is odaerősítette a fölötte ágaskodó szirtfalhoz. És akkor, a csónakból csak úgy találomra a vízbe tekintve megtalálta „a régi hagyományban szereplő női küldöttség titkához vezető kulcsot".

„Az áldozati kút vize sötét és zavaros. Színeit barnától a jade-zöldig s a vérvörösig változtatja, amiről még majd bővebben is beszélek. De annyira zavaros, hogy a fényt nem töri meg, hanem tükörként vetíti vissza.

A lapos fenekű csónakról a víz színét szemlélve, elém tárultak a »hegyek és völgyek«. Valóságban persze nem egyebek a közvetlen fölöttem emelkedő szirtfal csúcsainak és mélyedéseinek visszatükröződéseinél. Az eszméletüket vissza-

nyert nők azt mondták, hogy odalenn sokan vannak népükből és . . . hogy ezek válaszoltak kérdéseikre. Miután tovább fürkésztem, én is megpillantottam sok embert az ő népükből... És az én kérdéseimre is válaszoltak! Munkásaim voltak ezek, akik a kút szélére támaszkodva nézegettek csónakom felé. Közben halkan beszélgettek. Lefelé irányuló hangjuk csendülése találkozott a víz felszínével, amely azt lentről ismét visszaverte. Az ismert lágy, hazai hangok voltak ezek, ám maguk a szavak érthetetlenek. Íme, ez a kis jelenet magyarázta számomra a régi hagyományt.

Különben a környék bennszülöttei már régen azt állítják, hogy a „Szent Kút" vize időnként vérré változik. Mi viszont felfedeztük, hogy a víztükör olykor zöld színe egy mikroszkopikus algafajtától származik, alkalmilag barna színe meg fonnyadó falevelektől. Bizonyos vérpiros virágmagvak pedig sokszor olyan vörösre festik a víz színét, hogy az úgy hat, akár a lecsorgó vér.

Csupán azért említem ezt a kis felfedezést, hogy ennek kapcsán megmagyarázzam, miért hiszek minden hiteles hagyomány ténybeli alapjában: mert azt tartom, hogy a körülmények közelebbi vizsgálata végül minden esetben fényt derít reájuk."

A legnehezebb munka még hátra volt, de az hozta meg Thompsonnak a mindent felülmúló sikert. Amikor a kotrógép már egyre kevesebbet markolt és néhány kőnél egyebet már nem hozott felszínre, Thompson tudta, hogy eljött az ideje, kézzel kiásni azt, amit a markolólapát fogazata a talaj réseiből nem tud kikaparni. A legjobb, ha most magának a nagyon is egyéni módszerrel dolgozó régésznek adjuk át a szót.

„Nikolaos, a görög búvár - kivel már jó előre mindent megtárgyaltam - a Bahama-szigetekről jött, ahol szivacshalászattal foglalkozott. Segítőtársat is hozott magával, egy másik görögöt. Megkezdtük tehát előkészületeinket a *vÍz alatti* kutatásra.

Először a légszivattyúkat helyeztük a csónakba, amely már nem tutaj volt többé, hanem erős ponton, majd a görögök átvették az irányítást. A kiválasztott legénységet betanították a szivattyú kezelésére, hiszen ezek helyes működésétől függött életük. Kioktatták továbbá munkásainkat, hogy a lentről felküldött jelzéseket hogyan értelmezzék és hogyan válaszoljanak rájuk. Mikor a legénység tökéletes kiképzéséről meggyőződtek, előkészültünk a lemerülésre. Kotrókosarunkat leeresztettük a pontonra és magunkra öltöttük felszerelésünket. Vízhatlan ruhát, nagy rézsisakot kiálló üvegszemekkel, a fülhöz közel eső légszelepekkel és a nyak körül ólomláncokkal. Utóbbiak majdnem olyan nehezek voltak, mint a sisak maga. A búvárruhához vastag kovácsoltvas talpú vitorlavászon cipők tartoztak. Ezeken kívül még beszélőcsővel, légzsákkal és gondosan elhelyezett mentőkötéllel felszerelve, a görög asszisztens segítségével a fedélzetről a vízbe vezető rövid és széles létrához támolyogtam. Amikor a létra első fokára léptem, egyenként hozzám lépett a légszivattyúzó csapat minden egyes tagja, az én hűséges bennszülött munkásaim, komoly arccal kezet ráztak velem, majd visszatértek a helyükre, ahol a jelzéseket várták. Nem volt

nehéz kitalálni, hogy mire gondoltak. Utolsó istenhozzádot mondtak, mert azt hitték, soha nem látnak viszont. Én pedig ellöktem magam a létráról és egy sor ezüstös buborékot hagyva magam mögött, mint egy ólomdarab, úgy merültem el. Az első tíz láb mélységig sárga és zöld színekben váltakoztak a fénysugarak, majd bíborfeketébe sötétültek. Ezután már áthatolhatatlan mély sötétség vett körül. A növekvő légnyomás éles fájdalommal nyilallt fülembe. Amikor egyet nyeltem és ugyanekkor felnyitottam a légszelepeket a sisakomban, mindkét fülem olyan hangot adott, hogy: »pht! pht!« és fájdalmam megszűnt. Ezt gyakran kellett megismételnem, amíg a kút fenekére értem. Leszállásom alatt még mást is tapasztaltam. Ügy tetszett, mintha villámgyorsan veszíteném el súlyomat. Mire egy fentről lezuhant régi síremlék romjain, egy nagy kőoszlop lapos oldalán megvetettem a lábamat, már teljesen súlytalannak éreztem magam Az volt az érzésem, hogy inkább légbuborék, mint nehéz súlyokkal megrakott ember vagyok.

De különös érzés fogott el akkor is, amikor eszembe jutott, hogy én vagyok itt az első élőlény, aki erről a helyről még élve remél visszakerülni. Ekkor szállott le mellém a görög búvár, és kezet szorított velem.

Hoztam magammal vízalatti fényszórót és vízalatti telefonkészüléket is. De első leszállásom után mindegyiket fennhagytam. A vízalatti fényszórónak ugyanis csak tiszta vagy kevéssé zavaros vízben lehet hasznát venni. Márpedig az az elem, amelyben mi dolgoztunk, nem volt sem víz, sem iszap, hanem a kettőnek a kotrótól felkavart keveréke. Sűrű, levesszerű tömeg, amelyen nem hatolt át semmiféle fénysugár. így hát teljes sötétségben kellett dolgoznunk. Ám e tény rövidesen csak apró kellemetlenségnek bizonyult, mert ujjaink tapintóidege nemcsak alakjuk szerint tudta megkülönböztetni a dolgokat, hanem még a színek felismerésében is segíteni látszott. A vízalatti telefonnak alig láttuk hasznát, és csakhamar félre is tettük. A beszélőcsövön és mentőkötélen keresztül könnyebben és még gyorsabban is érintkeztünk egymással, mint telefonon.

Még valami feltűnt nekem, amit még soha más búvártól nem hallottam említeni. Nikolaosszal együtt rájöttünk, hogy hatvan-nyolcvan lábnyi mélységben, ahol működtünk, leülhettünk, és ha sisakunk orrát összedugtuk, egészen jól és értelmesen beszélhettünk egymással. Hangunk ugyan tompán és élettelenül csengett, mintha igen távolból jönne, utasításaimat azonban megadhattam, és a reá adott válaszokat is eléggé tisztán megértettem.

A sajátságos víz alatti súlyveszteség - amíg hozzá nem szoktam - néhány mulatságos esetnek vált okozójává. Ahhoz, hogy a víz fenekén egyik helyről a másikig jussak, csak fel kellett állnom és magamat lábammal a sziklatalajtól ellöknöm. Kilőtt rakétaként lendültem azonnal a magasba, és méltóságteljesen vitorláztam át a piszokrétegen célom felé, sőt gyakran néhány lábnyival túl is mentem rajta.

Hozzávetőlegesen a kút tojásdad alakú - leghosszabb átmérője 187 láb. A dzsungel talaja és a víz tükre közötti szintkülönbség 67 és 80 láb között ingadozik. Könnyű volt annak megállapítása, hogy a víz felülete hol kezdődik. De

azt, hogy hol végződik és a fenék iszapja hol kezdődik, azt már nehezebb volt kitalálni, mert nem voltak egymástól pontosan elhatárolva. Becslésem szerint az iszap és a víz együttes mélysége 65 lábnyira rúgott. Harminc láb mélységre nyúlt az iszapréteg, amely eléggé tömör volt ahhoz, hogy a felszínén gallyakat, ágakat és terjedelmes fagyökereket hordozzon. Ebbe különböző nagyságú és alakú sziklák ágyazódtak, mint mazsolák a kalácsba. Ezek után képzeljenek el minket, amint a sötétben, iszaphullámok közepette a durva mészkőtalaj repedéseiben és réseiben olyan holmik után kutattunk, amelyeket a kotró már nem bírt kiszedni. És azt is képzeljék el, hogy a kőtömbök, melyeket a víz kimozdított, egyre-másra, lubickolva zuhantak reánk ebben a vaksötétségben. De azért mégsem volt olyan veszélyes, mint amilyennek így elmondva tűnik. Bizonyos, hogy a súlyos tömbök akkor és úgy estek le, ahogyan akartak. Sem nem láthattuk, sem nem irányíthattuk őket. Addig azonban, amíg beszélőcsövünket, légzsákunkat, mentőkötelünket és saját magunkat a faltól távol tudtuk tartani, nem fenyegetett különösebb veszély. Ha sziklatömegek zuhantak, előfutáruk, a légnyomás, jóval hamarabb ért el hozzánk, mint maga a kőtömeg. És ha erre fel még nem álltunk volna önszántunkból odébb, a légnyomás, mint hatalmas, puha pehelypárna terült reánk, és lökött tovább, gyakran fejjel lefelé, lábunkkal a magasba, remegve, mint pohárnyi vízben a tojásfehérje. Ha viszont vigyázatlanul, hátunkkal a falhoz támaszkodtunk volna, úgy vágódunk két részbe, mintha egy erős óriási olló szelt volna bennünket ketté. S velünk újabb két áldozatot kapott volna az Eső-isten.

A környék mai lakossága abban a hitben él, hogy a „Szent Kút" sötét mélységeiben hatalmas kígyók és egyéb szörnyetegek laknak. Hogy ez a hit a régi kígyóimádaton vagy olyasvalamin alapul-e, amit egyes bennszülöttek valóban láttak, nehezen lehetne eldönteni. Nagy kígyókat és gyíkokat én is láttam a vízben úszkálni, de ezek csak olyan csúszómászók voltak, melyek zsákmányukra lesve estek a fákról a tóba, s kétségbeesetten igyekeztek, hogy onnan ismét kikerüljenek. A tóban semmi nyomát nem találtuk különlegesen nagy hüllőknek vagy szörnyetegeknek.

Bár soha nem kellett viaskodnom semmiféle ijesztő hüllőfajtával, egyik élményem mégis érdemes arra, hogy elmondjam. Ketten, a görög meg én, ujjainkkal éppen a talaj egyik szűk repedésében ástunk. Itt olyan gazdag leletre bukkantunk, hogy izgalmunkban megfeledkeztünk bizonyos óvatossági szabályokról. Egyszerre csak valami hatalmasat éreztem magam fölött, ami alattomos és kígyózó mozdulatokkal szorít lefelé. Sima és nyálkás volt ez az ismeretlen szörny, és feltartóztathatatlanul nyomkodott bele az iszapba. Egy pillanatra megállt ereimben a vér. Majd a görögöt éreztem magam mellett, amint az ismeretlen valamit rángatja. Segíthettem most már én is, és közös erővel megszabadultunk. Korhadt fatörzs volt! Az iszappartról sodródott le, és süllyedése közben lekuporodott testemre nehezedett.

Egyik nap sziklatömbön ülve éppen aznapi érdekes leletemet - egy öntött rézharangot - vizsgálgattam. Ebben úgy elmerültem, hogy elfelejtkeztem a lég-

szelep kinyitásáról, amit pedig nem lett volna szabad elmulasztanom. Leletemet zsebrevágva felemelkedtem, hogy helyet változtassak, amikor akár a felfújt hólyag, hirtelen felfelé nyomultam. Nevetséges volt, de egyben veszélyes is, mert ekkora mélységben a vér, akár a pezsgő, telve van apró buborékokkal. Ha nem lassan, a vérnek alkalmazkodásához időt adva száll fel az ember, keserves kínokkal járó, halált okozó betegséget szerezhet. Szerencsére volt annyi lélekjelenlétem, hogy a szelepeket, még mielőtt túlságosan magasra értem volna, kinyitottam, s így a legrosszabb büntetéstől megmenekültem. Ám elővigyázatlanságom nem múlt el nyom nélkül, még ma is szenvedek megsérült dobhártyáim és igen lecsökkent hallásom miatt.

Még a szelepek kinyitása után is - amikor pedig már egyre lassabban szálltam felfelé -, fejtetőn állva és a megrázkódtatástól kábultan ütődtem a ponton aljához. Amikor észbe kaptam és felfogtam azt, ami velem történt, s az ijedtségre gondoltam, amit embereim miattam kiállhattak, hallva, hogy a csónak aljához ütődöm . . . elnevettem magam. Kimásztam a csónak alól, és karommal megkapaszkodtam a fedélzetben. Amint sisakom a ponton oldalán felbukkant, két kar ölelését éreztem nyakam körül, sisakom merev üvegszemeibe pedig izgatott tekintet fúródott. Majd búvárruhámat leszedték rólam, székre ültettek, s én lassanként visszanyertem normális állapotomat. Egy csésze forró kávé elfogyasztása közben azután a fiatal görög elbeszélte, mi történt közben odafönt.

»Az emberek - mondta - halottsápadttá váltak a rémülettől, amikor a hatalmas koppanást meghallották, mely a maga váratlan megérkezését jelezte. Amikor megmagyaráztam nekik, mi történt, csak bánatosan rázták fejüket, és a hűséges vén Juan Mis így szólt: "Céltalan itt minden, El Amo, a gazda meghalt. A kígyóisten elnyelte és újra kiköpte. Soha többé nem halljuk őt hozzánk szólani." És szemében könny csillant. De amikor látta, hogy sisakja felbukkant, és benézett az üvegszemébe, mindkét kezét feje fölé emelve boldogan kiáltotta: "Istennek hála, él még és nevet."«

A nagy vizeslyukban végzett kotrási és búvárkodási munkánk eredményeit illetően megállapíthatjuk mint első és legérdekesebb tényt: a „Szent Kút" legendás hagyományai minden fontosabb részletükben valóságnak bizonyultak. Nagyszámú jade-ból faragott és arany- meg rézlapokból kalapált figurát találtunk, azonkívül kopál és gyantatömjén csomókat, sok emberi csontvázat, egész tömeg lándzsát és dárdát, tűzkő, kalcit és obszidiánból készült, szépen kidolgozott heggyel, meg néhány antik szövetmaradékot. Mindez nagy régészeti értéket képviselt. Akadtak közöttük csaknem tiszta, színaranyból öntött, kovácsolt és vésett darabok ... A legtöbb úgynevezett aranytárgynak hitványabb ötvözetében azonban sűrűbben fordult elő a réz, mint az arany. Főértékük a vésett szimbolikus jelekben rejlett. A felszínre hozott tárgyak zöme töredék volt. Alighanem fogadalmi adományoknak szánták ezeket, amelyeket egy bizonyos rítus kapcsán a pap széttördelt, még mielőtt a vízbe dobták volna. Valamennyit olyan módon törték össze, hogy a jade- és aranylemezeken szereplő személyek feje és arcvonásai épségben maradtak.

Van okunk azt hinni, hogy ezek a jade-függők, aranylapok és egyéb, kőből vagy ércből készült díszítő tárgyak, széttörve megöltnek számítottak. Közismert tény, hogy Amerika régi civilizált népei, valamint még régebbi elődeik Észak-Ázsiában és a mongolok a mai napig a jade-nak és más megszentelt tárgynak eleven életet tulajdonítottak. Ezért törték tehát szét, illetőleg »ölték meg« ezeket a díszítményeket, hogy ékszerül szolgáljanak a léleknek, amelynek küldték, s így az Hunal Hu, az egek legfőbb istene előtt kellő díszben pompázva jelenhetett meg."

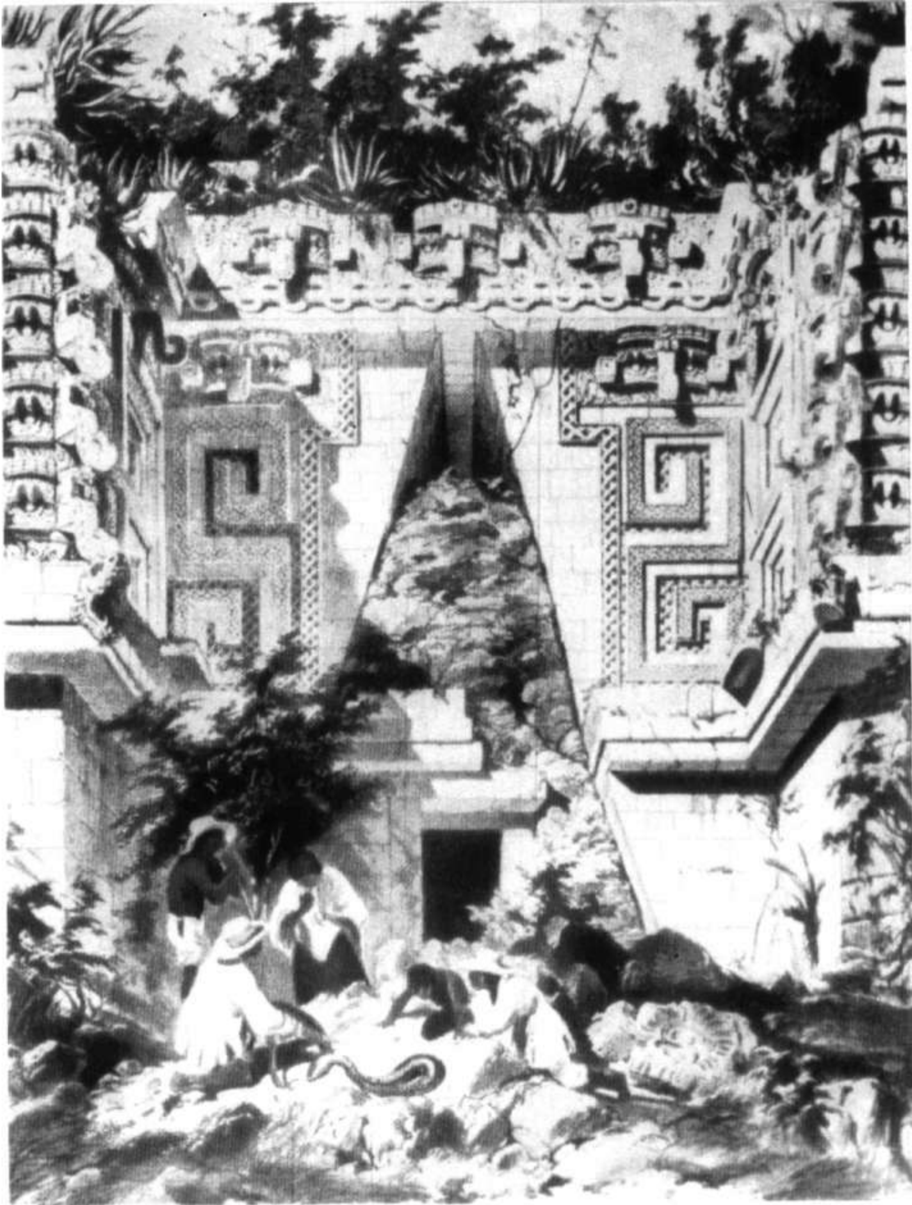
Mikor Thompson első értesítései - a „Szent Kút"-ban tett felfedezéseiről - nyilvánosságra kerültek, felfigyelt a világ. Szokatlanok voltak a felfedezés körülményei, de a kincs is gazdag volt, amelyet a nyálkás iszapkút rejtett. Amellett a hangsúly itt nem annyira az anyagi értéken volt.

„A »Szent Kút«-ból sok fáradsággal és költséggel kibányászott holmik aranyértéke - mondja Thompson - eléggé jelentéktelen. Ám minden érték csak viszonylagos. A történész ugyanabból az indokból merül le a múltba, mint amilyen indokból a mérnök a föld mélyébe hatol: hogy a jövőt biztosítsa. Elképzelhető, hogy a kút fenekéről felhozott tárgyaknak felületére, jelképekbe burkoltan olyan gondolatokat és hiedelmeket véstek be, amelyek a századokon át ennek a népnek első, tengerek mögötti hazájába mutatnak vissza. Segédkezet nyújtani ahhoz, hogy ez bebizonyosodjék - megéri egy élet munkáját."

Chichén Itza kincse mindennek ellenére olyan régészeti aranylelet, amelynek értékét századunkban csakis Tut-ench-Amun kincse múlta felül. De a fáraó aranyát a fennkölt nyugalommal sírjában fekvő múmia körül helyezték el, míg Cenote aranya ifjú leányok csontjai mellett feküdt, akik kegyetlen istenek és kegyetlen papok áldozataiként kétségbeesett sikoltással vetették magukat a halálba. Lehetséges, hogy valamelyik leánynak sikerült volna egy papot magával rántania a mélységbe ? A számtalan leánykoponya között ugyanis egyetlenegy férfikoponyát is találtak. Egy öreg ember koponyáját, erősen kidomborodó szemöldökcsontokkal. Talán pap volt ez az öregember?

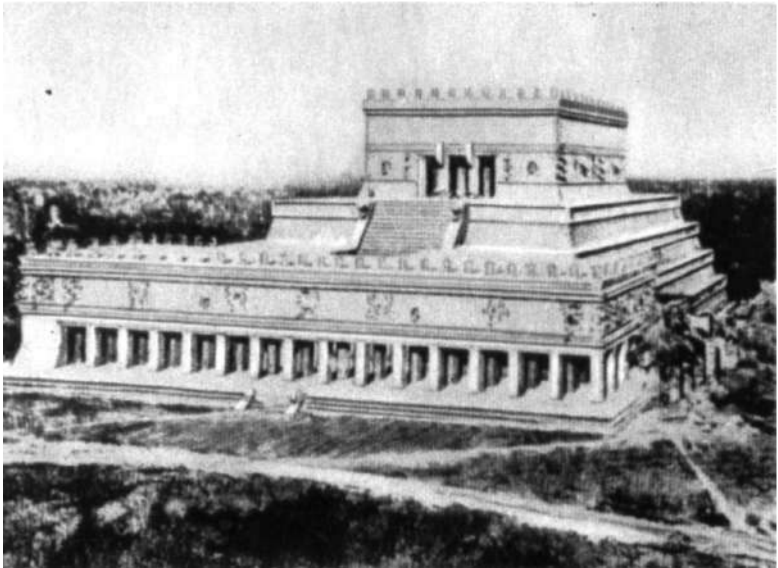
Amikor Thompson 1935-ben meghalt, nem volt rá oka, hogy életét megbánja. „Életerejét" - amint ő maga írta - kimerítette a mayák felkutatásának szolgálatában. Huszonnégy évi konzuli szolgálata alatt és közel ötvenévi régészkedése idején ritkán látták őt hivatalban ülni. Keresztül-kasul járta a dzsungelt, az indiánok között élt, a szó szoros értelmében. Velük étkezett, kunyhóikban hált, beszélte nyelvüket. Egyik lába mérgezés következtében megbénult, s azért, mert a „Szent Kút"-ba búvárként leszállt, krónikus hallási zavarokkal fizetett. Nem bánta meg. Munkáját illetően gyakran túláradó lelkesedés jellemzi. Következtetéseiben - első tudósításai alkalmával - gyakran túllőtt a célon. Mikor egyszer egy piramisban egymás fölé helyezve több sírt talált, majd a piramis alapzata alatt, a sziklában a fő sírt felfedte, azt hitte, hogy a maya nép legendabeli őstanítójának, Kukulkánnak utolsó nyugvóhelyére bukkant. Mikor pedig nagyértékű jadeit-ékszert talált (a jadeidot nem Yucatánban, hanem sokkal messzebb

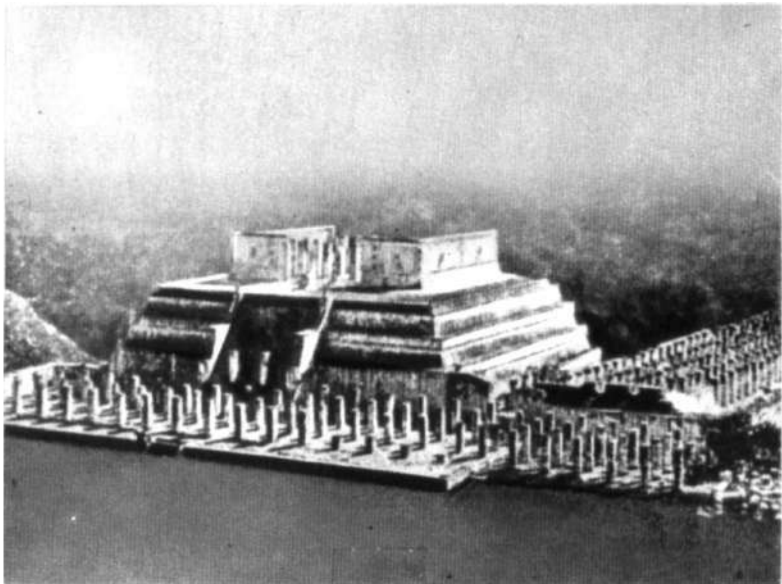
XXVIII. tábla.

A Casa del Gobernador homlokzata Uxmalban, a maya Újbirodalom három nagy varosának egyikében. Ezt a három várost azután építették, miután Óbirodalmukból rejtélyes ok miatt hirtelen kivándoroltak. - A részleteiben csodálatos finomsággal kidolgozott rajzot Frederick Catherwood készítette több mint száz esztendeje

XXIX. tábla.

A „Harcosok temploma" Chichén Itzában. Fent: a rekonstrukció. Lent: ez a fénykép a templom mai látképét mutatja, amely immár szabadon áll az idegenforgalom számára. A „Harcosok temploma" a mayák Újbirodalmának egyik legjelentősebb fennmaradt bizonyítéka. Szobrai és díszítm behatásra vallanak

bányásszák), újból visszatért ifjúságának Atlantis-elméletéhez. De vajon szükségtelen-e az ilyen lelkesedés? Hát nem az az egyedüli ellenszere a bénító kétkedésnek? . . .

Időközben sok ásatást végeztek Yucatánban, Chiapasban és Guatemalában. Végül repülőgépet is állítottak a kutatás szolgálatába. Charles Lindbergh ezredes, az óceánrepülő volt az első, aki madártávlatból figyelt meg egy olyan országot, amely ősrégi volt már akkor is, amikor Cortez azt mint Üj világot felfedezte, 1930-ban. P.C. Madeiro és J. A. Mason repülte át Közép-Amerika őserdeit. A levegőből fényképezték és térképezték az odáig még ismeretlen, régi maya szigeteket.

A legújabb időkben, 1947-ben expedíció vonult a chiapasi Bonampakba. A múlt gazdag leleteihez méltón újból értékes felfedezésre jutottak. (Lásd a XXVII. táblát.) Az expedíciót pénzügyileg a United Fruit Company, tudományos téren pedig a washingtoni Carnegie-alapítvány támogatta. (Ez az intézmény - karöltve a washingtoni „Smithsonian Institute"-tal - szerezte a legnagyobb érdemeket a maya-kutatás terén. Utóbbi annak az alapítványnak kamataival dolgozik, amelyet az angol James Smithson adományozott kutatási célokra az Egyesült Államoknak kerek száz esztendeje.) A kutató társaságot Giles Greville Healey vezette. Rövid időn belül tizenegy templomát találta meg az Óbirodalomnak, közvetlenül a kivándorlás előtti időszakból. Három pompás kőoszlopra bukkant, egyikük az addig találtak közül nagyság tekintetében a második. A hat méter magas oszlopot dús faragások borítják. De a csodát, melyet Healey a dzsungelben feltárt, a falfestmények képviselik. Technikai eszközök segítségével sikerült kimutatni az egykor ragyogóan vörös, sárga, okker, zöld és kék színeket, valamint harcosokat, királyokat és papokat teljes szertartási díszben. Hasonló képeket csak a Chichén Itza-i „Harcosok templomá"-ban találtak.

Legtöbbet Chichén Itzában, a metropolisban ástak. Egészen más kép tárul ott ma a látogató elé, mint amelyet Thompson látott azon az emlékezetes teliholdas éjszakán. Ma már kiszabadították a dzsungel öleléséből a romokat. A jó karban levő épületmaradványok szabadon állanak, s a turisták társaskocsikkal érkeznek ugyanazokon az utakon, amelyeken egykor a kutatók csak dzsungelkés segítségével tudtak küszködve előrehaladni. Megtekintik az oszlopsoros „Harcosok templomá"-t, ahonnan lépcső vezet a piramis tetejére. Megszemlélhetik az úgynevezett csillagvizsgálót, azt a kerek épületet, amelynek ablakait valamikor úgy vágták be, hogy azok a tekintetet bizonyos csillagokra irányítják. Végigsétálnak a tágas labdázópályákon - a legnagyobb hozzávetőleg százhatvan méter hosszú és negyven méter széles -, ahol a mayák aranyifjúsága valamikor egy kosárlabdához hasonló játékkal szórakozott. Végül megállanak a legnagyobb piramis, a „Castillo" előtt. Kilenc hatalmas kiugró fölött lépcsők visznek a magasba, Kukulkánnak, a „Tollas kígyó"-nak templomához.

A látogatót riadalom fogja el az ottlevő förtelmes arcok, a borzalmas kígyófejek, istenábrázatok, fenyegetően lépkedő jaguárok láttára. És megdöbben, ha

a díszítések és hieroglifák titkait kilesve ráébred, hogy itt minden egyes jel, szobor, kép - valamilyen asztronómiai számmal kapcsolatos. Két kereszt a kígyófej szemöldöke fölött, egy jaguárkarom Kukulkán isten fülén, a kapuk alakja, az újra és újra visszatérő lépcsőmotívumok formája megannyi számot és időpontot fejez ki. De számot és időpontot soha, sehol nem fejeztek ki ilyen rettenetet keltő módon. (Graham Greene, az angol regényíró - minden „rom" esküdt ellensége -, így ír több mint tíz évvel ezelőtt megtett mexikói és yucatáni útjáról: „Az eretnekség itt nem az emberek lelki és érzelmi tévelygéséből fakadt, mint a manicheusoknál, hanem a számítási hibából... Az embernek az az érzése, hogy a nagy udvar kövezetére - Teotihuacanról ír, de ugyanígy a többiről is - valóságos »quod erat demonstrandum«*-ot lát feljegyezve. A piramisok pontosan összeadva, a teraszok száma a lépcsőfokok számával megszorozva és az összfelület méretével elosztva . . . Mindez együttvéve olyan emberietlen megnyilvánulás, akár egy algebrai probléma!") A látogató, miután meggyőződött arról, hogy a kőbe merevedett matematika poklok világává válhat, körülnéz, hogy az eleven élet némi jelére is találjon. Egy növényt keres . . . De lám, a mayák egész pompázatos figurális és díszítőművészetében úgyszólván teljesén hiányzik minden növényi motívum. A kukorica terméséből élő és a káprázatos, buján viruló dzsungel-flórától körülvett maya nép ábrázolóművészete csak a legeslegritkább esetben mutat fel egy-egy növényt. A számtalan virágfajtát és a nyolcszáz különféle kaktuszt nem használják díszítéseikben. Újabban az egyik ötrészes ornamentumban, a félig vízben termő fának, a „Bombax aquaticum"-nak virágát vélik felismerni. Ha ez igaz, még akkor sem jelent sokat a növényi motívumok általános hiányával szemben. A mayáknál még az oszlopok is - amelyeket mindenütt a világon a fa törzsének alapgondolatából fejlesztettek ki - felcsavarodó kígyótestek, nyelvöltögető utálatosságok. (Lásd a XXX. táblát.)

A „Harcosok temploma" előtt két ilyen kígyóoszlop áll. A szarvakat viselő fő a földhöz lapul, a száj szélesre kitátva, a törzs hátra, fölfelé növekszik, és farkával támasztotta alá a templom tetejét. A kígyók és a „Harcosok temploma", de Chichén Itza legtöbb maya építkezése is a kutatókat mindinkább meggyőzte arról, hogy ez a művészet egészen más, mint amit Copánban, Palenqueben, Piedras Négrasban vagy Uaxactúnban találtak. És nem csupán annyiban különbözik, amennyiben egy új birodalom művészete szokott különbözni egy régi birodalom művészetétől. A kutatók stílustanulmányokat folytattak. Vizsgáltak és összehasonlították: itt a vonalat, ott egy díszítést, emitt egy istenálarcot, amott egy összekapcsolódó jelet. Végül arra a következtetésre jutottak, hogy itt idegen kezek működtek, idegen gondolatok áramlottak be, idegen tudás szólalt meg!

De vajon honnan jöhettek ezek az idegen ötletek és gondolatok? Ki hozhatta azokat magával? A kutatók figyelme Mexikó felé fordult. Nem az azték

* A matematikai levezetések szokványos latin záróformulája: „Ezt kellett bizonyítani."

birodalom (hiszen az jóval fiatalabb volt a mayákénál), hanem azok felé az épít-kezések felé, amelyek már akkor is ősrégiek voltak, amikor az aztékok Mexi-kóba betörtek.

És ennek a csodálatos ténynek a megértésére, hogy a nagy és hatalmas maya kultúra idegen befolyás alatt állott, nem akadt semmiféle történelmi uta-lás, sem forrás, mint amilyen Diego de Landa volt egykor? Senki nem tett leg-alább célzást a nagy „építőmesterek" titokzatos népére?

Azt az embert, aki valóban tett ilyen célzásokat, már régen ismerték. De nem vették komolyan. Azték herceg volt: Ixtlilxochitl herceg, egy egészen cso-dálatos férfiú.

33. FEJEZET

LÉPCSŐK ERDŐ ÉS LÁVA ALATT

Száz évvel ezelőtt William Prescott ezt írta Ixtlilxochitl hercegről: „A hódítás századában uralmon levő Tezkukán királyi család nemzetségének egyenes leszármazottja. Tehetséges és szorgalmas volt és minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy tudását gyarapítsa. Bár ragyogó, színpompás elbeszélései úgy tüntetik fel, mint aki egy ősi, de már romba dőlt ház eltűnt dicsőségét szerette volna életre kelteni, általánosságban mégis elismerték őszinte nyíltsága és becsületessége miatt. Azok a spanyol írók, akik számára a herceg kéziratai hozzáférhetővé váltak, bizalmatlanság nélkül igazodtak hozzá."

A Prescott *utáni* tudományos világ már régen másképpen vélekedett a herceg felől. A „forráskritika százada" romantikus mesemondónak, indián bárdnak* tartotta. Megértő jóindulattal fogadta népének nagy tetteiről szóló írásait, de - egyetlen szavát sem hitte el. Az igazat megvallva, csodálatos és gyakran hihetetlen dolgokról adott hírt. Csak a két legjelentékenyebb német Mexikó-kutató: Eduard Seler és Walter Lehmann kezdtek - sokkal később - abban hinni, hogy a herceg regényes meséi komoly „történelmi magot" rejtenek.

A régészet történetében minduntalan visszatérnek olyan rövid időszakok, amelyekben új megállapítások váratlan felbukkanása teljesen felkavarhatja a már kialakult, nagy nehézségek árán nyert történelmi képet. Ismételten megfigyelhetjük azt is, hogy ezt a kavarodást (vagyis egy *új* szemlélet kialakítását) azzal igyekeznek elkerülni, hogy az újonnan felmerülő tényeket egyszerűen nem veszik tudomásul, vagy olyan óvatosan kerülgetik, mint macska a forró kását. A tudomány önvédelméről van itt szó. Az archeológiai kásának is ki kell hűlnie, mielőtt megennék. Ennek következtében úgy kerülgették a kutatók is az ómexikói romokat és építkezéseket, mintha az ezeket félig-meddig befedő láva még mindig izzásban levő forró folyam volna. Mert ezek az építkezések, melyek árnyékában az aztékok éltek, semmi esetre sem voltak beleilleszthetők abba a régi képbe, amely a maya területen végzett kutatások és leletek kapcsán körvonalat és színt, perspektívát és hátteret kapott. Amennyiben ezeket az építkezéseket egyáltalán észrevették (senki sem *keresgélt* utánuk), óvatosan kitértek útjuk-

* Utalás a „walesi" bárdokra, illetve a személyükhöz és szerepükhöz a múlt században (az Osszián-kultusz idején) fűzött romantikus képzetekre és irodalmi hamisításokra.

ból. Pedig hogy csak egy példát említsünk, Prescott (száz esztendővel ezelőtti!) megjegyzéseit Teotihuacanról, a romvárosról - amelyen keresztül Cortez a „noche triste" sötétjébe menekült - rendes körülmények között nem hagyták volna figyelmen kívül. Nos, ez a szándékos mellőzés egészen a legutóbbi századfordulóig, csaknem valamennyi tudósnak sikerült. Óvatos célzások, s egy sereg kérdőjel - ez volt minden közölnivalójuk az ősrégi romokkal kapcsolatosan, egészen addig, amíg gyors iramban fel nem fedezték a romokat. Az utóbbi három évtizedbe zsúfolódott össze mindaz, aminek régen meg kellett volna történnie. Mert a dologban az a legcsodálatosabb, hogy ezeknek a piramisoknak felkutatására nem kellett expedíciókat szervezni. Ahhoz, hogy megközelítsék, nem kellett lázzal, ragadozókkal, áthatolhatatlan őserdőkkel küszködve, dzsungelkéssel a kézben, utat törni hozzájuk. Szinte hihetetlenül hangzik: vasút vezetett oda. Sőt, elegendő volt egy kellemes vasárnap délutáni kirándulás is, kényelmes gyalogúton. Mert a közép-amerikai kultúra jó néhány jelentős és nagyszerű bizonyítéka México fővárostól vonaton egyórányi távolságra feküdt. Sőt, némelyik közvetlenül a város határában emelkedik.

Ixtlilxochitl, a megkeresztelkedett azték herceg, a spanyolok barátja volt. Nagy műveltséggel és széles körű papi tudással rendelkezett. A harcok elmúltával nekifogott, hogy feljegyezze nemzete történelmét. Ö még közvetlenül a hagyományok emlőjén nevelkedett és történetírása (amelynek senki nem adott hitelt) az ősidők sötét homályáig nyúlt vissza. Ott kezdődött, amikor Tula városát (azonos Tolannal, a mai Hidalgo államban) megalapította a *toltékok* népe, kikről figyelemre méltó, csodálatos dolgokat közöl. Ismerték az írást, a számokat, a naptárt; templomokat és palotákat építettek. Nemcsak mint uralkodók trónoltak Tulában, hanem bölcsekként is, kik mindenki számára igazságos törvényeket hoztak. Vallásuk szelíd, az utóbb kifejlődött kegyetlenségektől mentes volt. Birodalmuk öt évszázadig állott fenn, később éhínség, polgárháborúk, dinasztikus vetélkedések dúlták szét. Egy másik nép, a chichimekek foglalták el országukat. A megmaradt toltékok kivándoroltak, előbb Tabascóba majd Yucatánba menekültek!

Mikor történt mindez ? Vannak idevonatkozó keltezések, de ezeket itt nem említjük, mert bizonytalanok. Az aztékok előtti idők felfedezéseivel kapcsolatban (ugyanez áll a mayák előtti időkre is) már egyetlen keltezésben sem hiszünk, mert az erre vonatkozó különböző vélemények száma pontosan ugyanannyi, ahány Mexikó-kutató van. Ezek száma pedig ma már igen jelentékeny.

Érdekes, hogy még az a francia, aki egyik leletével elsőnek igazolta Ixtlilxochitlt, sem tudott az indián történész közlései iránt bizalmat kelteni. A régészek nem hittek Tula város létezésében, melyet a herceg emlegetett. És noha ő mint egykor virágzó városról, teljesen konkrét formában beszélt róla, mégis, a regebeli Thuléval* azonosították azt. A kutatók a México fővárostól északra

* „Ultima Thule": az ókori irodalomban az Atlanti-óceán északi vizeire is kimerészkedő föníciai, majd görög hajósok közlései alapján emlegetett „világ végi" sziget.

fekvő, valóban létező Tula voroskát sem tekintették kiindulópontnak, mert széltében-hosszában semmiféle rom nem bizonyította ott a hercegi történész legendába illő állításainak igazát. Amikor a francia Désiré Charnay a múlt század nyolcvanas éveiben (inkább kincskeresési, mint kutatási célból) ennél a Tula de Allende-nél egy piramist kezdett „megbolygatni", a régészet még ebből sem vont le következtetéseket!

Csak a legutóbbi háború alatt, amikor majdnem az egész világ összefogott, hogy a meglevő kultúrákat szétrombolja, kezdtek hozzá mexikói kutatók saját régi kultúráik kiásásához.

És lám csak, mi történt.

1940-ben a világ régészeinek meg kellett hajolniuk az indián herceg előtt, mint egykor - Schliemann ásatásaikor - Homéros, majd - Layard felfedezései alkalmából - a Biblia előtt. Mert a hitetlen kutatók rátaláltak a régi Tulára, a toltékok első városára! Rátaláltak a Nap- és Hold-piramisokra! Méternyi vastagságú földtörmelékek alatt jókarban megmaradt domborművekre, szépen formált szobrokra bukkantak.

Egon Erwin Kisch, a világ legnevesebb riportere - aki mint német emigráns néhány évet Mexikóban töltött - szólaltatta meg elsőnek a Hold-piramist. „Mialatt piramis és riporter egymással párbeszédet folytat - jegyzi fel elbűvölten az újjáéledt csodák láttán -, az alapzaton markáns arcélű indián fej hajlik előre és figyel. A piramissal együtt talán Ixtlilxochitl is kiszállt a földből, hogy négyszáz éves száműzetés és elkárhozottság után visszaszerezze tudományos becsületét ?"

Azt mondottuk, hogy a kultúrák *alatti* kultúrát: az aztékok kultúrája alól a legendás toltékokét egyszerre, gyors egymásutánban hozták felszínre. Helyes vajon ez a megállapítás ? Valóban, Mexicó főváros lakosai több száz évig éltek e piramisok *között* és *mellett,* anélkül hogy tudtak volna róluk. Mellettük haladtak el, ahányszor a földekre dolgozni indultak, lábuknál pihentek meg, amikor a munkaszünetben az agavéból készült, már a toltékok által is ismert gyilkos pálinkát, a pulkvét kortyolgatták. Ha csak egyetlenegyszer mentek volna nyílegyenes irányban - orrukkal ütköztek volna bele egy piramisba.

Tehát - a régészeti kutatás időmértékének szempontjából - most már gyors egymásutánban követték egymást a felfedezések. Három évtized leforgása alatt a legizgalmasabb ásatásokat hajtották végre. 1925-ben a főváros északnyugati szélén a kutatók kiásták a Kígyó-piramist, amelyről kiderült, hogy nem is piramis, hanem nyolc egymásbalfákott hagyma alakú kőcsésze. Naptári adatokból kitűnt, hogy alighanem minden ötvenkettedik esztendőben húztak fel rá egy-egy újabb kőréteget. Tehát négyszáz évig dolgoztak csupán ezen az egyetlen építkezésen! (Ehhez méltó példa csak a nyugati dómok és székesegyházak építésénél akad.) México város közepében a nagy „teocalli" maradványait keresve - melyet Cortez oly alaposan elpusztított -, megtalálták annak alapfalait! A kutatók most már kifelé mentek a városból, a fővárostól ötven kilométer távolságra fekvő mai San Juan Teotihuacanba, a legnagyobb piramis-

mezőre, az antik „tölték kultúra" leggazdagabb bizonyítékainak színhelyére, abba a „városba, ahol imádsággal áldoztak Istennek". (Ezt fejezi ki a város neve - és itt mint érdekességet megjegyezzük, hogy a mexikói „teo" ugyanúgy, mint a görögöknél „theos", „istent" jelentett, de mindjárt azt is hozzátesszük, hogy ilyen hangzási hasonlatosságokból még nem vonható le semmiféle következtetés.) Ez a romterület tizenhét négyzetkilométerre terjed ki, amelynek még csak kis részét kutatták fel. Minden jel arra mutat, hogy ez volt az a város, amelyet lakossága, mielőtt elmenekült, méteres vastagságú földréteggel borított el. Ez a védőmunkálat nem kevésbé csodálatraméltó teljesítmény, mint maguk az építkezések. A legnagyobb piramisok (lépcsőpiramisok a jellegzetes lépcsőfokokkal) ugyanis hatvan méter magasságot is elértek.

Végül a kutatók távolabbi vidékekre is előrehatoltak. Eduard Seler elsőnek írta le a fővárostól délre nyolcvan kilométerre eső Xochicalco erődítmény-piramisát. Aztán Cholulában is ásni kezdtek. Ahol egykor Cortez legszégyenteljesebb hitszegését követte el, ott most a régészek a legnagyobb piramisnak (amely nagyobb alapfelületet foglalt el, mint annak idején a Cheóps-piramis) kilométeres hosszúságú labirintusjáratait fedték fel. Majd még messzibbre hatoltak dél felé. 1931-ben, a mexikói Alfonso Caso ásott az Oaxaca melletti Monte Albánon. S amit a kutatók soha nem mondottak ki, de titkon mindig reméltek, itt valóra vált!

Kincset találtak:

Monte Albán kincsét! Most pedig adjuk át a szót a kitűnő tollú Egon Erwin Kischnek, a pontos és alapos riporternek, aki ezt a hegyet is szólásra bírta.

„Van-e a földön ehhez hasonló hely - kérdezi -, amely ilyen tökéletes homályba burkolózva minden kérdést válaszolatlanul hagy ? Láttára az elragadtatás vagy a zűrzavar érzése kerekedik-e bennünk felül ?" Majd kutatja, hogy mi lehet ennek az oka. „Talán a romterület, melynek körvonalai a végtelenbe vesznek? Vagy a piramisok, melyek mintha az ég legbelsőbb szentélyébe vezető díszes lépcsők volnának ? Vagy a templomudvar, amelyet képzelőtehetségünk ereje sok ezer, vak szenvedéllyel imádkozó indiánnal tölt meg ? Vagy a csillagvizsgáló, amelyben a falba rejtett kémlelőrés a meridiánkörrel azimutszöget* képez ? Vagy egy pillantás a stadionra, amilyet az antik Róma óta a XX. századig nem épített Európa - százhúsz, lépcsőzetesen egymás fölé emelkedő kőpadsorral ? Vagy ahogyan kriptáik százait elrendezték: a hely nem vált temetővé, és egyik sír a másikat nem zavarta ? Talán a tarka mozaikok; a freskók alakjai, jelenetei, szimbólumai és hieroglifái ? Vagy az agyagedények, nemes ívelésű áldozati csészék, a mértani pontosságú négylábú urnák, melyeknek lábaiba belül csengőt helyeztek el, hogy azok segítségért csilingeljenek, ha netalán bűnös kéz el akarná rabolni őket ?

Vagy talán az ékszerek ? Nem halványodtak-e el a New York-i világkiállításon a régi és modern aranyművesség összes mesterdarabjai Monte Albán ékszerei mellett ?

* Arabul; a. m. tetőponti szög, melyet valamely csillagon áthaladó magassági kör síkja a meridiánnal bezár.

Ennek a kincsnek egy kis része Mexikó Nemzeti Múzeumának egyik üvegszekrényében ragyog.

Ki tételezte volna fel »vadakról«, hogy hegyi kristályokat tökéletes műszaki precizitással csiszoljanak, és 854 darab, matematikai pontossággal egyenlő drágakőből és aranyszemből húszsoros nyakláncokat készítsenek? Az egyik melltű a halál lovasát ábrázolja, melyet Lucas Cranach ecsetje sem tudott volna kísértetiesebben szemléltetni. Térdszalagok, amelyek az angol térdszalagrendhez hasonlítanak. Fülbevalók, melyeket mintha könnyekből és tövisekből alkottak volna. Fejdísz: tiara, amely a pápák pápájához méltó. Fonott gyűrűk a körmök díszítésére. Gazdag dudordíszekkel ékített karkötők, mentepitykék és csatok, melyek alapanyaga jade, türkiz, gyöngy, borostyánkő, korall, obszidián, jaguárfogak, csont és kagylóhéj volt. Aranymaszk, amelynek arcára és orrára trófeaként emberbőrt feszítettek. Aranyba mártott töklevelekből készített dohánytartó. Legyező a quetzalmadár tollaiból - vajon melyik bizánci császárnő, melyik hindu maharáni, vagy amerikai milliomosnő rendelkezett életében ilyen pompás dísszel, mint amilyeneket ezek az indiánok még sírjukban is viseltek?"

„Kérdések, semmi egyéb, mint kérdések a Monte Albánon" - ezt a címet adja Kisch mexikói tudósítása idevonatkozó fejezetének. De csak a Monte Albánnál állunk szemben ilyen kérdésekkel ?

Ha őszinték akarunk lenni, akkor be kell vallanunk, hogy az aztékok előtti időknek erről az építész népéről egyelőre nem tudunk többet a semminél. Sőt kevesebbet a semminél - ez annyit jelent, hogy: sok téveset. Mexikó és Yucatán a dzsungel országai. Ha pedig a régész ebben a dzsungelben találgatni kezd, könnyen eltévedhet. Mi tehát az, ami bizonyosra vehető ?

Biztos csak a következő: a három nép egymással szoros kapcsolatban élt. Mindhárom olyan piramisokat épített, amelyeknek lépcsőzete az istenekhez, a naphoz vagy a holdhoz vezetett. Mindezek a piramisok, amint már tudjuk, csillagászati szempontok szerint és a naptár kényszerhatása alatt épültek. Az amerikai ifj. Ricketson bizonyította ezt be elsőnek Uaxactún egyik maya piramisán, 1928-ban. Ma már korábbi időkből Chichén Itza, ősrégi időkből pedig Monte Albán is ezt bizonyítja. Ezek felett a népek felett hosszú naptárciklusaik Damokles kardjaként lebegtek. Minden ötvenkét év elteltével azt hitték, hogy bekövetkezik a világ vége. (Ez az elképzelés adta a papok hatalmát, mert csakis ők tudták a fenyegető veszélyt elhárítani. Módszereik idővel egyre kegyetlenebbekké váltak, végül pedig szörnyű emberáldozatokhoz vezettek. Például Xipe Totec, a föld és tavasz istenének szertartási ünnepségén, a papok embereket nyúztak meg, majd a még vonagló áldozatok véres bőrét saját magukra öltötték.)

A három nép szoros kapcsolatát igazolják isteneik is, akik úgy viszonylanak egymáshoz, mint a görög istenek a rómaiakhoz. A főistenségek egyike, a nagy és bölcs Quetzalcouatl Guatemalában Kukumatz néven élt, Yucatánban pedig Kukulkán néven. Képmása, a „Tollas kígyó" a legkoraibb és a legkésőbbi építkezéseken egyaránt megtalálható. Még életmód tekintetében is hasonlítót-

tak egymáshoz a különböző közép-amerikai népek. Noha számos nyelvjárást beszéltek, ha csak a kultúrnépeket vesszük tekintetbe, két nagy nyelvcsoporthoz tartoztak.

A belső rokoni kapcsolat megállapítása után (amelyhez újabban az egyéni bizonyító adatok halmaza járult), felmerül az összefüggések kutatásának szükségessége. Ezeket a népeket vajon miféle hullámok vetették egymás felé és fölé ? Vagyis a történelmüket kellett felkutatni. Ami a legrégibb történelmet illeti - még teljes sötétségben tapogatózunk. Kiváló kutatási eredmények ellenére - amelyek a maya naptár egyeztetését a mienkkel minden jel szerint sikeresen megoldották - változatlanul továbbra is hiányzik a kiinduló fix pont. A dzsungel, melynek öleléséből mostanában az ősi Amerika piramisait és palotáit kiszabadítjuk, megmutat ugyan számos épületet, de nem tárja fel a múltat. Keltezési lehetőséget szolgáltat ugyan - de történelmi áttekintést nem. Elméleteket felállíthatunk, de a tényeken nyugvó valóságot csak kis mértékben ismerhetjük meg.

49. ábra
Xipe Totec, azték isten. „Urunk, a megnyúzott", akinek tiszteletére elevenen nyúzták meg a foglyokat. A. szoborfej anyaga zöldkő

Azt mondottuk, hogy kerülni szeretnénk a számadatokat. Ez egyszer mégis eltérünk ettől a szándékunktól, hogy fogalmat nyújtsunk azokról az időtartamokról, amelyekkel a régészeknek számot kell vetniük.

Egyes kutatók - számos ezt igazoló jelre hivatkozva - úgy vélekednek, hogy Mexikó nagy piramisait a toltékok időszámításunk szerint a IV. században kezdték építeni.

Nos, mi Tulától egészen Monte Albánig felsoroltunk néhányat ezek közül a piramisok közül. Egyikről azonban még nem beszéltünk. México város déli határában egy hét méter magas dombon épült Cuicuilco piramisa. Barátságtalan tájon áll, ahol minden olyan, mintha megfagyott volna. Az Ajusco és Xitli vulkánok (talán csak az utóbbi) hajdan kitörtek és izzó láva folyt a piramis felé, melyet a csúcsán lakozó isten csak félig védelmezett meg: a fortyogó lávafolyam a piramist csak derékig öntötte el. Itt a régészek más szaktudósokat is segítségül hívtak: a geológusokat. Milyen régi ez a láva? - kérdezték. És a geológusok, nem sejtve, hogy válaszukkal egy történelmi világképet fordítanak ki sarkából, szerényen felelték: „Nyolcezer éves!"

Ma már tudjuk, hogy ez a válasz téves volt. Mert a százezres vagy milliós

időegységekben számoló geológusok keltezési módszerei ott, ahol viszonylag „rövid" időszakokról van szó, nem szolgáltatnak megbízható eredményeket.

Hogy az amerikai népek, mint mongol törzsek leszármazottai, húsz- vagy harmincezer évvel ezelőtt, szárazföldi hídon vagy csónakokkal, Szibérián vagy Alaszkán át érkeztek Amerikába, azt manapság biztosra vesszük. De hogy honnan nőttek ki ebből a vándorcsapatból a teotihuacan kultúra építői és honnan jöttek a toltékok, s miért éppen ezeknek a népcsoportoknak adatott meg, hogy Alaszka és Panama között minden kultúra ősi felfedezőivé váljanak, azt bizony nem tudjuk.

Sőt, még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy valóban főleg a „toltékok" népe volt-e, mely mindezt megteremtette. Mert milyen szerepet játszottak a zapotékok és olmékok, akiknek nyomaira Mexikóban minduntalan rábukkanunk? Manapság a maya és azték kultúra előfutárait általánosságban toltékoknak nevezik. (Ujabban a tudomány elválasztja egymástól a toltték és a teotihuacan kultúrákat.) Közben tudnunk kell azt is, hogy ez egyelőre nem más gyűjtőnévnél, amelyet a közép-amerikai kultúrák megteremtői számára találtak. Talán a „tolték" szó valóban nem jelent mást, mint azt, hogy „építőmester"!

De hogy a három nagy birodalom egymásra való hatásában némi rendet teremthessünk, összehasonlítjuk azokat az antik világgal, ahogyan azt Theodor Wilhelm Danzel német kutató egyik Mexikóról írt tanulmányában teszi:

„Az azték és maya kultúra sajátosságainak megjelölésére gyakran használtak ókori összehasonlításokat, így az aztékokat a rómaiakkal, a mayákat a görögökkel állították párhuzamba. A hasonlat nagyjában találó. Tény, hogy a mayák népe, amely szétszórtságban élve, egymás között gyakran torzsalkodott, azonnal zárt egységbe tömörült, ha közös ellenséggel kellett szembeszállnia. Ha a politika színpadán nem játszott is kimagasló szerepet, a szobrászat, építészet, csillagászat és mennyiségtan terén kiváló műveket alkotott.

Az azték viszont harcos nép volt. Birodalmát egy, az ostroma erejének ellenállni nem tudó másik (tolték) nép országának romjaira építette fel. Ha meg a hasonlatot tovább vezetjük, a toltékokat az etruszkokkal helyezhetjük párhuzamba."

Annak az olvasónak, aki figyelemmel kísérte végig könyvünk sorait, még egy hasonlattal szolgálhatunk. A toltékok (vagy talán a náluk még koraibb népek) történelmi ténykedésükben a leleményes sumérokra emlékeztetnek, a mayák pedig a babilóniaiakra, akik mint egy magasabb rendű kultúra élvezői ácsoltak össze maguknak birodalmat.

Az aztékok a harcias asszírokra hasonlítottak, akik a magasabb rendű szellemiségből még hasznot húztak ugyan, de ezt a szellemiséget puszta hatalomra váltották át. Végül is a dicsősége tetőfokán álló México fővárost a spanyolok éppúgy „lefejezték", mint az asszírok fővárosát, a hivalkodó Ninivét a médek!

Valahol azonban mégis hiba csúszik a hasonlatokba. Ott, hogy a toltékok, miután birodalmuk rég letűnt, újabb életjelt adtak magukról. Behatoltak a

mayák Újbirodalmába, és Chichén Itza városára rányomták sajátosságuk pecsétjét. Ez példa nélkül áll az antik történelemben! De tényleg így történt-e ? Lehet, hogy egészen másképpen. Ezenkívül létezik egy legenda is, amely mindent más színben tüntet fel, s amely a történelmi képbe a spanyolok megérkezését is - mitikus jóslatként - már jó előre beilleszti. Quetzalcouatl ugyanis (akit eddig még csak mint istent említettünk) - a legenda szerint - egy bizonyos „felkelő nap országából" jött. Hosszú fehér köntöst és szakállt viselt. Mindenféle tudományra, helyes szokásra, bölcs törvények hozására tanította a népet, és olyan birodalmat alkotott, amelyben a földek embermagasságú kukoricaszárakat és színes gyapotot termeltek. De valamilyen okból el kellett hagynia az országot. Fogta tehát törvényeit, írásait, énekeit és elindult azon az úton, amelyen egykor jött. Cholulában megállt, és ott még egyszer meghirdette bölcsességét. Onnan a tengerpartra ment, sírva fakadt, majd elégette önnönmagát. Szíve hajnalcsillaggá változott! Mások szerint hajóra szállt és visszautazott abba az országba, amelyből jött. Abban azonban megegyeznek a legendák: ígéretet tett, hogy visszatér!

Könyvünkben annyiszor tapasztalhattuk, hogy egy legenda magva mint fejlődik valósággá, éppen ezért őrizkedünk pusztán költői képzeletnek minősíteni valamit, csak azért, mert az első pillanatra annak tűnik. A fehér köntöst nem helyettesíthetjük-e fehér bőrrel, ha meggondoljuk, hogy Quetzalcouatl szakállt viselt, ami teljesen szokatlan körülmény olyan népek számára, akik maguk szakálltalanok voltak ?

Talán még azt is megkockáztathatjuk (és itt csakis komolyan megfontolt véleményeket idézünk), hogy benne egy távoli, ismeretlen ország igehirdetőjét lássuk ? Mint ahogy egyesek a legkoraibb katolikus misszionáriusok egyikét látják a VI. századból ? Sőt, mások magát Tamás apostolt személyesen. Vagy ez a legenda talán új táplálékot adhat annak a hitnek, amelyet a fiatal Thompson is vallott, amikor azt állította, hogy a maya kultúrát Atlantis népe alapította ?

50. ábra

A mayák és aztékok egyik legfőbb istene: Quetzalcouatl, akit Guatemalában Kukumatznak, Yucatánban pedig Kukulkánnak neveitek. Mindhárom elnevezés „Tollas kígyót" jelent. Ez a rajz egy Chichén Itzában talált dombormű után készült. Művészi tekintetben a mayák Újbirodalmára kiható t befolyást mutatja

34. FEJEZET

ÚJABB KUTATÁSOK ÖSI BIRODALMAKBAN

Elérkeztünk az előzőkben ismertetett nagyszabású régészeti felfedezések és egyben ötezer évet felölelő sétánk végére.

Témánk azonban még koránt sincs kimerítve. Ha az előző fejezet után mégis pontot tettünk, annak oka könyvünk előre megszabott terjedelme, illetőleg ökonómiája. Ezenfelül a régészeti felfedezések nagy tömegéből itt közreadott válogatásunkban megfontolt szándék is vezetett bennünket. Azáltal, hogy az ásatásokat nem kronológiai sorrendben tárgyaltuk, hanem kulturális színhelyük szerint, négy fő részre osztott könyvünkben-, az emberiség legfejlettebb kultúráiról, szinte magától kialakuló képet kaptunk.

Ha ez az utószó „A még meg nem írható könyvekről" szól, akkor elsősorban három olyan kultúrára gondolunk, melyek jelentősége alig marad el az előzőekben tárgyaltak mögött: a hettita, az indus és az inka kultúrára. Olyan értelemben, mint ahogy itt négy másik kultúráról írtunk egy-egy „könyvet", a három utóbbiról még nem adhatunk lezárt összefoglalást.

Egyébként is, hogy „A régészet regénye" címének valóban megfeleljen, szándékosan azokat a kultúrákat tárgyaltuk e kötetben, melyeknek régészeti felkutatása csakugyan regénybe illően kalandos volt. Az inkákról majdnem ugyanannyit tudunk, mint a mayákról, de az Andok kultúrájának kutatói közt nem találkozunk sem egy Stephens-szel, sem egy Thompsonnal. Másrészt eléggé alaposan ismerjük Kína történelmét, de annak, amit erről a hatalmas távol-keleti birodalomról tudunk, csak nagyon csekély hányadát köszönhetjük ásatásoknak. Világos, hogy ezzel a két ősi kultúrával miért nem foglalkoztunk.

A hettitáknál és az Indus-völgyben viszont már több évtizede folynak alapos és sikeres ásatások, melyek „könyvei" még megírásra várnak.*

Egyet azonban eleve tisztáznunk kell: még ha a jelen kötetben foglalt négy könyvet további hárommal kiegészítenők is, még mindig adósok maradnánk jó néhány fejlett kultúra ismertetésével. Átlagos műveltséggel rendelkező kortársaink tudatában a klasszikus görög-római kultúra vert eleven gyökeret, de

* Ezt a szerző még 1949-ben írta. 1951 és 1953-ban alkalma volt a hettiták birodalmában (főleg a mai Törökország délkeleti részén) folyó ásatásokat személyesen megtekinteni. Ezekről *Enge Schlucht und schwarzer Berg* c. könyvében számolt be, amely *„A hettiták regénye* címmel 1964-ben magyar fordításban is megjelent.

már a titokzatos sumér nép ismertetése során megjegyeztük, hogy sokkal távolibb és ősibb kultúrák örökségét is hordozzuk magunkkal.

Platón tudósít bennünket pl. Atlantis elsüllyedt kultúrájáról. Ennek a tengertől eltemetett hajdani szigetbirodalomnak (melynek létezését még egyáltalán nem sikerült bebizonyítani), kerek húszezer kötetnyi irodalma van. Számos szerző szemében világunk történelmi képe Atlantis nélkül lehetetlenség. Leo Frobenius, a híres német Afrika-kutató. és kultúrtörténész is lépten-nyomon hivatkozik az „atlanti-kultúrára". De mindettől függetlenül: ki merné állítani, hogy a régészek ásói nem hoznak-e a jövőben olyan kultúrákat napvilágra, amelyekről ma még sejtelmünk sincs ? A Föld szinte minden táján vannak még magányos és titokzatos műemlékek, amelyek csak saját létezésükről tanúskodnak, de semmit sem árultak el máig arról, hogy milyen kultúra talajából nőttek ki. A legtöbbet vitatott és legrejtelmesebb ilyen emlékművek - kb. 260 fekete tufakőből faragott szobor, melyek régebben még vörös tufakalapot is hordtak - a Húsvét-szigeten még ma is hallgatnak. Az ugyancsak a Húsvét-szigeten talált, hieroglif jellegű írással telerótt fatáblák talán felfedhetnék a titkot. Thomas Barthel német etnológus 1958-ban adta ki rendkívüli éleslátásról tanúskodó könyvét „A Húsvét-szigeti írás megfejtésének alapjai" címmel, melyben számos jel értelmezését közli. Röviddel ennek a könyvnek a megjelenése előtt Thor Heyerdahl norvég kutató, aki 1947-ben (a régi inkák példájára ácsolt) „Kon-Tiki" nevű tutajával átszelte a Csendes-óceánt Callaótól a Tasmotu szigetekig*, és ezzel az útjával megalapozta világhírét, újból járt a Húsvét-szigeten. Tapasztalatairól beszámoló 1957. évi népszerű ismertetése általános figyelmet keltett.** 1966-ban jelent meg Barthel eredményeinek első tudományos (kritikai) értékelése, és az írás ma még rejtelmesebbnek látszik, mint valaha.

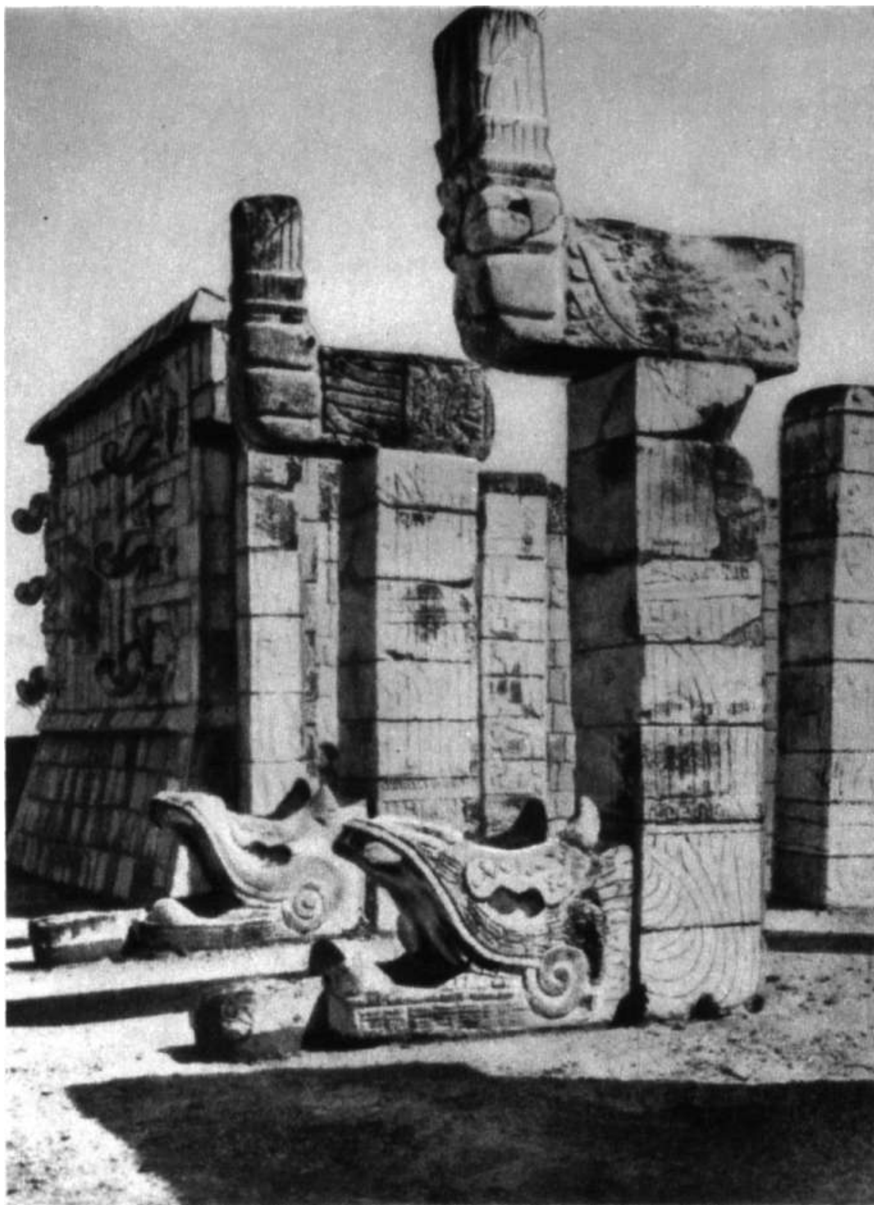
A nyelvészek alapvető tételét, mely szerint egy ismeretlen nyelvű és ismeretlen írásjelekkel készült felirat kétnyelvű szöveg híján sohasem fejthető meg, már régebben megcáfolták. A német Hans Bauer ugyanis 1930-ban merész következtetéssel néhány hét alatt harminc ugariti jelből tizenhetet helyesen fejtett meg. Egy újabb bilingvis felirat felfedezésének szerencséje (ami persze csak kivételeseknek kedvez) Helmuth Th. Bossertnek jutott osztályrészül, amikor 1947-ben a mai Törökország területén emelkedő Karatepén rátalált egy kétnyelvű dombormű-feliratra, melynek alapján meg lehetett fejteni azokat a hettita hieroglifákat, melyek értelmezésén három nemzedék kutatói mindaddig eredménytelenül fáradoztak.

Az írásmegfejtés terén szándékunk legnagyobb és legsikeresebb teljesítménye mégis kívülálló nevéhez fűződik. Ötvenévi hasztalan nemzetközi kutatás után Michael Ventris fiatal angol építész 1953-ban bilingvis nélkül megfejtette a krétai ún. „lineáris B-írást", és egy ógörög nyelvjárást ismert fel benne.

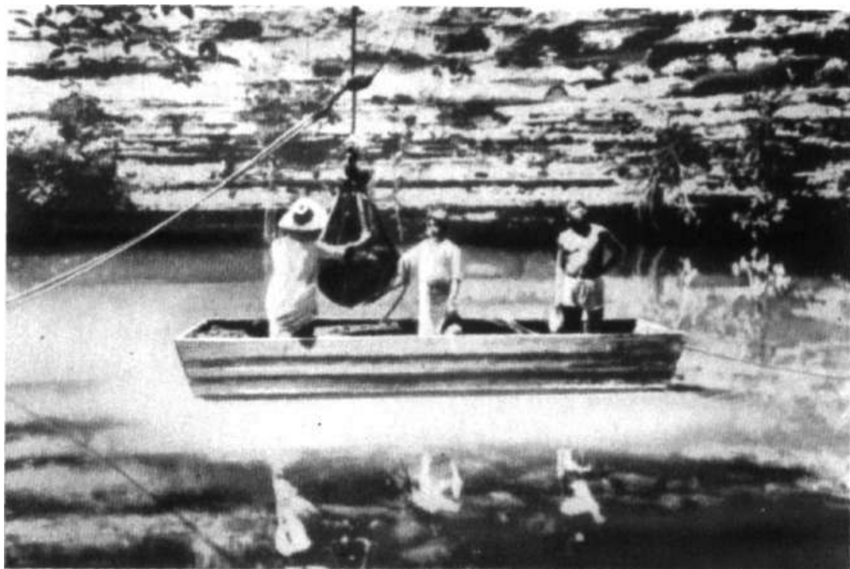
* Magyarul megjelent Thor Heyerdahl: „Tutajjal a Csendes-óceánon", 4. kiad., Gondolat, Budapest 1969.

** Magyarul megjelent Thor Heyerdahl: „Aku-aku", 2. kiad., Gondolat, Budapest 1963.

XXX. tábla.

A „Harcosok templomá"-nak kígyóoszlopai égnek irányuló farkukon tartották - a ma már nem létező - tetőzetet. A mayák művészete úgyszólván az egyedüli, ahol az oszlopok - amelyeket az antik építőművészet mindenkor növényi motívumokból fejlesztett ki - állati testekből alakult

H. E. Thompson kikotorja Chichén Itza „Szent Kút"-ját. Fent: a csónak, annak a pontonnak előfutára, amelyről Thompson búvárfelszereléssel a kút mélyére szállt, hogy onnan leánycsontvázakat és arany ékszereket hozzon fel a napvilágra. Lent: ennek az iszaptömegnek átvizsgálásával talált rá Thompson az első leletre: két darab maya tömjéngyantára

A XX. században az ásatások száma évtizedről évtizedre rohamosan gyarapodott. Csupán az értelmetlen háborúk akadályozták időközönként a régészek munkáját. Némelyik kutató egész életét egyetlen együttes feltárásának szentelte, így a francia Claude F. A. Schaeífer Ugarit ó-szír kikötővárosának, a német Kürt Bittel Hattusas egykori hettita fővárosnak, ahol 1931-ben megkezdett ásatásait még ma is folytatja, vagy a már 1922-ben az indiai Harappában ásó Sir John Marshall munkáját folytató Sir Mortimer Wheeler, aki egy teljesen ismeretlen indus-kultúrát hozott (főképp Mohenjodaróban) napvilágra, mely még ma is számos rejtvényt ad fel a tudósoknak. Vagy az olasz Amadeo Maiuri, aki 1962-ig több mint négy évtizeden át túrta Pompeji földjét, és e városnak máig is csak háromötöde van feltárva. Itt is, mint sok helyütt, állandóan helyesbítik és kiigazítják a régebbi eredményeket. Így pl. az amerikai Blegen professzor a trójai dombon végzett újabb ásatásai során arra a megállapításra jutott, hogy Schliemann is, Dörpfeld is tévedett, mert a homérosi Tróját (1200-1190) nem a VI., hanem a VII-A réteg rejtette magában.

Más kutatókat a szerencse segített feltűnést keltő leleteikhez, melyeknek híre néha valóban jelentőségük révén, többnyire azonban csak a rendkívüli leletkörülmények jóvoltából jelent meg öles betűkkel a világsajtóban. Leonard Woolley, Ur város neves feltárója, 1937-től 1939-ig, majd a háború után 1946 óta folytatott ásatásokat a török Alalakh közelében, ahol 1947-ben egy Yarim-Lim nevű király csaknem négyezer éves sírjára bukkant. Az amerikai Nelson Glueck eredményekben bővelkedő felfedezői tevékenységére „Salamon király aknájának" feltárásával tette fel a koronát, míg a mexikói Alberto Ruz azt a sarkalatos igazságnak hitt tételt döntötte meg, miszerint a királyi sírhelyül szolgáló egyiptomi piramisokkal ellentétben a régi mexikói piramisok csupán templomok alépítményei. 1949-ben ugyanis a palenque-i maya-piramis belsejében egy uralkodó sírhelyére talált. Öt évvel később az egyiptomi Zakaria Goneim pedig egy teljesen valószínűtlennek hitt sikerről számolhatott be: ásója Sakkarában egy mindaddig ismeretlen lépcsőzetes piramist hozott napvilágra.

Tudományos szempontból rendkívüli jelentőséggel bírt egy újkőkorszakbeli város példás feltárása 1958-ban és a következő években a törökországi Catal Hüyük szomszédságában, amely i. e. 6000 táján valószínűleg már csakugyan *város* volt. Az ottani ásatásokat az angol James Mellaart irányította. Előtte egy hasonlóan meglepetésszámba menő várost ásott ki Jerikó romjai alól Kathleen Kenyon. Mindkét város korát és - főleg - város voltát egyelőre még vitatják - nem is annyira a régészek, mint inkább a kultúrtörténészek közt is a szociológusok. A közelmúlt talán leglátványosabb ásatása Yigael Yadin izraeli régész - korábban vezérkari főnök - nevéhez fűződik, aki a júdeai sivatagban feltárta azt a Masada nevű sziklaerődöt, melyben Josephus Flavius ókori történetíró szerint i. sz. 70-ben 960 zelóta követett el öngyilkosságot, hogy az erődöt ostromló rómaiak kezére ne kerüljenek.

Puszta véletlennek köszönhető az egész nyugati-keresztény régészeti kutatás szempontjából legérdekesebb és legjelentősebb lelet, mely még ma is számos

tudóst foglalkoztat szerte a világon. 1947-ben ugyanis beduin kecskepásztorok a Holt-tengertől északra, egy Qumran melletti barlangban óhéber irattekercsekre, közöttük Ézsaiás próféta teljes szövegére bukkantak. Ezt röviddel később a környékbeli barlangok további leletei egészítették ki. Az időközben világhírűvé vált „Holt-tengeri tekercsek" az eddig ismert legrégibb ilyen természetű szövegeknek bizonyultak, amelyek új fényt vethetnek a Biblia tudósításaira.

A háború utáni régészeti kutatásra kiható legfontosabb vívmány azonban a természettudományok és a modern technika nagymérvű felhasználása. Úgy kezdődött, hogy az addig alig próbált „tenger alatti" és „légi" archeológia új ösztönzésekkel szolgált. Úttörő munkát végzett e téren az amerikai Paul Kosock, amikor felderítő repülései során az Andokban ún. „inka utak" egész hálózatát fedezte fel. Ma már a régészeti légi felvétel (sokszor olyan hatalmas területekről, melyeket hangya nagyságú gyalogos sohasem tudna bejárni, illetve átkutatni) a magától értetődő előkészületek közé számít. A légifelvétel ugyanis a növénytakaró különböző és a föld színeződése alapján a föld *alatt* levő, tehát még fel nem tárt épületek nyomait is mutatja.

És amit a századforduló idején egy-egy szivacshalászó búvár a görög partok mentén kezdett, amikor a „kék múzeumból" felszínre hozta az első amforákat, azt időközben a vállalkozó kedvű francia Jacques-Yves Cousteau, a „vízitüdő" feltalálója valóságos víz alatti régészetté fejlesztette. Amit pedig a Földközi-tenger közelében elsüllyedt antik hajóroncsok százai rejtenek magukban, ma még nem is sejthetjük.

A fizika és technika elsőként ismét egy kívülálló segítségével tört magának utat a régészetben. Carlo M. Lerici olasz mérnök és gyáros állította a régészet szolgálatába azokat a geofizikai eljárásokat, melyek segítségével mindaddig csak olaj vagy víz után kutattak a sivatagokban, vagy hegyekben. Munkáját a Rómától északra elterülő hatalmas etruszk temetőkben kezdte. Rendkívül érzékeny műszereivel rövid időn belül több száz sírkamra pontos helyét sikerült megállapítania, és hogy a felesleges ásatásokat (üres sírok feltárását) elkerülje, különleges fúrót szerkesztett. Ennek segítségével a sírkamrákba fentről fúrt lyukon át egy „periszkópot" bocsátott le, mellyel a sír belsejét lefényképezte. Lericiben Schliemann vonásait fedezhetjük fel. A gazdag gyáros élete csúcspontján teljes egészében a régészetnek szentelte magát, és erre a célra vagyont áldozott. Alig tízévi ásatásainak eredményeként 1964-ben csupán a Cerveteri és Tarquinia közti térségben 5250 újonnan felfedezett etruszk sírról számolhatott be.

A két legjelentősebb segédeszközt a modern régészet számára ezúttal Amerika szolgáltatta, pontosabban az atomfizikát és a biológiát. Nekik köszönhetik a régészek egyik legősibb vágyuk beteljesülését: a pontos keltezés lehetőségét.

Az amerikai Willard F. Libby 1948-ban fejlesztette ki radiokarbon datálási módszerét, mely lényegében a minden szerves anyagban jelenlevő ^{14}C radio-

izotóp bomlási sebességének ismeretén alapszik. Libby „időórájának" alkalmazásával most már jóval pontosabban meg tudták állapítani olyan sírleletek születési idejét, amelyek messze a legrégibb írásbeli feljegyzést megelőző időkből származnak.

De ez a fizikai-vegyi úton való meghatározás nem volt *évre* pontos (a mutatkozó plusz-mínusz különbség az évek számával arányosan nőtt).

Ekkor azonban kiderült, hogy az amerikai Andrew E. Douglass - hivatásos fizikus és csillagász - már évtizedekkel ezelőtt kidolgozott egy másik kormeghatározó módszert, melyet most aztán az arizonai egyetem kutatócsoportja néhány év alatt tökéletessé finomított: Ez a „Tree-Ring-Dating" (a fa évgyűrűinek alapján történő kormeghatározás), az ún. dendrokronológia. Lényege az, hogy az évgyűrűk számából és jellegéből (még elszenesedett fatörmelékből is) le lehet olvasni a pontos évszámot. A régebbről ismert módszer tökéletesítése abból állt, hogy egészen különböző korú fák évgyűrűinek szinte „egymás fölé helyezésével" sikerült - ahol csak akár sírokban, akár romok közt famaradványokra bukkantak, - szinte „fáról fára" visszahatolni a múltba. Ezzel az eljárással Észak-Amerika néhány táján Kolumbus előtti romok vizsgálata során már időszámításunk kezdetéig nyomultak előre, vagyis pontosabban vissza. Ún. „fluktuáló", azaz viszonylagos kronológiák (melyek nem igazodnak a nálunk használt időszámítás valamely abszolút évszámához) annak megállapítására, hogy egy bizonyos tárgy egy évvel későbbi vagy korábbi-e egy másiknál, az említett módszerek segítségével bármely évezreden belül eredményesen alkalmazhatók és az eddig fennálló kormeghatározások helyességének igazolására vagy megcáfolására kiválóan alkalmasak.

De akár egy olyan régóta ismert műszer felhasználása is, mint amilyen a mikroszkóp, a régészetben ma már annyira előrehaladt és differenciálódott, hogy a közelmúltban egy külön ezzel foglalkozó tankönyv kiadása vált szükségessé.

Mindezek a modern vizsgálati eljárások a régészeti kutatást nemcsak minőségileg, hanem az eredmények mennyiségét tekintve is hatalmas léptekkel vitték előbbre. Míg a „terepen" dolgozó expedíciókat azelőtt a tíz ujjunkon meg lehetett számolni, addig ma egyedül az amerikai Pennsylvania Egyetem égisze alatt évente több mint húsz ásatás folyik. Sőt, a napról napra feltárt anyag mennyisége némely területen oly nagy, hogy a rendszerezésre és feldolgozásra hívatott, tisztán tudományos munka már nem tud vele lépést tartani. Ezért fennáll annak a veszélye, hogy a nagy fáradsággal és tetemes anyagi befektetéssel napvilágra hozott régészeti anyag nagy része közvetlenül a múzeumokba kerül és ott újból eltemetődik.

Jó az, hogy a valamikor csupán a beavatottak szűk körének fenntartott tudomány a nagy nyilvánosság elé lépett. A modern ember, kinek figyelmét látszólag teljességgel leköti az, ami naponta rázúdul és amivel a jövőben még meg kell birkóznia, érdeklődéssel és égető kíváncsisággal fordul a múlt felé. Ez az éber érdeklődés soha nem sejtett méreteket öltött, amikor híre járt, hogy

Egyiptomban olyan gátat készülnek építeni, melynek felduzzasztott víztömegei - sajnos - elárasztanának néhány ókori műemléket. Elsősorban Abu Simbel templomának monumentális sziklába vájt oszlopairól és még vagy száz további emlékműről, az emberiség legrégibb és legbecsesebb műalkotásainak egy részéről volt szó. Erre a hírre az egész művelt világ megmozdult. A nagy nemzetközi intézményektől a legkisebb iskolákig segélyalapokat szerveztek. Az UNESCO védnöksége alatt több mint húsz állam fogott össze, hogy egyesült erővel megmentsék Abu Simbelt!

Végezetül még csak ennyit: az ásatások szerte a világon tovább folynak, hogy minél jobban megismerjük 5000 éves múltunkat, és erőt meríthessünk belőle az elkövetkezendő századokra.